

DOMOKOS SÁMUEL

MAGYAR-ROMÁN

IRODALMI KAPCSOLATOK

LEKTORÁLTA: SZÁSZ ZOLTÁN

TARTALOM

Előszó

I. MAGYAR-ROMÁN IRODALMI KAPCSOLATOK

A román irodalom magyar nyelven
Új adatok Eminescu első magyar fordítóiról és méltatóiról
József Attila román műfordításai
Petőfi a román irodalomban
Octavian Goga magyar irodalmi fordításai
A magyar irodalom első román nyelvű antológiája
A budai Egyetemi Nyomda román kiadványai és dokumentumai

II A ROMÁN NÉPKÖLTÉSZET KÖZÉP-KELET-EURÓPAI KAPCSOLATAI

A kelet-európai népek betyárballadái
Az újjörög kleftiszballedák és a román népballedák
Pintea Gligor alakja a mondákban és a betyárballadákban
A kétegyházi Miorița-kolinda
Egy hazai román falu folklórjából: Vasile Gurzău magyar és román nyelvű meséi

JEGYZETEK

Előszó

A közép- és kelet-európai irodalmakban, még a történelem mostoha körülményei között is, erős volt a törekvés egymás irodalmi alkotásainak a megismerésére és tanulmányozására, összefüggések, hasonlóságok keresésére. Jó példa erre József Attila, aki a harmincas évek elején antológia kiadását tervezte a szomszéd népekkel való irodalmi és baráti kapcsolatok elmélyítése céljából. Nagyszerű tervét nem valósíthatta meg, de a román költők verseiből egy csokorra valót lefordított, s ezekből többet *a Korunkban* és *a Szép Szóban* közölt. Szemlér Ferenc pedig 1942-ben - a világháború kellős közepén - Budapesten *a Mai román költők* című antológiában (a Vajda János Társaság kiadása) közölte műfordításait a legjelentősebb kortárs román költők: Tudor Arghezi, Lucian Blaga, Ion Barbu, Octavian Goga, Aron Cotruș, Ion Minulescu, Camil Petrescu, Alexandru Filipide, Ion Pillat, Alexandru O. Teodoreanu, Tudor Vianu verseiből.

S ehhez hasonló törekvés több is volt az elmúlt évtizedekben. Nekik köszönhető, hogy az utóbbi évtizedek alatt jelentős eredményt értünk el mind a szomszéd népek irodalmának magyar közvetítésében, mind pedig azok tanulmányozásában; összefüggések és egymáshoz hasonló tartalmi és formai elemek feltárásában.

Múltbeli irodalmi és történelmi kapcsolataink könyvekben közölt eredményeit gyűjtötte össze Veress Endre háromkötetes kézikönyve, *a Bibliografia română-ungară* (1931).¹ Értékes mű Kemény G. Gábor: *A szomszéd népekkel való kapcsolataink történetéből* (1962)² közel ezeroldalas hiánypótló szöveggyűjteménye, amely hét évszázad közép-kelet-európai irodalmi kapcsolatainak dokumentumaiból közöl szemelvényeket: prózai és verses művekből, valamint a román-magyar együttélés feledésbe merülő történetéből. E mű egyes kapcsolattörténeti jegyzetei kisebb tanulmányokkal felérnek.

Veress Endre és Kemény G. Gábor nagy jelentőségű művét mintegy kiegészíti és tovább folytatja Domokos Sámuel kétkötetes, közel ezerkilencszáz oldalas irodalmi bibliográfiája: *A román irodalom magyar bibliográfiája 1831-1970* (1966, 1978),³ amely mintegy ezer román író művéből és publicisztikájából készített tolmácsolásokat tartalmazza.

Jelentőségében, és tegyük hozzá, adatainak bőségében ehhez a műhöz hasonló a magyar irodalom román fogadtatását feldolgozó, több mint ezeroldalas kézikönyv: *a Magyar irodalom románul* (1830-1970)⁴ című kötet, Réthy Andor és Váczy Leona műve.

A magyar és a román bibliográfiában párhuzamos irodalmi jelenségek figyelhetők meg, s ezek többnyire tükrözik a tárgyalt korszakok történelmi, társadalmi és művelődési viszonyaiból származó jelenségeket.

Mind nálunk, mind pedig a románoknál a felvilágosodás eszméi teremtték meg az irodalmi kapcsolatok megindulásának lehetőségét a múlt század közepén. A románoknál 1830-ban jelentek meg az első fordítások irodalmunkból, az első magyar tolmácsolások a román irodalomból pedig 1831-ből valók.

Az is közös jelenség, hogy mind nálunk, mind a románoknál e korban megnőtt az érdeklődés a népköltészeti alkotások iránt, s az első fordítások, irodalmi kapcsolataink kezdeti szakaszában, a folklórból valók.

Párhuzamos jelenségek és törekvések továbbra is megfigyelhetők irodalmi kapcsolatainkban. Így a folklór prioritása, elsőbbsége megszűnt mind a magyar, mind pedig a román fordításokban a múlt század végén, amikor a románoknál megnőtt az érdeklődés Petőfi költészete,

nálunk pedig Eminescu lírája iránt. Hogy a románoknál az érdeklődés milyen nagy volt Petőfi iránt, arra jellemző, hogy verseiből Ștefan O. Iosif, az erdélyi származású neves román költő, két kötetben adta ki fordításait Bukarestben; az egyik kötet *Az apostol* tolmácsolását is közli.⁵

További fellendülés tapasztalható irodalmunk román recepciójában a század elején, amikor Ady Endre költészete⁶ került az érdeklődés középpontjába, s a költészetéből készült fordítások száma még a Petőfi-tolmácsolásokéit is meghaladja.

A két világháború közötti időszakban irodalmi kapcsolataink nem fejlődtek jelentősen; s az igazi fellendülés a felszabadulás utáni időszakban következett be. Ma már elmondható, hogy klasszikusainkon kívül (Petőfi, Arany, Ady, Jókai, Mikszáth stb.); XX. századi íróink közül Móricz Zsigmond, Illyés Gyula, Szabó Lőrinc, Németh László, Krúdy Gyula, Karinthy Frigyes és mások műveiből a legjelentősebbek román fordításokban is megjelentek, s a mai írók legértékesebb alkotásai sem ismeretlenek a román olvasók körében.

A felszabadulás után fejlődésnek indult mind a magyar, mind pedig a román kritikai irodalom is, s főleg irodalmi kapcsolatainknak az összehasonlító módszerrel való vizsgálatában értünk el jelentős eredményeket.

Folklorisztikai kutatásaink azt bizonyítják, hogy egyes balladamotívumok elterjedtek a szomszéd népeknél is, bizonyítva, hogy a népek folklórja nem fejlődött egymástól függetlenül, s számos tartalmi és díszítőelem található meg bennük részben közös motívumként, de legtöbbször megváltozott nemzeti vonással gazdagodva, aminthogy ez mind a román, mind a magyar (vagy más) balladavariációkban megfigyelhető. S ez a jelenség nyomon követhető Vasile Gurzău magyarországi román nemzetiségű mesemondó gazdag repertoárjában is.

Napjainkban ezeknek a közös irodalmi és folklór elemeknek a vizsgálatára jó lehetőséget biztosít az összehasonlító irodalomtörténeti módszer.

E kötet írásai többségükben irodalmi kapcsolataink köréből valók, mert e témakör munkásságunk gerincét képezte. A tanulmányok lényegén nem változtattunk; két tanulmányunkat kibővítettük, s tömörítés céljából kisebb részeket kihagytunk, egyes jegyzeteinket kiegészítettük. Reméljük, hogy a tanulmányokban tárgyalt kapcsolattörténeti és folklorisztikai kérdések érdeklődést váltanak ki, s buzdítólag hatnak további kutatások végzésére.

Domokos Sámuel

I.
MAGYAR-ROMÁN IRODALMI
KAPCSOLATOK

A román irodalom magyar nyelven

A román-magyar irodalmi kapcsolatok több mint százéves múltra tekintenek vissza: e kapcsolatokról azonban régebbi tanulmányunkat¹ kivéve nem jelent meg összefoglalás; az egyes szűkebb területekről azonban több tanulmányt, sőt könyvészeti összeállítást ismerünk.² Veress Endre nagy jelentőségű román-magyar bibliográfiája csak kötetben megjelent művekre szorítkozott, de ezeket is csak 1878-ig regisztrálta. Az 1878-1910-ig összegyűjtött anyag, művének negyedik kötete, kéziratban maradt fenn és kiadásra vár. A román fordításirodalmunkban való tájékozódás elősegítése céljából szükségesnek tartjuk felvázolni e kapcsolatok főbb állomásait, nevezetesebb eredményeit, valamint a létrejöttüket elősegítő történelmi-társadalmi körülményeket.

A XIX. század elején meginduló irodalmi kapcsolataink kialakulásában sokat köszönhetünk a felvilágosodás íróinak, akik buzdítottak a szomszédos népek kultúrájának megismerésére, s példát mutattak más népek irodalmának tolmácsolásában: így például Aranka György leveleiben szorgalmazta az erdélyi románok népköltészetének tanulmányozását.³ Kazinczy Ferenc erdélyi útinaplójában megértéssel és szeretettel írt az erdélyi románokról: „Már van Grammaticájuk ‘s Lexiconok, Alexi Jánostól, s 1829. Zsebkönyvet is kaptak Budán, Moldvában Újságlevelek nyomtattatik. Ki ne örvendjen, hogy az emberi Nemnek egyik osztálya emelkedik a kimívelődés pályáján, ‘s nyelve fejtegetni kezdi erejét?”

Kazinczy elmondja naplójában, hogy Alexi János akkoriban megjelent nyelvtanát magával vitte Erdélybe, hogy segítségére legyen a román nyelv megértésében. S hogy eredményesen forgatta, mutatja a balladafordítás után közölt szójegyzék: „- Csáj, amaz; - o, egy; - gye, terminatio genitivi; mindra, szép, femin, gen.; a mascul. mindru; - kovor lepel, ernyő; - oty, szem, a többes szám otyi; - buze, ajak; buzele, ajakok; - vojnyik, vitéz, vojna tótul hadakozás; - si, és; - ‘gyin, -ból, -ből; - gráj, lehelet; - a graji, szólani; - kokon, úr; kokóne, úrné; kokonyicze, ennek diminutuma; - szpunye, mondd meg; - mie, nekem; - ku, -val, -vel; -kregyincze, a’ deák credo szótól; nusz, vagyok; - jó (mint io az olasznál), én; - csinye, a’ ki; - vegye (videt), lát; - dór, kívány; - kemáre, kamara, rejtek; - luma/lumen, világosság.

A román népköltészet iránti érdeklődésére jellemző, hogy 1831-ben bemutatta *a Felső-Magyarországi Minervában*⁴ Ponori Thewrewk József román népballada-fordítását (*A dér - Brumărelul*), közölve az eredetit is fonetikus kiejtés szerint:

*A Felső-Magyarországi Minerva
román szövege:*

In csáj vergye gregyinucze
Segy o dalbe kokonicze,
Pe vatre gye kálámir
Szubt umbre gye trandafir.

Segye mindra a durmite
Kovor vergye veluite.
Otyi jij ká zefiru,
Buzele ká rubinu.

*Vasile Alecsandri variánsa:
Brumărelul*

Într-o verde grădinilă
Șade-o dalbă copiliță,
Pe-așternut de calomfiri,
La umbră de trandafiri.

Vojnyik pe á kolo trecse
Si gyin gráj á se gréjestye:
Ale dele kokonyicze!
Szpunye mie ku kregyincze,

Jestyi tu fáte?
Jestyi nyevászte?

„Nics nusz fáte?
Nics nyevászte.
Jó misz fiare gye pe máre
Csiny me végye gye do mare.”
Gy-áj fiare gye pe máre,
N’áj segye gyin csáj kreamáre
S’áj jesi pe lume fáre.

Az eredeti, mai román átírásban:

In ceai verghe grăghiniță,
Șegh’o dalbă coconiță,
Pe vatră ghe calamir
Subt umbra ghe trandafir.

Șeghe mîndra adurmită,
Covor verghe văluită,
Ochii ei ca zefiru
Buzele ca rubinu.

Voin’ic pe acolo trece
Și ghin grai așe grăieșche:
Ale [i] dalbă cocon’iță!
Spun’e mie cu creghințe,
Ieșt’i tu fată?
Ieșt’i n’evastă?

„Nici nu-s fată,
Nici n’evastă,
Io mi-s fiară [floare] ghe pe
mare;
Cine mă veghe ghe dor mare,
- Ghe-ai [fi] fiara [floare] ghe pe
mare,
N-ai șeghe ghin ceai cămară
Ș’ai ieși pe lume [a] fară.

Trece-un voinicel cu grabă
Și din fugă o întreabă:
„- Spune-mi, dalbă copiliță,
Cu rumena ta guriță:

Ești nevestă ori esti fată?
Ori zîină din ceriu picată?

- Nici nevestă sînt, nici fată,
Nici zîină din ceriu picată,
Ci sînt floare garofită,
Răsărită-n grădiniță;
Dar tu, voinicele, spune,
Ești însurat, ori ești june?
- Eu sînt, dragă, Brumărelul,
Îi răspunde voinicelul,
Eu mă culc pe sîn de floare,
Și cînd plec voios, cu soare,
După mine floarea moare!”

Ama zöld kertben
Ül egy fejr asszonyszemély,
Pázsit pamlagon
Rózsa árnyéka alatt.

Ül a’ szép andalogva
Zöld lepellel beburkolva,
Zafir szemekkel,
Rubin ajakkal.

Vitéz megyen el mellette,
‘S azt mondja ki lehellette:
Hallod e te asszonyszemély,
Mondjad nekem jó lélekkel:
Leány vagy?
Menyecske vagy?

„Nem vagyok lyány,
Nem vagyok menyecske,
Hanem virág tengeren túlról;

A’ ki lát, meghal kívántában.”
Ha tengerentúli virág volnál

Nem ülnél mindig rejtekedben,
‘S kijönnél világosságra.

Nem tudjuk, ki jegyezte le a balladát, amely évtizedekkel Kazinczy 1816. évi erdélyi útja előtt többször is szerepel kéziratos énekeskönyveinkben és kódexeinkben⁵ két strófával hosszabb variánsban. A balladafordítás közlése kétségtelenül Kazinczy Ferenc érdeme. Az első román népköltészeti fordítás tehát 1831-ben jelent meg. A következő évben, 1832-ben, ugyancsak Ponori Thewrewk József nyolc román közmondás tolmácsolását közölte, *Alapmondások* (Oláh nyelvből) címmel, a *Sas* februári számában.

A felvilágosodás korából több költeményben találkoztunk a román lányok dicséretével. Barcsay Ábrahám: *Lakodalom módja az oláhoknál* című versében⁶ elragadtatással festi a zarándi román lányok szépségét, amellyel csak az istennők vetekedhetnek.

A Barcsayéhoz hasonló elragadtatás fűti Szirmay Antalt is, amikor a román lányok szépségét idézi fel *Hungaria in parabolis*⁷ című könyvének egyik költeményében.

A felvilágosodás eszméitől hevített irodalmi légkör kedvezett szorosabb barátság kialakulására az Erdélyi Iskola írói és a magyar írók között. Samuil Micu-Clain négy nyelvű kéziratot szótára magyar anyagának pótlására Virág Benedeket kérte fel, amint ez Ioan Corneli nagyváradi püspökhöz intézett leveléből⁸ kiderül. Virág Benedekkel különben baráti viszonyt tartott fenn Petru Maior, az idő alatt, amíg a budai Egyetemi Nyomda szolgálatában állott (1809-1821). Gheorghe Șincai Budán Kovachich Márton György, a felvilágosult szellemű neves történész könyvtárában kapott alkalmazást egy ideig, aki anyagi támogatást nyújtott kutatásaihoz. 1803-ban írt latin nyelvű ódájából képet alkothatunk arról a bensőséges viszonyról, amely őt tudós barátaihoz, Peretsényi Nagy Lászlóhoz és Tertina Mihályhoz fűzte.⁹ Șincai különben ódájában kifejezi hitét a felvilágosodás eszméiben: „A műveltségben tudósok által legyenek kiképezve, majd akkor a Polgár és a hatalmas Nemesség is többre fogja őket tartani.”¹⁰

A reformkorban tovább bővültek a román-magyar irodalmi kapcsolatok, s azok ápolásában olyan jelentős írók vettek részt, mint Jókai Mór, Zilahy Károly, Ács Károly. Jókai Mór több regényében szeretettel írt a román népről, s több írásában román népköltészeti témát dolgozott fel; így például *A bojár lánya* című elbeszélésének hősét a *Kira Kiralina* (Chira Chiralina), a *Reparált lelkek* című novellájának hősét a *Păunașul codrilor* című balladából mintázta. Különösen a román betyárköltészet állott közel Jókaihoz. Nemcsak romantikus alakjai ragadták meg, hanem a nemzeti függetlenségért harcolók iránti tiszteletből fordult feléjük érdeklődéssel; testvérhajtása ez a magyar betyárvilág iránti vonzódásának. Jókai olyan elragadtatással írt a román betyárballadáról, akár a magyarokról. Íme egy részlet a *Reparált lelkekből*:¹¹ „Aki az oláh népköltészetet nézegette, feltűnhetett neki, hogy alig van népfaj, melynek danái közt annyi hősköltemény volna, mint az oláhokéban. S kikről énekelnek a hősköltemények? A fejedelmekről? A csaták vitézeiről? Oh nem! A zsvány vezérekről. Ezek a népdalok hősei, a csodamívelő óriások, kik a kegyetlen pogányon, a nemzet ellenségein véres bosszút állnak, kik lovagolnak utolérhetetlen paripán, hajigálnak célt nem tévesztő baltával, láncukat eltépik, mint a pozdorját, s öldökölnek, hogy csak úgy csorog mind a tíz ujjukról a vér.”

Meglepő, hogy Jókai milyen helyesen ismerte fel a román betyárballadák igazi értékét és jelentőségét. Kétségtelen, hogy ebben a szabadság iránti vágya vezette, s a román betyárokból, a történeti tényeknek megfelelően, valóságos nemzeti hősöket látott, akik a mesehősök bátorságával küzdöttek elnyomóik ellen.

Zilahy Károlynak nemcsak a román nép életét szeretettel bemutató publicisztikai írásai fejezték ki vonzódását a román nép iránt, hanem szép népdalfordításai is, amelyeket Kelen álnéven közölt. Első népdalfordításaihoz írt bevezetőben sürgette a román népköltészet megismerését a magyar irodalom gazdagodása céljából: „A köztünk élő nemzetek költészetének figyelembe vétele és ismerése ránk nézve többszörös érdeklődéssel bír.” Kedélyében - folytatja - a „poézis oly

magvai vagynak elhintve, melyek irodalmunkat becses darabokkal gazdagíthatják. S ha örömmel vesszük, midőn jelesebb fejeink a külföldi, svéd, dán, norvég s más népköltészet gyümölcseinek meghonosításával foglalkoznak: - miben Arany Jánost, Erdélyit láttuk kiváló érdekességgel működni - kettős örömmel kell vennünk, ha írónk a velünk egy fedél alatt lakó népek szellemi termékeit igyekeznek átültetni. E tekintetben még nem történt annyi, mennyit az ügy fontossága érdemelt volna.”

A román népköltészet első, mondhatni hivatásszerű magyar tolmácsolója és népszerűsítője Ács Károly (1824-1894) volt. Gazdag s korában példa nélküli műfordítói tevékenységet fejtett ki, népdalfordításait a nevesebb folyóiratokban (*Magyar Sajtó, Kalauz, Hölgyfutár* stb.) tette közzé, akárcsak a román irodalomról és népköltészetéről írt népszerűsítő cikkeit. *Román népköltészet* című cikkében jól tájékozottságával lep meg; helyesen ismerte fel a román irodalom fejlődését késleltető társadalmi okokat: „Mai napig is a vagyonos osztály és értelmiség képzésére hivatott előkelő családoknál majdnem általában, a francia nyelv és műveltség bitorolja a nemzetnek tiszteletes előjogait, s csak nehezen enged helyet a sokáig háttérbe szorítottaknak. S innen könnyen megfejtethő, miért nem igen tudott a világ napjainkig a dunai fejedelemségekről és románokról; s miért nem volt képze az azon vidékeken felszűrődő nemzeti irodalomról. Ellenben az most már valóban, mégpedig meglepő alakban feszülendő félben van, küzdven a kezdetnek mindazon nehézségeivel, mikén a művelt irodalmú nemzetek színvonalán álló bármely népnek át kellett esnie.” A továbbiakban elmondja, hogy Kotzebue román népköltési gyűjtéseit használja fel, de tud arról, hogy Vasile Alecsandri a román népdalkincs összegyűjtésére vállalkozott. Ugyanebben a cikkében, a továbbiakban elmélyült tanulmányozáson alapuló fejtegetést találunk a román népdalok zöld falevél motívumáról: „... a román balladák és dalok sajátságához tartozik, hogy azok majd mindegyike a »zöld falevél« segélyülhívásával kezdődik. A »zöld levél« a román legbenső valójából eredett. Vidám s jókedvű ő, ha fák hajtanak a hosszú tél után, melyet alacsony, napvilágtól kevésbé járható házacskaiban eltöltött, - örömmel deríti őt a természet föléledésének szemlélete; hogy e fölött sokat elmélkedik-e, nem vizsgálendő, hanem hogy kedveli anyaföldünk szépségeit; tapasztalt tény. A nők és leányok virágokkal, a férfiak zöld galyakkal ékítkeznek. Az előszeretettel minden iránt, ami zöldellik és virul, átment a népdalba; minél még megjegyzésre méltó az, hogy a falevél, melyet a zenér [Sic! vagyis az énekmondó] megszólít, jellemzi a tárgyat, amit megénekelni akar. Ha hősről van szó, ott áll fölül a tölgyfalevél; a rózsza, és violalevelek szerelmi történetet sejtetnek; a fenyő »zöld levele«, melynek éppen semmi levelei sincsenek, halálesetet vagy egyéb valami borzasztót ígér.”

Ács Károly a Pest megyei Bankházán született, egyszerű szülőktől. Jócai Mór volt iskolatársa, s a vele való barátságának tudható be, hogy a román népköltészet tolmácsolójává vált; ő keltette fel érdeklődését a gazdag román népköltészet iránt. Ács a szabadságharcban mint a nemzetőrség szervezője tűnt ki. Világos után az osztrák hatóságok elfogták, s 1852-ben halálra ítélték. Később az ítéletet hatévi várfogságra változtatták. Fogsága idején megtanult több nyelvet, így románul is, annyira, hogy összeállította az első magyar-román társalgási könyvet.¹²

Ács Károly érdemeit maradandóan őrzi 1858-ban kiadott népköltészeti gyűjteménye; *Virágok az oláh népköltészet mezejéről* - az első magyar vállalkozás a román népköltészet bemutatására.

Gyűjteményét lelkes előszó vezeti be: „... a román népnek költészeti termékeit tartja kezében az olvasó, - népéit, melynek millióival évezredes történeti kapocs fűz bennünket össze; népéit, melynek millióival - úgy szólván - egy házfödél alatt lakunk, - népéit, melynek erkölcsi és szellemi életét eddigelé oly kevésbé ismertük, oly kevésbé méltányoltuk...”

Ács Károly népköltészeti fordításainak értékét növeli az a körülmény, hogy a költő eredetiből ültette át azokat magyarra. Anyaga - kivéve az *Ileana Brăileanát*, amelyet Atanasie M. Marienescu gyűjteményéből¹³ vett át - Alecsandri népköltészeti kötetéből¹⁴ való. Könyvében a következő balladák szerepelnek: *Az argisi zárda*, *A román Gruje Grozován*, *Az átok*, *Brîncoveanu Constantin*, *Alimos Tamás*, *István vajda*, *A szellem*, *Kodrán*. Kétségtelen, hogy napjainkban e fordításoknak elsősorban irodalomtörténeti jelentőségük van, de számos balladában jól sikerült, művészi értékű részeket találunk. Ács e balladák fordításánál arra törekedett, hogy hangátvételben a magyar népballadák hangulatát idézze fel, de ugyanakkor ne távolodjon el az eredetiek szövegétől, formai sajátosságaitól sem. Íme a *Kodrán* (Codreanu) ballada egy részlete:

Domnule, măria ta,
Jur pe Maica Precista!
Eu creștini n-am omorât -
Vreun creștin de-l întîlneam
Averile-i împărțeam
Cu doi cai de-l apucam,
Unu-i dam, unu-i luam,
Mîna-n punga de-i băgam,
Jumătate-o deșertam.
Unde vedeam săracul,
Îmi ascundeam baltașul
Și-n chimir mîna băgam
Și de cheltuială-i dam.
Iar unde zăream turcul
Mult îmi ardea sufletul
Pîn' ce-i retezam capul.

- Uram, nagy uram, fejedelőm,
Szűz Máriára esküszöm,
Hogy egy keresztyént sem
öltem,
Mióta betyár lettem.
Ha keresztyénre akadtam,
A vagyonát megosztottam; -
Ha két lovával találtam,
Egyiket neki hagytam;
Ha foglyommá lett tíz level
(leivel)
Tőle csak ötöt vettem el;
Ha valahol szegényt láttam,
A baltámat félre dugtam,
Tüszömbe tettem kezemet
S útjára adtam költséget.
De ha törököt láttam meg...
Belsőmben felforrt a méreg -
Fej nélkül maradt a főreg.

Érdeme Ácsnak, hogy közölte a balladák után az Alecsandri-kötet bőséges jegyzeteit, sőt esetenként meg is toldotta azokat, mint például *A román Gruje Grozován* című balladánál, hivatkozva Nicolae Bălcescu kiadványa, a *Magazinul istoric pentru Dacia* adataira.

Ács Károly fordításkötete a maga korában nagy jelentőségű úttörő munka volt, amelynek értékét növeli, hogy a Bach-korszak sivár, lelkeket nyomasztó légkörébe bevitte a népek közötti barátság gondolatát. Román műfordítói munkássága nagyon is „korszerű dolog”, haladó cselekedet volt, mégpedig Bălcescu és Kossuth testvéri kézfogásának szellemében. Gyűjteményének jelentősége tehát nemcsak irodalomtörténeti, hanem politikai is, s mint a magyar és a román nép barátságát szolgáló mű, feltétlenül megérdemli, hogy haladó hagyományaink között tartsuk számon.

Ács Károly fordítói munkásságának irodalomtörténeti jelentőségét növeli az a tény is, hogy - egy fennmaradt adat szerint - az egész román költészetből fordítás-antológiát állított össze, s azt 1865-ben Koós Ferenc bukaresti református lelkész útján kiadás végett eljuttatta Cuza fejedelemez. A kézirat további sorsáról csak annyit tudunk, hogy Dimitrie Bolintineanuhoz került, de a költő megbetegedésekor nyoma veszett.¹⁵ Hogy valóban végzett román költészeti fordításokat is, bizonyítja *Román népköltészet* című cikkének utolsó előtti mondata: „Kostaki Konaki költeményei az egyetlenek azon időkből, melyek nyomtatásban megjelentek. Majd közlendünk belőlük példányul az akkori ízlésnek.”

Népköltészeti gyűjteményének megjelenése után Ács Károly tovább folytatta fordító munkásságát, s 1871-ben kiadta újabb munkáját: *Még három oláh népballada* címen függelékül a *Virágok az oláh népköltészet mezejéről* című füzethez. Ács Károly úttörő jellegű népköltészeti gyűjteményeit 1877-ben követte a Kisfaludy Társaság által, Iosif Vulcan szerkesztésében kiadott *Román népdalok* című kötet. Iosif Vulcan (1841-1907), a neves erdélyi író és irodalomszervező, az Eminescut felfedező *Familia* folyóirat szerkesztője, sok román népdalt és népballadát fordított le magyarra, nyelvünket anyanyelvi fokon művelte, ezt nemcsak ízes magyarságú fordításai, hanem egyes, csak magyar nyelven megírt költeményei is bizonyítják. Vulcan jelentős szerepet játszott a Kisfaludy Társaság által kiadott román népköltészeti gyűjtemény megvalósításában.

Bár Vulcan magyar irodalmi kapcsolatai közismertek, s erről több cikk is tanúskodik, még sincs olyan átfogó tanulmány róla, amely feltárná értékes munkássága minden mozzanatát és pontosan felmérné jelentőségét mint műfordítónak és a román-magyar irodalmi kapcsolatok szervezőjének. Pedig Vulcan munkásságának fontosságát már a maga korában is felismerték, s az író kivívta a magyar irodalmi körök elismerését, amelyet a Kisfaludy Társaságba kültaggá való választása alkalmából 1872-ben tartott ünnepi ülés is tanúsít. Érdemes felidézni Greguss Ágost titkár Vulcant üdvözlő szavait: „Benne a Társaság nem azt a férfit szemelte ki tagjának, aki a szomszéd Románia nemzetének irodalmát oly sikeresen műveli, hanem aki e nemzet irodalmát egyszersmind a szomszéd magyar nemzet irodalmával kölcsönös érintkezésbe hozza. Európa keresztbe vetett kardjainak közepette annál vigasztalóbb a béke jobbát nyújtunk, elfogadunk.” Beszéde végén ezeket mondja: „Értsük meg egymást! Azaz: ismerjük meg egymást! Míg az önismeret saját hibáinkat meggyűlölni tanít, társaink ismerete viszont megtanít társainkat szeretni... Tisztelt társunk a jelen órában érdekes adalékaival szintén e népismeret munkájához járul, s ama nép költészetét vázolja előttünk, mellyel itt még nem volt alkalmunk tüzetesebben megismerkednünk. Ismerkedjünk tehát e nép költészetével, ismerkedjünk magával a néppel.”¹⁶

Bibliográfiai kutatásaink során megtaláltuk Vulcan lektori jelentését Iulian Grozescu, valamint Ember György a Kisfaludy Társasághoz kiadásra benyújtott román népköltészeti gyűjteményeiről, s ezzel értékes, eddig ismeretlen adatot tudtunk meg a *Román népdalok* című kötet kiadási körülményeiről és Vulcan szerepéről a kötet megvalósításában. A Kisfaludy Társaság¹⁷ Vulcan javaslatára határozta el, hogy szerkesztésében népköltészeti gyűjteményt ad ki, s megbízta az említett két fordításgyűjtemény szelektálásával és tetszése szerinti kiegészítésével. A kötet elé Vulcan értékes, a magyar közönséget a román népköltészetéről jól tájékoztató bevezetést írt, s mint fordító is részt vett a művek magyar tolmácsolásában. Úgy hisszük, a gyűjtemény legsikerültebb fordításai Vulcantól származnak; munkáját nemcsak pontos szövegértelmezés, hanem formai hűség is jellemzi. Ez nemcsak kiváló magyar nyelvismeretével magyarázható, hanem azzal is, hogy Vulcan a többiekénél külön költői tehetség volt, és sok irányú irodalmi munkásságában egyforma buzgalommal művelte mind a költészetet, mind a szépprózát. Nagyváradon magyarul bemutatott *István vajda* című színművéről Ady Endre írt elismerő bírálatot a *Nagyváradai Naplóban*.

A Vulcan által szerkesztett *Román népdalok* fontos szerepet töltött be évtizedeken át a román népköltészet magyarországi megismertetésében, s ebben van irodalomtörténeti jelentősége; ugyanis az egész román népköltészetet bemutató újabb gyűjtemény csak 1961-ben jelent meg magyar nyelven.

A román népköltészet iránt tovább fokozódott az érdeklődés a múlt század nyolcvanas-kilencvenes éveiben, s ez jól lemérhető a lapokban egyre sűrűbben megjelenő népdalfordításokból, valamint Moldován Gergelynek 1884-ben kiadott *Koszorú a román népköltészet virágaiból* című gyűjteményéből.

A román népköltészetben belül kétségtelenül a népballadák iránt volt a legnagyobb az érdeklődés. Ez érthető is, hiszen úgy hisszük, hogy minden népköltészetnek legértékesebb alkotásai a nép teremtő fantáziáját, érzés- és gondolatvilágának gazdagságát, művészi kifejezőkészségét leginkább magukon viselő balladák. A román népballadák pedig különben is jelentős helyet foglalnak el a balladákban oly gazdag délkelet-európai népköltészetekben; s gazdagságukra jellemző, hogy csupán a nyomtatásban megjelent balladák száma meghaladja a kétezret. Különösen egyes pásztor- és betyárballadák élnek sok változatban; közülük a legszebbiknek, *a Bărânykának* több mint négyszáz balladaváltozata, s ennél is több kolindaváltozata ismert.¹⁸

A magyar olvasó a román népköltészet legművészeiből alkotásaiban, a népballadákban, gyakran talált a magyar balladákban ismert tárgyra. Számos hasonló témájú ballada kialakulását a két népnek a török hódítók ellen vívott közös, évszázados harca magyarázza. E balladák hősei bátran szembeszálltak az idegen hódítókkal s a népet elnyomó uralkodó osztályokkal. A legismertebb török tárgyú román népballada, *a Kira Kiralina* több fordítása közkeletességéről tanúskodik, sőt, amint utaltunk rá, Jókai fantáziáját is megragadta. Közismertséget vívott ki a magyar közönség körében *a Kőműves Kelemenné* balladánkhoz hasonló tartalmú román népballada, *az Argesi kolostor* (Mănăstirea Argeşului), amelyben a görög népmonda építő-áldozatának motívuma megkapó szépségében bontakozik ki. Ez a balladamotívum elterjedt más közép- és délkelet-európai népköltészetben is, bizonyítva, hogy e népek balladaköltészete nem fejlődött egymástól függetlenül, s számos tartalmi és formai eleme található meg bennük részben közös motívumkincsként, de legtöbbször megváltozott jelentőségű nemzeti vonással gazdagodva, amint hogy ez mind a román, mind pedig a magyar balladavariánsban megfigyelhető.

Közönségünket azonban nemcsak a román balladának a magyarral közös elemei vonzották, hanem a sajátos román motívumok, tematikák is, mint például a fantasztikus tárgyú népballadák, amelyekben a hősök mesebeli szörnyetegekkel küzdenek meg, s aratnak felettük győzelmet. A magyartól eltérő vonásokat találunk a román betyárballadákban is, amelyek szintén gazdagok mesemotívumokban, mint például a táltos ló vagy az áspiskígyó stb.

Legszembetűnőbb a különbség a magyar és a román népballadák formai felépítésében, művészi kifejezésében, s ezek vonzólag, az újdonság erejével hatottak a magyar olvasókra. A magyar népballadák nem annyira epikusak, mint a románok, s nem bővelkednek a táj, a környezet és a szereplők részletező leírásában sem. Mindez onnan származik, hogy a magyar népballadák a nép körében terjedve nemcsak lerövidültek, hanem megtartották zárt szerkezeti formájukat, míg a románoknál rendszerint énekesek, zenészek adták elő őket, akik a balladák szövegét tetszésük szerint alakították. Ezzel magyarázható, hogy némelyik román népballada több száz sornál is hosszabb.

Kedveltek voltak a magyar közönség körében a román lány, a szerelem, a természet szépségéről szóló román népdalok is, bár művészi szempontból, a műfaj korlátai miatt, nem kelhettek versenyre a népballadákkal.

A magyarul megjelent román népballadákhöz és népdalokhoz képest lényegesen kevesebb ez időben a román népmese-fordítások száma; ez viszont, úgy hisszük, hogy nem az érdeklődés hiányából ered, hanem inkább abból az akadályból, amelyet e műfaj nagyobb terjedelme okozott a lapokban való közlésnél.

Bővebben szoltunk eddig a román népköltészet magyar tolmácsolásáról, s ez nem szándék nélkül történt; ezzel is érzékeltetni akartuk azt az irodalomtörténeti tényt, hogy ezek száma ebben az időszakban sokszorososan fölülmúlja a műköltészeti fordításokat. Román műköltészeti fordításaink a múlt század hatvanas éveitől kezdve jelentek meg, főleg Vasile Alecsandri, Dimitrie Bolintineanu, majd később Mihai Eminescu, George Coșbuc, Alexandru Vlahuță műveiből és több kisebb jelentőségű költő verseiből.

Eminescu-fordításaink, amint az utóbbi évek kutatásai kiderítették, nem a költő halála után, mint eddig tudtuk, hanem még életében, 1885-ben jelentek meg. Elsőnek Sándor József közölte a *Cseresznyefa fehér virága* (Atit de fragedă) című versét, a *Kolozsvári Közlöny* 1885. december 25-i számában,¹⁹ majd Brán Lőrinc Szamosújvári álnéven öt költeményének fordítását tette közzé a *Szilágy-Somlyó* című lapban, 1899-ben. E fordítások sorrendben így következtek: *Miért nem jössz?* (De ce nu-mi vii); *Melancolia* (Melancolie); *Távol tőled* (Departa sînt de tine...); *Elválás* (Despărțire); *Bűvös vadász* (Povestea teiului). Szamosújvári a költő halála után is közölt Eminescu-fordításokat, de ezekről eddig is tudtunk, s ezért felsorolásuktól eltekintünk.

Bár Eminescu első tolmácsolásának érdeme Sándor Józsefé, az első időben legtöbbet Brán Lőrinc fordított, aki fordításait később kötetben is kiadta. Tolmácsolásai elbírálásánál figyelembe kell vennünk, hogy nem vérbeli költő munkája, s nemes szándéka, hogy magyarul népszerűsítse Eminescut, nem párosult a nagy feladathoz szükséges költői tehetséggel. Mégis, fordításai megütik a korai román tolmácsolások átlagos mértékét mind a szöveghűség, mind pedig az eredeti költői forma betartásában.

Jórészt ezt mondhatjuk az utána következő Eminescu-fordítókról is: Dux Árminról, Pérvu Mihályról és a legtöbbet fordító Szöcs Gézaról. Ugyancsak e fordítók tollából jelennek meg az első magyar cikkek, tanulmányok Eminescuról. Ezeknél jóval bővebb és tudományos szempontból megalapozottabb a Cristea Illés által 1895-ben kiadott bölcsészdoktori értekezés.

Vasile Alecsandri verseinek fordításai nemcsak időben előzték meg az Eminescu-tolmácsolásokat, hanem számban is fölülmúlták azokat; ennek oka, hogy fordítóink elég későn ismerték fel Eminescu költészetének igazi jelentőségét. A korai Eminescu-fordítások és a költőről szóló magyar nyelvű cikkek azt bizonyítják, hogy a legnagyobb román költő lelkes hívei és rajongói nagy igyekezettel és lelkesedéssel fáradoztak azon, hogy méltón tolmácsolják a költő verseit és tárják fel a magyar közönség előtt költői nagyságát. Kétségtelen, e kezdetek hozzájárultak ahhoz, hogy az első világháború utáni időben költészetével behatóbban ismerkedjék meg a magyar olvasó. S hogy milyen nagy volt a költő iránti érdeklődés, jelzi Szöcs Géának az a megjegyzése, hogy tanulmányainak közlése után levélben kérték őt az olvasók, ismertesse bővebben a legnagyobb román költő verseit.

A századforduló éveiben a leggyakrabban tolmácsolt román költő George Coșbuc volt, aki Révai Károly²⁰ személyében lelkes fordítóra talált. Révai költői tehetséggel párosult gazdag műfordítói tevékenységről nemcsak a lapokban (*Ország-Világ*, *Vasárnapi Újság* stb.) nagy számban közölt műfordításai tanúskodnak, hanem köteteiben közölt tolmácsolásai is. Fordításai máig sem évültek el.

A román népköltészethez és műköltészethez viszonyítva bizonyos lemaradás észlelhető széprózai fordításainkban. Úgy hisszük, hogy ez esetben sem az érdeklődés hiányával állunk szemben, hanem inkább a hosszabb terjedelmű írások közlési nehézségeivel. Mindezek ellenére fordítások jelentek meg magyarul Barbu Ștefănescu Delavrancea, Ion Luca Caragiale, Ioan Slavici és mások műveiből. Slavicinak *Szerencsemalom* (Moara cu noroc) című kisregényét a

világirodalmat bemutató művek sorozatában (*A nagyvilágból*) adták ki, s ez jelezte az író tehetségének, műve értékének elismerését.

A század eleji román-magyar irodalmi kapcsolatok alakulására jó hatással volt Ady Endre és Octavian Goga barátsága. A román írók közül Gogának voltak a legintenzívebb magyar irodalmi kapcsolatai; nemcsak jól ismerte és nagyra értékelte a magyar irodalmat, hanem több Petőfi- és Ady-verset fordított románra, s korszerű tolmácsolásban közvetítette a közönségnek Madách remekművét, *Az ember tragédiáját*. A kölcsönös irodalmi megismerés szükségességéről szólván Goga *Az ember tragédiája - Tragedia omului* - első részletének közlésekor leszögezte, hogy Petőfi verseit nem ismerik a románok, a magyarok is tájékozatlanok a román irodalomban, s ez káros hatással van a két szomszédos népre.²¹

Ady Endre nagyra értékelte Goga műfordítói tevékenységét, valamint költészetének bátor, forradalmi lendületét, s kereste a személyes ismeretséget a költővel. Ady első ilyen megnyilatkozása volt, hogy 1912 elején a *Világ* hasábjain védelmébe vette Gogát, aki ellen a hatóságok rágalmozás miatt sajtópert indítottak, s egy hónapi fogházra ítélték. (Goga később, 1924-ben így idézte fel Adyhoz fűződő kapcsolatainak emlékét: ²² „1910-ben”²³ sajtóvétség miatt a szegedi államfogházban ültem, amikor Ady Endrétől levelet kaptam. A levél éles hangú kritikát mondott a hatalmon levő politikai uralom fölött, elítélve annak erőszakosságát és türelmetlenségét. Ady nekem, a politikai csendháborítónak baráti jobbot nyújtott. Mélyen megindított a testvéri hang - és válaszoltam levelére... később Budapestre kerültem... Háromhónapos pesti tartózkodásom idején Ady a Császár-fürdőben meglátogatott. Egyszerűen, kertelés nélkül kijelentette, hogy meg akar ismerkedni velem. Őszintesége, nyíltsága miatt nagyon megszerettem mint embert is. Ady ekkor arra kért, hogy az ő közvetítésével ismerkedjem meg azokkal a magyar írókkal is, akik a Nyugat hasábjain harcoltak a magyarság irodalmi és politikai reneszánszáért. Szerencsémnek tartottam, hogy az új magyar irodalom vezéreivel személyesen is találkozhatok. - Sohasem fogom ezt a találkozást elfelejteni. Egy budai kiskocsmában gyűltünk össze. Ott volt a Nyugat gárdája, közöttük a legjelentősebb vezéralakok; Móricz Zsigmond, Babits Mihály, Ignotus. Ennek az emlékezetes társasvacsorának kimondott célja az volt, hogy magyar és román írók ismerjék meg egymást, és a sovinizmus kicsinyes szempontjai fölé emelkedve, keressük meg a népet összekötő kapcsot az általános kultúrfelfogásban. A vacsora hosszúvá nyúlt. Hittel és bizalommal teljes, szép programunkból nem lett semmi. Csak az Ady Endréhez fűződő barátság maradt meg...”

Az első világháború kitörése szárnyát szegte az irodalmi kapcsolatainkat fellendíteni szándékozó kezdeményezéseknek.

Ady Endre barátai közé tatozott Emil Isac is. E barátság is reményteljesen indult irodalmi kapcsolataink fejlesztése szempontjából. Ady mozgalmat indított Emil Isac *A fiatal apáca* (Maica cea tânără) című drámájának előadása érdekében, s tervezte Caragiale *Szemet szemért* (Năpasta) című drámájának magyar színpadon való bemutatását is. Isac viszont szerette volna előadatni Ady *Műhelyben* című művét. Tervére Ady levélben válaszolt, s megjegyezte, hogy fiatalkori darabját nem tartja megfelelőnek a bemutatásra; helyette valami fontosat szeretne írni egyenesen a román közönségnek. Mindez mutatja, milyen komolyan vette Ady Endre irodalmi kapcsolataink alakulását, s ugyanez mondható el Isacról is; mindketten annyira hittek ápolásának szükségességében, hogy a világháború kitörése után is, dacolva a megromlott politikai légkörrel, kapcsolataink ügyét segítő cikkeiket továbbra is közölték a *Nyugatban*.²⁴ Az első világháború kitörésével lezárul irodalmi kapcsolataink első szakasza, amelyben kétségtelenül érdeklődésünk homlokterében a román népköltészet állott, de jelentős eredményeket értünk el a műköltészet és a széppróza alkotásainak magyarra fordításában is. Megalapozódtak kapcsolataink a román irodalommal, s a kor nagy klasszikus költői: Vasile Alecsandri, Mihail

Eminescu, George Coşbuc ismertté váltak a magyar közönség körében. Nem szabad megfeledkeznünk arról, hogy ezek az eredmények a későbbi évtizedekben, pontosabban a két világháború közötti időben, mint haladó hagyomány buzdítólag hatottak a további tolmácsolásokra, s ezzel. elősegítették, hogy a már korábbi fordításokból megismert költők munkásságáról teljesebb képet alkothasson a magyar olvasó.

A két világháború közötti idő irodalmi kapcsolataink újabb szakaszát jelenti. A magyarul megjelenő román irodalmi alkotások nemcsak szám szerint szaporodtak, hanem a művészi színvonal szempontjából is jelentősebbek a megelőző időszakhoz képest. Román fordításaink mennyiségi növekedésének jelzésére elég megemlíteni, hogy nemcsak a klasszikus, hanem a modern irodalom minden műfaja iránt megnyilvánult az érdeklődés, s ennek következtében tűnedezni kezdtek a korábban meglévő fehér foltok, s megjelentek román drámai fordításaink is.

A költészet terén továbbjutottunk a klasszikusok teljesebb megismerésében. Különösen Eminescu versei iránt nyilvánult meg nagy érdeklődés; mondhatni, valóságos Eminescu-láz lett úrrá; jellemző, hogy műfordítóink nagy része megpróbálkozott Eminescu költészetének átültetésével, s a legnagyobb román költőhöz méltó módon, az eredeti művészi értékét megközelítő tolmácsolásokban szólaltatták meg verseit. Számos magas színvonalú Eminescu-fordítás megjelenése óta mit sem veszített értékéből; jól bizonyítja ezt az a tény, hogy jelentős részüket megtaláljuk az azóta megjelent gyűjteményes kötetekben. Elsősorban Áprily Lajos (*Az Esticsillag* - Luceafărul); Dsida Jenő (*A csillagig* - La steaua; *Esti kürtszó* - Peste vîrfuri; *Jó éjszakát* - Somnoroase păsărele; *Szonettek* - Sonete; *Glossza* - Glossă); Szemlér Ferenc (*Második levél* - Scrisoarea II); R. Berde Mária (*Nyíló fehér* - Atît de fragedă...; *Dák ima* - Rugăciunea unui dac; *Mortus est!*) fordítása bizonyult maradandó értékűnek, mégpedig azzal, hogy nemcsak formában sikerült követniük az eredetit, hanem hangulatilag is megtalálták a legmegfelelőbb kifejezést.

Ebből az időből származik Kibédi Sándor kísérlete Eminescu összes verseinek magyar tolmácsolására. Munkája főleg irodalomtörténeti jelentőséggel bír, Finta Gerő *Eminescu költeményeiből* című gyűjteményét is elsősorban a formahűség jellemzi.

A klasszikus román költészet másik kedvelt alakja ez időben Alecsandri volt, s Bardócz Árpád fordítói munkássága folytán főleg a költő szerelmi lírája jutott el a magyar olvasókhoz, két gyűjteménye, az *Emlék* és a *Könnycseppek* nyomán.

Számban kevesebb fordítás jelent meg Coşbuc költészetéből, s lírájának legjava csak az utóbbi időben vált ismertté.²⁵ A költészeti fordítások gazdagságát jól mutatják azok a gyűjtemények, amelyek a klasszikusok mellett a kortárs román költőket is bemutatták a magyar közönségnek. Időrendben első Keresztury Sándor kötete, az *Új román költők antológiája*, amely a háború utáni költők verseit szedte csokorba; Kiss Piroska az *Átültetett virágokban* klasszikus román költők kevésbé ismert műveiből adott ízelítőt lelkiismeretes, gondos fordításban. Fekete Tivadar két gyűjteményében a régebbi román irodalom magyarul kevésbé ismert költőit (*Klasszikus kert*), illetve szinte valamennyi jelentős kortársát (*Szerelmes kert*) bemutatta Dimitrie Angheltől Ion Vineáig. Kár, hogy a hatás kedvéért sokszor feláldozta az eredeti formát. Viszont az egyes költőkről írt portréi máig is hasznos útbaigazítást nyújtanak a modern költészeti áramlatokról, s azokon belül a tárgyalt költők szerepéről és jelentőségéről. Anyagának gazdagságát mutatja, hogy a gyűjteményében szereplő több modern költőről csak napjainkban jelent meg újabb fordítás.

Bitay Árpád *Műfordítások román költőkből* című gyűjteményének értéke, hogy a klasszikus költőket az irodalomtörténeti értékelésnek megfelelő válogatásban mutatja be; viszont modern költészeti anyaga nemcsak kevés, hanem eléggé esetleges is; például Octavian Goga, Ion Minulescu, Al. Macedonski alig egy-két verssel szerepel kötetében.

Irodalmi kapcsolatainknak e szakaszában szép számban jelentek meg a román széppróza fordításai is. Ez időben már majdnem mindegyik jelentősebb írótól fordítottunk, s a klasszikusok: Ion Luca Caragiale, Ion Creangă, Barbu Șt. Delavrancea mellett megtaláljuk a modern román próza legjelesebb képviselőit: Mihail Sadoveanut, Liviu Rebreanu, Ion Agârbiceanu, Panait Istrati stb. Sajnos, érdeklődésünk főleg a román kisepikára terjedt ki, s csak egy regény, Panait Istrati *Kyra Kyralinája* jelent meg magyarul az említett írók művei közül.

A harmincas években jelentős haladást értünk el a drámaírók műveinek magyarra fordítása terén; megjelent a *Román Drámaírók Könyvtára* című gyűjtemény, amelyben a tolmácsolt szerzők a klasszikus és a modern dráma legjelentősebb képviselői voltak: Ion Luca Caragiale, Octavian Goga, Victor Eftimiu, Ion Minulescu, Ion Marin Sadoveanu. E szerzők legtöbb darabját bemutatták magyar színpadon is; Victor Eftimiu *Prometheusa* nagy sikert aratott a budapesti előadáson.

Ebben a korszakban megnőtt az érdeklődés a román népköltészet iránt, de ekkor nem a fordítások számbeli növekedése, hanem inkább a művészi tolmácsolás színvonalának emelkedése jellemző. A román népköltészetből ez időben Kádár Imre fordított legtöbbet, s előbb folyóiratokban, majd könyv alakban megjelent népdal- és népballada-fordításai - *A havas balladái* - nagy sikert arattak, a kötet erényeire a *Nyugat* is felfigyelt. Kádár Imre tolmácsolásai a román népballadák sajátos hangulatának érzékeltetésével váltak közkedvelté; gyűjteményének sikeréhez hozzájárultak Demian Tassy művészi illusztrációi is.

Általában az összes ez időben román irodalomból készült fordítás jellemzőjévé vált a művészi tökéletességre való állhatatos törekvés, a magyar nyelv kifejezőerejének tökéletes kiaknázása, s legjobb világirodalmi fordításaink (elsősorban Babits Mihály, Kosztolányi Dezső, Tóth Árpád műfordításaira gondolunk) során szerzett értékes tapasztalatok gyümölcsötvetése.

Gazdag eredményeinket a román irodalom tolmácsolásában csak úgy érthetjük el, hogy a romániai magyar írók legjobbjai, felismerve a román fordítások jelentőségét mind irodalmi kapcsolataink, mind pedig a népeink közötti barátság elmélyítése szempontjából, fontos írói feladatuknak tartották e munkába való bekapcsolódásukat. Hogy ez mennyire így volt, elég ha megemlítjük, hogy az akkori romániai magyar folyóiratok (*Korunk*, *Erdélyi Helikon*, *Vasárnap*, *Pásztortűz*, *A Hírnök* stb.), sőt a vezető napilapok is (*Ellenzék*, *Erdélyi Hírlap*, *Brassói Lapok*, *Temesvári Hírlap* stb.) gyakran közöltek román irodalmi fordításokat. Különösen a *Korunkban* megjelent fordítások jelentősek, mert a kortárs román irodalom leghaladóbb alkotásaival ismertették meg a magyar olvasókat olyan kiváló költők tolmácsolásában, mint József Attila, Salamon Ernő, Szemlér Ferenc stb.

Külön említést érdemel egy váradi és kolozsvári kezdeményezés: magyar és román írók *Aurora* (1922-1923), majd *Cultura* (1924) névvel négynyelvű folyóiratot adtak ki, amelyben román és magyar szépirodalmi fordítások jelentek meg. Sajnos, mindkét lap rövid ideig működött.

Ugyanitt kell szólnunk a román irodalom magyar tolmácsolásával és a magyar irodalom román népszerűsítésével gyakorta foglalkozó *Preocupări Literare* című folyóiratról, s arról az antológiáról, amely Liviu Rebreanu előszavával mutatta be az erdélyi magyar írókat a román olvasóknak. Ez idő tájt jelent meg a romániai magyar irodalom első román szintézise, Ion Chinezu tanulmánya: *Aspecte din literatura maghiară ardeleană* (1919-1929.) (Cluj 1930. Ed.

Revista Societatea di mîine.) A román időszaki sajtóban is fel-feltűnnek a magyar szépirodalom képviselői, kötetekben is kiadják a klasszikus és a korabeli magyar irodalom alkotásait.

A két világháború közötti román-magyar irodalmi kapcsolatok mérlegelésénél figyelembe kell vennünk a magyarországi írók és műfordítók erőfeszítéseit is, annál is inkább, mert ezek a Horthy-korszak kapcsolatainkra kedvezőtlen légkörében bontakoztak ki.

Veress Endre 1922-ben *Román-Magyar Könyvtár* címmel Budapesten sorozatot indított, s az első füzetben Alecsandri *Tódor és Merinda* című elbeszélését közölte saját fordításában, a bevezetőben pedig tartalmas tájékoztatást adott a költő életművéről. A sorozat bevezetőjében Veress ezeket írta: „Ez az új »Könyvtár« a román irodalom kiválóbb műveit kívánja magyar nyelven bemutatni és megismertetni... Kiadványunkat nem üzleti szellem, hanem magasabb irodalmi érdek hozta létre, miután erős a hitünk, hogy ez hézagpótló, s így azt széles körökben szívesen fogadják. Ezért fordításaink is gondosak, igyekezzünk az eredeti művek sajátosságait is híven visszatükrözni, még pedig a szerző írásmódjának megóvása mellett s amennyire a magyarosság engedi, mindig a román nyelv szellemében. A művek teljes megértését magyarázó jegyzetekkel is elősegítjük, amellet, hogy minden írónak közöljük rövid élet- és jellemrajzát és lehetőleg arcképét is. Könyvtárunk elsősorban elbeszéléseket és rajzokat ölel fel, amint amelyek leghívebben tükrözik a román nép jellemét, szokásait, múltját és viszonyait. De közben történeti, föld- és néprajzi, irodalomtörténeti és művészeti tanulmányokat is megjelenítettünk; sőt bemutatjuk román írók magyar tárgyú és magyar írók román tárgyú munkáit is. Borítéklapunk utolsó két lapján közöljük tájékoztatásul a kiadni kívánt művek jegyzékét, mely állandóan fog bővülni és felfrissülni.”

Ha lett volna módja rá, hogy a gazdag jegyzék tartalmát akár csak töredékesen megvalósítsa is, irodalmi kapcsolatainkból eltűntek volna a már említett fehér foltok. Nincs hely rá, hogy a teljes jegyzéket közöljük, csupán azt említjük meg, hogy a legfontosabb, s addigi fordítás-irodalmunkból hiányzó valamennyi klasszikus író felöleli, s felveszi az olyan jelentős kortárs írókat is, mint Mihail Sadoveanu, Ion Agârbiceanu. Jóllehet könyvsorozatának tervét nem tudta megvalósítani, maradó értékű a román-magyar kapcsolatok háromkötetes nagy szintézise, a *Bibliografia Română-Ungară* (Román-magyar bibliográfia) és számos más tanulmánya és forráskiadványa.

Ismeretes Octavian Goga idézett nyilatkozatából, hogy a *Nyugat* írói, de más haladó írók is, mennyire kívánták és szorgalmazták irodalmi kapcsolataink ápolását. Értékes dokumentumot tartalmaznak erre a *Familia* folyóirat 1935. évi ankétján adott válaszok népeink barátságának s az irodalmi kapcsolatok elmélyítése tárgyában.²⁶ A megszólaltatott román írók; Mihail Sadoveanu, Camil Petrescu, Cezar Petrescu, Victor Eftimiu, Lucian Blaga stb., valamint az ankét körkérdéseire választ adó magyar írók: Babits Mihály, Illyés Gyula, Zilahy Lajos, Márai Sándor, Szemlér Ferenc, R. Berde Mária, Molter Károly, Tabéry Géza stb. nyilatkozatait az egymáshoz közeledés őszinte vágya hatotta át, s nyilvánvaló, hogy nem a kölcsönös írói szándék hiányán múlt, hogy kapcsolataink kiszélesítésére vonatkozó terveik nem valósulhattak meg; Európa ekkor már gyülekeztek a viharfelhők, s az idő nem a népek közötti barátság ápolásának, hanem az egymás közötti gyűlölködés szításának kedvezett. A ma már irodalomtörténeti jelentőséggel bíró nyilatkozatokból érdemes felidézni néhányat.

Mihail Sadoveanunak a körkérdésre adott válaszából idézünk: „Különös örömmel értesültem román-magyar testvériségi mozgalmunkról. Hiszem, hogy csakis a szeretet és a barátság lehet a népek jövőjének hitvallása és kalauza; a román és magyar nép kulturális együttműködése a leghatásosabb eszközzé válhat a politikai ellenségeskedés hátrányainak kiküszöbölése útján.”

Illyés Gyula nyilatkozatának egyik részlete így hangzik: „A pillanatnyi érdekek által vezetett politika mindig ellentéteket támaszt a népek között; az örök irodalom hivatása viszont az, hogy egy magasabb eszmevilág, az emberiség ereje által hidat verjen a pillanatnyi ellentétek közé.”

Ismert tény, hogy József Attila mennyire óhajtott a szomszéd népekkel való baráti és irodalmi kapcsolatok elmélyítését; e célból antológia kiadását tervezte román és cseh költők verseiből. Románul nem tudott megfelelően - bár a szegedi egyetemen járt román lektori órákra -, s ezért tolmácsolásai nyersfordításokból készültek, az eredeti versek gondos tanulmányozása után. Erről Szántó Judit, a költő élettársa ezeket írja: „Bár sem csehül, sem románul nem tudott Attila, eredeti nyelven kívülről megtanulta mindazokat a verseket, amelyeket le akart fordítani, mert mondanivalójuk megragadta. A versek muzsikáját, ritmusát dalolta magában, mielőtt szavakba öntötte volna magyarul. Csak mikor már fülében, agyában, vérében lüktetett a melódia, akkor kért barátaitól nyersfordítást.”²⁷

József Attilának Ion Vinea, Ilarie Voronca, Zaharia Stancu és mások verseiből készült műfordításai a *Korunkban* és a költő folyóiratában, a *Szép Szóban* jelentek meg, de a román költészet népszerűsítésére felhasználta a munkás-összejövetelek nyújtotta lehetőségeket is. Erről Szántó Judit így számol be: „1932-ben Gödön elvtársaink között előadást tartott a Szovjetunióról. Az előadás után összeborult fejjel, körültekintő óvatossággal énekeltük az Internacionálét... - Szavalj, Attila - kérlelték. És itt hangzottak el először a román, cseh, német és orosz költők versei Attila fordításában.” Valószínű, hogy a költő által szavalt versek között szerepelt az általa művészien tolmácsolt Coșbuc-vers, a *Földet adj!* (Noi vrem pământ!) is, amely csak 1945 után jelent meg nyomtatásban.

A korszak eredményeinek számbavételénél ki kell emelnünk azt a nagy jelentőségű tudományos és műfordítói munkásságot, amelyet Gáldi László fejtett ki. Eminescu költészetének fáradhatatlan népszerűsítője volt tanulmányaival és műfordításaival egyaránt. Eminescu-kutatásait napjainkig folytatta; 1964-ben jelent meg *Stilul poetic al lui Eminescu* (Eminescu költői stílusa) című műve. (Editura Academiei R. P. R.) Tudományos és műfordítói munkássága ezenkívül felölelte a román irodalom számos területét: a román költészet, próza és dráma kérdései egyformán érdeklődésének homlokterében álltak. Különösen jelentősek összehasonlító irodalomtörténeti szempontból az Erdélyi Iskola képviselőinek, valamint Ion Budai-Deleanunak és Ion Baracnak művészetéről írt tanulmányai.

Gáldi munkásságának jelentőségét növeli, hogy egyes tanulmányai román folyóiratokban is megjelentek. Jól segítette ezirányú törekvéseit a bukaresti Avram P. Todor, irodalmi kapcsolataink lelkes és szorgalmas ápolója, a románból készült fordítások úttörő kutatója, Eminescu-fordításaink első elemzője és bibliográfusa, cikkeivel és műfordításaival egyik első román népszerűsítője Fazekas Mihálynak, Petőfi Sándornak, Mikszáth Kálmánnak, Ady Endrének. Avram P. Todor a román-magyar irodalmi kapcsolatok fejlesztése szempontjából hasonló szerepet töltött be a két háború közötti időben Bukarestben, mint Gáldi László Budapesten.

A második világháború az elsőnél is élesebb korszakzáró határt jelentett irodalmi kapcsolatainkban is. Már a háború idején, 1940-ben jelent meg Budapesten Szemlér Ferenc *Mai román költők* című gyűjteménye; ez idő után, a második világháború éve alatt kevés román mű jelent meg magyar nyelven.

A felszabadulás után kezdődik a román-magyar irodalmi kapcsolatok leggazdagabb fejezete; ekkor teremtdött meg román fordításiirodalmunk szélesebb, átgondolt program szerinti fejlesztésének minden feltétele.

1945 után még néhány évig irodalmi kapcsolatainkra nem a tervszerűség, hanem az esetlegesség a jellemző; azt adták ki, ami éppen elkészült. De így is érezhető a fordítóknak az a törekvése, hogy újat, fordításban eddig még meg nem jelent művet tolmácsoljanak.

Erről a gazdag időszakról, akár vázlatosan is, nehéz teljes képet adni, mert eredményei még feldolgozásra várnak; reméljük, hogy ebben jó segítséget nyújt bibliográfiánk.

Érdemes felidézni az 1945 utáni évek kevésbé ismert eseményeit irodalmi kapcsolataink megindulásáról, fejlődéséről. Budapesten és Debrecenben baráti kapcsolataink ápolására Magyar-Román Társaság alakult, s Budapesten *Kulturális Tájékoztató* címmel nyomtatott lapot adott ki, amely műfordításokat is közölt; a debreceni *Keleti Kapu* pedig a román irodalomnak a magyar közönséggel való megismertetése céljából indult. A folyóirat szerkesztője, Lükő Gábor, kétnyelvű könyvtár-sorozatot indított, s ennek első köteteként kiadta Komjáthy István: *A Nap lakodalma* (Soarele și Luna) című népballada-kötetét. Sajnos, a folyóirat a második számmal megszűnt.

1947 májusában Petru Groza miniszterelnök részvételével megrendezték Budapesten a Román Kultúra Hetét; ez alkalomra jelent meg: *Eminescu válogatott versei*; *Mai román líra*, valamint *a Moldvai mesék* című gyűjtemény. Egymás után adták ki Budapesten Mihail Sadoveanu *A balta* (Balta), majd *Moldvai szél* (Venea o moară pe Siret) című regényét, Aradi Nóra és Szabédi László fordításában; Victor Eftimiu elbeszéléseinek kötetét Aradi Nóra tolmácsolásában; Nicolae Bălcescu írásainak gyűjteményét Domokos Sámuel és Köpeczi Béla fordításában, I. Tóth Zoltán szerkesztésében; s 1951-ben Köpeczi Béla és Vas István szerkesztésében *a Román költők antológiáját*.

Felszabadulás utáni irodalmi kapcsolataink igazán tervszerűvé, átgondolttá a magyar-román közös könyvkiadási megállapodás megkötésekor váltak. Az azóta eltelt közel másfél évtized alatt jelentős eredményeket értünk el román írók műveinek magyar kiadásában mind Romániában, mind Magyarországon.

Ma már elmondhatjuk, hogy a román irodalom nagy alkotásai két-három kiadásban is hozzáférhetők magyarul, sőt a legnagyobbak mellett megjelent magyarul a régi irodalom, a klasszikus korszak, a két világháború közti időszak és a jelenkori román irodalom minden számottevő műve, s szűkebb-tágabb válogatások, gyűjtemények bemutatták magyarul az utóbbi években jelentkező fiatal nemzedék több képviselőjét is. Ezekben az években mintegy húsz antológia és száznál több román író műve jelent meg magyarul önálló kötetben.

A végzett munka szintézisének tekintjük *A Román Irodalom Kis Tükre* című gyűjteményt, a bukaresti Irodalmi Könyvkiadó gondozásában megjelent antológiát, amely történetileg és műfajilag átfogja a román irodalom egészét, a kezdetektől napjainkig, lévén így nemcsak értékes olvasmány, hanem hasznos kézikönyv is. Kötetei az egyes korszakok valamennyi jelentős román írójának legértékesebb művét magas színvonalú, művészi tolmácsolásban mutatják be a magyar közönségnek, s összefoglalásaikban a román irodalom fejlődéséről jó tájékoztatást nyújtanak.

Hasonlóan rendszerező jellegű az Irodalmi Könyvkiadó Román Írók sorozata. Ebben - rendszerint második-harmadik kiadásban - a román írás kiemelkedő alkotásai jelennek meg. A sorozatban eddig Nicolae Bălcescutól Titus Popoviciig húsz kötet látott napvilágot.

Mindezek a művek - a közös könyvkiadás keretében - ezres példányszámokban kerültek el Magyarországra, mindamellett, hogy a magyar könyvkiadók évente több román művet jelentetnek meg. Ha csupán az utóbbi évek termését vesszük, olyan jelentős magyarországi kiadványokat említhetünk, mint *a Román költők antológiája* (1961), Alexandru Toma, Tudor Arghezi, Alexandru Macedonski, Lucian Blaga, Ion Pillat verseskötetei, más román művek

mellett, amelyek közt például Sadoveanu *Virágöböl* című kötete (Milliók Könyve) meghaladta az ötvenezres példányszámot.²⁸

A román és magyar könyvkiadók együttműködése a közös szerkesztések terén még szorosabbá vált. Ez az együttműködés nem szorítkozik az elkészült kézirat megküldésére. A két kiadó közösen határozza meg a távlati tervet, a tervbevett mű tartalmát, válogatását, grafikai kiállítását, s kölcsönösen véleményezik a fordításokat.

Közös szerkesztés terén eddig elsősorban az Európa Könyvkiadó és az Irodalmi Könyvkiadó együttműködése hozott számottevő eredményt. Így megemlíthetjük a román népköltészet átfogó bemutatását - *Kizöldült a bükk levele. Román népballadák és népdalok* (1961) -, amely nyomdailag is egyik legszebb könyvünk, de szólhatunk Coşbuc költeményeiről (1958), a népmese-válogatásról - *Szegény ember okos leánya* (1957) -, s legújabban a *Romániai elbeszélők* (1965) című antológiáról és az előkészületben levő háromkötetes Sadoveanu-gyűjteményről.

A múlthoz viszonyítva az irodalmi folyóiratokban, lapokban megjelent műfordítások száma is megsokszorozódott.

A magyar műfordítók érdeklődése a román irodalom minden jelentősebb írójára kiterjedt: az élen Tudor Arghezi költészete és Mihail Sadoveanu prózája állt. Jelentős helyet kaptak műfordítás-irodalmunkban a fiatal román írók is; a fordítások nagyobb része az ő műveiket mutatja be. A régebbiről ismert műfordítók - Áprily Lajos, Dsida Jenő, Franyó Zoltán, Szabédi László; Illyés Gyula, Jékely Zoltán, Szemlér Ferenc, Kiss Jenő, Gáldi László - mellé a fiatalabb nemzedék tagjai is felsorakoztak, s meglepő, milyen sok, tehetséges műfordítónk működik. Elegendő itt megjegyezni, hogy csupán a *Kis Tükör* eddig megjelent négy kötete száznál több magyar műfordító munkája, s köztük a fiatalok száma meghaladja az ötvenet.

Bármennyire jelentősek az elért eredmények, az elbizakodástól óvjanak meg minket és serkentsenek kapcsolataink további elmélyítésére korunk legnagyobb román költőjének, Tudor Arghezinek a *Testamentom* budapesti kiadása elé írt köszöntőjének szavai: „Bejárva a magyar földet, joggal kérdezheti az ember, hogy már régebben miért nem forrottak össze jobban népeink, magyar a románnal? Hiszen sokféle egyezés, elhivatottságuk és szomszéd voltuk arra rendelte e két népet, hogy egymást kiegészítsék, s hogy sorsukat és jövőjüket vállvetve viseljék. A Duna erős egyesítő medre jó példát kellett volna adjon az életre és barátságra egyiknek is, másiknak is. Arra kell törekednünk, hogy az irodalmi kapcsolatok nyújtotta lehetőségeket a jövőben még fokozottabb mértékben használjuk fel népeink barátságának elmélyítésére.”

Új adatok Eminescu első magyar fordítóiról és méltatóiról

Múltbeli magyar-román irodalmi kapcsolatainkban Eminescu költeményeinek magyar fordításai fontos szerepet töltek be. A költő halála óta eltelt több mint hét évtized alatt (1889) a magyar közönség állandó kapcsolatban állott a román költészettel a legkiválóbb román költő életművén keresztül. Közönségünk e versfordításokból nemcsak Eminescu páratlanul gazdag érzés- és gondolatvilágával ismerkedett meg, hanem ezen keresztül a román nép legjellegzetesebb érzésvilágával is, hiszen Eminescu a legnemzetibb román költők egyike.

Hogy az elmúlt évtizedekben milyen nagy volt az érdeklődés magyar részről Eminescu költészetére, mutatja lefordított verseinek nagy száma, amilyennel egyetlen más rokon költő sem dicsekedhet. Az Eminescu-fordítások száma nemcsak a többi román költőhöz, hanem a világirodalom kiváló lírikusaihoz viszonyítva is nagy.¹ Mindez azt mutatja, hogy a múltban, irodalmunk főként nyugati érdeklődésének idején is megvolt közönségünkben a román irodalom megismerése iránti szándék. Kétségtelen, hogy az Eminescu-fordítások száma főleg az első világháború után nőtt meg ugrásszerűen. Fordítóink számára e költészet valósággal próbakő volt. Műfordítóinkat elsősorban az Eminescu-versek nemes eszmeisége, humanizmusa és nem utolsósorban gazdag formaművészete vonzotta a múltban és vonzza még napjainkban is, amit bizonyít az, hogy egyre újabb fordítói akadnak a fiatal magyar költőnemzedék tagjai közül.

Eminescu a közismertség és a világsiker szempontjából a románok Petőfije, költészetét a legtöbb nyelvre lefordították. Érdekes megvizsgálni, mikor vált ismertté költészet a különböző irodalmakban, s mikor jutott el hozzánk. Az első Eminescu-fordítások németül jelentek meg, Moses Gaster közölte a *Bukarester Salonban A hárskirályfi* (Făt Frumos din lacrimă) című költeményt.² E fordítást a kilencvenes évekig csak szórványosan követték mások, általában évenként egy-egy. Időrendben az olaszok következnek, Canini 1887-ben közölte Eminescu egyik szonettjének fordítását.³ De az olasz fordítások csak a század elején folytatódtek tovább. Az olaszokat a magyar tolmácsolások követték, ugyanis Eminescu francia fordításai csak évtizedek múlva jelentek meg.⁴

Eminescu költeményeinek magyar fordításai nem a költő halála után 6 évvel jelentek meg - mint ahogy ezt eddig tudtuk -, hanem még Eminescu életében. Téves tehát Kristóf György, Avram P. Todor és Gáldi László állítása, hogy az első magyar Eminescu-fordítások 1895-ből valók; az első tolmácsolások 1889 januárjában jelentek meg. Vizsgáljuk meg, honnan eredtek e tévedések, amelyek kis körültekintéssel elkerülhetők lettek volna.

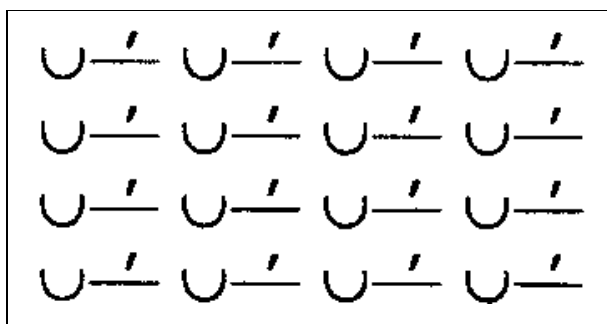
Elsőnek Kristóf György⁵ állította határozottan, hogy az első Eminescu-fordítások 1895-ben jelentek meg magyar nyelven, Szőcs Géza tollából, aki 1895-ben *Eminescu* címmel tanulmányt írt a költőről, s ebben néhány saját fordítását is közölte. Kristóf adata valószínűleg Alexits Györgytől származik, aki a román irodalomról írott seregszemléjében, Eminescuval kapcsolatban megemlítette Szőcs Gézának a költőről szóló tanulmányát.⁶ De nemcsak Kristóf György, hanem A. P. Todor is tévesen határozta meg az első Eminescu-fordítások megjelenésének időpontját, a költő halálának 50. évfordulójára kiadott s fentebb említett tanulmánykötetben. Szerinte az első Eminescu-fordítások magyarul 1890-ben jelentek meg a *Szilágy-Somlyó* című lapban Szamosújvári (Brán Lőrinc írói álneve) tollából. Valóban közölt ez időben Szamosújvári Eminescu-fordításokat e lapban, s tévedése csak az, hogy az első Eminescu-fordítás tőle egy

évvel előbb, tehát 1889-ben jelent meg e lapban. A. P. Todor téves állítását Gáldi László cikkére alapozta.⁷

Szamosújvári első Eminescu-fordítása a *Miért nem jössz?* volt.⁸ Ezt nemsokára más fordítások is követték, így a *Melancolia*, *Távol tőled*, *Elválás* és a *Bűvös vadász*.⁹ Ez tehát az az öt költemény, amely még Eminescu életében jelent meg, s amelyekről nem tudtunk.¹⁰ Szamosújvári ez idő után is közölt Eminescu-fordításokat a *Szilágy-Somlyóban*, de ezekről már A. P. Todor is megemlékezik említett cikkében, s ezért felsorolásuktól eltekintünk.

Az említett Szamosújvári-féle Eminescu-fordítások közül négy a lap első oldalán, a Tárca rovatban kapott helyet, s ezzel a szerkesztő bizonyára Eminescu költészete iránti megbecsülését kívánta kifejezésre juttatni. Annál inkább feltételezhető ez, mert a lap gyakran közölt verseket és versfordításokat a harmadik oldalán. Valószínű, hogy az erdélyi magyar értelmiség románul tudó rétege eredetiben olvasta Eminescu költeményeit, és jóval a magyar fordítások megjelenése előtt, hiszen a költő első versei a Iosif Vulcan szerkesztette nagyváradi *Familia* című folyóiratban jelentek meg.¹¹ A románul tudó magyar értelmiség a romániai folyóiratokból is ismerhette Eminescu költeményeit, hiszen például a *Convorbiri Literare*, amelyben a költő versei megjelentek, ismert volt hazánkban, amit az is bizonyít, hogy a Széchényi Könyvtárban megtalálható e folyóirat teljes sorozata.

Vizsgáljuk meg az első, eddig ismeretlen Eminescu-fordításokat művészi értékük szempontjából. Mint tudjuk, Szamosújvári írói álnéven Brán Lőrinc közölte versfordításait, s később, 1910-ben Révai Károllyal *Román költőkből* címmel Budapesten fordításkötetet adott ki. Igazi nevének elrejtéséhez bizonyára az vezette Bránt, hogy ne derüljön ki, miszerint Eminescu első magyar fordítója román volt. Az első Eminescu-fordítások művészi értéke még ma sem közömbös számunkra, hiszen e tolmácsolások színvonala nagyban hozzájárult a román költő verseinek megszerettetéséhez a magyar olvasók részéről. Hogy az első fordítások értékéről képet kapjunk, az eredetivel való összevetés lehetőségét is biztosítva példákat mutatunk be belőlük. Annál is inkább szükség van erre, mert eddig e fordításokkal érdemben senki sem foglalkozott. Elsőnek a *Miért nem jössz?* című költeményt vizsgáljuk, amely egyike Eminescu legszebb szerelmi verseinek. Ebben a természet elmúlásának gondolata arra készíti a költőt, hogy felidézze a természet ölén kedvesével töltött boldog időt, s azt újra visszakívánja. Idézzük a vers első szakaszát, előrebecsátván ritmikai képletét:

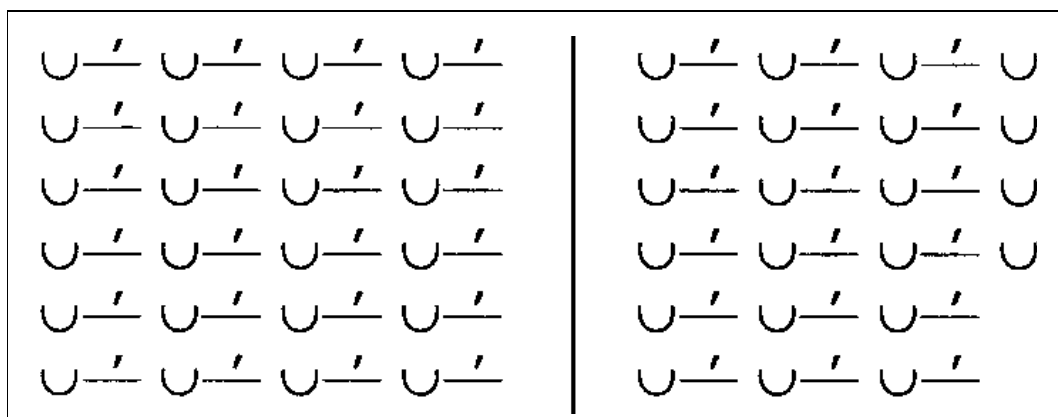

Vezi, rîndunelele se duc,
Se scutur frunzele de nuc,
S-așează bruma peste vii -
De ce nu-mi vii, de ce ne-m vii?

Lásd a fecskék messze szállnak,
Hull a lombja a vén fáknak,
Éket, pompát elvisz az ősz -
Miért nem jössz, miért nem jössz?

A fordításból kiderül, hogy értelmi eltérést csak a 3. sorban találunk, amelynek érzékletes képét Brán elhagyta, s kevésbé szerencsés megoldást választott. Az eredeti sor azt jelenti, hogy „Köd ül a szőlőkre”, s ez szemléletes, igazi őszi kép. A fordító különben az eredeti jambikus ritmusát trochaikussal cserélte fel, de megtartotta annak szótagszámát és rímelését.

Az időrendben következő Melancolia című fordítás első versszakát vessük össze az eredetivel, előrebocsátván annak ritmikai képletét:

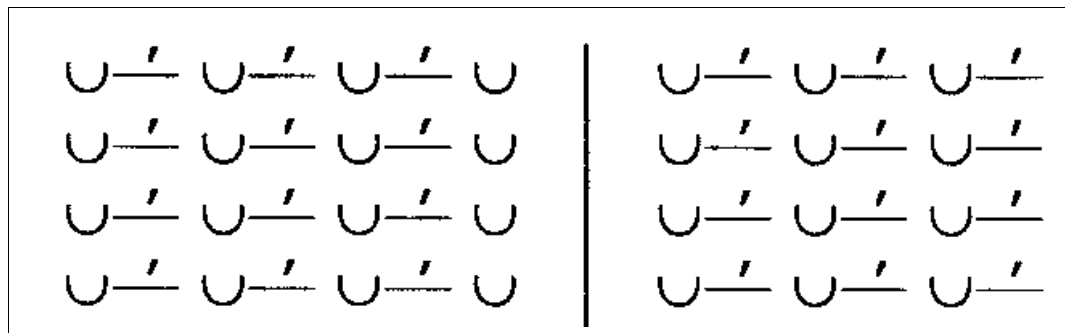

Părea că printre nouri / s-a fost deschis o poartă,
Prin care trece albă / regina nopții moartă. -
O, dormi, o dormi în pace / printre făclii o mie
Și în mormînt albastru / și-n pînze argintie,
În mauzoleu-ți mîndru, / al cerurilor arc,
Tu adorat și dulce / al nopților monarc!

Sötét felhők között út nyílt az égen,
A méla hold azon oly fehéren mégyen;
Ezer fáklya között oh aludjál, nyugodj -
Ezüst lepel takar, s azúrkék a sírod.
Mily szép mauzóleum a te sírod, mi szép
Éjnek királynője, imádott királynő.

E szépen hangzó fordítás tartalmilag megegyezik az eredetivel, de formában eltér attól, mert Brán a Toldi-strófát, vagyis a hangsúlyos, magyar versformát használta. A rövidebb sorok azonban a versszakot egyenlőtlen, döcögős ritmusúvá tették.

Az eredetitől több eltérést mutat a Távol tőled (Departé sînt de tine) című fordítás. Eredeti versformája hímrímű alexandrinus. Vessük össze az első szakasz fordítását az eredetivel, előrebocsátván ritmikai képletét:

Departa sînt de tine / și singur lîngă foc,
 Petrec în minte viața-mi / lipsită de noroc,
 Optzeci de ani îmi pare / în lume c-am trăit,
 Că sînt bătrîn ca iarna, / că tu vei fi murit.

Távol tőled itten minden oly bús, néma,
 Borús életemre rá gondolok néha.
 Úgy tetszik, hogy már nyolcvan évet éltem.
 Vén vagyok mint a tél s te meghaltál régen.

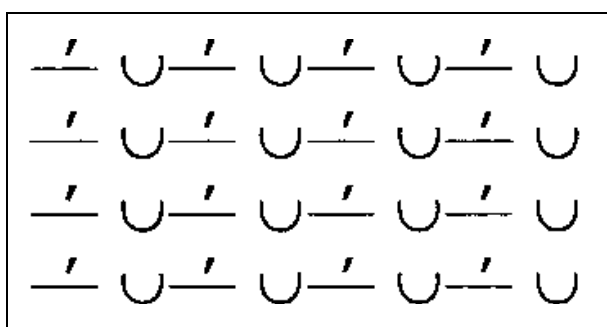
A fordítás első és második sora értelmileg nem követi az eredetit, melynek értelme ez: „Távol vagyok tőled és egyedül [ülök] a tűz mellett. Eszembe idézem szerencsétlen életemet.” Brán felező tizenkettősben fordította a verset. Az idézett versszak harmadik sora azonban meg rövidült: első fele 6 szótag helyett 5 szótagossá, de a fordító betartotta a metszetet nemcsak ebben a sorban, hanem végig az egész költeményben.

Formai szempontból megegyezik e költeménnyel az *Elválás* (Despărțire) című versfordítása. Vessük össze első versszakát az eredetivel:

Să cer un semn iubito, / spre-a nu te mai uita?
 Te-aș cere doar pe tine, / dar nu mai ești a ta:
 Nu floarea vestejită / din părul tă bălai,
 Căci singura mea ruga-i / uitării să mă dai.

Drága angyal tőled egy emléket kérjek?
 Nem vagy már magadé, mért kérnélek téged:
 Szőke fürtöd közül nem a hervadt rózsát,
 Mit kérek csak az, hogy feledésnek adj át!

Brán fordításai közül Eminescu életében utolsóként jelent meg A bűvös vadász (Făt Frumos din lacrimă) című versfordítás. Formai szempontból eltér a tárgyalt költeményektől, mert szabályos trocheus formát használ. Íme az első versszak ritmikai képlete:

Blanca, află că din leagăn
 Domnul este al tău mire,
 Căci născută ești, copilă,
 Din nevrednică iubire.

Blanka lányom jól tudod, hogy
 Tiltott szerelem szült téged.
 Azért fogadalmat tettem:
 Zárdában töltöd életed.

A szöveghűség szempontjából Bránnak ez a fordítása kifogásolható a leginkább. A leglényesebb eltérés abban van, hogy Brán fordításából az derül ki, hogy Blanka már tudja születése körülményeit; hogy törvénytelen házasságból származik. Eminescu szövegében viszont mind-

erről mit sem tud: „Blanka tudd meg, hogy csecsemő korod óta / Az Úr a te vőlegényed, / Mert te kislány / Érdemtelen szerelemből születél.” A felhozott példákban kiderül, hogy Brán Lőrinc eléggé törekedett a szöveghűsége, s hogy e téren kevés hibát követett el. Nagy érdeme, hogy Eminescu verseit költőien tolmácsolta. Fordításai értékének elbírálásánál figyelembe kell vennünk, hogy nem vérbeli költő munkája, s nemes szándéka, hogy első ízben szólaltassa meg Eminescu költeményeit magyar nyelven, nem párosult a nagy feladathoz szükséges költői tehetséggel. Ennek ellenére bátran elmondható elég nagy számú Eminescu-fordításáról - amelyek éveken keresztül jelentek meg nemcsak a Szilágy-Somlyóban, hanem más magyar lapokban is, sőt később kötetben is összegyűjtve -, hogy megütik az átlagos mértéket. Fordítástörténeti szempontból érdeme igen jelentős, hiszen ő közölte az első Eminescu-fordításokat, és munkájával másoknak is buzdítást adott példája követésére.

Az eddig ismeretlen Eminescu-fordítások időrendjében Dux Ármin: Óh maradj című tolmácsolása következik, amely Két román költő: Alecsandri és Eminescu című cikkében jelent meg.¹² Álljon itt összehasonlításképpen a fordítás első versszaka:

O, rămîi, rămîi la mine
Te iubesc atît de mult!
Ale tale doruri toate
Numai eu ştiu şă le ascult:

Oh maradj, maradj még nálam,
Téged szeretlek csupán
Ki sem szomorkodik - jobban,
Mint én szíved bánatán.

Szöveghűségben csak egy helyen vét Dux Ármin, amikor az eredetiben szereplő „doruri”-t (vágyak) „szomorkodik”-al fordítja, s ezzel megváltoztatja a versszak értelmét, amelyben szó sincs szomorkodásról, hanem arról, hogy a költő annyira szereti kedvesét, s kéri őt, maradjon nála, mert vágyait csak ő tudja meghallgatni. Az eredetiből hiányzik a „bánatán” is, amelyet a fordító nyilván a „csupán”-nal való rímelés kedvéért rángatott elő. A fordítás további részeiben Dux nem tér el az eredetitől lényegesen, s jól értelmezi a költeményt. Érdeme, hogy pontosan betartja az eredeti szótagszámát és keresztímelését is.

Ugyancsak ismeretlen volt eddig Pérvu Mihály: Miért nem jössz című fordítása¹³ 1893-ból. E költeményt Szamosújvári is lefordította, de Pérvu érdeme, hogy szebb, gördülékenyebb annál, és szinte semmiben sem tér el az eredetitől. Idézzük első versszakát:

A könnyű fecske útra kél,
Lehull a diófalevél.
Már itt van a hűvös, deres ősz,
Óh! Miért nem jössz? Óh! Miért nem jössz?

Pérvu szerencsés megoldást talált a Bránnál kifogásolt 3. sor tolmácsolására, és sikerült éreztetnie Eminescu őszi képét, a „deres ősz”-t. Pérvu hangulatos és lendületes fordítását olvasva, csak sajnálhatjuk, hogy első Eminescu-tolmácsolását nem követte több. E fordításról még megemlíthetjük, hogy az újság első oldalán, a nevesebb költők részére fenntartott Tárca rovatban jelent meg a szerkesztőség kísérő lábjegyzetével, amelyben az olvasható, hogy „Eminescu... a románok legnagyobb költője”.

Mint már korábban jeleztük, eddig úgy tudtuk, hogy az első Eminescuról szóló magyar nyelvű cikk Szöcs Géza *Eminescu* című tanulmánya volt, 1895-ben.¹⁴ Kutatásunk szerint azonban az első Eminescuról szóló magyar nyelvű írás az a nekrológ volt, amely a költő halálakor látott napvilágot az aradi *Alföld* című lapban.¹⁵ Szövege a következő: „Eminescu Mihály, kit román Lenaunak tartottak, meghalt Bukarestben. A kiváló költő élete delén 39 éves korában és hosszas szenvedés után hunyt el a bukaresti tébolydában. Temetése a román politikai, társadalmi és tudományos világ jelesei általános részvétele mellett ment végbe július 1-én. A teme-

tés költségeit az állam viselte.” A nekrológ a lap „Irodalom, művészet” rovatának első helyén jelent meg: *Egy román költő halála* címmel.

Az első nagyobb, beható elemzés Eminescu költészetéről Dux Ármin: *Két román költő: Alecsandri és Eminescu* című cikke volt az *Alföldben*, 1890-ben.¹⁶ Dux elsősorban tájékozottságával lep meg. Cikkéből az tűnik ki, hogy főleg Titu Maiorescu Eminescuról szóló értékelését veszi figyelembe a költő megítélésében, s ehhez fűzi hozzá saját észrevételeit is. Összeveti Eminescu művészetét Alecsandriével, s egyenrangúként tárgyalja vele, sőt formaművészetben fölé is helyezi: „Ha Alecsandri termékenységet nem is éri el, de költeményekben nyilvánvaló mély kedélyben hozzá hasonlítjuk Eminescut; ami pedig az alak tökéletességét illeti, Alecsandrit felülmúlja.” Nyilván Titu Maiorescu nyomán állítja, hogy: „Eminescu a pesszimizmus költője.” Legjobbnek tartott költeményeit ilyen sorrendben közli: *Venere și Madonă, Mortua est, Împărat și proletar, Rugăciunea unui dac, Înger și Demon* stb. Megemlíti Eminescu szatíráit is: „Négy szatírája keserű gúnnnyal ostorozza az emberiség gyöngéit és szatirizálja saját boldogtalanságát.” Cikkét Eminescu korai halála miatti sajnálkozással zárja. Dux cikkében *Oh maradj* című fordítását is közli, melyről fentebb szoltunk.

Az Eminescuról szóló eddig ismeretlen írások között említenünk kell az *Arad és Vidéke* szerkesztőségének néhány soros lábjegyzetét is, Pérvu Mihály: *Miért nem jössz* című fordításának közlése után. A kis jegyzetben kifejezésre jut a költő iránti mély megbecsülés: „Eminescu Mihály gimnáziumi tanár a románok legnagyobb költője. Se nemzete, se hazája nem tudta megbecsülni. Fiatalon halt meg alig 39 éves korában, elhagyatottan, az örültek házában pár évvel ezelőtt.”

Ezek voltak az eddig ismeretlen írások, amelyek megelőzték Szöcs Géza említett Eminescu-tanulmányát. Meg kell jegyeznünk, hogy adatainkat a korabeli magyar sajtóból gyűjtöttük össze, azokból az orgánumból, amelyek kitűntek haladó szellemiségükkel, s népeink irodalmi kapcsolatának szolgálata céljából közölték időnként román költők verseinek fordításait vagy róluk szóló cikkeket, megemlékezéseket. Feltételezhető, hogy kisebb újságokból, közleményekből előkerülhet még Eminescura vonatkozó adat, hiszen nem néztük át az összes magyar nyelvű lapot, csak azokat, melyek haladó szellemükről ismertek. Akárhogy is lesz, a további kutatásokban esetleg előkerülő adatok lényegesen nem változtatják meg az eddig ismert cikkekben és tanulmányokban kirajzolódott magyar Eminescu-képet.

Mind a fentebb említett Eminescu-fordítások, mind pedig a költőről szóló magyar nyelvű cikkek azt bizonyítják, hogy a legnagyobb román költőnek akadtak hazánkban lelkes hívei, költészetének rajongói, akik ha kevesebb költői tehetséggel is, de annál nagyobb igyekezettel és lelkesedéssel azon fáradoztak, hogy méltóképpen tolmácsolják a költő verseit magyarul, és költészetének értékeit a magyar közönség tudomására hozzák. Dicséretes előfutárai ők Eminescu költészete magyar ismeretének, amely az első kísérletek óta eltelt sok évtized alatt jelentősen meggazdagodott nemcsak a fordítások és cikkek számszerűségében, hanem azok művészi, illetve tudományos színvonalában is.

József Attila román műfordításai

József Attila műfordítói tevékenységéről csak most kezd teljes képünk lenni, hogy verseivel együtt műfordításai is megjelentek. Műfordítói tevékenységével is mindössze három tanulmány foglalkozott: Kovács Endre¹ a költő cseh műfordításait; Radó György² orosz fordításait és Gáldi László³ francia, cseh és román versfordításait vette számba. Legutóbb pedig Szántó Judit⁴ szemelvényeket közölve vetette fel műfordításainak jelentőségét.

Ezúttal József Attila román műfordításaival kívánunk foglalkozni, annál is inkább, mert francia, német, cseh és orosz műfordításai mellett román költők verseiből ültetett át legtöbbet. Köztudomású, hogy a költőt közeli kapcsolatok fűzték a románokhoz, hiszen apját félig vagy tán egészen románnak tartotta. *A Dunánál* című versében erről így ír:

Anyám kun volt, az apám félig székely,
félig román, vagy tán egészen az.

Románul azonban nem tudott. A Curriculum vitae-ben írja: „Magyar anyanyelvemen kívül írok és olvasok franciául és németül, levelezek magyarul és franciául, perfekt gépíró vagyok.”⁵ Helytelen tehát az a megállapítás, amelyet egyik tankönyvről tett, miszerint a költő jól tudott románul.⁶

Sokáig fejtorést okozott, hogyan jutott József Attila a román versekhez, és hogyan készültek a román versfordítások. Az erre vonatkozó adatokat még József Jolán közölte velünk, de legutóbb Szántó Judit⁷ is megírta, milyen úton jutott hozzá a román versekhez. A román verseket Balta Mózes román követségi attasétól kapta, akivel jó barátságban állott. Erről Szántó Judit a következőket mondja: „A román költőket Balta Mózes sajtóattaché hozta közel Attilához. Baltával Strakánál találkozott először, ahol rendszeres összejövetelt tartottak akkori irodalmi életünk jelesei, hogy kulturális életünk problémáit megvitassák és tájékozódjanak a szomszéd népek irodalmi fejlődéséről. Ez a kör fáradozott azon is, hogy cseh és román költők magyar nyelvű antológiájával szorosabbra fűzzék népeik társadalmi kapcsolatát. Balta Mózes ellentéte volt a cseh diplomatának. Míg Straka meghitt otthona köré gyűjtötte barátait, Balta, a bohém aggregény kávéház zajában oldotta fel - mennél nagyobb társaságban - magányos életét. Színes ember volt, aki mindenkivel meg tudta teremteni az érdeklődésnek megfelelő lelkes kapcsolatot. Strakát becsülte, tisztelte Attila, Baltát szerette.”⁸

József Attilának Balta Mózesrel való barátsága azt mutatja, hogy a Horthy-fasizmus idején, a harmincas években, ő kapcsolatot keresett és talált románokkal és csehekkel, hogy megpróbálja „rendezni végre közös dolgainkat”, hogy megteremtse az irodalmi kapcsolatot a szomszéd népekkel, hogy ezen keresztül közelebb hozza egymáshoz népeinket. Ebből a szempontból különösen jelentősek voltak román versfordításai, amelyek abban az időben szinte az egyedüli híradások voltak a szomszédos román nép irodalmáról.

József Jolán közlése szerint, a költő mintegy harminc román vers lefordításához kezdett hozzá, amelyek közül - mint mondotta - nem mindenik készült el, s csak mintegy egyharmada jelent meg nyomtatásban vagy vált ismertté. Arra a kérdésre, hogy mi lett a sorsa a többi versnek, József Jolán azt válaszolta, hogy a költő halála után, 1939-ben, Balta Mózes elkérte az ő birtokában levő román versfordításokat azzal, hogy azokra ő előleget adott.⁹ Ezek szerint, feltehető, hogy a költőnek több lefordított román verse még mindeddig ismeretlen. Szabolcsi Miklós a *Csillagban* közölte például az egyik ismeretlen Săulescu-versfordítását.¹⁰

József Attila román versfordításai részben az erdélyi folyóiratokban (*Erdélyi Helikon*, *Korunk*) és hazai újságokban jelentek meg (*Szabad Szó*, *Népszava* és *Szép Szó*).

Az eddig birtokunkban levő adatok alapján József Attila a következő román költőktől fordított: Vasile Ciocăltău: *Egyedül*,¹¹ Mihail Codreanu: *A Golgota követe*,¹² Aron Cotruș: *A bányász*, *Magányos fa*, *Gyárban* és *Ion Codru*,¹³ Ovid Densușianu: *Hol a földes dűlő*,¹⁴ George Coșbuc: *Földet adj!*,¹⁵ Mihail Crucianu: *Az ősz az utcán*,¹⁶ Elena Farago: *Egy ember...*,¹⁷ Radu Gyr: *A mészárszékek*,¹⁸ Zaharia Stancu: *Ha eljönne...*,¹⁹ George Talaz: *A sas*,²⁰ Ion Vinea: *Tél*,²¹ Ilarie Voronca: *Sokaság, te*,²² Mihail Săulescu: *Aeternitas*,²³ és Nichifor Crainic: *Elmulás*.²⁴

Ha ezt a névsort szemügyre vesszük, elsősorban meglep a román költők sokfélesége; megtaláljuk itt a modern román költészet valamennyi irányzatának képviselőit s még hozzá legjobb verseikkel. A felsorolt költőkön kívül József Attila - amint ezt utóbb megtudtuk - még nyersfordítást kapott és azon bejegyzéseket végzett a következő költőktől: Tudor Arghezi,²⁵ Rodu Boureanu,²⁶ Ștefan Nenișescu,²⁷ Octavian Goga: *Mi és Parasztok*,²⁸ Victor Eftimiu,²⁹ Ion Minulescu: *Három hajó*.³⁰

A román költők valamint verseik kiválasztásában József Attilának nem sok beleszólása volt, hiszen azokat Baltától kapta. De ha a lefordított versek művészi értékét vizsgáljuk, rájövünk, hogy a költő nem akármelyik román vers tolmácsolására vállalkozott, s csak azt fordította le, melyet maga is értékesnek ítélt. Mindmáig nem ismeretes, hogy Balta milyen mértékben volt járatos a román költészetben. Ő a versek nagy részét egy 1928-ban megjelent román költői antológiából választotta ki.³¹ A kötetet Balta odaadta József Attilának, s a költő több helyen bejegyzéseket végzett, főleg egyes versek ritmikájára és rímképletére vonatkozólag. A Balta Mózes által ebből a kötetből kiválasztott költők kétségtelenül híven képviselték volna a modern román lírát abban az antológiában, amelyet a költő tervezett.

Másodsorban nem szabad elfelednünk, hogy a két világháború közötti időben a román költészetben főleg a dekadens polgári költői irányzatok voltak képviselve, s az olyan valóban forradalmár költők, mint az 1954-ben meghalt A. Toma nem közölhették verseiket, mert a cenzúra megakadályozta azt.

Az elmondottak ellenére mégis több olyan versfordítást találunk, amelyekben komoly társadalmi problémák jutnak kifejezésre. Elég ha olyan verseket említünk, mint George Coșbuc: *Földet adj!*, Ovid Densușianu: *Hol a földes dűlő*, Aron Cotruș: *Gyárban* és *A bányász*, Ion Vinea: *Tél* és Ilarie Voronca: *Sokaság, te*. Ez azt mutatja, hogy a költő valóban törekedett rá, hogy komoly tartalmi mondanivalót kifejező verseket fordítson le. Kiderül ez a törekvése, ha tudjuk, hogy több, a fentebb említett költők haladó jellegű versei közül, nem szerepel abban a román költői antológiában, amelyből a versek túlnyomó részben származnak. Nyilván ezeket a verseket a költő kérésére Balta Mózes máshonnan kerítette elő. Huszonegy román költő verseit tolmácsolta, a felsorolásban említett Nichifor Crainic csak későbbi időben vált a Vasgárda mozgalom támogatójává, s ezzel magyarázható, hogy a költő tőle is fordított.

Az alábbiakban arra kívánunk választ adni: milyen értékűek József Attila román versfordításai, s mi jellemezte őt mint műfordítót. Néhány versfordítását mutatjuk be, összevetve azokat az eredeti versekkel. Helyszűke miatt s azért is, hogy több verssel is foglalkozhassunk, nem mindenik verset idézzük végig. Az összehasonlítást George Coșbuc³²: *Földet adj!* című versével kezdjük. E verset sokkal előbb lefordította Kacziány Géza is, ezért, hogy József Attila műfordítói egyénisége jobban kitűnjön, idézzük az ő fordítását is. De előbb álljon itt az eredeti vers első szakasza:

Flămind și gol, făr-adăpost,
Mi-ai pus pe umeri cât ai vrut,
și m-ai scuipat și m-ai bătut
    Și cîne eu ți-am fost!
Ciocoi pribeag, adus de vînt,
de ai cu iadul legămînt
Să-ți fim tot cîni, lovește-n noi!
Răbdam poveri, răbdam nevoi
Și ham de cai și jug de boi:
Dar noi vrem pămînt!

Kacziány Géza.³³

Meztelen, éhen és hajléktalan
Hordom, mit kényed terhül rám rakott,
Megversz, leköphetsz, hisz kutyád vagyok
    És barmod oktalan.
Gazdag pribék, jött-ment, kit szél hozott,
Tán a pokol segít, az átkozott.
Hogy már mindig csak barmaid legyünk?
Üss, tûrjük; tûrünk, szitkot, terheket
És hámot, jármot s mind amit lehet,
De földet adj nekünk!

József Attila:

Éhen, pőrén földételen
Hordom a terhet, mit kívánsz,
Leköptél, vertél s úgyse bánsz,
    mint kutyáddal velem.
Szélhozta, jött-ment úr ki vagy,
Bár szerződj pokollal, fogadj,
Hogy legyünk örökös kutyád,
Hordjuk a terhet, kint tovább,
Visszük a hámot, az igát,
    csak földet adj!

A két versfordításnak az eredetivel való összevetésekor rögtön szembetűnik, hogy Kacziány fordítása nem adja vissza Coșbuc versének forradalmi lendületét. De ezenkívül nem elég formahű. Olyan betoldásokkal találkozunk, amelyek nem oda valók, például „És barmod oktalan”. Helytelen kifejezés a „gazdag pribék”, mert a „ciocoi” szó népnúzózt jelent. Ezzel szemben József Attila fordítása nemcsak formai szempontból kifogástalan, hanem híven visszaadja az eredeti Coșbuc-vers forradalmi pátoaszát.

József Attilát legfőképpen az jellemzi, hogy töretlenül adja vissza az eredeti vers tartalmát és formáját; egyiket sem áldozza fel a másik kedvéért, sőt még engedményeket is csak igen csekély mértékben tesz. Általában minden versfordításában törekszik az eredeti szöveg pontos tolmácsolására és hangulatának érzékeltetésére. Ez jut kifejezésre egyik igen szép, Ion Vinea:³⁴ *Tél* című versfordításában. Az eredeti így szól:

Iarnă

Sat rusesc în Basarabia
ești uitat, decînd lumea-ntre troiene
iarna îți face coastele albe
lîngă colibele tale îngrozite
cînd ară crivătul năspustit
peste cîmpiile răscolite.

Mujicii trec cu vreascuri și tîrlii
fără grabă;
gerul le-a pus fire de sare în barbă;
demult pe-aici n-a mai sosit o veste;
și femeile duc copii
la sihastrul care vindecă bolnavii
și taie copaci de cărbune și argint
în schitul de la vreo zece verste.

Toata lumea se închină aci.

Noaptea stele ard umilite
lîngă opaițele ce fumege sub grînzi
și lîngă icoanele înegrite
cînd printre vite oamenii dorm.
Și lupii urlă tăcerea stepelor
sat în care întîrzie minuni
și bețivi cu pletele crescute
care-ți vestese de-un nou Mîntuitor.

Și toată lumea se închină aci.

A fordítás így hangzik:

Tél

Orosz falu Beszarábiában,
kezdettől a hóbuckák közt elfeledten állsz;
A tél fehér kastélyokat épít
szorongó viskói mellé,
mikor a zord szélviharok nekiesnek
szántani a tépett mezőkön.

A muzsikok száraz galyakkal, vesszőikkel
bandukolnak;
szakállukba sószálakat hintett a fagy:
ide régóta semmi hír nem érkezett;
gyermekeiket a nők
a szerzeteshez viszik, ki beteget gyógyít
s ezüst fát meg szénfát hasít
tíz versztnyire a kolostorban.

Imádkozik itt az egész világ.

Éjjel alázatosan égnek a csillagok,
a gerendák alatt füstölgő mécsesek mellett
s a megfeketedett szentképek mellett,
amikor az állatok közt elaludtak már az emberek.
S a farkasok nyílnak a puszták hallgatásában,
faluk, amelyben csodák késnek
s a nyíratlan fürtű részegek
hirdetnek néked új üdvözítőt.

Imádkozik itt az egész világ.

Vinea szabad versét a költő az eredetihez való pontos ragaszkodással fordította le, szinte szóról szóra egyezik az eredetivel, s mégis megtalálta a módját, hogy e kötöttség ellenére belevigye a versbe egyéni alkotó vonásait. Az olyan prózai hangzású szavakat, mint például „fără grabă” (sietség nélkül) vagy „gerul le-a pus fire de sare în barbă” (a fagy sószálakat tett a szakállukba) így változtatta meg s tette hangzatosabbá, költőivé: bandukolnak és „szakállukba sószálakat hintett a fagy”. A fordítás legfőbb erénye, hogy híven érzékelteti a román vers lehangoló, szomorúságot ébresztő hangulatát, amelyet a költő a beszarábiai falu elmaradottságának reális bemutatásával fejez ki - de megtartja az eredeti gondolatrítmusát is.

A fordítói gondosság s a lefordítandó vers alapos, elmélyült tanulmányozása jellemzi a költőt egyik nemrég előkerült kéziratos versfordításában. Mihail Săulescu:³⁵ *Aeternitas* című verséről van szó. A költő két kísérletet is tett, végül aztán a harmadikban sikerült az eredetinek megfelelő formát megtalálnia, anélkül hogy bármily keveset eltért volna a vers tartalmától. Előbb álljon itt az eredeti:

Un car cu boi, un popă, cosciugul, o bătrână
Și seara ce coboară, pe toate - ‘ncet stăpînă -
Cum soarele se lasă, îngălbenit și pal,
Privind în urmă lumea din coama unui deal.

Atît... E tot ce poate să-nsemne-o îngropare!
Pe nas îngîină popa o rugăciune, -arare,
Bătrîna plînge-n poală și boii merg la pas,
Încet, cu gîndul poate s-aproape-s de popas...

Atît! Se lasă satul în urmă, pe o vale,
Și nu-i de plîns nimica, și nu-i nimic de jale,
Un car cu boi, un popă, bătrîna, un cosciug
Trag boii-n jug-nainte, așa cum trag la jug...

Și soarele se lasă domol în asfințit
Așa, ca-ntotdeauna cînd ziua-i pe sfîrșit...
Trei ploi înălțați departe, la margine de drum,
Și-ntind în laturi umbra... Pe miriște e fum...

Az egész versfordítás közlése előtt bemutatjuk az első versszak két változatát. Az első, úgy hisszük, kevésbé tér el a nyersfordítástól, mert követi szó szerint az eredetit. Így hangzik:

Egy ökrösszekér, egy pap, koporsó egy anyó
És az est mely leszáll minden uralva
Mikor áldozóban az elsárgult sápadt nap
Mégegyszer visszatekint a világra a hegynek tarajáról.

A második kísérletben a költő keresi a fordítás végleges formáját, s ezért a sorokat két változatban is egymás alá írja, hogy aztán majd a harmadik változatban válassza ki a legmegfelelőbbet. De előbb lássuk a második változatot:

1. Egy ökrösszekér egy pópa, koporsó és anyóka
1. Ökrösszekér anyóka egy pópa egy koporsó
Utolsó pírrel az áldozó nap
Egy hegytető a nap már áldozón, amint
a tájra utoljára halványan letekint.
1. S a nap leáldozóban egy hegytetőn, amint
halvány világon mégegyszer szétekint.

A költő e változatban kétszer is próbálgatja az első és utolsó sor rímeit eltalálni. Ebből születik meg a harmadik változat, amelyben a költő az első változatban még szereplő 2. sort elhagyja, mert úgy érzi, nincs különösebb tartalmi jelentősége s csak megnehezítené a megfelelő művészi forma megtalálását. Íme az első versszak harmadik és végleges változata és a vers teljes fordítása, amelyben a költő összevonásokat végez, s így az első versszak háromsorossá lett az eredetiben szereplő négy sorral szemben. A végleges szöveg:

Ökrösszekér és pópa, koporsó és anyóka
S a nap leáldozóban egy hegytetőn, amint
A sárguló világon mégegyszer szétekint.

Ennyi... csupán csak ennyi egy temetés! A hanton
Így dünnög egy imát is a pópa vonódó hangon.
Az anyó sír, az ökrök cammognak lassúdan
Azt hiszik, hogy tanyájuk közel az útban van!

Csak ennyi! Elmaradnak a völgy ölén a falvak
Nincsen mit elsíratni és nincsenek siralmak.
Ökrösszekér és pópa, koporsó és anyó
az ökrök húznak, szókták, a járom arra jó.

A szürke csendességben a nap nyugodni tér.

A legmeglepőbb, hogy a fordító elhagyja az utolsó versszak három sorát, s csak az első fordítja le, amely az est beálltát érzékelteti. Ez esetben azonban úgy véljük, hogy e megoldás nem éppen a legszerencsésebb, mert a többi sor elhagyása csonkává teszi az este beálltának az eredetiben levő művészi értékű képét. Az elhagyott sorok értelme szó szerint ez: „Így, mint mindig, amikor a nap fogyóban van... / Három nyárfa magaslik a távolban, az útszélen, / S oldalra vetik árnyékukat... / A tarlón füst van...”

Tekintve, hogy e versfordítást a költő nem közölte, s csak kéziratai között találtuk meg, feltételezhető, hogy nem készült el teljesen, s a befejező sorok még megírásra vártak. De a

versfordítás így csonkán is jelentős. A költő jól betartotta az eredeti párosrímeit, valamint a hosszú sorú, 14-15 szótagos jambikus lejtést. Legfőképpen dicsérnünk kell a vers hangulati aláfestését, talán az eredetinel is jobban érzékelteti a fordító a temetésről bánatosan hazatartó anyóka lelkivilágát. A fordítás itt is szó szerint követi az eredetit, azzal a különbséggel, hogy a prózai képeket művésziekkel cseréli fel. Például a második versszakban: „boii merg la pas” (az ökrök lépésben mennek) kifejezőbbé, művészbé válik a fordításban: *az ökrök cammognak lassúdan*. A költő nem elégszik meg azzal, hogy a mennek helyett a kifejezőbb *cammognak* szót használja, hanem még meg is toldja a *lassúdan* jelzővel, hogy ezzel is jobban érzékeltesse azt, hogy az anyóka sír, és mit sem törődik az ökrökkel, nem hajtja őket.

Akármelyik versfordítását vizsgáljuk is, azt tapasztaljuk, hogy a nagy költőre jellemző lelkiismeretes fordítói műgond vezette a versek tolmácsolásában. Éppen ezért, olyan jól sikerültek román fordításai, hogy nehéz lenne megmondani, melyik a legszebb, a legsikerültebb. Mégis úgy hisszük, idéznünk kell Ovid Densușianu:³⁶ *La răspîntia neagră - Hol a földes dülő* című versének fordítását, amely 1934-ben a *Korunkban* látott napvilágot:

La răspîntia neagră
S-au oprit trei care,
Ceî care le mînă
Scapără-n amnare.

Hol a földes dülő
út ágazik le-fel,
három szekeres szikrát
csiholva vesztegel.

Unul din ei zice:
„Fost-am la oraș
să mă judec iară:
tot eu păgubaș”.

Szól egy: „A városban
jártam jussomért
s a veszteség mégis
megint engem ért”.

Altul: „O făclie
Și-un cosciug am luat;
mi-a ucis vechilul
singurul băiat”.

Másik: „Fáklya kellett,
s koporsó énnekem
az erdőőr lelőtte
egyetlen gyermekem”.

Cel din urmă: „Uite,
Mai aveam doi boi;
Pentru bir mi-i vinde
Mîine pe-amîndoi”.

A harmadik: „Volt még
két ökröm, vontató:
dobraütik holnap,
elviszi az adó”.

Din răspîntia neagră
Carele-au plecat
Și merg greu, de parcă
Piatră duc în sat.

Indulnak a földes
dülőn a szekerek;
mind, mintha követ vinne
nyikorog, nyekereg.

E nagyszerű műfordításnak talán csak egyetlen hiányossága, hogy nem követi pontosan a román költő versének trochaikus lejtését, és inkább jambikus sorokat alkalmaz, kivéve a 2. és 4. versszakot. E nagyszerű vers a román parasztok keservét és reménytelenségét érzékelteti a két világháború közötti időben. A román falunak Densușianu által vázolt képe nagyszerűen ráillett a mi falvaink és a mi parasztságunk életére is; ezért sikerült József Attilának még az eredeti vers sűrítésén is túltenni, s néhány a parasztság szegénységét találóan kifejező jelzővel (nyikorog, nyekereg) is érzékeltetni, amelyek nincsenek meg az eredetiben. Ott csak *merg greu* (nehezen haladnak) kifejezés szerepel. Hogy József Attila műfordítói tevékenységéről teljes képet kapjunk, szükséges lenne valamennyi román versfordításnak megtalálni az eredetijét és elvégezni az összehasonlítást. Sajnos, több román vers eredetijét nem sikerült megtalálnunk,

mégpedig azokat, amelyeket folyóiratokból fordított, s amelyek könyvtárainkban nincsenek meg.

Úgy hisszük, hogy nem lenne teljes a József Attila műfordítói művészetéről adott kép, ha nem idéznénk egyik, talán legsikerültebb fordítását: Ilarie Voronca³⁷: *Sokaság, te!* (Mulțime, tu) című versét. A fordításban kevés az eltérés az eredetitől, s jól érezni a magányos József Attila hő vágyát az emberi közösség iránt.

Mulțime, tu

M-am oprit în porturi cu scrîșnetul de spume al ancorelor,
Am pipăit nesigur aerul ca o frunză care-și înalță timid umărul în
începutul de primăvară,
Am stat lîngă pădurile care continuau să cînte în schele
Ca o rîmă tăiată în atîtea bucăți și totuși zvîrcolindu-se.

Am trecut printr-o amiază perpetuă fără umbră
Și inima mea a sunat nesecătuit versul ca o pungă a lui Fortunati,
Am stat cu vînzătorul ambulant în ceainăriile aburite,
Am plîns sau am cîntat cu parcurile devastate.

Mulțime, tu, ca și o maree m-ai neprimat, m-ai aruncat,
În teascurile tale singuratecul ca o strălucire în cărbune,
Și am știut prin dunga tăiată în adîncime de un naufragiu,
Glasul meu care face în tine unde din ce în ce mai mari.

Noaptea am ascultat în tîmple huruitul de lanțuri al sîngelui
Pînă cînd corabia capului se va libera dintr-odată,
Și va trece cu încurcătura de tristeți, de regrete,
Prin marile perdele ude ale pămîntului.

Și tu, mulțime, neînduplecat: îmi vei putea spinteca ochiul
Ca pe o pipotă de pasăre în care mălaiul e cald încă,
Și vei putea găsi înăuntru munții și țările și oceanele,
Toate viziunile care s-au suprapus ca-ntr-o laternă magică.

Dar oare oasele mele nu vor aui ca niște scoici
Pline de țipetele de foame, de înfrîngeri, pline
De soarele sărat infiltrat prin nisip,
De ghețarii lunecînd în tăcere spre corăbiile somnului?

Vei fi lîngă mine, mulțime sălbatecă, triumfătoare,
Și chiar în lumina care-mi va putrezi în carne,
Vei trece încă o dată prin mine cu orașele, cu abatoarele tale,
Vei smulge cîntecul meu ca dintr-o hîrcă un dinte de aur.

Îți vei spune: astea sînt zilele transformate-n calcar,
Și astea buruienile care au devenit încheieture și glande,
Undeva în fund va fi o după-amiază
Cu o fereastră și un obraz lipit ca o ploaie de geam.

Și vei pricepe? Nici o unealtă nu mi-a ucis destinul,
Vocala mea a fost în palatul sonor ca și în cocioaba umilă,
Am trecut pretutindeni cu inima mea ca o colivie
În care pasărea tristă a poemului cânta singură.

Sokaság, te!

Álltam horgonyok habos csikorgásával telt kikötőben,
tapintottam a levegőt téován, mint vállát félénken emelő lomb a
tavasz kezdetén.
Álltam erdők mellett, melyek énekeltek szakadatlanul külön
tagokban,
mint ahogy a szétvagdalt giliszta részeiben is vonaglik tovább.

Átsiklottam árnyéktalan örökös delen,
mint Fortunatus erszényében, szívemben apadatlanul csengett a
dal,
álltam a vándor kereskedővel csapszékek gőzgomolyagában,
sírtam vagy énekeltem együtt a letarolt ligetekkel.

Sokaság, te, mint a egy tenger visszafogadtál engem, és tovalöktél,
magányosan úgy sajtolódtam beléd, mint szénbe csillogás,
s ráismertem hajótöréstől mélyre hasított sávban
hangomra, mely egyre nagyobb hullámokat vet benned.

Halántékomban a vér lánccsörgését hallgattam éjjelenként,
mígnem a fej hajója egyszerre fölszabadul,
s eltűnik a bú meg a sajnálat zűrzavarával
a föld nedves, nagy függőnyeín át.

És te, sokaság, te kérlelhetetlen: meghasítod szememet,
mint madár zúzáját, amelyben még meleg a málé,
megtalálod majd benne a hegyeket, országokat, óceánokat,
fölhalmozódva minden látomást, mint a laterna magicában.

Vajon nem visszhangzanak-e kagylókként majd a csontjaim,
telten az éhség jajával, megtorpanással, telten
a homokon átszüremlett sós nappal,
jéghegyekkel, melyek csendesen siklanak az álom hajói felé?

Velem leszel, diadalmaskodó, vad sokaság, még a húsomban
romboló fényben is velem leszel,
áttörsz rajtam még egyszer városaiddal, vágóhidaiddal,
dalomat kiszakítottad, mint vén banyából az aranyfogat.

És szólsz magadban: íme, a mésszé vált napok,
ím a bozóttá vált csukló és mirigy,
ám valahol a mélyben lesz egy délután
ablakkal s azon egy arccal, mely esőcseppként hozzája tapad.

S megérted-e? Nem volt eszköz, mely megölte volna sorsomat.
Hangom ott volt a zengő palotában, a mélabús viskókban ott volt
szívemmel úgy jártam-keltem mindenütt, mint kalitkával,
melyben a költemény szomorú madara dalol.

A fordítás majdnem szó szerint követi az eredetit. Néhány esetben József Attila találóbb kifejezéseket használt, mint az eredetiben lévők. Például a 2. versszak 2. sorában jól talál a „*nesecătuît*”-ra az *apadatlanul*; úgyszintén a 3. sorban a „*gőzgomolyában*” képletesebb kifejezés, mint az „*aburite*” (gőzzel bevont). A 7. strófa 2. sorában „*va putrezi în carne*”-t találóbb igével fordította: *a húsomban romboló*. A befejező versszakban *az ott volt* használata a sor elején és végén, a költő mindenütt való jelenlétének nyomatékot, hangsúlyt ad.

József Attila legsikerültebb verseinek sorában megemlítjük Vasile Ciocâltău: *Singur* (Egyedül)³⁸ című versének művészi átéléssel készült tolmácsolását, amely a tehetséges, haladó román költőtől egyetlen fordításunk. Ciocâltău a korabeli román költészetben nem váltott ki visszhangot, főleg lázadó, társadalombíráló magatartása miatt. Mindezt jól tükrözi a József Attila által lefordított költemény.

Singur

Eu știu, ce-i noblețea!... Versul meu
E strîmb și noduros ca un ciomag;
Cînd corbii croncănesc în juru-mi - eu
Scot prăștia din buzunar și trag.

Am mulți dușmani, dar peste capul lor
Privesc din turnul meu ca peste-un șes
Din ura lor a leasă-mi țes
Cu ferecat pieptar în zimti din fier sonor.

Vor toți din carne talisman să taie!...
Cînd nu m-arat, ei cred că m-am răpus,
Dar arcul lor m-aruncă pînă sus,
Plăpindele săgeți subțiri - de paie.

Egyedül

Mit finomság!... legyen a költemény
göcsös és görbe, mint furkósbotom;
de varjú károg körülöttem, én
parittyát fogok és agyondobom.

Sok az ellenségem. Mint síkon át,
toronyból nézek el fejük fölött;
mellvasalásul kast kötök
beléfonva dühük csengő fűrészfogát.

Talizmánul a húsomat akarnák!...
Ha nem látnak - elvesztem, azt hiszik
bár nem hordják föl ide íjjaik
vékonyka zsenge nyílukat, - a szalmát.

E nagyszerű, erőteljes hangú fordításban alig találni eltérést az eredetitől. Az 1. versszak 4. sorában a „trag”-nál kifejezőbb az *agyondobom*. A 2. strófa 4. sorában a „sonor”-nál (hangos) kifejezőbb a *csengő*.

József Attila legjelentősebb román versfordításain tartottunk seregszemlét és elemeztünk néhányat. A fordításoknak az eredeti versekkel való összevetéséből az alábbi következtetésekre juthatunk: József Attila csak olyan román vers lefordítására vállalkozott, amely közel állott az ő verseinek témavilágához. Ezért találni a fordítások között magányosságról, nyomorról, lázadásról és elégedetlenségről szóló verseket. - Az eredeti versekhez való ragaszkodás jellemezte fordítói munkájában, átélte a versek mondanivalóját, s hosszas, elmélyült munkával arra törekedett, hogy még művészibb formában fejezze ki a vers tartalmát. A versek átélésével magyarázható, hogy sikerült a költőnek belevinnie a fordításokba egyéniségét, saját hangját, anélkül hogy ez az eredeti vers kárára lenne. Ezért nem túlzás, ha azt mondjuk, hogy a román költők említett verseiből a legművészibb fordítások József Attilának köszönhetők.³⁹

Petőfi a román irodalomban

Petőfit a román irodalomban, az eddigi felmérések szerint jelentős számú, több száz költeményt kitevő fordítás képviseli; összes verseinek mintegy egyharmada. A fordítások nagy száma jól kifejezi azt az érdeklődést, amely Petőfi iránt megnyilvánult az idők folyamán.¹

A román Petőfi-fordítások irodalmi kapcsolatainkat is hűen tükrözik: rajtuk keresztül mérhetjük le intenzitását, időleges megtorpanását és hullámvázát. A lefordított anyag mennyiségben és minőségben három, egymástól különböző korszakba sorolható: az első a múlt század hatvanas éveitől a kilencvenes évekig, a második 1945-ig tart, s a harmadik a felszabadulástól napjainkig.

Az alábbiakban nem térhetünk ki a nagyszámú Petőfi-fordítás részletes elemzésére; csak a legjelentősebb román költők tolmácsolásait mérjük fel, s kimutatjuk, hogy mi vonzotta az elmúlt több mint száz év alatt a román költőket Petőfi költészetéből, s ez az érdeklődés hogyan változott az idők folyamán.

A román Petőfi-fordítások a többi szomszéd néphez viszonyítva később jelentek meg, s ennek okáról hosszan lehetne elmélkedni. A kérdés megítélésénél két tényre figyelembe kell vennünk: a román fordításiirodalomnak a mienkhez viszonyított késői megindulását, s azt, hogy a magyarul tudó erdélyi románok eredetiben olvasták Petőfi verseit, jóval a fordítások megjelenése előtt.

Az első fordítások közreadója, George Marchisiu, aki 1865-ben a pesti *Auróra* című folyóiratban publikálta *Az ember* és az *Ifjúság* című verseket románul. A fordító nem volt költő, s munkájában a költői tehetséget a jó szándék helyettesítette.

A Kárpátokon túli részeken a Petőfi-fordítások az erdélyiekénél jóval később jelentek meg: 1880-ban a *Literatorul*, Alexandru Macedonski modern költői irányzati folyóirata Bonificiu Florescutól *Az én szerelmem* című költeményt, majd e folyóirat utóda, a *Revista Literară*, 1886-ban tíz vers tolmácsolását hozta Theodor M. Stoenescu tollából; s ez időben jelent meg a vezető irodalmi orgánumban, a Iași-i *Convorbiri Literare*-ban a *Szülőföldemen*, Miron Pompiliu tolmácsolásában.

Az első periódus jelentős számú Petőfi-fordítása javarészt a Budapesten megjelent román lapokban, elsősorban a Moldován Gergely kolozsvári egyetemi tanár 1893-1898 között szerkesztett *Ungaria* című kétnyelvű folyóiratában látott napvilágot, legtöbbször kis tehetségű költőktől. Hasonló volt a helyzet a *Familia* vagy a *Viitorul* című budapesti román lapoknál is. Igaz, mind Erdélyben, mind a Kárpátokon túl több tehetséges költő is próbálkozott Petőfi verseinek tolmácsolásával, de kevés eredménnyel, így például az erdélyi Iosif Vulcan (1841-1907) - akit a Kisfaludy Társaság 1871-ben román népdalfordításaiért kultagga választott - nem sok sikerrel fordította le a *Lennék én folyóvíz* című verset. Nem sikerült George Coșbuc (1866-1908) kiváló erdélyi költő fordításkísérlete sem (*Reszket a bokor, mert...*). A Kárpátokon túliak közül a tehetséges szimbolista költő, Alexandru Macedonski ugyancsak elég színtelenül tolmácsolta az *Ez a világ amilyen nagy...* című költeményt.

E periódus mennyiségében eléggé jelentős, de művészi szempontból silány anyaga még sem volt hatástalan; felhívta a román közönség figyelmét Petőfire, s igényét, hogy a költő jelentősebb alkotásait magasabb színvonalú fordításokban megismerhesse. E szakasznak legszembe-tűnőbb negatívuma, hogy a román fordítók nem ismerték fel Petőfi igazi jelentőségét, s nem a rá legjellemzőbb s értékét leginkább kifejező költeményeit fordították románra. Így történt, hogy költőink politikai lírája egyelőre ismeretlen maradt a románok előtt.

A Petőfi-fordítások második szakaszában, a múlt század kilencvenes éveinek elején olyan jelentős költő, mint az erdélyi származású, de Bukarestben élő Ștefan Octavian Iosif (1875-1913) kezdte meg Petőfi költészetének tolmácsolását, művészi értékben az elődöknél magasabb színvonalon. Iosif középiskoláit, néhány osztály kivételével, a nagyszebeni magyar gimnáziumban végezte, jól tudott magyarul és ismerte irodalmunkat. Ő tekinthető az első jelentős román műfordítónak; sokat fordított német, angol, francia, olasz, orosz költőktől, de mennyiségben a legtöbbet Petőfi költeményeiből. Tolmácsolásait előbb folyóiratokban, majd kötetbe gyűjtve közölte 1896-ban.² A kötet 31 fordítást tartalmaz Petőfi legismertebb, nem politikai tárgyú verseiből. Ilyen sok Petőfi-verset - szám szerint több mint negyvenet, köztük *Az őrült* prózai változatát - elődei közül senki sem tolmácsolott románra. De Iosif nemcsak fordításai mennyiségét illetően tölt be fontos helyet,³ hanem művészi érték szempontjából is; érdemeit elismerte a kritika, bár tolmácsolásai elemzésével mindeddig adós maradt. Ennek a nagy fordításanyagnak közelebbi vizsgálata mutatja, hogy tulajdonképpen rosszul sikerült fordítása nincs is, többnyire csak kisebb eltéréseket találunk munkájában. Leginkább előfordul nála - mint másoknál is gyakran - az eredeti sorhossz egy-két szótagos megtoldása: Ritkábban találkozunk a strófászerkezet megváltoztatásával. Iosif dicséretes módon megtartotta az eredeti költemények ritmikáját és rímelését. Ritkán változtatott az eredeti költői képen, és csak néha alkalmazott az eredetinél kifejezőbb megoldást.

Külön kell szólnunk *Az apostol* fordításáról, amely a több mint három tucat lírai vers tolmácsolása között is Iosif legsikerültebb alkotása. Nagy érdeme, hogy Petőfi egyik legforradalmibb hangú költeményét az eredetivel majdnem egyenértékű művészettel tolmácsolta. Ez a mű nemcsak eszméivel, hanem formájával is hatott, és nemcsak Iosifra, hanem más költőkre is, ugyanis a szabad vers Iosif fordítása nyomán terjedt el a románoknál, amint erre Gáldi László felfigyelt. Iosif fordításmódszerét ezúttal is művészi alázat jellemzi, mellyel vigyáz, hogy az eredeti minden képét, fordulatát és hasonlatát átmentse tolmácsolásába. Néhol az eredetinél erőteljesebb jelzőt is használt, máshol népiesebb szóhasználatot alkalmazott, de ezek nem zavarják a mű megértését és szépségeinek élvezetét.

Iosif Petőfi-fordításai egyik legfőbb erényének tartjuk az eredeti költemények sajátos hangulatának, varázsának sikeres nyelvi megközelítését. Leginkább a bordonokban tűnik ez fel, amelyek műfajilag saját költészetében ismeretlenek, s így a fordítás semmilyen előzményre, példára nem támaszkodhatott.

Ebben az Iosif által bevezetett fordításszakaszban fontos hely illeti meg Octavian Gogát (1881-1938). Gogát Petőfiből elsősorban politikai lírája vonzotta, s az általa tolmácsolott versekből csak egy, a *Szeptember végén*⁴ szerelmi tárgyú. Gogának különben, akárcsak Iosifnak, irodalmunk megismertetése hozzátartozott írói célkitűzéséhez, s 1902-ben, Budapesten a szerkesztésében megjelenő *Luceafărul* című folyóiratban *Az ember tragédiája* tolmácsolását bevezető cikkében sürgette a magyar irodalom remekeinek, mindenekelőtt Petőfi költészetének románra fordítását. Jó példaként még 1903-ban közölte folyóiratában a *Szeptember végén* tolmácsolását, s ezt követték egy év múlva politikai tárgyú versfordításai közül: *A kutya dala*, *A farkasok dala*⁵ és az *Egy gondolat bánt engemet...*⁶ Majd folytatta Petőfi-fordításai közlését, 1907-ben jelent meg a *Csalogányok és pacsírták*,⁷ a *Véres napokról álmodom...*⁸ s végül 1908-ban utolsó versfordítása, a *Beszél a fákkal a bús őszi szél*.⁹ Néhány éve találtuk meg a *Honfidal* című vers kéziratban maradt tolmácsolását.¹⁰ Goga a *Csalogányok és pacsírták* jegyzetében megírta, mi készítette a költemény lefordítására: „A magyar költő, Petőfi e sorait azért fordítottam le, hogy a szenvedélyes vihar és reménység, amely nemzete e hírnöke lantján vergődik, találjon visszhangot a mi lelkeinkben is, amelyek ugyanazon várakozások beteljesülését várják.” Petőfi költészete valóban visszhangot váltott ki Gogából, s nem véletlen, hogy 1907-ben közölte a *Csalogányok és pacsírták* és a *véres napokról álmodom...* című

versek fordítását. A román parasztlázadás éve volt ez, s ekkor maga is írt az elnyomás ellen fellázadt paraszttal együttérző költeményeket.

A Goga által tolmácsolt Petőfi-versek közül kevésbé sikerült a *Csalogányok és pacsírták*, de a többi felsorolt költemény dicséretére válik. Mindenekelőtt jelentős Goga versválasztása. Petőfi politikai költeményeiből azokat tolmácsolta, amelyekben a legerőteljesebben jutott kifejezésre költőnk szabadságeszménye és harcos forradalmisága az idegen zsarnokság ellen. A Petőfire oly jellemző forradalmi lelkesültséget és az eszményekért való rajongást rajta kívül senkinek sem sikerült annyi átérzéssel és hévvel megszólaltatni román nyelven. Akárcsak Iosif, Goga is nagy súlyt helyezett a Petőfi-versek forradalmi hangjának megfelelő nyelvi érzékeltetésére; ebben jól segítette őt költői nyelvének ereje.

Goga műfordítói érdemeit elismerte a Petőfi Társaság is: az 1910-ben kültaggá választott Goga Párizsban tartózkodott akkor, s levélben tett hitet Petőfi iránti lelkesedéséről: „Petőfi géniusának lelkes tisztelői közé tartozom és mindig a legnagyobb odaadással fogom olvasni a világszabadság e lánglelkű hírnökének dalait, ki költői tevékenységével erőt és reményt ad minden népéért küzdő harcos szívébe.”

Bár a román kritika hallgat róla, kétségtelen, hogy Gogának Petőfi volt a költői eszménye. Bizonyos, hogy Petőfi hatása nyomán teremtette meg a román irodalomban eddig kevésbé ismert agitációs politikai lírát. Schöpflin Aladár egyenesen a „román Petőfinek” nevezte Gogát, akinek költészete „nem egyéb, mint Petőfi költői és hazafiúi programjának románra való komponálása... abban a koncepcióban is, amelyet a költő a hazafi ideáljáról alkotott magának. Úgy is állította be magát kis román világába, mint egy román Petőfi, akiben a lágyszavú költő és politikai agitátor egyesül.” Goga pedig így vallotta emlékezéseiben Petőfi hatásáról: „A magyar irodalomból sokat olvastam. Nem befolyásolt csak a tiszta lelkű Petőfi, aki nagy költő volt, egyike az 1848-as romantikus iskola legjelentősebb költőinek, rendkívüli szemlélettel, amely a kor romantikájába illeszkedett bele. A szabadság nagy énekese volt, s ez közös pont volt közte és közöttem... Lehetséges, hogy a magyar irodalommal való kapcsolatból származik nálam a szabadságnak ez a védelme, amely költészetemnek legfőbb forrongásából árad...” Mindennek ellent mond az a sajnálatos tény, hogy a nemzetiségi jogok biztosításáért az első világháború előtt bátran küzdő Goga ifjúkori eszményképéhez hűtlenné vált, s az első világháború után nacionalista politikussá lett. Így árulta el Goga progresszív múltját, ifjúkori harcos költészetét, s irodalmi kapcsolataink ápolásában szerzett érdemeit, melyekért Ady őt harcostársának, szövetségeseinek tekintette.

Az első világháború eseményei és kimenetele átmenetileg törést idéztek elő Petőfi költészetének térhódításában. Csak 1923-ban, születésének századik évfordulója alkalmából került Petőfi ismét előtérbe, nagyrészt az erdélyi román lapok megemlékező cikkeiben, s ezeknek nyomán szórványosan jelentek meg fordítások is. Megemlítjük, hogy a román művelődésügyi minisztérium 1923-ban kiadta Iosif Popovici kolozsvári egyetemi tanár *Petőfi* című 27 lapos megemlékező füzetét, melyben - az eddigi cikkektől eltérően - hangoztatta Petőfi demokratikus és köztársasági érzelmeit is.

A csak szórványosan megjelenő fordítások az 1930-as évektől kezdve gyakoribbá váltak, s ebben Axente Banciu mellett - aki a brassói *Țara Bîrsei* című lapban közölte tolmácsolásait - Avram P. Todor szerzett érdemeket. Todor Szászváros környékéről származott, magyar gimnáziumban tanult, és a világháború után Bukarestben telepedett le, mint az Akadémiai Könyvtár munkatársa. Munkásságát irodalmi kapcsolataink ápolásának szentelte, és sokat fordított Fazekasból, Petőfiből, Adyból és Mikszáthból. Legközelebb Petőfi állott hozzá: főként dalait és hangulati verseit tolmácsolta. Todor fordításai precízek, hűségesek, de látszik rajtuk, hogy inkább irodalmár, mint költő műhelyéből kerültek ki. Kár, hogy közölt versfor-

dításai (és a kéziratban levők) eddig nem jelentek meg kötetben, így munkásságáról csak a szakemberek szereztek tudomást. Érdeméül kell említenünk, hogy az 1930-as évek megromlott politikai légkörében kiállt Petőfiért, tovább népszerűsítette verseit.

Ebben az időben szintén bátran tett hitet Petőfi szelleme mellett az akkor fiatal Mihai Beniuc, aki figyelmeztetésül a népeinket fenyegető veszélyre, 1939-ben lefordította a *Buda várán újra német zászló!* című költeményt.

Összegezve a Petőfi-fordítások második, majdnem fél századra rúgó szakaszának eredményeit, elsősorban költőnk politikai lírájának szélesebb körű romániai elterjedését kell említenünk. Magasra lendült a fordítások művészi színvonala is, s ez Iosif és Goga munkásságának érdeme.

A Petőfi-fordítások harmadik, felszabadulás utáni szakaszában folytatódott és kiteljesedett a műfordítók munkássága. Ebben a vállalkozásban számos író vett részt - Mihai Beniuc, Victor Tulbure, F. Păcurariu, Teodor Mureșan, Al. Căprariu, Petre Pascu, H. Gramescu -, átmeneti tevékenysége mellett különösen Emil Giurgiucát, Costa Careit és Eugen Jebeleanut kell kiemelnünk, akik önálló kötetben is közzéték tolmácsolásaikat. Jól érzékelteti e periódus műfordítói eredményének gazdagodását az 1960-as évek elejéről való számvetés, amely szerint 1934-ig 198 fordítás jelent meg Petőfiből románul, de ez a szám 1962-ben már 366-ra emelkedett.

Időrendben elsőnek Emil Giurgiucát¹¹ említjük, aki 1947-ben a magyar költészet legjavát bemutató antológiájában közölte Petőfi-fordításait. Giurgiuca fordítói érdeme az eredeti hangulati és nyelvi megközelítése. Ebben jól segítette őt kitűnő magyar nyelvtudása és kifinomult költői érzékenysége.

Costa Carei (1909-1970) - eredeti nevén Coriolan Coltău - egész munkásságát Petőfi, Ady és József Attila román tolmácsolásának szentelte. Szatmár vidékéről származott, és egy bukaresti lap tudósítójaként az 1930-as években Budapestre került, ahol barátságot kötött a *Válasz* íróival, a szegedi fiatalokkal, megismerkedett a román költők verseit fordító József Attilával, az Eminescut tolmácsoló Oláh Gáborral. Ezeknek az ismeretségeknek hatására munkásságát irodalmi kapcsolataink ápolásának szentelte. 1945-ben egy Ady-antológiát, majd 1948-ban Budapesten kétnyelvű Petőfi-kötetet adott ki. Az antológia számos, addig még le nem fordított politikai és szerelmi tárgyú verset közöl. (*A XIX. század költői, A nép nevében, A szájhősök, Föltámadott a tenger, A bilincs, Az ítélet* stb.)

Costa Carei¹² fordítói munkáját a teljes azonosulás jellemzi Petőfi verseivel, amely oda vezet, hogy megelégszik a költő invenció nélküli, szinte szó szerinti tolmácsolásával; vagy ennek éppen az ellenkezője: elrugaszkodik az eredetitől, pontatlanul adja vissza, félreérti, olykor pedig az eredetit felhígító betoldásoktól sem riad vissza. Művészi megoldásokat így hiába keresünk a nagy számú versfordítást tartalmazó kötetben. Costa Carei leginkább a sajátos népies hangvétellel közelítette meg Petőfi stílusát, kár azonban, hogy ennek tömörségét gyakran fellazította, költőiségétől megfosztotta. Teljesítménye mindenképpen elmarad az elődeiétől, s mint látni fogjuk, Jebeleanuéétől is. Az marad érdeméül a Petőfi-fordítók sorában, hogy a felszabadulás után az elsők között vállalkozott Petőfi legjava költészetének átfogó bemutatására.

Petőfiből a legtöbbet és a legművészebben Eugen Jebeleanu¹³, a cimpinai származású kiváló költő fordított. Gazdag műfordítói munkássága középpontjába Petőfi, Ady, József Attila és Radnóti költészetét állította, legtöbb gyűjteménye azonban Petőfi költészetéből jelent meg. Jebeleanut Petőfi lírájából elsősorban a politikai versek vonzották, s munkássága nyomán költőnk politikai költészetének legjava vált ismertté a román közönség körében. Számos újrafordítást is készített. Legtöbbször úgy vagyunk, amikor egy régebbi tolmácsolást ma

olvasunk: patinája, klasszicitása van, amit az idő beporolt, s ezért az új fordítás nyelvileg, felfogásban és modernségben közelebb áll hozzánk. Jebeleanunál is így van, ha Iosif vagy Goga tolmácsolásaival vetjük össze az újrafordításokat. Kétségtelen, Jebeleanu fordításainak legfőbb erénye a modern költői felfogás, tolmácsolási munkájában szigorúan ragaszkodik a modern műfordítási követelményekhez: azt fejezi ki hasonló formai eszközökkel, amit az eredeti alkotás. Jebeleanu megértette és munkájában jól követte Petőfi művészetének legjellemzőbb vonásait, amelyekről így vallott: a néppel való azonosulásból „ered verseinek csodálatos egyszerűsége. Valóban a legnagyobb lírikusok között is kevesen vannak, akiknek műveiben a képek oly szigorú ökonómiáját, s oly nyilvánvaló hitelességét érezzük. Úgy tűnik, Petőfi víziói azonnali, előre nem látott, mindig élő és meglepő szükségből születnek, mint maga az élet, az ösztönösség bámulatos megnyilvánulásai ezek a víziók.”

Kisebb hibákat és pontatlanságot azonban Jebeleanunál is találunk. Leginkább kifogásolható az *Egy gondolat bánt engemet...* tolmácsolása, amelyről Köpeczi Béla helyesen állapította meg: „A fordításnak nem sikerült visszaadnia azt az erőteljességet, amely Petőfi költeményét jellemzi. Egyes részek fordítása nem eléggé pontos, másutt kicseréli a jelzőket, s akad olyan rész is, ahol fontos gondolatokat hagy el... a fordítás túlságosan is feloldja az eredeti tömör megfogalmazását.”

Efféle kisebb pontatlanságokat lehetne még találni, de nem ezek a jellemzők tolmácsolásaira, s ha mégis felemlgettük őket, ezt Jebeleanu munkájának igényes volta magyarázza. Jebeleanu műfordítói tevékenységének nagy értéke Petőfi elbeszélő költeményeinek tolmácsolása. A legsikerültebb a román népmesék hangulatát felidéző *János vitéz*-átültetése, de kifogástalan *A helység kalapácsa* és *Az apostol* fordítása is. Ez utóbbival kapcsolatban mégis úgy tűnik, Iosif tolmácsolása patinásabb, művészebb.

Jebeleanu, mint a magyar irodalom fordítója, Iosif és Goga legmértőbb utóda. Költői tehetsége, nagy mesterségbeli tudása révén a magyar költészet, élén Petőfivel, hivatott tolmácsolóra talált személyében. Termékeny műfordítói munkásságával jelentős szolgálatot tesz irodalmi kapcsolataink elmélyítésében.

Seregszemlénk végén hadd idézzük Dorothea Sasu¹⁴ bukaresti könyvtáros bibliográfiai összeállításának tíz évvel ezelőtti összegezését: „Végigtekintve Petőfi műveinek román fordításain, megállapíthatjuk, hogy a magyar költő alkotásai hazánkban egyre népszerűbbé váltak. Több mint száz műfordító 366 Petőfi-vers, illetve prózai írás tolmácsolására vállalkozott - s ez a költő életművének körülbelül egyharmadát jelenti. A román cikkek száma (a variánsokkal) megközelíti a 640-et. *Az őrült* 12, az *Egy gondolat bánt engemet...* 6, *A XIX. század költői* 8, *A nép nevében* 7, *A szabadsághoz* 6, *A király és a hóhér* négyféle fordításban ismert. A Petőfi-fordítások 178 román újságban és folyóiratban jelentek meg.”

A felszabadulás utáni negyedszázados időszakban tehát hozzávetőleg annyi fordítás jelent meg Petőfi költészetéből, mint az azelőtti száz év alatt összesen. De nemcsak a fordítások mennyisége növekedett ilyen jelentősen, javult művészi színvonaluk is. Ez a gazdag anyag mindenképpen jó alapul szolgál Petőfi költészetének további térhódítására a román irodalomban.

Octavian Goga magyar irodalmi fordításai

Goga mennyiségre is jelentős műfordításai fontos helyet töltenek be mind a költő munkásságában, mind pedig a román műfordítás-irodalomban.

Goga műfordítói munkásságával költőelődei, George Coșbuc és Ștefan Octavian Iosif példáját követte, s munkásságukat egészítette ki. Nem véletlen, hogy az erdélyi származású Coșbuc, Iosif és Goga a román műfordítás csúcspontját jelentette a múlt század végén s a XX. század elején. A három román költő a műfordítás iránti érdeklődésére bizonyára a magyar műfordítás-irodalom fejlettsége, gazdagsága is hatott, és tette buzdította őket a költői tevékenység területén.

A műfordítás egyik fontos feltétele a költői tehetség. A világirodalom jeles alkotásait, például Dante *Isteni színjátékát*, csak az olyan kivételes költői tehetségeknek sikerült az eredetit megközelítő színvonalon tolmácsolni, mint Babits és Coșbuc, hogy csak az általunk ismert fordításokat említsük.

A fordítói tehetséghez a világirodalomban való alapos jártasság is feltétlenül szükséges a legértékesebb művek kiválasztása céljából. Az alapvető világirodalmi ismereteket aztán módjukban volt kiegészíteni az iskolákban nem tanult, de magyar fordításban meglevő világirodalmi alkotások olvasásával. Ion Lupas Gogához írott levelében¹ ajánlja megvételre a német *Reclam-Bibliothek* néhány latin íróját és a Kiesling-féle Horatius-kiadást. Ezekre a könyvekre Gogának szakmai szempontból volt szüksége, ugyanis a pesti egyetem román hallgatói a magyarul megjelent idegen szerzők mellett figyelemmel kísérték a Budapesten árusított idegen írók műveinek német nyelvű kiadásait is.

Lupas levélrészletét erősíti meg Octavian Tăslăuanu is; szerinte: „Nem vásároltunk [a pesti egyetemi hallgatókról van szó] csak idegen, különösen német könyveket, s a világirodalom csodálatos magyar kiadásait.”²

A megfelelő világirodalmi tájékozódási lehetőségekkel egy időben kell említenünk a műfordító-költő idegen nyelvi ismereteinek kérdését. Goga már a szülői házban Uhland balladáit tanulta anyja irányításával, aki jól tudott németül, és ismerte a német irodalmat. Ezt a német nyelvi tudást Goga fejlesztette tovább a nagyszombati gimnáziumban, ahol olyan jól elsajátította a szülői házban nem tanult magyar nyelvet is, hogy magyar tanárai iskolai dolgozatait serkentő példaként állították az osztály elé.

A román diákok háromnyelvűségéről (román, magyar és német), ami nemcsak Gogát jellemezte, hanem az erdélyi román értelmiség szélesebb köreit is - Tăslăuanu így nyilatkozott: „Egyes vidékek a magyar, mások viszont a német kultúra hatása alatt állottak. Ezeken a vidékeken az értelmiségiek a családban szívesebben beszéltek magyarul vagy németül, mint románul.”³

Tăslăuanunak ez az általánosítása - úgy hisszük - nem mentes a túlzástól; ő ugyanis fenti kijelentését azért tette, hogy rámutasson, milyen fontos szerepet töltött be a *Luceafărul* című folyóirat a román irodalmi nyelv terjesztése szempontjából; kétségtelenül elhíhető, hogy egyes román értelmiségiek a magyar irodalmi nyelvben nagyobb jártassággal bírtak, mint a románban, de hogy a magyar nyelv felváltotta a románt a családokban, már kevésbé.

Bár Goga - valószínűleg - éppen olyan jól tudott németül, mint magyarul, hiszen középiskolai német tudását módjában volt tökéletesíteni a berlini egyetemen is, ahol az 1904/1905-ös tanévben ösztöndíjasként tartózkodott, érdeklődése elsősorban mégis a magyar irodalom iránt

nyilvánult meg, s irodalmunkból készített fordításai mennyiségben felülmúlják a német irodalomból készített tolmácsolásait. Ez a tény elcsodálkoztatta később a resinári tanítót, Goga életrajzíróját, Buda Dănilă: „Különös, hogy az a férfiú, aki oly erősen gyűlölte a magyar jármot, a legnagyobb gyönyörűséget találja a művészetben, legyen az akár magyar is. S bármennyire paradoxonnak tetszik is nekünk ma, ő volt, aki a legkiválóbb magyar irodalmi műveket románra fordította.”⁴

A műfordítói munkásság fontos tartozéka a megfelelő nyelvi tudáson és irodalmi tájékozódáson túl a fordító vonzalma, szellemi és művészi azonosulása a tolmácsolásra kiszemelt idegen íróval általában és különösképpen a lefordítandó művel.

GOGA PETŐFI-FORDÍTÁSAI

Goga első fordításai Petőfi költészetéből valók. Közeledése Petőfihez - úgy hisszük - nemcsak Petőfi költői nagyságával, hírességével magyarázható, hanem a költő művében kifejezésre jutó politikai szabadságeszmének Gogára gyakorolt vonzásával is. Goga erről életrajzi feljegyzéseiben így vallott: „A magyar irodalomból sokat olvastam. Nem befolyásolt csak a tiszta lelkű Petőfi, aki nagy költő volt, egyike az 1848-as romantikus iskola legjelentősebb költőinek, rendkívüli szemlélettel, amely a kor romantikájába illeszkedett bele.

A szabadság nagy énekese volt, s ez közös pont volt közte és közöttem. Ezért később, amikor Szegeden voltam a börtönben, Szeged város polgármestere kéziratot kért tőlem, én pedig lefordítottam neki románra Petőfi egyik versét, amely a szabadság apoteózisa volt. Lehetséges, hogy a magyar irodalommal való kapcsolatból származik nálam a szabadságnak ez a védelme, amely költészetemnek legbensőbb forrongásából árad, anélkül hogy ez az irodalom befolyásolt volna.”¹

Nem szorulhat bizonyításra, hogy Goga alaposan ismerte Petőfi költészetét, hiszen a magyar irodalom érettségi tantárgy volt. De Goga nemcsak mint kötelező tárgyat ismerte Petőfi líráját, hanem megszerette, s behatóan tanulmányozta az érettségi utáni években is; Petőfi közismert, szép verseit kívülről tudta.² Érdekes társasjátékot talált ki: az egyetemi hallgató lányok és fiúk baráti társaságában Goga idézte Petőfi valamelyik versének kezdő sorait; néha egyik strófáját, s akire rámutatott, annak folytatnia kellett a költeményt, ha nem tudta, zálogot kellett adnia. Például: „Kis lak áll a nagy Duna mentében”; „Még nyílnak a völgyben a kerti virágok”; „Tied vagyok, tied hazám” stb. Lucretia Barbul elmondta, hogy ez a társasjáték nemcsak Petőfi, hanem más, közismert magyar költő versére is kiterjedt; általában a középiskolai kötelező könyv nélküli anyagra, Petőfinél azonban a citátumok túlmentek a középiskolában tanult anyagon.

Goga barátja, Tăslăuanu megírta, hogy nemcsak verseket tudott, hanem magyar népdalokat is: „Rengeteg magyar dalt tudott, s ezeket a pusztákon szokásos temperamentummal énekelte.”³

Gogára különben nemcsak Petőfi költészete volt hatással, hanem a szabadságharcos költő bátor magatartása is: Goga maga is olyan bátran akart népéért küzdeni, s életének számos eseménye: sajtóperei, bebörtönöztetése s a perek idején tanúsított bátor magatartása mutatja, hogy ezt valóra is váltotta. Talán azt is mondhatnánk, hogy Gogának Petőfi volt a költői eszményképe. Ezt az alkati hasonlóságot fogalmazta meg - némi túlzással - Schöpflin Aladár: Goga „utánérzője Petőfinek. Nemcsak költészetében, amely, amennyire a fordításokból megítélhető, nem egyéb, mint Petőfi költői és hazafiúi programjának románra való komponálása, hanem - ami döntőbb - abban a koncepcióban is, amelyet a költő a hazafi ideáljáról alkotott

magának. Nemhiába fordította fiatal korában Petőfit, nyilván a magyar lantos alakja, pályája és egyénisége determinálta egész életére a világról és költészetének a világban való elhelyezkedéséről való fogalmát. Úgy is állította be magát a kis román világába, mint egy román Petőfi, akiben a lágyszavú költő és a politikai agitátor egyesül, aki csöndes időben az egyszerű nép primitív dalait dúdolja, a szántóvető paraszt életformáiban gyönyörködik, a válság óráiban szállong a levegőben, sikoltozva hívja a politika forgatagába, lantjával élére áll a halálba rohanó seregeknek...”⁴ Schöpflin számos találó megjegyzése mellé becsúsztak tévedések is Goga költészetének jellegét illetően. Goga sohasem gyönyörködött verseiben a szántóvetők, a paraszt életformájában (ez a megállapítás legfeljebb Vasile Alecsandriára vonatkoztatható), tekintetbe kell azonban vennünk azt, hogy Révai Károly Goga-fordításai nem tükrözték eléggé költészetének lázadó jellegét. Cikkének végén tett megállapításaiban Gogának Románia hadba lépését sürgető tevékenységére célzott, s ezzel valóban az igazságra tapintott: Goga lázas publicisztikai és költői munkásságot fejtett ki a háborúba lépés érdekében.⁵

Érdekes megállapításokat idézhetünk Gáldi Lászlótól is Petőfi hatásáról Gogára: „Ő az egyetlen író, aki magyar irodalmi hagyományt: Petőfi ideológiáját vitte bele a román szellemi élet hullámlásába... Goga esetében a példa oly világos, hogy közelebbi bizonyításra sem szorul”, majd tovább így folytatja cikkét: „Sajátságos módon nála (Gogánál) Eminescu nyelve és kifejezőkészlete keveredett Petőfi ideológiájával.”⁶

Goga Petőfiről szóló szavait, Schöpflin és Gáldi megállapításait néhány észrevétellel szeretnénk kiegészíteni. Goga Petőfinek nemcsak „költői és hazafiúi programját komponálta” románra - ahogy Schöpflin Aladár megállapította -, hanem azt a magatartást is, hogy a költő legyen népe szószólója és vezére; bátran kell harcolnia népe politikai szabadságáért, s ha kell, fegyvert is kell fognia érte. A Petőfire emlékeztető népvezérség hirdetése és annak áldozatos vállalása addig ismeretlen volt a román irodalomban; ezért mondható Goga költői és emberi magatartása újnak s egyben vonzónak is; verseiben nemcsak harcra buzdított, hanem példaadóan kivette részét az általa hirdetett harcból, vagyis nála a szó és a tett nem állt ellentmondásban. Másik jellemző tulajdonsága - amely lényegében az említettekbenől származott - a népvezérség tudata; az, hogy ő az erdélyi románok szenvedéseinek szószólója és harcosa, erőt és bátorságot adott a vállalt szerep betöltésére, s ez az erő és bátorság sugárzott verseiből is, s többek között ez is döntően járult hozzá versei népszerűségéhez. Persze bárminő félreértés elkerülése végett hozzá kell tennünk a fentiekhez, hogy Goga természetesen nem azért lett kiváló költő, mert Petőfi költői magatartását követte, hanem azért, mert megvolt a tehetsége ahhoz, hogy elnyomott népe nevében szóljon s annak vezére legyen; nagyszerű költői tehetsége nélkül, bárkit is választott volna mesterének, csak epigonná vált volna.

Mielőtt Goga magyar fordításainak elemzésébe kezdenénk, szükségesnek tartjuk kiemelni, hogy a magyar költészet színe-javának román nyelvű tolmácsolása hozzátartozott költői programjához, sőt - joggal mondhatjuk - írói hivatástudatához. Megbizonyosodhatunk erről, ha felidézzük első magyarból készült fordítása, *Az ember tragédiája* egy részletének közlésekor a *Luceafărul*-ban írt bevezetőjét, amelyben a magyar-román irodalmi kapcsolatok elmélyítésének szükségességét hangoztatta, s vázolta, milyen nagy hiányosság, hogy a román közönség nem ismeri Petőfi líráját, s a magyar olvasók is tájékozatlanok Eminescu költészetében. Hadd szóljon mindezekről maga a fordító: „A köztünk és a magyarok közti fájdalmas, évszázados politikai súrlódásnak és a most bennünket foglalkoztató nemzeti mozgalom rossz visszhangjának a magyarok körében okaként felhozhatjuk azt a jellemző tény, hogy sok magyarul írt kétségbevonhatatlanul értékes irodalmi művet nem fordítottak le román nyelvre. Így állunk például Petőfi verseivel, amelyek nagyrészt még ma is ismeretlenek közönségünk körében, miközben Franciaországban, Németországban stb. a zseniális költő egyénisége szinte legendás. Hasonlóképpen a magyarokat naiv tájékozatlanság jellemzi, amikor irodalmunkról van szó.

Figyelman kívül hagyva, hogy az említett tény szükséges a két nép kölcsönös megismerésére, amely e népeknek parancs, évszázadok óta tartó együttélés - az irodalom a maga lehetőségével és sajátos normáival, amelyek nem engedik meg a rosszul értelmezett kizárólagosság hangoztatását, súlyos károkat szenved.”⁷

Goga tehát Petőfi verseinek román fordításával irodalmi kapcsolatainkat a holtpontról kívánta kimozdítani. Goga fenti megállapításaihoz hozzá kell tennünk, hogy Petőfi verseit először, amint az legutóbb kiderült,⁸ 1865-ben kezdték fordítani; az első lefordított versek, *Az ember* és az *Ifjúság*, Gheorghe Marchișiu tolmácsolásában jelentek meg az *Aurora română* című lapban.

Ezt több év múlva, 1872-ben, Iosiv Vulcantól a *Lennék én folyóvíz*, majd 1877-ben Alexandru Macedonskitól *Ez a világ amilyen nagy*... fordítása követte. A múlt század végén több Petőfi-verset ültettek át románra, jóindulatú, kapcsolatainkat elmélyíteni akaró erdélyi irodalmárok. Az első igazi hivatott Petőfi-tolmácsoló azonban Șt. O. Iosif volt, aki *Tălmăciri* (1896) című kötetében és *Az apostolban* (1897) főleg Petőfi szerelmi és tájleíró verseit mutatta be szép román fordításban. Goga bizonyára ismerte Iosif fordításait, s ezek mintául és lelkesítő példaként állottak előtte.

Petőfi verseit a század végén Iosif s a századunk elején Goga magas művészi színvonalú fordításai méltóképpen képviselték a románoknál.⁹

Goga első Petőfi-fordítása, amelyet a *Luceafărulban* közölt, a *Szeptember végén* (Sfârșit de septembrie) volt.¹⁰ Nem okozhat fejtörést, Petőfinek miért ezt a költeményét fordította le Goga először. A beteljesült szerelmi boldogságban Petőfi - minden reális indok nélkül, hiszen a naptár 1847-et mutatott - későbbi tragikus halálára és szertefoszló boldogságára gondolt. A költői megérzésnek az élet által igazolt tragikuma megragadta Petőfi költészetének ismerőit, így Gogát is. S ha mindehhez hozzávesszük a vers tökéletes művészi megformálását, megértjük, miért ezt a szerelmes verset és nem valamelyik más költeményt tolmácsolta először románul. Ez a választás azért is érdekes, mert Goga ebben az időszakban szinte kizárólag politikai verseket írt, s a fenti Petőfi-vers fordítása után két évvel megjelent *Versek* kötetében kevés szerelmi tárgytól közölt. Gogának Petőfi volt a költői eszményképe politikai szempontból; hogy mégis a *Szeptember végén*t tolmácsolta elsőül, azt csak a fenti feltételezéssel érthetjük meg, annál is inkább, mert ez volt az egyetlen szerelmes vers, amelyet Goga Petőfitől lefordított.

Gogát annyira lekötötték népének politikai és társadalmi problémái, hogy a magyar költőktől csak a politikai tárgyú verseket tolmácsolta románul. Adynak például egyetlen szerelmes versét sem fordította le.

Goga Petőfi-fordításait mind a magyar, mind a román kritikusok már megjelenésükkor ismerték, de megállapításaik csupán néhány dicsérő jelzőre szorítkoztak.

Ez a körülmény arra kötelez, hogy - ha későn is - szövegösszevetésekkel közelebbről megvizsgáljuk, mennyiben felelnek meg Goga Petőfi-fordításai a tartalmi és formai hűségnek.

Petőfi *Szeptember végén* című verse az egyik legszebb példa a magyar anapesztusra, oly tökéletesen kimunkált, hogy a versforma népszerűsítése céljából tankönyveinkben mindmáig szerepel.

A fordítás egybevetését az eredetivel kezdjük a strófaszerkezettel: Goga az eredeti 8 soros strófaszerkezetet csak az utolsó versszakban nem tartotta be; ez csak hétsoros. A fordító pontosan követte az eredeti vers keresztrímeit (a b a b c d c d), kivéve az utolsó strófát, amelynek csak második részében alkalmazta:

4. sor - amare	a
5. sor - reci	b
6. sor - care	a
7. sor - veci	b

Petőfi felváltva használta a 12-11 szótagos sorokat, meglehetősen következetlenül; az első versszakban egy esetben 10 szótagos sort is beiktatott. A fordításban szintén minden rendszer nélkül váltakoznak 12-11 szótagú sorok, s híven Petőfihez, Goga is beiktatott egy 10 szótagos sort, de Petőfítől eltérően, az utolsó strófába. Goga amphibrachys sorai szépen gördülnek, s a 6. szótagnál cezúrát használ. E fordításának jelentőséget ad az a körülmény, hogy Goga első ízben használta a nem könnyű s megfelelő gyakorlatot követelő amphibrachys formát; ezt saját verseiben sokkal később és elég ritkán alkalmazta. A versformát előbb is ismerhette, hiszen Eminescu pontosan e formában írta *Mortua est* című költeményét.

Nagyobb szabadságot engedett meg magának Goga a szöveghűség szempontjából. Csak a lényegesebb eltéréseket emeljük ki. Az első strófában a következő változtatásokat találjuk. A 2. sorban „zöldel a nyárfa” helyett: „își bat frunza... plopii cărunți” (az őszülő nyárfák rázzák levelüket); a 4. sorban: „lángsugarú nyár” helyett: „E azi primăvară” (ma tavasz van); „kikelet” helyett „și-n inimă-mi arde văpaia acuma” (Szívemben most láng ég).

A második szakaszban a következő eltéréseket találjuk: az „eliramlik” ige nincs meg a románban, s ezt az eredeti értelméhez közel álló: „se duce viața”-val (elmegy az élet) fordítja; a 2. sorban: „hitvesem” helyett „frumoaso”-t (szépem) fordít, s ez jelentős eltérés; igaz, hogy a hitves szép volt, de Goga jelzője vonatkozhat másra is, mint a hitvesre, Petőfi viszont félreérthetetlenül megmondja, kiről van szó. Az 5-6. sort megmásítja értelmileg: Goga szövegében ez áll: „le tudsz-e omlani könnyekkel / koporsómra, mely akkor az életből elragad”.

A 3. strófában kevesebb tartalmi eltérés van: betoldja a versbe a „frumoaso”-t, mivel Petőfinél özvegyi fátyolról van szó, s a fátyolt ellátja az eredetinel többet mondó „cernit” (fekete, gyászos) jelzővel; kisebb eltérés a következő „hívedet” helyett: „moașteale reci” (kihűlt hamvak) szerepel.

Ezek a kisebb értelmi eltérések egészében véve nem hatnak zavarólag még azokra sem, akik nyelvileg összehasonlíthatják a fordítást az eredetivel. Gogának sikerült kifejezésre juttatni azt a határtalan szerelmi féltést, amelyet Petőfi érzett, ha a bizonytalan jövőre gondolt.

Goga fordítása mind tartalmi, mind formai szempontból megfelelő. Éppen ezért csodálkozunk, hogy számos Petőfi-fordításától eltérően, ezt nem közölte köteteiben, sőt a *Luceafărul*on kívül más folyóiratban sem publikálta.

A *Szeptember végén* után egy évvel Goga két Petőfi-verset közölt egyszerre a *Luceafărul*ban: *A kutyák dalát* (*Hora cînilor*) és *A farkasok dalát* (*Hora lupilor*).¹¹ Mindkét vers politikai tartalmú, s Goga bizonyára azért fordította le e két verset, mert Petőfinek a szolgálalkúságra mondott ítélete és szabadság-apoteózis az ő nemzetiségi elnyomás elleni küzdelméhez nyújtott politikai támogatást.

Goga fordítása jól érzékelteti *A kutyák dala* gúnyos hangnemét, s tartalmilag sem tér el az eredetitől, de annál inkább különbözik Petőfi szövegétől formájában: a magyar vers trochaikus ritmusát jambussal pótolja, s a 6-os sorok helyett mindenütt 7 szótagot használ; ezt különben szükségessé tette a nőrímelek alkalmazása. A vers formai átalakítása annál meglepőbb, mert a *Versek* című kötetben találunk egy 6 szótagos trocheust (*Dalok V.*), s ez a forma a magyar népdalok hatását jelzi Gogánál.¹²

Goga viszont megtartotta az eredeti vers félrímeit. A fordításban számos, az eredetiben nem szereplő szóbetoldást találunk.

Az első sort Goga teljesen átírta, bár erre nem kényszerült, hiszen a románban megvan a „süvölt” ige megfelelője (vîjje), mégis kihagyta a szövegből az igét; s átalakította az egész sort, betoldva az eredetiben nem szereplő „nor” szót (felhő); tehát Goga ezt írta az első sor helyébe: „Kint felhő és vihar van.”

Míg az első sor megváltoztatására kényszerűség vezette, a strófa többi részében már nem indokolt a szöveg átalakítása. Goga fordítása magyarul így hangzik: „Az ég lázadóban van / Hó borítja be / A reszkető lényt.” Petőfi személytelen természeti képét Goga élőlényre cseréli fel. A 2. strófa közelebb áll tartalmilag az eredetihez, sőt Goga fokozza fordításában a szakasz szatirikus hangját a „rîdem” (nevetünk) szó betoldásával, még hozzá a „tihnă” (csendben, nyugodtan) jelzővel kiegészítve. Az eredeti: „mienk a konyha szöglete” részt kissé átalakította: „Az úr / megfelelő szállást ad nekünk / A kamra szögletét.” Új elem Goga szövegében a strófa 2. sora: [Kinevetjük] „a kinti vihart”.

Ezt a szatirikus hangnemet Goga továbbviszi a 3. strófában is, s hogy ezt elérje, visszatér az első sorhoz: „Kegyes a gazda.”

A 4. strófában Goga nem tudja fordítani a közmondássá vált „ebcsont beforr” kifejezést, s a feladatot - helyesen - körülírással oldja meg: „Mi megvárjuk, míg elmúlik / Megint a véres seb.” A Petőfinél szereplő *némelykort* jól érzékelteti a „iar”.

A legfontosabb a befejező szakasz, amelyben csak a „lábait” helyébe iktatta be az eléggé elütő szót, a „dreapta”-t (jobbát).

Sorrendben a Petőfi halálát megjósoló *Egy gondolat bánt engemet...* fordítása (În suflet simt o teamă cum s-așterne) következett, amelyet szintén a *Luceafărul*-ban közölt 1904-ben,¹³ és több Petőfi-fordításához hasonlóan felvette a háború alatt megjelent *Hazátlan dalok* című kötetébe és annak későbbi kiadásába is.¹⁴

Goga versfordítása - amint említettük - 1904-ben jelent meg a *Luceafărul*-ban, de a költő elfeledkezett a fordítás idejéről, s visszaemlékezéseiben azt állítja, hogy a szegedi börtönben fordította le a költeményt.¹⁵ A versfordítás kéziratát őrzi az Országos Széchényi Könyvtár kéziratára, s Goga azon is Szegedet tüntette fel a fordítás színhelyéül. Úgy hisszük, ez abból a körülményből fakad, hogy Goga barátságot kötött a szegedi börtönben a város literátus polgármester-helyettesével, Szalay Józseffel, akinek odaadta versfordításának egyik példányát, s arra szegedi dátumot írt.

A legszembeeszköbb különbség a tolmácsolás és az eredeti szöveg között, hogy Goga nem tartotta be Petőfi versének szakasztalanságát, hanem a szöveget a tartalmi egységek szerint öt szakaszra osztotta. Gogánál a második szakasz ezzel kezdődik: „Legyek fa, melyen villám fut keresztül”, a harmadik strófa: „Ha majd minden rabszolganép”, a negyedik: „S ha ajkam örömteli végszava zendül”, végül az utolsó: „S ott hagyjanak engem összetiporva”.

Goga az eredeti mértékek betartására törekedett, s ez az esetek többségében sikerült is, a sorváltozások legtöbbször csak egy-két szótag különbségére terjednek ki. A sorok különben Petőfinél is változó szótagszámúak.

A tartalmi eltérések nem értelemzavarók. Lássuk a legszembeeszköbbeket.

Az első sor dicséretes érzékletességére hívjuk fel a figyelmet; Goga az eredeti „bánt” igét sejtelmesebbel cserélte fel, s ezzel az egész sor költőibbé válik: „Érzem, amint lelkembe félelem lopózik. Az elhagyott üres szobában”: „Chilioarangustă și tăcută” (keskeny és csendes cella).

A „gyertyaszál” furcsa jelzőt kap: „luminare mută” (néma gyertya), „az elhagyott” jelzőt felcseréli a „tainic” (sejtelmes, titokzatos); az „istenem” jelzőt kap: „Mărite Dumnezeu” (felséges Isten); „fa” helyett „brad” (fenyőfa) szerepel; a „szélvész”: turbatul fivor” (vad vihar); a „köszirt” jelzőt kap: „uriaşa stîncă” (óriási szikla); az „eget-földet rázó mennydörgés”-t a kevesebbet mondó „să înfior” (hogy megrémítse) váltja fel; a „rabszolganép” leegyszerűsödik: „neamurile” (nemzetek) lesz; a magyarban szereplő „jármát megunva” viszont súlyosabb társadalmi jelentésűvé válik; „braţele descătuşate” (bilincsektől megfosztott karok) révén; a „piros” jelzőt - a magyartól eltérően - csak egyszer használja a zászlóval kapcsolatban, de a Petőfi rajzolta statikus forradalmi tömeget szemléletesebbé, mozgalmasabbá teszi: „pornise vor, ca vîntul” (megindulnak a nemzetek, mint a szél) betoldásával; a „szent jelszó” egyszerűbb lesz, a „szent” jelző elhagyásával; „cuvîntul” (szó). Lényegesen csökkenti a forradalmi tömegek harci célját, hogy „világszabadság” helyett, mint már jeleztük, „libertate”-t (szabadság) fordít. Viszont más irányban túlmegy Petőfi szövegén, s bár fentebb kihagyta a „rabszolga” jelzőt, most érzékeltetni akarja, hogy a rabszolgák forradalmi lázadásáról van szó; betoldja a fordításba a „răzbunătorii” (bosszút állók) szót; a „zsarnokság” pontosabb politikai meghatározású az „asupritorii” (elnyomók) használatával; a „kivívt diadal” két jelzőt is kap: „sfîntă şi mare” (szent és nagy); a magyar vers zárósorában megismételt „világszabadság” Gogánál az utolsó előtti sorba kerül, de ugyanúgy, mint fentebb, „libertate”-ként. Igaz, románul versben nehezen képzelhető el más, s a franciában is „liberté” használatos e fogalomra.

A lefordított Petőfi-versek sorrendjében a *Csalogányok és pacsírták* (Privighetorii şi ciocîrlii) következik.¹⁶ Ennek a fordításnak két nevezetessége is van: egyrészt ez az első olyan Petőfi-vers, amely a *Luceafărul* első oldalán jelent meg (a fordításokat a lap nem az első oldalon közölte; ott legtöbbször Goga versei jelentek meg); a másik érdekessége e fordításnak, hogy ezt Goga jegyzet kíséretében mutatja be. Ehhez hasonló eljárással csak *Az ember tragédiája* fordításának közlésekor találkozunk, de magyarázatul felhozhatjuk, hogy ott Goga első fordításközléséről van szó, s úgy érezte, hogy vállalkozását meg kell indokolnia, vagyis szólnia kellett arról, miért tartotta fontosnak a *Tragédia* lefordítását, s ezzel egyben fel kívánta hívni az olvasók figyelmét a műre, ami vállalkozása fontosságát, missziós voltát is megvilágította és hangsúlyozta.

Goga a *Csalogányok és pacsírták* jegyzetében ezt írta: „A magyar költő, Petőfi e sorait azért fordítottam le, hogy a szenvedélyes vihar és reménység, amely nemzete e hírnökének lantján vergődik, találjon visszhangot a mi lelkeinkben is, amelyek ugyanazon várakozások beteljesülését várják.”

A Petőfi által három részre tagolt verset Goga kettőbe osztotta. Megtartotta az eredeti jambikus formát; a Petőfinél eléggé szeszélyesen váltakozó sorhosszúságot Goga pontatlanul követte. Két példa jól jelzi mindezt: Petőfi verse 8-assal kezdődik, a Goga fordítása 10-essel, a záró sor az eredetiben szintén 8 szótagos, a fordításban 12-es. A fordítás elárulja, Goga valamit nyújtott az eredeti sorok hosszúságán, s leggyakrabban a 11-es sorokat használta; ez a sorhossz különben kedvelt saját verseiben is. A vers elején levő sorban Goga értelmileg híven követi az eredetit, utána azonban felcseréli a sorok rendjét, sőt az értelmi renden is változtat; emiatt a tartalom csak általánosságban követhető. A fordító szövegváltoztatása onnan kezdődik, amikor Petőfi felkiált: „Milyen kísérteties ez a dal!” - Gogánál innen kezdve a fordítás csak nagyjából követi az eredetit. Az eltérő részt magyarul idézzük:

„Rég / rég hallgatlak titeket. / Szüntelenül énekeltek / És zavaros szemetekben / a dal / borzongást okoz. / Látom a megbánás keserű könnyeit... / Terméketlen tehetetlen könnyek, / Hazug voltokról semeim tanúskodnak... / Mik vagytok mind régóta? / A régi síroknak milyen tolvajai, / Kik kiássátok az idő szent ereklyéit, / És kiássátok az elrejtett kincset, / Hogy

babérért eladjátok... / Én nem akarok sem koszorút, sem nagyságot, / Mert halottszag és rothadás van benne...” E részben eltérés mutatkozik a formában is, Goga nem követi az eredeti sorok szótagszámát, s a Petőfinél többnyire rövid sorok nála megnyúlnak.

Goga a fordítás további részében sem követi híven az eredeti szöveget, s az egyes sorok értelme helyett egyes szövegrészek tartalmi kifejezésére törekszik: „Vergődik a beteg emberiség, / Fáradt lelke felfrissülést kér, / Látjátok, kitépte magát béklyójából a föld, / És rohanó szenvedély szele szabadult el, / S hol talál betegeket, arat... / S íme egy nemzet hogyan jut halálára; / S mások is elesnek, a betegség igázza le őket / És ki mondja meg nekem / Felébrednek-e még az alvó / A megsemmisített életek?”

A következő rész már szöveghű, s csak Petőfi versének 2. szakasza három befejező sorában találunk eltérést; Goga így alakítja át az eredetit: „S a sebeknek igaz gyógyulást / Én a te hangodat várom: jövőd!” Kimarad a fordításból a jövődre vonatkozó fontos jelző: „Te beteg / Emberiségnek orvosa, jövőd!”

A befejező sorokban Goga Petőfi új kor jóslatát biztos várakozássá váltja át: „Mi várjuk mind a hajnal áradását / Mi várjuk a reggel fuvallatát / A világ talpazatán / Azt akarjuk, hogy a madarak napot hirdessenek: / Pacsirtákat akarunk!”

A fordítás befejező részét bírálta Mihail Dragomirescu.¹⁷ Igaz, dicséri a Petőfi-fordítás nyelvezetét és stílusát, de sikertelennek tartja a tolmácsolást „a harmónia s a forma ereje” szempontjából. „A mondatok úgy vannak megalkotva, hogy azokat olvasva nem tudjuk, melyek azok a szavak, amelyeket hangsúllyal kell kiejtenünk, hogy az eszme felszínre kerüljön.” Kifogásait éppen ezzel a résszel kapcsolatban nem osztjuk; mint rámutattunk, Goga arra törekedett, hogy növelje a vers eszmei súlyát a bizonyosságot jelentő, „várjuk”-kal, s bár a befejező sorokban a fordítás nem ragaszkodik az eredeti szó szerinti visszaadásához, értelemszerűen ugyanazt fejezi ki, mint Petőfi, azzal az eltéréssel hogy míg a magyar szövegben: „Nem csalogányok, / Hanem pacsirták kellenek” van, Gogánál e sorok helyett kétszer szerepel az „akarjuk”.

A *Luceafărul*-ban közölte Goga a *Véres napokról álmodom...* fordítását (Eu văd in vis...) is.¹⁸

Goga itt megtartotta Petőfi költeményének szakaszos beosztását, valamint a jambus ritmusát, de a sorok szótagszámán változtatott: Petőfi 8-9-es sorai helyett csupán 9-es sort alkotott, kivéve az 5. strófa 1. és a zárószakasz 2. sorát, amelyek 8 szótagúak. Ez a változtatás megmutatkozik a rímekben is; Petőfi szabályosan váltakozó nő- és hímrímei helyett Goga a két 8 szótagú sor kivételével nőrimet használ. Érdeme viszont Gogának, hogy híven követi a Petőfi-vers félrímeit.

Goga nem szó szerint fordítja le a vers címét, hanem átalakítja: „Álmomban látom...”, a „véres napokról” kihagyásával a címet sejtelmesebbé teszi.

A költemény első sorában azonban felhagy a sejtelmességgel, s pontosan tolmácsolja a szöveget, amelyben a „véres napok”-at is említi. Goga elég pontosan követi Petőfi szövegét, s csak kisebb eltéréseket találunk fordításában. Így például az 1. strófában levő „új világot” jelzővel látja el: „mîndra lume nouă” (szép új világ); a 2. strófa 1. sorában elhagyja a „szólna” ismétlését: „Ha minél előbb hallani lehetne” - ez nem fejezi ki a harc idejének sürgetését. A 3. szakaszban többet mond az eredetinel: „Hogy rohanva belevessem magam / A vitézek viharába” (3-4. sor). Az 5. strófa 2. sorában a börtön „homályos” jelzőjét „nedves”-sel váltja fel. A záróstrófa 1. sorában annyiban tér el az eredetitől, hogy nem használ ismétlést; a 2. sort kissé átalakítja: „Amikor pedig hóhér vagy ellenséges kezek / Véget vetnek életemnek.”

Mindezek jelentéktelen eltérések, s nem zavarják a vers értelmét; Goga e fordítása egyike legpontosabb tolmácsolásainak. A költő ezt a fordítását nem vette fel köteteibe; verseinek legújabb, 1967-es gyűjteményében¹⁹ azonban szerepel.

A nyomtatásban megjelent Petőfi-fordítások sorát *a Beszél a fákkal a bús őszi szél* (În liniștea amurgului) zárja.²⁰ Petőfi versformája, a Goga által első és második verskötetében oly gyakran használt 8 soros jambus, félímű; ezt a fordító híven betartja. A szótagszám Petőfinél többnyire 10-es, Goga hármát kivéve 11-es sorokat használ.

Az értelmezésben a következő eltéréseket találjuk:

1. strófában „nem hallgatni meg” (2) helyett találóbb az „în taină” (titokban); „merengve” (4) helyett többet mond: „îndurerat” (fájdalmasan); a 3. sort Goga átírta: kérdés helyett kijelentő módot használ: „Hiszen a nyárfák mind értik szavát”. Művészien, az eredetinel többet mondva fejezi ki: „Dél s est között” részt: „Cînd sara-ncet cu amurgul se îmbină” (Amikor az este csendesén az alkonnyal egybeolvad); A feleség nem: „alszik”, hanem „visează” (álmodik); a „mélyen, csendesén” más, a boldogságot inkább kifejező jelzöt kap: „c-un zîmbet de lumină” (derűs mosollyal).

A 2. szakaszban: „Szabadságháborúk története” sejtelmes értelmet kap: „povestea dimineții” (A reggel története); kihagyja a „betűje” „üstököscsillagként” jelzőjét, de a „nyargal keresztül lelkemen”-t jelzős kifejezéssel fordítja: „în tremur / Simt sufletul” (Érzem lelkem reszketését / Ez a háborúk dala...).

A 3. szakaszban a „szolganép” jelzöt kap: „biet” (szegény), de kihagyja a 3. sort, illetve „szabadság” helyett „copiii libertății” (a szabadság gyermekei) szerepel, de ez nem okoz értelemzavart. A 4. szakaszban „drága élet” helyett: „frumoasa zîna” (szép tündér) van; a 3. sor kimarad mert a kérdést feltevő 1-2. sort kijelentő módban fordítja, de anélkül, hogy a tartalmat megzavarná; kihagyja a 6. sort, de az előbbiben szereplő „bosszúálláshoz” jelzöt kapcsolt, s azzal érzékelteti a kihagyott rész értelmét: „V-a răsplăti mînia flămîndă” (Megfizet majd az éhes bosszú).

A záróstrófa 1. sorát erőteljesebb képpel kifejezőbbé teszi, s betoldja: „limbi de foc” (tüzes nyelvek), mintegy magyarázatul annak, mi okozza a „Vérpanorámá”-t. A 3. sorban „tavában” helyett „pe urmele cărărilor” (utak nyomában); a 2. sor eggyel hátrább kerül, átalakul és kifejezőbb lesz: „Te văd mareață zîna-nfricoșată” (Látlak megfélemlített angyal). Az 5. sorban a „mennydörgés” elől elhagyja a „kis” jelzöt, s ezzel fokozza a kifejezés hatását.

Goga fordításának értékét nem csökkentik a fenti kisebb változtatások, többnyire szócserek, sőt ezek kifejezőbbé teszik az eredeti szöveget. A versfordítás jól kidolgozott, az eredeti értelmét és formáját megfelelően követi, s nem túlzás azt mondani, hogy legjobban sikerült tolmácsolásai közé tartozik.

A *Luceafărul*-ban Goga összesen hét Petőfi-fordítást közölt. Utolsó fordítása 1908-ban jelent meg: ekkor Goga irodalmi működését nemcsak a *Țara noastră* szerkesztése és az ASTRA irodalmi titkári teendőinek ellátása, hanem a Román Nemzeti Párt keretében kibontakozó politikai tevékenysége is korlátok közé szorította; csak szívóssággal s rendkívüli ambíciójával magyarázható, hogy sok irányú elfoglaltsága ellenére sem mondott le a költészetről, s a *Luceafărul*-ban rendszeresen közölte a verseit.

Goga a közölt Petőfi-fordításokkal nem zárta le a magyar költő tolmácsolását. Ezt bizonyítja Petőfi *Honfidal* (Țării mele)²¹ című versének kéziratos fordítása, amelyet a bukaresti Akadémiai Könyvtárban fedeztünk fel.

A Honfidal Petőfi elég korai verse, 1844-ben írta, s benne a későbbi költeményeiben ritkán használt 8-5-ös verslábát használta. A verset 1895-ben lefordította Petre Oprea is, s a *Viitorul* című lap *Foița Literară* című mellékletében²² közölte, de ez annyira alatta marad Goga fordításának, hogy csak mint irodalomtörténeti adatot említhetjük. Goga betartotta az eredeti szakaszos beosztását s a vers jambikus formáját, a verssorokat azonban megváltoztatta, egyenletesebbé tette, a románban szokatlan 8-5 sorok helyett 8-7-eseket használt.

A költemény fordítási idejét Goga nem tünteti fel kéziratán; feltételezzük, hogy 1908 körül keletkezhetett, amikor utolsó Petőfi-tolmácsolását közölte. Hogy a fordítás nem az ezutáni években készült, abból lehet következtetni, hogy akkor Goga már Ady verseit fordította, amelyek 1909-től kezdve jelentek meg.

Érdekes felvetni, miért maradt kéziratban a fordítás, vajon megfeledkezett róla a költő, vagy nem tartotta még közlésre alkalmasnak, eléggé kidolgozottnak?

Úgy gondoljuk - s erről a tolmácsolás elemzése meggyőző -, Goga valószínűleg megfeledkezett e fordításáról, mert a szövegen alig végzett néhány változtatást. A tolmácsolásban a következő változtatásokat találjuk: A negyedik szakasz második sorában a kéziraton látható Goga törölt sora: „Să știe lumea” (Tudja meg a világ) és: „Ca lumea să-nțeleagă” (Hogy a világ megértse). A negyedik strófa első sorából törölte: „Stau credincios cu tine” (Hűséggel veled vagyok), s helyette egy kifejezőbb sort iktatott be.

A kéziratban maradt Goga-fordítás - a minimális formai eltérések ellenére - a költő jól sikerült tolmácsolásai közé tartozik. Különösen dicséretes a szöveghűsége, szinte szó szerint követi az eredetit, s ebben versenyre kelhet közölt tolmácsolásai bármelyikével.

Akárcsak a legtöbb elemzett fordításban, Goga ebben is átérezte és kifejezésre juttatta Petőfi izzó hazaszeretétét. Úgy hisszük, az eredeti mély átérzése készíthette a költőt arra, hogy már a versfordítás címében a magyarénál konkrétan tudassa, mi a költemény tárgya: másfelől a címváltoztatást szükségessé tette, hogy a románban a „honfi” megfelelője, a „cetățean” (állampolgár), kétségtelenül kevesebbet fejez ki a magyar szónál.

Petőfi nyolc közismert s legjellegzetesebb versének román tolmácsolásával Goga előkelő helyet vívott ki magának, korában kétségtelenül a legjobbnak tekinthető a román Petőfi-tolmácsolók sorában. Rajta kívül senkinek sem sikerült annyi átérzéssel megszólaltatni Petőfi hazaszeretétét, forradalmiságát. Dorothea Sasu, Petőfi összes román fordításainak bibliográfusa így nyilatkozott Goga Petőfi-tolmácsolásairól: „A magyar költőhöz hasonlóan 1914 előtt őt is a paraszti sors megjavításának vágya lelkesítette, népének szabadságát, felemelkedését hirdette. Ezért ifjúkorában elsősorban Petőfi harcok költészete vonzotta. Az a tény, hogy Iosifhoz hasonlóan ő is magyarul olvasta Petőfi műveit, és ugyanakkor a román vers mestere volt, jól magyarázza fordításainak az eredetihez méltó ragyogását, Petőfire jellemző zenéjét.”²³

Goga fordítói érdemeit elismerte a Petőfi Társaság is, s 1910. december 2-án tartott ünnepi ülésén kultaggá választotta a költőt. Goga ekkor Párizsban volt; s levélben köszönte meg Kéry Gyulának, a Társaság titkáranak az iránta megnyilvánuló elismerést. Goga levelét szerénység s a Petőfi költészete iránti lelkesedés hatja át.

„Igen Tisztelt Titkár Úr! Fogadja kérem és tolmácsolja mély köszönetemet a nem várt nagy kitüntetésért, melyben a Petőfi Társaság részesített, kultaggá való megválasztásommal, és amelyet csekély szétszórt fordításaimért igazán nem érdemeltem meg.

Petőfi génuszának lelkes tisztelői közé tartozom és mindig a legnagyobb odaadással fogom olvasni a világszabadság e lánglelkű hírnökének dalait, ki költői tevékenységével erőt és reményt ad minden népéért küzdő harcok szívébe.

Fogadja igen tisztelt Titkár Úr őszinte nagyrabecsülésem kifejezését: Octavian Goga.”²⁴

Goga levele ékes bizonyítéka, milyen nagyra becsülte Petőfi költészetét, s hogy az forrásul, például szolgált neki abban a harcban, amelyet az erdélyi románok egyenjogúságának biztosítása érdekében vívott, s amelynek szolgálatába költészetét állította.

A *Tribuna* hírcikkben számolt be arról, hogy Gogát a Petőfi Társaság kültaggá választotta,²⁵ s ebből megtudjuk, hogy a Kéry Gyula főtitkár ajánlatára történt választás bensőséges ünnepség keretében zajlott.

Sajnos a Petőfi Társaság irattárának ez az anyaga megsemmisült a második világháború alatt,²⁶ s így nem áll módunkban betekinteni az ünnepség lefolyásába s Kéry Gyula Gogát méltató beszédébe.

GOGA ADY-FORDÍTÁSAI

Goga 1909-ben kezdte közölni Ady-fordításait, amikor már költészetének csúcspontján állt, s komoly műfordítói eredményeket ért el kitűnő Petőfi-fordításaival és a Tragédia több képének művészi tolmácsolásával.

Goga, mintha Ady verseinek tolmácsolását a legnehezebb feladatnak tartotta volna, sokáig készült rá; az első fordítások a *Luceafărul* 1909-es számaiban, az utolsók a *Cultura* 1924-es évfolyamában¹ jelentek meg. Érdekes felfigyelni arra is, hogy Goga 1918 után az előbbi időszakhoz viszonyítva kevés verset írt, s energiáját aktív politikai tevékenységén kívül - az irodalom területén főként az Ady-versek és a *Tragédia* fordítása kötötte le.

Mikor került Goga Ady költészetével kapcsolatba, és mi vonzotta őt ehhez a költészethez?

Goga erről az első világháború után két helyen is nyilatkozott; egyik a *8 Órai Újságban*², a másik a kolozsvári *Înfrățireában*³ jelent meg. A két nyilatkozat tartalmában némileg eltér egymástól. Ebből arra következtethetünk, s ezt jelzi a „különtudósító” feltüntetése, hogy Goga előbb a román lapban közölte nyilatkozatát, s később a pesti újságíróknak olyant is mondott, ami a román lapban nem szerepelt, így például, hogy mikor ismerkedett meg Goga Ady verseivel, mikor szerzett róluk tudomást. A magyar újságban erről - interjú formájában - Goga a következőket mondta: „Még nem ismertem Adyt, amikor különösen merész hangú versei váradi és pesti lapokban megjelentek. Akarva, nem akarva, figyelmem kellett az új költőre, akit a konzervatív magyarok valóságos anathémával sújtottak kemény ostromozó verseiért. *Új versek* című kötete mélységesen hatott rám, nemcsak mint felejthetetlen művészi élmény, hanem inkább, mint a sorok között rejtőző politikai hitvallás. A magyar politika és a magyar irodalom, eltekintve nemzeti hagyományaitól, végzetesen a német kultúra és politikai kapcsolat papucsjárma alatt volt, Ady zsenialitása, nyűgöt és szabályt nem tűrő makacs természete, a nyugati s elsősorban a francia kultúrához való vonzódása és merész orientálódása nyílt szakítás volt a hivatalos magyar politika és irodalom hagyományaival. Ez a valóban forradalmi hang engem nagyon meglepett. De egyénisége, amelyet csak a versek mögül sejtettem - máris nagyon rokonszenvenessé vált előttem.”

A nyilatkozat fontos részlete, hogy Goga az Ady-verseket már a váradi és a pesti lapokból ismerte, vagyis mielőtt Ady *Új versek* című kötete megjelent. Ez a tény elárulja, hogy figyelemmel kísérte a magyar irodalmi életet; Goga korai, elmélyült érdeklődése már ekkor nemcsak az irodalmi folyóiratokra, hanem a vidéki és a pesti lapok irodalmi rovataira is kiterjedt.

Goga Adyban fölsismerte a forradalmár költőt, kurucossága s erős németellenessége - áttételesen - saját költészete alkotóelemévé vált.

Adynak Gogára való hatására Nicolae Iorga is felfigyelt, s lényegbevágó megállapítást tett: „A szebeni környezetből alig kikerült ifjú megismerkedik a magyarok merész új költészetével, Adyval...”⁴

„A magyarok merész új költészetével” való megismerkedés nem tűnt el nyomtalanul Gogánál, sőt lényegében eredetileg is meglevő lázadó természetét felszabadította, irányt és célt mutatott neki. Mindez nem erőszakolt beállítás, hiszen Goga önéletírásából is idézhetnénk olyan megállapításokat a parasztságról, amelyek hasonlítanak az Adyéihoz. Elég csak arra utalni, hogy Goga ugyanúgy dicsőítette a parasztok ügyéért lázadókat például *Az ősök* című költeményében, ahogy Ady, amikor a harcos ősökre hivatkozott.

Lássuk, melyek voltak azok az Ady-költemények, amelyek vonzották Gogát, s amelyek román nyelvű megszólaltatására vállalkozott. Goga nem véletlenül szemelte ki az Adyból lefordítandó anyagot; olyan verseket választott ki, amelyekkel azonosulni tudott, s melyeknek kritikai állásfoglalásával, forradalmi mondanivalójával egyetértett. Ezt a felfogást jól tükrözi az első Ady-fordítás: *A Halál-tó fölött* (Lacul morții).⁵

Gogát bizonyára megfogta a pusztuló Magyarország szimbóluma, annak találó jelzői: „nagy, förtelmes, és rest / Kígyófejű, éhes halak”. A „halak” jelzői pontosan ráillettek az akkori Magyarország élősdijeire, földesuraira, gazdag polgáraitra, vagyis a hivatalos kormányzat tartóoszlopaira. Goga ugyanúgy látta, mint Ady: a korabeli Magyarországot halálos veszedelem fenyegeti a belülről pusztító úrinép részéről. Tovább vive a gondolatmenetet, míg Adyt ez mélyen elszomorította, Gogában táplálta a reményt, hogy a nemzetiségi elnyomatás napjai meg vannak számlálva. Talán innen erednek azok a profetikus, váteszi jóslások, amelyekkel lépten-nyomon találkozunk Goga költeményeiben.

Goga fordítása formahű, megtartotta az eredeti vers szakaszos beosztását és a jambikus formát, de a verssorokat - a két kezdeti sort kivéve - egy szótaggal megnyújtotta, s Ady 8-9-es soraiból kilenceseket alkotott. Goga követte Ady rímelhelyezését is; megtaláljuk az első és második strófa hármas rímeit is: madarak, halak, tavat (I); călătoare, hrăpitoare, otrăvitoare; elveszünk, eszünk, veszünk (II); înghite, ispite, biruite.

A szókinszbeli változtatások azonban hibához, értelmi zavarhoz vezetnek. A legnagyobb hibát Goga azzal követte el, hogy a vers szimbólumát megfosztotta jelentésétől, mégpedig éppen abbéli törekvésében, hogy erősítse a szimbólum társadalmi vonatkozását. Goga az eredetiben szereplő „hal” helyett: „jivine”-t (fenevad) fordít, s kihagyja a hal egyik fontos társadalmi vonatkozását kifejező jelzőjét, az „éhes”-t, s helyette „feketét” (negre) visz a szövegbe. Ezek a változtatások érthetlenné teszik a szövegnek ezt a részét, az olvasó rögtön felfigyel a képtelenségre: hogy kerülnek a fekete fenevadak a tóba? Formai szempontból sikerült fordítását Goga elhibázta azzal, hogy az Ady-szimbólum alkotóelemeit megváltoztatta.

Goga második Ady-fordítása: *A krisztusok mártírja* a *Luceafărul*ban jelent meg *Martirul Cristoșilor...* címmel.⁶

A vers a Goga által oly gyakran használt 8 soros félrímes jambus formát követi, s ezt a fordító maradéktalanul betartja, csupán a sorok szótagszámát változtatja meg, s az eredeti 8-9-es sorai helyett 9 szótagos sorokat alkot.

A szövegen azonban alig változtat; legfeljebb néha felcserél vagy elhagy egy-egy szót. Így „rajongás” helyett a többet mondó „foc nepotolit” (olthatatlan tűz) szerepel, s kihagyja az Ady szülőföldjét jelző „Érnek partját”-t. A második strófában kimaradt a „Pogány erőtl”, de előbb a „paraszt Apolló” helyett „pogány Apolló”-t (Păgîn Apollo) fordít.

Mint látható, alig találni lényeges eltérést Goga fordításában. Érdekes elmélkedni azon, mi vezette Gogát e vers lefordítására. Bizonyára jellemzőnek találta a verset a költő egyéniségére, természetére, hitvallására, s Ady önjellemzését sok ponton magára is vonatkoztathatta, így például a parasztsággal való szoros kapcsolatot. Ez a vers Goga jól sikerült Ady-fordításai közé tartozik, mégis a költő később csiszolt rajta, s verseinek válogatott kötetébe ez a változat került.⁷ A fordítás így valamivel oldottabb s lendületesebb. A 8 soros strófászerkezet helyett négysorosot használt, de a félrímeket megtartotta. Ezúttal az első strófa jobban sikerült, a költő ha nem pontosan is, de a „Tisza medrének” említésével jelezte Ady szülőföldjét. Talán az Ért azért cserélte fel a Tiszával, hogy közismert folyót említsen:

Eu am pornit din matca Tisei,
Cu moșteniri neînfrîdate,
Gonind cirezi de visuri oarbe
Din splendida păgînătate.

A „nagyszerű rajongás” „moșteniri neînfrîdate”-val (fékezhetetlen örökség); „a gondatlan vágy és vak remény” más szavakkal, de az eredetit megközelítő értelemmel kerül a fordításba: „Gonind cirezi de visuri oarbe” (Űzve a vak álmok csordáit).

Az eredetihez közelített a „Paraszt Apollónak termettem” sorral: „Robust Apollo de la țară” (Erős falusi Apolló); alább kevesebbet mond: „Dől el az élet alkonyán” helyett: „Loveam cărările vieții” (Csapdostam az élet útjait); s kissé szabadon adta vissza, átalakította a „Pogány erőtl, daltól, vágytól / A lelkem immár nem buzog” részt: „Azi nu mai am rîs, nici glume, / Nici dor de zîmbetul femeii” (Ma nem nevetek, nem tréfálok, / Vágyam sincs az asszony mosolyára).

Kétségtelen, ha a fordítást az eredetitől függetlenül olvassuk, jobban csendül, mint az első variáció, de nem annyira szöveghű, mint amaz.

A megjelenések kronológiáján haladva *A magyar Ugaron* következik, amely a Goga alapította *Țara noastră*-ban jelent meg 1922-ben⁸ majd bekerült a *Ding larg* című posztumusz kötetébe is.

Ady itt 8-9-es sorokat használ, kivéve a strófazárót, amely 6-os; Goga kilenceseket, s csak elvétele képez 8 szótagos sorokat, 6-ost nem alkalmaz. Követi Ady félrímes szerkezetét is.

Goga az első sort átalakítja, elhagyja belőle a fontos jelentésű „gázolok” igét; a föld „ős, buja” jelzőit; a legtöbbet a 3. strófa hátrányára változtat: a „mérgezett fűvű nép” nem mond annyit, mint az eredeti; a következő sorban az általános helyett konkretizál, s így lesz a „virág” helyett: „liliomok”, de ez nem szerencsés megoldás, mert a liliom nem vadvirág.

A 3. strófa utolsó sorát, bár a „bódít” ige megvan a románban, így adja vissza: „Lassan megérint minden lépésre.” A befejező szakaszban: „a szél messziről kacag”, de nem „suhan” el a magyar pusztá fölött, mint Adynál; ez azonban nem változtat a strófa értelmén.

Két évvel e fordítás közzlése után, Ady halálának ötödik évfordulóján a Kolozsvárt megjelent négynyelvű folyóirat, a *Cultura* 1924-es évfolyamában három Ady-verset közölt: *A Tisza-parton* (Ce caut?), *Korán jöttem ide* (Vii prea tîrziu femeie) és *A Hortobágy poétája* (Poet).⁹

Az első Ady-vers szabályos 9-es sorait Goga 11-12-re nyújtotta, de a négysoros strófák félrímeit pontosan megtartotta.

Ezzel a verssel kapcsolatban Gáldi László megjegyezte: „Azt várnók, hogy Ady szabadabb ritmusainak is legyen Gogánál valami visszhangja. Erről azonban szó sem lehet. A román költő sokkal merevebben ragaszkodott a hagyományokhoz. Mikor Adyt fordít, akkor is a magyar vers szabadabb ritmusát a maga kötött formáihoz adaptálja.”¹⁰ Valóban, Goga nehezen tudott megbirkózni az Ady-vers ritmusával. Az eddig tárgyalt verseknek - *A krisztusok mártírja*, *A magyar Ugaron*, *A Tisza-parton* elég pontosan megtartotta kötött formáját, csak néha a sorokat egy-egy szótaggal meghosszabbította: sajnos ezzel megtörve az eredeti vers ritmusát. Ady rímeire jobban vigyázott, mind a hármas rímeket, mind a félrímeket pontosan megtartotta. A fenti versben a sorokat 3-4 szótaggal meghosszabbítja: ehhez a módszerhez bizonyára azért folyamodott, hogy pontosan kifejezhesse Ady versének tartalmát. Csupán a 2. strófa 1-3. sorában tér el a szó szerinti fordítástól azzal, hogy elhagy Ady fontos jelzőiből, s felhívja a szöveget: „Milyen kurjantás, láрма a malom melletti árokban, / Milyen bogos kezek vágnak a fejszével / S hogy megöl engem a vad csók.”

A Korán jöttem ide című vers fordításánál Goga nemcsak a strófaszervezetet, de a sorok szótagszámát is betartotta, s követte a vers jambusos ritmikáját, valamint Ady heteseit, ezt a Goga által ritkán használt, nem könnyű sorfajta. Megtartotta Ady félrímeit is. A fordító nem tudott Ady jelzőivel megbirkózni, elhagyott belőlük vagy pedig értelemszerűen átalakította az egész sort. Ez utóbbit látjuk az Ady-vers I/1 sorában: „Jössz / ajándékozó lelkeddel”; a II/4-ben elhagyta a „verte, húzta” igéket; a III/1-ben kihagyta a „ténfergek” igét. Goga erénye ebben a fordításban az, hogy az Ady-vers tömörségének lehető legjobb érzékeltetésére törekedett. Jól sikerült tolmácsolásai közé tartozik.

S végül lássuk utolsóként *A Hortobágy poétája* című vers fordítását. Goga itt szigorúan betartotta az eredeti sor hosszát, valamint félrímes szerkezetét. Megváltoztatta a vers címét, de ez indokolt, mert a „Härtibaciul” nem eléggé elterjedt és főleg rosszul csengő szó.

Ebben a fordításban Goga gyakran vétett a szöveghűség ellen: egyes jelzőket elhagyott vagy mással cserélt fel, de az is előfordult, hogy változtatott az eredeti szövegen. Az I/1-ben sajnos kihagyja a „kunfajta” jelzőt, s helyette hibás megoldást választott; a „nagyszemű legény” kapott jelzőt: „negri” (fekete). A legnagyobb hibát azonban a II. strófa átírásával követte el: „Nőttek reggelenként és esténként / Fehér virágok az ő beteg eszében, / De a tehén mind lelegette, / Mert a tehén azt hitte, hogy sarjú.” A „csorda-népek” nem állatokra, hanem az értetlenekre, tudatlanokra vonatkoznak; a költő álmait s a szívében nőtt virágait nem tehének legelték le. A III/2-ben mást fordít, mint az eredetiben szerepel: „És nem tudott révbe jutni.”

Ebből a fordításból csak az első és az utolsó strófa jó, a többi elhibázott. Úgy látszik, Goga ezúttal nem tudta követni az eredeti tömörséget, lazítani próbált a sorokon, s emiatt változtatásokra kényszerült, amelyek - mint a II. strófa mutatja - a költemény félreértéséhez vezettek. Kár, hogy ez a formailag hű tolmácsolás tartalmilag nem tükrözi az eredetit, s emiatt a leggyengébben sikerült Ady-fordítás.

A Goga által lefordított Ady-versek többsége: *A krisztusok mártírja*, *Korán jöttem ide*, *A Tisza-parton*, *A Hortobágy poétája*, *A magyar Ugaron*, az *Új versek* (1906) című kötetből valók. Csak *A Halál-tó fölött* való Ady azután következő kötetéből, *Az Illés szekerén* (1908) címűből. A lefordított költemények Ady első korszakából valók. Goga versfordításai - az említett kettőt kivéve - Ady versesköteteinél jóval később jelentek meg, így időegyebezésről nem lehet szó. Figyelembe véve, hogy négy fordításról van szó, arra sem gondolhatunk, hogy Goga korábban készítette őket, elkallódtak, s később, amikor előkerültek, közölte őket. Inkább

úgy véljük, Goga ezeket az Ady-verseket tartotta jellemzőnek a korabeli magyar társadalomra s Adynak a társadalommal való szembenállására, másrészt ezek jól tükrözik Ady költői hitvallását, egyéniségét s költői tehetségét is. Goga Adyban a forradalmár költőt látta, aki élesen szemben állt kora társadalmával; Ady verseiből Goga erőt és hitet merített saját harcához.

ADY ÉS GOGA KAPCSOLATA

Az Ady-fordítások után szólni kell Goga és Ady irodalmunkban példa nélküli kapcsolatáról. Goga fordításai úttörő szerepet játszottak a román közönségnek Ady költészetével való megismertetésében. Ugyanis az első román nyelvű Ady-antológia, a George A. Petre fordításában készült *Sînge și Aur* (Vér és Arany) csak 1930-ban jelent meg Nagyváradon, 108 oldalon. Az antológia nemcsak a Vér és Arany című kötet verseit, hanem Ady más költeményeit is tartalmazza.¹¹

Ady költészetének igazi népszerűsítésére - bár a régebbi fordítások száma igen jelentős¹² - csak a felszabadulás után került sor. Adyt nemcsak a kíváncsi érdeklődés vonzotta a román néphez, hanem a sorsával való együttérzés is. Tapasztalható volt ez az 1907-es román parasztlázadás alkalmával, amelyet szívből üdvözölt. Amikor pedig a romániai parasztok példájára a máramarosi románok is fellázadtak, Ady újságcikkben üdvözölte őket, s Máramarost az ország egyetlen forradalmi helyének nevezte.¹³ Amikor Móricz Zsigmond *Hét krajcár* című kötetét ismertette, a magyar és a román parasztok sorsának azonosságáról ezeket írta: „Nincs külön magyar világ, s a magyar paraszt éppen olyan kemény, mint testvére, a moldvai román.”

Emil Isac visszaemlékezéseiben megírta,¹⁴ hogy Ady a *Világ* szerkesztőségében Nagy Endre és Bölöni György jelenlétében a román politikusok közül dicsérte Iuliu Maniut, Take Ionescut, Ionel Brătianut és Alexandru Marghilomant s a tudós Nicolae Iorgát. Értékelte a román irodalmat, tisztelte Eminescut, és jó véleménye volt Ion Luca Caragialéről, valamint George Coșbucról.

Mikor és hogyan kezdődött Ady és Goga ismeretsége? Erről Goga említett két nyilatkozatában szól, de az időpontban, 1910-ben, ismeretségük kezdetében téved. Nem 1910-ben ismerkedtek meg, hanem levélváltás révén, 1912 márciusában, amikor Goga Szegeden sajtóvétség [Horia Petre Petrescu: *Minei mele* [Kezemnek] című versének a *Țara noastră*-ban való közlése] miatt egyhónapi büntetését töltötte. Goga nyilatkozatában többek között elmondja: „Ady nekem, a politikai csendháborítónak, baráti jobbot nyújtott. Mélyen megindított a testvéri hang és válaszoltam levelére...”¹⁵

A Goga által említett Ady-levelet nem találtuk meg, de el kell hinnünk állítását, mert Ady Lajos is tudott létezéséről: „Goga a szegedi fogház lakója volt, Bandi levéllel kereste fel őt s szolidaritását fejezte ki a poéta és patrióta iránt...”¹⁶

A Goga nyilatkozatában említett levelet valóban elküldte a szegedi börtönből 1912. március 13-án. A szegedi fogházat ábrázoló képes levelezőlap Ady Endre úrnak van címezve, szövege így hangzik: „Igen tisztelt barátom, Megindítottak kedves sorai... Magányomban, hova a hivatalos Magyarország küldött, és övéim egy része fájó közönnyel kísért, nemes barátságának jelei nagyon kellemesen érintettek. Mihelyt szerét tehetem, eljövök Budapestre, hogy kezét megszoríthassam. Üdvözli: Goga Octavian. Szeged, 13/III. 1912.”¹⁷

Ady bizonyára a Gogától kapott baráti hangú levél hatására szánta el magát arra, hogy tiltakozik elítélése ellen a *Világ* hasábjain. Erről tanúskodik *Goga Oktavian rabsága* című

cikke, amelyből idézzük a következőket: „Mikor Goga Oktavian, a románok nagy költőjét Szeged úri börtönében traktálta a hivatalos vendégszeretet, üdvözlét küldtem Szegedre, testvéri üdvözlét a testvérnek, köszöntő szeretetet a nemes harcosnak... Goga rabsága irigyelhető élet és szabadság.”¹⁸

Ady tiltakozása Goga elítélte miatt nem volt egyedülálló tett, bár súlyánál fogva kétségtelen a legjelentősebb. A *Budapesti Hírlap*ban Gyalui Farkas emelte föl szavát Goga érdekében, hivatkozva azokra az érdemeire, amelyeket a magyar irodalom román nyelvű tolmácsolásával szerzett magának. Érdemes e cikk néhány részletét idézni: „...Petőfit fordította románra, s most van sajtó alatt Madách fordítása Bukarestben. [A kormány] Tegyen lépést, hogy ez ügyben Goga Oktavián, kit különben nem közvetlen saját cselekedeteiért ítélték el - törvényesen - tekintettel azokra az érdemekre, melyeket szerzett magának két nagy költőnek az ő anyanyelvére való átültetésével, ne szenvedjen az ügyben semmiféle büntetést. Szerezze meg neki Petőfi és Madách szelleme a teljes bocsánatot ez ügyben, ő pedig ismertette továbbra is a románsággal a magyar költőket, kiknek műveiből sem átkot, sem gyűlöletet, sem vádak nem láthat a román nyelvet beszélő, hanem hazaszeretetet s szeretetet az emberek s a nemzet iránt.”¹⁹

Goga bebörtönzése felkavarta a haladó magyar közvéleményt, amely a kormányzattal szemben az ő oldalára állt, s bármennyire sajnálatos is az esemény, hozzájárult román irodalmi kapcsolataink erősítéséhez.

Goga különben börtönbüntetését a kormányzat s nem „a magyarok” bűnének tudta be. Ezt bizonyítja, hogy a szegedi börtönben barátságot kötött a literátus dr. Szalay Józseffel, a város helyettes főkapitányával. Goga börtönéletéről és a Szalayval való barátságkötésről érdekes cikket írt a helyi lapban Újlaki Antal: „Az utolsó fogoly Goga Octavian, az egyetlen élő poéta, akit az irodalom komolyan vehet, *Az ember tragédiája* fordítója, pár nap előtt hagyta el a fogházat, ahol hetekig szőtte ábrándjait. Mert nappal feküdt a chais longon, éjjel pedig az íróasztalán kiterített fehér papírlapokon gyöngysorokba foglalta ábrándjait.

A poétát fogságának utolsó napjaiban nem várt meglepetés érte. Az olasz tengerparti Riminiből csomagot kapott... A csomagból virágillat áradt fel. Egy ajánlás is volt mellékelve a virághoz: „Az ön költészetének virágaiért, íme ezek a virágok... Tisztelője Szalay József dr. Szeged sz. kir. város h. főkapitánya.”²⁰

A cikk így folytatódik: „A költő ugyanis Szalay dr. h. főkapitánynak, aki szenvedélyes bibliográfus, szívélyes dedikációval küldte el az általa román nyelvre átültetett *Ember tragédiáját* és ezt a figyelmet viszonzta a virágküldeménytel Szalay h. főkapitány.” Az érdekes cikk így fejeződik be: „Gogát meghatotta ez a figyelmesség, mert valóban, ritka eset, hogy egy rajongó magyar virágot küldjön egy rajongó oláhnak.”

Goga elítélése még az államhatalmi gépezet tagjaiban is ellenérzést váltott ki, amint ezt Szalay József példája bizonyítja. Mindezek 1912 tavaszán történtek. Erről tanúskodik még a *Luceafărul* megemlékező cikke Ady közbenjárásáról²¹ és Goga kiszabadulásáról.²²

Goga 1912 áprilisában történt kiszabadulása után folytatta költői és politikai tevékenységét ugyanolyan hévvel, mint azelőtt; a börtön csak megacélozta erejét a nemzetiségi elnyomatás, az uralkodó körök elnyomó politikája elleni küzdelemben.

1913-ban az aradi *Românul* című újság karácsonyi számában Goga, válaszképpen Zichy kultuszminiszternek az erdélyi románok elmagyarosodásával foglalkozó írására, *Un anacronism - cultura națională maghiară* (A magyar nemzeti kultúra - anakronizmus) című cikkében²³ kifejtette ellenérveit, s azt bizonygatta, hogy a románok elmagyarosodása már csak azért sem következhet be, mivel a magyar irodalom nemzeti jellege megromlott, a románok a

magyaroknál nagyobb nemzeti öntudattal rendelkeznek, s ezt irodalmuk is jól tükrözi. Goga megemlíti, hogy az idegen olvasó számára a mai magyar irodalom „teljesen idegen arcot mutat”; az utóbbi időben „egyetlen mű sem fejezi ki a magyar költő lelkületét, nem a sajátos magyar gondolkodás szálaiból fonódik”. Majd hozzáteszi: „Hiába keresed könyveikben a magyar lélek történelmi jegyeinek tükrét, az úgynevezett magyar irodalomban magyarok egyre ritkábban találhatók. Eltűntek Jókai romantikus típusai, Kemény báró büszke, nehézkes, csökönyös nemesei, Mikszáth tetszetős parasztjai a szlovák vidékről. Megszakadt a hagyomány lendülete, az író nemes vonása, őszinte szimpátiája tárgya iránt, nem találni többé a színdarabokban zajos, erőszakos parasztot, nem találni a költészetben az egészséges paraszti ihletet, természetszeretetet. Dalok nem szerepelnek már, sem a magyar pusztá, sem a csordák bőgése, sem a bakonyi betyárok romantikus vitézsége. Az összes egyéni vonásokat feláldozták, irodalmuk nem nemzeti irodalom. Megváltoztatták az esztétikai értékeket, az irodalmi hitvallásokat, a hősokeket másokkal helyettesítették. Az irodalom nem harcos többé, nincsenek harcosok az arénában, csak a nemzeti követelések szószólói léteznek. Nem figyelhetsz fel az egykori erő energikus hangjaira, előtted szomorú, sötét képek rajzolódnak ki, a nemzetközi művészet elhasznált kliséi. Mai alkotásaikban a megkínzott lélek, a túlzásba vitt individualizmus vergődése, brutális cinizmus és ismeretlen frivolitás keres kifejezést. A paraszt megszűnt az irodalom tárgya lenni, a nemes még feltűnik egy-egy színdarabban, hogy a nézőknek kedveskedjék nevetséges magatartásával. Az a híd, amely összekötné a maiakat a magyar múlt lelkével, kettétört; a társadalmi elemek megnyilvánulásai, amelyek e nép történelmét csinálták, nem jutnak szóhoz az irodalomban.” A továbbiakban Goga a korabeli írókat a régiek törekvéseivel hasonlítja össze, s kirohanást intéz a pesti zsidó származású írók ellen, elmarasztalja őket, s a nemzetietlenség vádjával illeti. Gogának ebben a cikkében - talán első alkalommal - a későbbi korszakában is feltűnő antiszemita érzelmei jutnak kifejezésre.

Csak Adyt és Móriczot értékeli; a korabeli írók közül dicséri Ady „hipermodern költészetét”, s tovább ezt mondja: „Minden verlaine-i egzotizmus, érzékeny morbid egocentrizmus ellenére, megérted a szelídítetlen szenvedélyt és a heves magyar vér gyönyörűségét.”

Goga azonban mintha megérezte volna, milyen messze ragadta szenvedélye, szépíti meg nem alapozott vádjait a pesti zsidó írókkal szemben, s azt írja: „Nem a pesti írók tehetségének mérlegeléséről van szó, hanem műveik nemzeti jellegéről.” Elismeréssel nyilatkozik például Kiss Józsefről - akitől lefordította *Simon Judit* című versét -, de *Legendák a nagyapámról* című költeményét említve megjegyzi: ő a gettók világát idézi fel.

Ki kell térnünk arra, milyen vihart támasztott e cikk a magyar írók körében. Ady *Goga Oktávián vádjai* című írásában²⁴ a *Nyugatban* foglalkozott Goga állításaival, és visszautasította egyes kortárs pesti írókról hangoztatott véleményét.

Ady, miután védelmébe vette Bíró Lajost, Molnár Ferencet és Bródy Sándort, kijelentette, hogy Goga vádjait az irigység szülte a magyar irodalom sikerei láttán, s amit Goga a magyarság gyengeségének tart, azt ő erénynek fogja fel, „mert idegenektől tud elhódítani fanatikusokat”. Ady azzal zárja cikkét, hogy kijelenti, benne a románság iránti szeretet „megvan s nemcsak megmarad, de Ignotusunk buzdítása szerint s nagy tanulással csak nőni fog”.

Néhány hónap múlva, miközben megindult a vita a cikkről, Goga Rudnyánszky Gyulának írott levelében így menti cikkének lényegét: „Ami szóban forgó cikkemet illeti, én abban azon felfogásomnak akartam kifejezést adni, hogy az újabb magyar irodalomban a tömör zsidó eredetű reprezentánsokkal egy új szellem, a magyar lélek határán kívül eső, a magyar múlt tradícióitól teljesen izolált és a történelmi magyar nemzet lelkivilágával nem rokon gondolkör - melynek manapság talentumos szószólója van az irodalomban, ez formálja idegen mintára a magyar közszellemet, a magyar kultúrát... objektív szemlélője ennek a processzusnak, látva a

múlttól teljesen elütő oltárokat, átérzi nyomban, hogy itt egy idegen etnikum faji megnyilatkozásaival áll szemben, mely különálló egyéniségének teljes súlyával jelenik meg a küzdőtéren. Tértfoglalása napról napra nagyobb, érezni ezt a magyar közszellemen, de még a nyelven is. Idővel a tipikusan magyar hangok annyira eltűnnek, hogy itt talán egy irodalmi honfoglalásra lesz szükség...”²⁵

Majd befejezésül ezt írja: „Jó szívvel veszem sorait, melyekben a román népről beszél: szokatlan türelmességről és magas nivójú etikai felfogásról tesznek tanúságot. Véleményét teljesen osztom, és az a meggyőződésem, hogy bármely nép elleni szűkkeblű gyűlölet egy alsóbbrendű érzelem, mely minden magasabb röptű szellemtől távol áll. Munkásságomat nem is vezette soha más, mint népem iránti szeretetem, melynek szabad politikai és kulturális érvényesüléséért harcolni - mindenkor kötelességem.”

A Rudnyánszkyhoz írott levélre az adott alkalmat, hogy a költő elküldte Gogának verseskötetét. Goga levele bevezetésében a kötetéről így nyilatkozott: „Örömmel olvasom szép költeményeit, melyekből új hangok és színek, a mai magyar líra áramlataitól nagyrészt távol eső képek tárulnak fel.”

A Rudnyánszky kötetét méltató sorok arról tanúskodnak, hogy Goga nem elégedett meg a klasszikus magyar irodalom ismeretével, hanem lépést tartott a magyar irodalom fejlődésével, figyelte annak új megnyilatkozásait és eredményeit. Tájékozottsága a kortárs magyar irodalomban különben megfigyelhető a pesti írók műveiről szóló cikkében is.

Goga állásfoglalását nemcsak Ady és sokan mások bírálták annak idején, hanem - fél évszázad múlva - Mircea Zăciu kritikus is: „Természetesen Gogának nem volt mindenben igaza, s ítélete a modern művészet jelenségéről (a kizárólagos etnikum káros belekeverésével) csak a hagyományos költői kritériumokat tartja szem előtt, s a sãmănătorista-poporanista ideológia arzenáljának elemeire támaszkodik.”²⁶ Mircea Zăciu értékes cikkében azonban Adynak az erdélyi román kultúráról hangoztatott nézetét szintén helytelennek minősíti. Holott Ady jól ismerte az erdélyi románok kulturális és irodalmi életét, nagyra értékelte azt, és mivel egyazon ország irodalmi áramkörének közös elemeit kívánta érzékeltetni, megállapította - s ezt Zăciu is idézi - „a legautentikusabb román kultúra Magyarországhoz tartozik, s Goga a miénk is malgré lui, amit nem szabad felednünk”. Valószínű, Ady nem fogalmazott pontosan, megállapításának azonban nem szabad pejoratív értelmezést tulajdonítanunk, s benne az erdélyi románok kultúrájának lebecsülését látnunk; ismerve sok egyéb szomszéd népre vonatkozó megnyilatkozását, bizonyára az erdélyi román és magyar kulturális életnek a történelem folyamán az együttélésből következően kialakult közös vonásaira gondolhatott.

Goga cikkére a legélesebb választ Braun Róbert írta: *Goga Oktavián a magyar kultúráról* címmel a *Huszádik Században*,²⁷ élesen visszautasítva Goga vádjait a magyar irodalom elnemzetietlenedéséről.

A vita olyan szenvedélyessé fajult, hogy románbarátságukról ismert írók is támadásba lendültek Goga ellen, mint például Solymosi Elek, aki *Néhány szó Goga Oktaviánhoz* című cikkében így védelmezte modernjeit: „A pikantéria és az obscenitás, amit Goga úr szemrehányásképp említ fel, nem magyar nyomorúság, mert ezeket mi csak útszéli fogyasztásra vettük át, jobban mondva belénk kullancskodott, úgy, mint a többi európai nemzetek irodalmába, tehát a bukarestibe is.”²⁸ Solymosi megállapításában van igazság; valóban a román irodalomban is terjedt a modernség a szimbolista költészet gyors térhódításával (például Ion Minulescu versei), de az irodalom modernizálódásának folyamata - bár időben korábban kezdődött el (például Alexandru Macedonski fellépése) - lassúbb volt, s ezért nem volt olyan szembeötlő Gogának, mint az a fordulat, amely a magyar költészetben a szeme előtt következett be.

Goga a támadásokra *Două suflete și două literaturi - Un răspuns scriitorilor maghiari din Budapesta* (Két lelkiség és két irodalom - Válasz a budapesti íróknak) című cikkében²⁹ válaszolt, s lényegében kitartott a cikkében kifejtett nézetei mellett, de az antiszemitizmus vádját - amelyet magyar bírálói felhoztak ellene - visszautasította. *A Luceafărul*, Goga lapja, a vitában Ady *Nyugat*-beli cikkére reflektált, s kifogásolta, hogy Ady védelmébe vette a zsidó származású írókat. A cikk Ady dicséretével kezdődik: „Ady Endre a neve annak az ősmagyar modern költőnek, aki értékes művészi alkotásokkal gazdagította a magyar irodalmat, nem mint Isac úr a román. Ady demokratikus lelkületű, szocialista, aki az egész földkerekség polgára, minden ember testvére, kivéve a butákat és a tehetségteleneket...”

A lap így védelmezi Gogát: „Sajnáljuk, hogy Ady kiművelt eszével nem értette meg barátjának, Gogának a cikkeit, aki egyetlen dolgot hangoztatott: a zsidó elemeknek a magyar nép körébe való bebecsátásával hamissá vált a magyar nép etnikai jellege, és kultúrája elnemzetietlenedett. Nincs szó a kultúra magasabbrendűségéről vagy alacsonyabbrendűségéről, hanem nemzeti jellegéről.” A továbbiakban Ady figyelmébe ajánlja egy francia publicista, Jules d'Auric könyvét arról a veszélyről, amelyet az idegen elemeknek a nemzeti kultúrába való behatolása jelent, s leszögezi: „Magyarországon a zsidóság csak a polgári osztályba hatolt be, a nemesség és a nép érintetlen maradt, a naiv magyarok, Adyval együtt, azt hiszik, hogy asszimilálták a zsidókat.” Az asszimiláció kérdéséről Ady figyelmébe ajánlja Houston Stewart Chamberlain³⁰ *Die Grundlagen und XIX. Jahrhunderts* című antiszemita könyvének V. fejezetét: *Der Eintritt der Juden in die abendländische Geschichte*.

A név nélkül megjelent cikk szerzője bizonyára Goga, erre enged következtetni a cikk mérsékelt hangja, amely inkább ellenérvekre, mintsem szenvedélyes megállapításokra épül.

A nagy port felkavart vitában végül is ki-ki megmaradt a maga véleményénél.

Az első irodalmi jellegű Goga-Ady vita úgy zajlott le, hogy a vitatkozó felek még nem ismerték egymást személyesen. A személyes ismeretségre azonban nemsokára sor került. A közeledés ismét Ady részéről történt. Goga a *8 Órai Újságnak* adott nyilatkozatában így idézi fel az Adyval való megismerkedést: „Két-három évvel később Budapestre kerültem, mint a román komité tagja. Ekkor folytak (1913) az erdélyi románság vezetői és Tisza István miniszterelnök között a paktumtárgyalások. Erős ellenzéke voltam Tiszának, nem érintkeztem vele, s mint újságíró élesen bíráltam az ő ajánlatait. Háromhónapos pesti tartózkodásom idején Ady a Császárfürdőben meglátogatott. Egyszerűen, kertelés nélkül kijelentette, hogy meg akart ismerkedni velem. Őszintesége, nyíltsága miatt nagyon megszerettem mint embert is.”³¹

A továbbiakban Goga elmondja, Ady kezdeményezte, hogy ismerkedjék meg a *Nyugat* vezető íróival, s e célból vacsorát rendezett a Philadelphia kávéházban. Ady magával hozta a vacsorára Móricz Zsigmondot, Babits Mihályt, Ignotust, Schöpflin Aladárt, Fenyő Miksát, Papp Viktort és Ady Lajost. Ady Lajos beszámolt a vacsora lefolyásáról,³² tőle tudjuk, hogy a társalgás nehezen indult meg, s a légkör csak akkor engedett fel, amikor Ady és Móricz pertut koccintottak Gogával.

A közös vacsoráról Goga is beszámolt idézett nyilatkozatában: „Sohasem fogom ezt a találkozást elfelejteni. Egy budai korcsmában gyűltünk össze, ott volt a *Nyugat* gárdája, közöttük a legjelentősebb vezéralakok... Ennek az emlékezetes társasvacsorának kimondott célja az volt, hogy a magyar és román írók ismerjék meg egymást és a sovinizmus kicsinyes szempontjai fölé emelkedve keressük meg a népeket összekötő kapcsot az általános kultúrfelfogásban.”

A román irodalmi kapcsolatok elmélyítése céljából Ady tervezte Emil Isac: *Maica cea tânără* (*A fiatal apáca*), valamint Ion Luca Caragiale: *Năpasta* (Megtorlás) című darabjának előadását.

Hogy Goga is mennyire óhajtott az irodalmi kapcsolatok elmélyítését, mutatják szánakozó hangú sorai említett nyilatkozatának befejező részében: „Hittel és bizalommal teljes, szép programunkból nem lett semmi. Csak az Ady Endréhez fűződő barátság maradt meg.” Sajnos, ez sem sokáig. Goga egyre inkább jobbra tolódott a nemzetiségi kérdésben, s ez zavarólag hatott kettejük viszonyára. Ady nagyra becsülte Gogában a nemzetiségi jogokért bátran küzdő költőt, de azt szerette volna, ha Goga nem elszigetelten vívja harcát, hanem közeledik a haladó politikai erőknek ahhoz a táborához, amelyhez ő is tartozott. Ezért többször szembeszállt Gogával: noha nem vitatta Goga álláspontját a nemzetiségi kérdésben, azt jogosnak és a kérdés megoldását szükségesnek tartotta.

Az első nyílt vitára akkor került sor, amikor Goga, mint a Tiszával tárgyaló román nemzeti komité tagja, részt vett a nemzetiségi kérdésben indított tárgyalásokon Tisza Istvánnal. Ady - aki élesen szemben állt Tiszával - kiábrándulva szemlélte a tárgyalást az uralkodó körökkel, s ezért *Magyar és román - Levél Goga Oktáviánhoz* címmel cikket írt a kérdésről a *Világban*.³³ Ady e cikkében többek között ezeket írta: „Itt már több mint egy évtized óta, népetekért és az egész Magyarország népeiért forradalmi tusát kezdett egy tábor. Ez a kis tábor megnőtt és a magyar történelmi nevek legszebbjeit zavarta, sőt bővülte bele a népszabadítás legnagyobb akarásába. Én nem tudok és ha lehet nem is akarok kétségbeesett szitkozódással szólni azokról, akikkel ti alkusztok vagy tán már meg is alkudtatok. Megéri-e egy távoli kiméra, hogy kiszolgáltatassatok népeteket és a demokráciát a legalacsonyabb és legbrutálisabb uralomnak?”

Ady e cikkére Goga helyett *a Luceafărul* válaszolt *Adynak, a költőnek* címmel,³⁴ s nyersen visszautasította Ady politikai közeledést célzó kísérletét. A levél hangneméből és stílusából arra következtetünk, hogy azt a főszerkesztő, Tăslăuanu írta. Érdekes a cikk néhány részletét idézni: „Felhívod figyelmünket arra a táborra, melynek te is tagja vagy, és amely folyton szaporodó seregével a magyarországi népek, tehát a román nép szabadságáért is harcol, immár egy évtizede. Valóban igaz: a te demokratáid minden nép jogaiért küzdenek, mert harcuk még csak elmélet, s talán csak érzelem.” A továbbiakban arról szól a cikk, hogy a hatalom birtokában megfélemlenek korábbi meggyőződésükről, érzéseikről. „A ti Világ című újságotokban, óh hányszor gúnyolták ki népünket és hányszor vették semmibe jogait! Sőt még legkitűnőbb teoretikusaitok - még Jászi Oszkár is - azért akartak minket demokratizálni, hogy azután elmagyarosíthassanak. Véget akartak vetni a brutalitásnak, de az ő tevékenységüknek is a célja: egy nép eltiprása. Íme, ezért nem fogjuk egymást sohasem megérteni... Te talán megmaradsz az egyik oldalon, de messzebb nézel majd: a szabadságra és a népek testvériségére... Ne hidd, hogy néhány inségre jutott ember alkudozása halálra zibbaszthat egy egész népet, vagy arra kényszeríthet egy népet, hogy mondjon le eszményeiről.” Befejezésül határozottan szögezi le: „... a népek közötti »béke« nem jegyzőkönyvekben és nem zöld asztalnál kötött egyezségeken valósul meg. A nép, a román parasztság sohasem álmodozik »békéről«. A nép véres verejtékkal dolgozik és vár. El tudod képzelni, mire vár. Ti csak szövögessétek a magatok jövőjét. Mi is megszöjjük a magunkét, nélkületek, sőt ellenetek is.”

A Luceafărul válaszát leköszölte a *Világ* is *Levél Adyhoz* címmel.³⁵

Az idézett levelekből kiderül, a magyarországi román polgárság szószólói múltbeli kellemetlen tapasztalataikra hivatkozva nem bíztak a magyar demokratikus táborban, amely a nemzetiségi kérdést nem az uralkodó osztályok érdekeinek, hanem az együtt lakó népek közös érdekeinek figyelembevételével szerette volna megoldani.

Megszólint a vitában s Ady mellé állt Emil Isac erdélyi haladó román költő is, Ady tisztelője és barátja; levelében ezeket írta: „Kedves Ady Endre, betegen, lázasan olvastam csodaszép politikai levelét, amelyet az én nagy ellenfelemhez és kitűnő barátomhoz, Goga Octaviánhoz intézett... Jólesik látnom, hogy Tisza István békítő úrhatnamságát bitang jószágnak tartja,

amelyet mi románok sohasem vehetünk meg. Jólesik olvasnom, hogy ön is, miként a többi magyar előkelő nagyjaink, a román-magyar békét igenis kívánjuk és akarjuk, de nem mint az a nagyfülű, szemüveges, geszti Rodriguez akarja, aki csupán az urainkat, díszkarú főpapjainkat, kalmárkodó parvenüinket csábítja asztalához, a könnyező, kapáló, koplaló havasi »oláh« tömegeket csakúgy nyomorúságban és rabságban akarja tartani, mint az ön nagypipájú kis dohányú magyarjait, akik a Tisza partjától a Szamos partjáig átkozzák, siratják és nyögik az úri magyar igát...

Kedves Ady Endre, nagyon szép, nagyon igaz és nagyon forró volt a levele.”³⁶

Emil Isac politikai nézetei miatt nem tartozott a *Luceafărul* köréhez, sőt azzal szemben állott; ez a körülmény nem csökkenti, sőt növeli Ady melletti kiállásának jelentőségét. Levele azt mutatja, hogy a haladó román értelmiségiek körében Ady politikai harca az elnyomó uralkodó rendszer ellen megértésre és támogatásra talált. Sajnos, ezek a román értelmiségiek kisebb és szervezetlenebb erőt képviseltek, mint a *Luceafărul* írói csoportosulása.

A vitázó felek, Ady és Goga köre, nem jutott közelebb egymáshoz, sőt álláspontjuk nyílt feltárása után teljesen eltávolodtak egymástól. Goga nemsokára Párizsba utazott, s onnan már nem is tért vissza Erdélybe, hanem Bukarestbe ment; a közeledő világháború szele egyre távolabb sodorta őt Ady forradalmi demokratikus felfogásától. Ady csalódva látta, hogy Goga más úton jár. Ezért írta meg 1915-ben a *Világban Levél helyett Gogának* című rezignált hangú cikkét: „Egy nemzet, aki súlyos shakespeare-i helyzetben a legjobbjai valakijének megengedi, hogy embert lásson az emberben s terhelt, teli magyarságával a legszigorúbb napokban is hisz a legfölségesebb internacionalizmusban, nem tehetetlen jövő nemzet.”³⁷ Ebben a levélben Ady megírja, hogy Gogát „egy kicsit mindig a telített, kótyagos román Kisfaludy Károlynak... ó romantikusnak” tartotta. A levélben Ady panaszos hangon vall barátja elvesztése miatti fájdalomáról: „... Aligha szoríthatok már én még az életben kezét [Gogával], holott ez nekem fáj.”

A bekövetkezett világpolitikai események bármennyire távol sodorták is egymástól a két költőt, a baráti érzéseket nem zúzták szét: Goga élete végéig megtartotta Ady iránt érzett tiszteletét és baráti szeretetét.³⁸ Ennek a szeretetnek első megnyilvánulása az volt, hogy Goga öccse, Eugen Goga, a költő megbízásából Ady sírjára koszorút helyezett el a következő felírással: „Ady Endrének, a költőnek és barátának” (1919 nyarán).³⁹

Goga fordításai barátokat szereztek a román olvasók körében Ady költészetének, s nagy részük van abban, hogy Ady költészetének lelkes tolmácsolói akadtak az erdélyi román költők körében,⁴⁰ ezek között első helyen említjük meg George A. Petrét, aki az első román Ady-antológia szerkesztője és fordítója volt; példáját mások is követték, így például T. Murășanu, I. Ilieșu, Avram P. Todor stb.

Goga nemcsak versfordításaival, hanem Ady halálának öt éves évfordulójára költészetéről írott cikkével is hozzájárult a romániai Ady-kultusz fellendüléséhez. Érdekes idézni Goga cikkének néhány nagyszerű megállapítását Ady költészetének jelentőségéről: „A gyötrődő költő, akit negyvenéves korában elvitt a halál, tűzzel és szenvedéllyel teli verseivel, profetikus kiáltásával, amely felbuzog régies strófáiból, és izgatott életével, melyet szüntelenül a művészi eszmény vezetett, forradalmasította két évtizeddel ezelőtt szomszédaink irodalmát. Azóta napjainkig térhódítása egyre nőtt, túl a hivatalos sajtón, belopakodva minden szívbe. Ady költészete kezdettől fogva úgy indult el, mint tisztító vihar Magyarország fővárosának szennyes irodalmi levegőjében. Az első kötettől az utolsóig ez a harcok költészete riadó kürtként hangzott. A dalnok haladt előre útján annyi meddő elme és a köréje gyűlt utánpótlás ellenkezője ellenére. Utálták bibliai szeretete miatt, amelyet pedig a föld minden elnyomottja magába szívott;

átkozták a régi Magyarország népei felé kinyújtott baráti kezéért... Könyveinek számos lapja nem egyéb, mint elszánt, támadó beszéd, hogy kitépje a magyar ugar gyomnövényeit. Rövidlátó, vagy érdekelt ellenfelei, akik előkészítették a háborút, annak fényénél tragikus megszentelését kapták Ady heves támadásainak, és ma egy széthullt ország romjai fölé emelkednek a költő sötét biblikus próféciai, amelyeket vérrel írt.⁴¹ Goga sorai megmutatják, mennyire átérezte Ady költészetének jelentőségét abban az időben, amikor a magyar irodalomban heves vita dült költői örökségének értékeléséről.

A fenti cikk szellemében fejezi ki Goga Ady iránti lelkesedését az a távirat, melyet az 1924. július 20-21-én Zilahon és Érmindszenten megrendezett Ady-ünnepségek alkalmából küldött a rendező bizottságnak, s amelyben így méltatja Ady érdemeit: „Ady Endre egyénisége a leg-hivatottabb arra, hogy a művészet örökbecsű oltára előtt minket egy és ugyanazon érzelmi táborba hozzon össze. Az ő költészetében egymásba olvadnak a tipikus nemzeti és általános emberi igazságok, szenvedélyei az örökkévalóság forrásából fakadtak, harcai pedig magukon viselik a prófétai ihlet bélyegét. Ilyen magasra lövő fénysugár előtt meghajolni rendkívül tisztító és jóleső érzés, elemi kultúrkötelesség.

Ezért fogadják kérem nevemben és a román írók nevében őszinte hálakifejezésünket Ady Endre ünnepeléséért, remélve, hogy nemsokára alkalmunk lesz szobra előtt, itt hazánk földjén hangoztatni művészetének el nem hervadó szent igazságait.

Méltóztassék átadni tiszteletemet Ady szüleinek, kik a »hegehupás vén Szilágy« kis falujából egy »nagyálmú gyermeket« indítottak útra, a halhatatlanságba. Goga Octavian.⁴²

Goga fentebb említett cikkében elmondja, hogy a költő iránti nagy tisztelete miatt vállalta az ünnepség megrendezését, amelyre felkérte a román kultuszminisztériumot is a román kultúra képviselőjében. A minisztérium nevében Ion Minulescu tartott méltató beszédet Adyról: „Engem a román állam kultuszminisztere küldött ide, hogy együtt ünnepeljem a minden népek lelkét, a szeretet erős kapcsával összeforrasztani akaró Ady Endre emlékét a magyar testvérekkel. És én boldog vagyok, hogy a költészet dicső emlékü mesterének testvéréül vallhatom magam ezen a lélekemelő szép ünnepen... Ebben az ünneplésben találkozunk most román és magyar intellektuelek... Román és magyar megértőink gyűjtják meg ma hódolatuk tüzeit dicső emlékének, mely élni fog minden időn át.”⁴³

Goga szerint az ünnepség nagyszerűen sikerült; a kolozsvári *Înfrățirea* című lap kéthasábos cikket közölt, az erdélyi magyar lapok pedig mint a két nép közötti barátság szép példáját említették meg. A magyar konzervatív sajtó, Rákosi Jenő és Herczeg Ferenc köre ugyanakkor ezt az alkalmat is felhasználta, hogy megmérgezze a két nép közötti viszonyt.

Goga nemes emberi tulajdonságaira vet fényt, hogy Ady halála után felkarolta azt a mozgalmat, amelyet a romániai magyar írók kezdeményeztek Ady költészetének elismertetése s emlékének ápolása érdekében. De Goga ennél is többet tett: mint politikus, befolyását latba vetette Ady idős szülei birtokának megmentése érdekében: a román parlamentben egyszakaszos törvényt hozatott, mellyel mentesítette Ady szüleinek érmindszenti birtokát a kisajátítás alól, s lehetővé tette ezzel annak eladási áron való értékesítését. Mindezekről részletesen beszámol Dénes Zsófia: *Akkor a hársak épp szerettek* című, Adyról szóló könyvében,⁴⁴ valamint Ady Lajos Gogához írott levelében.⁴⁵ Ady Lajos levelének azt a mondatát idézzük, amelyből kiderül, Goga valóban tiszteletre méltó barátként viselkedett, és minden tőle telhetőt megtett az Ady családért a nagy költő halála utáni időben: „Az a példátlan figyelem és jóság, amellyel Kegyelmes Úr elhalt barátjának és költőtársának családja iránt viseltetik - s amelyhez mérhető a magyar irodalom képviselői között, sajnos, sehol sem találunk.”

Gogának Ady iránti szeretetét és tiszteletét őrzi a csucsai kastély dolgozószobájában a Goga íróasztalával szemben elhelyezett Ady-mellszobor, valamint Ady valamennyi verseskötetének lila bársony díszkötése; ehhez hasonló megtiszteltetésben a tízezer kötetnyi könyvtárban csak a pályája fontos emlékét őrző *Luceafărul* című folyóirat részesült.

Goga csucsai könyvtárában egyébként a francia, német és román nyelvű könyvek között rengeteg magyar irodalmi alkotás van; egy részük a klasszikusokból áll, más részük a két háború közötti fiatal írókból. Több teljes sorozat is szembeötlik, ezek között látni Mikszáth Kálmán összes műveinek kiadását. Mikszáth Goga legkedveltebb írói közé tartozott, 1922-ben egyik kolozsvári tanár ismerőse megküldte Mikszáth Kálmánné férjéről írott könyvét, Goga az alábbi köszönőlevélben a magyar írók s élükön Mikszáth Kálmán művei román nyelvű kiadásának gondolatát vetette fel:

„Szívből köszönöm Mikszáthné könyvét, mely rendkívül érdekes és amelyet, dacára mostani politikai elfoglaltságomnak a választások előtt, nagy odaadással olvastam el. Mikszáth lelki-világát a legjobban lehet megítélni olvasva ezeket a visszaemlékezéseket meleg családi életéből. Gondolom, nagyon alkalmas volna megkezdeni már a magyar írókból való rendszeres fordítást - valamely nagyobb bukaresti kiadvállalatnak ez igazán becsületére válna. Úgy hiszem - Mikszáth mint reprezentatív magyar író a legelső. Talán tehetek valamit ebben az irányban.

Fogadja kedves figyelméért köszönetemet és igaz hálám kifejezését a lebilincselő könyvért. Tisztelője: Goga Octavian.”⁴⁶

Visszatérve Goga Ady-fordításaihoz, ki kell emelnünk: ezek igazi jelentősége, hogy a román fordítási irodalom értékes alkotásai és ráirányították a román olvasók figyelmét költőnkre. Ezzel a később kibontakozó román Ady-kultuszhoz fontos alapul szolgáltak.

A felszabadulás után valóságos Ady-kultusz kezdődött a románoknál,⁴⁷ s Ady verseiből több antológia készült, így a Costa Carei-, a Georgescu-V. Herman; az Emil Giurgiuca-, Teodor Murașanu-, az A. P. Todor- és az Eugen Jebeleanu-féle.

Szerencsés módon Eugen Jebeleanu személyében Ady költészete értékes, hivatott tolmácsolóra talált; az elmúlt évtizedek alatt Ady legismertebb és legértékesebb költeményei jutottak el a román olvasókhoz. Az Ady-fordítók tábora napjainkban is nő; újabban Mihai Beniuc művészi értékű tolmácsolásokkal gazdagítja számukat.

AZ EMBER TRAGÉDIÁJÁNAK FORDÍTÁSA

Goga fordításának sorrendjében Madách műve, *Az ember tragédiája* volt az első magyar mű, s hogy mégis utolsóként foglalkozunk vele, annak az a magyarázata, hogy a költő csak néhány színt közölt belőle 1903-1904-ben és 1907-1908-ban a *Luceafărul* című folyóiratban; az egész mű könyv alakban csak 1934-ben jelent meg.¹

Érdemes megjegyezni, időközben többször is hirdették a *Tragédia* könyv alakban való kiadását. Így például a *Versek* (Poezii 1905) borítóján ez a szöveg olvasható: „Sajtó alatt a szerző Madách Imre: *Az ember tragédiája* című drámai költeménye. Fordítás.” Hasonló híradást találunk a mű közeli kiadásáról 1912-ben: „Sajtó alatt: Madách Imre: *Az ember tragédiája*, verses drámai költemény fordítása.”²

A *Magyar világ* 1929-ben a következőket közölte: „*Az ember tragédiája* románul. Goga Octávián ismert román költő és politikus most végzi utolsó simításait Madách *Ember tragédiája* c. művének román nyelvre való fordításán. Úgy gondoljuk, hogy az őszi színházi szezon megkezdésével *Az ember tragédiája* Bukarestben előadásra kerül.”³

Ugyancsak 1929-ben a budapesti *Az Est* jelentette be Gogáról készült fényképes riportjában: „Goga Octavián elkészült *Az ember tragédiája* verses fordításával.”⁴ A cikkből kiderül, hogy a híradás Liviu Rebreanu-nak. Janovics Jenő kolozsvári színikazgatóhoz a *Tragédiának* a bukaresti Nemzeti Színházban való bemutatása ügyében írott levelén alapszik, amelyben Rebreanu közli: „... most már formális biztosítékom és ígéretem van arra, hogy augusztusban meg fogom kapni Madách Imre *Ember tragédiájának* román fordítását Goga Octavián úrtól...”

Valószínű, hogy Goga már 1929-ben készen volt a fordítással, s azt oda is ígérte Rebreanu-nak, a Nemzeti Színház igazgatójának előadás céljából. 1923-ban Goga Bogdan Duică professzornak készített életrajzában azt írta: „*Az ember tragédiája* most jelenik meg.”

Mégsem adta ki kezéből a fordítást, hanem tovább csiszolta azt, egészen 1934-ben való megjelenéséig.

A *Tragédiából* időközben közölt részletek mutatják, milyen hosszasan dolgozott, míg egy-egy elkészített rész fordítását közreadta. Így például 1908-ban és 1909-ben a *Luceafărulban* és *Țara noastrăban* folytatta a *Tragédia* fordításának publikálását; ekkor közölte a X. és XIII. színt,⁵ 1922-ben a XIII. színt átdolgozott fordítását, egy év múlva pedig a XIV. színt is.⁶ Vagyis Goga ekkor már közel állt a mű befejezéséhez, s a Rebreanu-nak adott ígéret alapos lehetett, hiszen az utolsó, terjedelemben elég rövid szín elkészítésére nem volt túlságosan sok időre szüksége. Goga özvegye, a Csucsán élt Veturi Goga elmondta,⁷ gyakran látta férjét a *Tragédia* fordításán dolgozni, különösen élesen emlékezett arra, hogy milyen sokat foglalkoztatta a mű befejező része.

A fentiek azt bizonyítják, hogy Goga lassú munkával és nagy műgonddal dolgozott a *Tragédia* fordításán, sőt a már publikált részeken is - amint ezt szövegidezeteink bizonyítani fogják -, tovább javíttatta, csiszolta, míg eljutott a végleges formához.

Nem lehet pontosan tudni, mikor kezdte meg Goga a *Tragédia* fordítását. Ion Lupaș leveléből azonban kiderül, hogy 1901. május 18-án már dolgozott rajta.

Tăslăuanu tévesen állítja: „Ugyanabban az évben (1903-ban, vagyis a fordítás közlésének évében) Goga hozzákezdett Madách Imre: *Az ember tragédiája*, a magyar irodalom főművének fordításához...”⁸

Lupaș leveléből tudjuk azt is, hogy közölte Gogával: megveszi részére a *Tragédia* Alexander Bernát-féle kiadását; következő mondatában azonban már a fordítási munka abbahagyására kezdte kérlelni Gogát: „Ne folytasd tovább Madách fordítását, mert sokat árt neked. Elemészt téged, teljesen tönkretesz a nehéz eszmék egymással való viaskodása. S aztán elképzelhetetlen, hogy tekervényes és beteges stílusa ne gyakorolna romboló hatást nyelvedre. S máskülönben is kész vagyok azt állítani, hogy ez okozta megbetegedésedet is. Eszed állandóan a fordításon járt, hogy azt minél sürgősebben befejezd. Hagyd abba, s kezdjél hozzá valami könnyebb dologhoz...” Úgy látszik, Goga egy másik kiadás alapján már hozzákezdett a fordításhoz, de miután Lupaștól megkapta az Alexander-féle *Tragédia*-kiadást, abból folytatta a fordítást. Goga csucsai könyvtárában ma az 1923-ban megjelent Alexander kiadta *Tragédia* található; a költő előző példánya elveszhetett a világháború folyamán, de ő újból beszerezte, hogy a *Tragédia* utolsó simításait annak alapján végezhesse el. Ez a bő magyarázatokkal készített kiadás jó forrásul szolgált a mű megértéséhez.

Goga csak 1903 második felében, a *Luceafărul* 1903. évi 14-15. számában kezdte közölni a *Tragédia* fordítását, vagyis a munka megkezdése után mintegy két évvel. Ha figyelembe vesszük, hogy Goga a *Luceafărul*-ban csak kilenc szín fordítását közölte, kövélkeztethetünk rá, hogy nem siette el a tolmácsolást, hanem - akárcsak a későbbi részletek fordításakor - alapos, gondos munkát végzett.

A fordítás kötetben való kiadásához Goga bevezetőt írt, s abban kitért irodalmi kapcsolataink kezdetleges állapotára és sürgette azok fejlesztését. Petőfi-fordításaival kapcsolatban már idéztük mintegy három évtizeddel korábbi ide vonatkozó megállapításait. A kapcsolatokról szóló sorok után Goga kitért Madách művének ismertetésére. Érdekes - néhány félreértése ellenére is - idézni Gogának a mű beható tanulmányozásán alapuló sorait: „Madách Imre felsejű drámai költeménye a hasonló műfajú alkotások között fő helyett foglal el a világirodalomban. Nem a magyar nemzeti irodalom terméke, mert egyetlen részében sem képviseli egy nép sajátos tulajdonságait, hanem ama szellem széles alapján nyugszik, amely egyetemes érdekű problémákkal győtrődött.

A dráma problémája az emberiség egész léte és sorsa, ahogyan az a mitológiában és a történelemben tükröződik, amelynek a bemutatása céljából a költő misztikus keretben az egyetemes történelem jellegzetes mozzanataihoz folyamodik. Az emberiség fejlődését követve, a költő a szenvedélyek örök forgatagát ábrázolja, amelyek leginkább jellemezték az egyes korokat...

Arra gondoltam, valamilyes szolgálatot teszek, ha románra lefordítom ezt a majdnem minden európai nyelvre lefordított művet, amelyet joggal állítanak a világirodalom híres alkotásai: a *Faust*, *Kain* stb. mellé.”⁹

A *Tragédia* és a *Faust* közötti kapcsolat problémája - Ion Lupaş közlése szerint - már gimnazista korában foglalkoztatta Gogát, s később, 1904-ben, berlini tanulmányútjának egyik célja Schmiedt professzor Faust-előadásainak hallgatása volt. Ezt különben Goga is megerősíti önéletrajzában:

„... [Berlinben] két féléven keresztül (1904-1905-ös tanév) untattak az egyetemre beiratkozott poroszok, nem emlékszem rokonszenvvel csak Erich Schmiedt *Faust magyarázata* című előadására és Willamowitz-Moellendorf görög-római kollégiumára.”¹⁰

Említettük, hogy Gogának a *Tragédia* lefordítása több évtizedes munkát jelentett. Tăslăuanu látva ezt az alapos, elmélyült munkát, kijelentette: „Ez a fordítás nagymértékben hozzájárult Goga tehetségének kibontakozásához. E nagy művész szorgalommal és aprólékos munkával tolmácsolva, megtanulta az írás mesterségét.”¹¹

Octavian Tăslăuanu szerint Madách hatással volt Goga egyes verseire is: így például *A legutolsó szép lány* a *Tragédia* XIII-XIV. színeivel hozható kapcsolatba.

Visszatérve a *Tragédiának* Gogára gyakorolt művészi hatására, Gogának azért is sikerülhetett a *Tragédia* művészi tolmácsolása, mert már ifjú költőként birtokában volt mindannak a költői tudásnak, amelyre egy ilyen nagy vállalkozásban szüksége volt. Bizonyára azonban Goga számára a *Tragédia* fordításával való viaskodás hasznos írásművészeti tanulsággal járt.

Éppen ezért Goga művészetének kiforrásában nem szabad túlzott jelentőséget tulajdonítanunk egyetlen művel való beható foglalkozásnak; Goga ugyanis a *Tragédiával* egyidőben kezdte fordítani Petőfi verseit, majd később az Adyéit, s - úgy hisszük - ezek a művek sem igényeltek kevesebb művészi erőfeszítést, mint a *Tragédia*. Nem vitatható azonban, hogy bármelyik költőre tanulságos az idegen művekkel való művészi ismerkedés s azok tolmácsolása; s ez érvényes Gogára is.

A *Tragédiával* való hosszadalmas foglalkozással s a kiadását többször felröppentő hírekkel is magyarázható, hogy megjelenése nagy irodalmi eseményszámba ment és szokatlanul élénk sajtóvisszhangot váltott ki mind a magyar, mind a román irodalmi közvéleményben.

Magyar részről elsősorban a fordítás megjelenésének irodalomtörténeti és kapcsolattörténeti jelentőségét méltatta Bitay Árpád: *Egy ünnepi esemény a magyar irodalmi életben*, Kristóf György: *Az ember tragédiája - román nyelven* és Pálffy Endre: *Mihai Eminescu și Emeric Madách*, hogy csak a legjelentősebbeket említsük.¹²

A magyar méltatások közül kitűnik tudományos alaposságával, a *Tragédia* világirodalmi összefüggésének feltárásával - s ebben a vonatkozásban Eminescu *Memento mori* című műve s Madách alkotása egybevető elemzésével Gáldi László *Madách és Eminescu* című tanulmánya.¹³ Gáldi a két mű gondolati és formai egyezéseit kutatva közös vonást lát a történelmi korok egymásutániségében: „Eminescu is, akárcsak Madách, színei tárgyául egy-egy fordulópontot választ ki, olyant, hol az egész kultúra új ösvényre fordul.” S ez az egységes szempont megkülönbözteti mindkét művet mind Victor Hugo, mind Goethe látásmódjától. Gáldi szerint „maguk a választott képek is, legalább tárgyuknál fogva mutatnak némi egyezést, Eminescunál (talán a szintén ide szánt ázsiai és indiai képen kívül) hét kép különböztethető meg bizonyossággal”. Megjegyzi: „Az első kettő (kőkorszak és Babilon) Madáchnál nincs meg”; a palesztinai rész esetleg a Mózesből szakadhatott ki; „Madáchcsal földrajzi keret dolgában tökéletesen egyezik a következő négy kép: Egyiptom, Görögország, Róma s a francia forradalom”; de sem az egyiptomi, sem a római kép nincs meg a Faustban, s a francia forradalomnak sem jut fontosabb szerep. Gáldi nemcsak a *Memento mori* és a *Tragédia* közti egyezéseket, hanem az eltérő vonásokat is figyelembe részesíti, és megjegyzi, Madách színei középpontjában egy-egy hős áll, Eminescunál viszont „a főszerepet a miliő leírása játssza”, s „Eminescu felfogása meglehetősen független a Madáchétól. A képek megválasztását vehette át tőle, de a keret kitöltésén inkább romantikus elgondolás nyomait fedezhetjük fel.” Végző soron - a jelzett egyező színek ellenére - Gáldi a közös vonásokat a korabeli európai eszméáramlatokból származtatja.

Gáldi tanulmánya megnyugtató módon derít fényt a két mű közötti egyezésekre és eltérésekre, s munkája azért is jelentős, mert - mint később látni fogjuk - alapjául szolgált Tudor Vianunak a két mű egyezéseit és eltérő vonásait elemző tanulmányához.

Szervesen egészítik ki Gáldi e tanulmányát a *Tragédia* fordításához fűzött megjegyzései,¹⁴ ezekről újabban elismerőleg írt Radó György a *Tragédia* idegen nyelvű fordításainak elemzésekor. Ehhez csupán egyetlen megjegyzést tehetünk: Goga nem a Tolnai-féle 1923-as kritikai kiadásból fordította a *Tragédiát*, hanem amint erre már rámutattunk, az Alexander Bernát-féle 1901-es kiadás alapján - s amint említettük, a műnek 1923-as újrakiadása ma is megvan Goga csucsai könyvtárában.

A magyar méltató cikkek sorában jelentős a Szemlér Ferencé.¹⁵ Szemlér a *Tragédia* román kiadásának irodalomtörténeti és kapcsolattörténeti jelentőségén túl fontos megállapításokat tesz a tolmácsolás művészi értékeiről is. Goga legfőbb érdeméül említi, hogy „... tisztán és zavartalanul őrizi az eredetit”; „a tökéletes értelmi hűség mellett ez a kísérteties érzelmi hűség is megdöbbsent”; „egy négyezer soros drámai költeménynél... a véletlen ráhibázásának a lehetőségétől meg vagyunk fosztva”; „a hangulati hűség visszaadása távolról sem sikerült volna a fordítónak oly tökéletesen, ha nem ragaszkodik az igazi költő alázatával az eredeti szöveghez... Goga itt nemcsak fordított, hanem... egyszerűen és természetesen románul mondotta ugyanazt, mint amit Madách annak idején elmondott magyarul”. Szemlér dicséri Gogát az eredeti formához való ragaszkodás miatt: „... még azt is igyekezett visszaadni, ami Madáchnál szinte csak a költő akarata ellenére sikerült. egy-egy helyt: a zenét és a zengzetességet”;

megjegyzi továbbá, hogy a fordítás előnyére válik Madách „filozofikus és nem annyira érzelmi” nyelvének dallamos költői tolmácsolása, amelyben Eminescu nyelvi hatása segítette Gogát. Szemlér - úgy hisszük - tévesen állítja, hogy Goga nem osztotta az Úr és Lucifer ellentét-párjáról vallott felfogást, s fordításában: „... akarattal vagy akaratlanul kihagyja, vagy eltérően fordítja mindazokat a szavakat és sorokat, amelyekből a teremtő erőnek e - mindenesetre Madáchnál is homályos - kettősségére lehet következtetni”. Példaként felhossa Madách ide vonatkozó sorait („Együtt teremténk: osztályrészemet / Követelem”), amelyeket Goga így fordít: „E înzadar! Legat ne fuse traiul: / Eu parte cer!” Ez esetben Goga nem szó szerint adta vissza a sorokat, de lényegében, értelmileg ugyanazt tolmácsolta, csak az „Együtt teremtünk”-et körülírással fordította: „Legat ne fuse traiul” (Összekötött minket a munka!) - vagyis a „teremtés” munkája. Az eltérésre Szemlér felhoz egy másik példát is az első színből: a „S teremni kényszerültél általa?” sort Goga így tolmácsolja: Ce-i stăvilar oricărei firi pe lume?” (Ami gátja bármely lénynek a világon?) Gogánál a „stăvilar” (gát) a teremtés kényszerére vonatkozik, s ez esetben nincs szó önkényes értelemváltoztatásról. Szemlér hibás részeket jelez egyes körülírásoknál, s felhossa erre példaként a bizánci színből Lucifer szavainak fordítását: a „Véletlenül mi kedves társaságba juték” sort Goga így fordítja: „Vezi întâmplarea cum ne întâlneste...” (Látod, a véletlen hogy megtalál minket). Ez esetben is Goga ugyanazt mondja más szavakkal, mint Madách.

Goga fordításának bírálatánál figyelembe kell vennünk, hogy olyan mély gondolatokat kifejező műnél, mint a *Tragédia*, nem kereshetjük a szó szerinti megegyezést; figyelmünket a gondolati azonosságra kell összpontosítanunk.

A *Tragédiáról* számos román cikk jelent meg,¹⁶ nagy részük Goga bevezetője alapján készült; eredeti gondolatot George Călinescu, Eugen Jebeleanu és Octav Șuluțiu cikkében találunk; ez utóbbinak csak a tolmácsolásról szóló megállapításaival értünk egyet.

George Călinescunak a *Tragédiára* vonatkozó megállapításai tárgyilagosak: „... fausti szerkezetű mű, de eszmeileg feljebbvaló a többi utánzatoknál, mint például Lenau *Faustja*...”: „Goethéből a mű csak az emberi végzetet kölcsönzi, de azt a *Légende des siècles* módszerével tárgyalja...”¹⁷

Călinescu cikkében a legnagyobb terjedelmet a mű színpadszerűségének kérdésére szenteli. Dicsérettel szól Goga fordításáról: „... a nyelv tiszta román, plasztikus és régies, cifrázat nélkül való s nem penészszagú”: Eminescu nyelvét, sőt stílusát könnyű felfedezni benne, „de mindenik strófa szabatoságán és külön szépségén túl” nehezen lehet észrevenni, hogy tolmácsolás. Madách műve érdemének tartja a színek egymásutániségének filmszerű pergését; ez megragadja a képzeletet változatosságával. Călinescu megállapítását a legtárgyilagosabb román értékelésnek tartjuk.

Eugen Jebeleanu cikke alapos tárgyismeretről tanúskodik, írását¹⁸ a mű iránti tisztelet és lelkesedés hatja át. Egyetlen fenntartása van: „a darab nem szokványos színpadi mű”, de hozzáteszi: „a legtöbb, amit megvalósít, hogy drámai életet ad a személyeknek”. Madách „filozófus és próféta”, s ennek tudható be, „hogy a műben kifejezett filozófia él a színpadon kívül is...”, „olvasva még hasznosabb, mint a színpadon”. Szerinte a mű elévülhetetlen, mert - akárcsak a legértékesebb világirodalmi művek - az örök emberivel foglalkozik. A fordításról megírja: „Goga újraalkotta Madáchot”... „Octavian Goga fordítása, akárcsak az eredeti - remekmű.” Ezeket a találó megállapításokat az alapos, színről színre haladó elemzés teszi értékessé.

Octav Șuluțiu hosszasan fejtegeti: eszmékből nem lehet drámát alkotni. Érvelése téves, s ezt lépten-nyomon látni, úgyszintén azt a törekvését, hogy a *Faustot* a *Tragédia* elé helyezze.¹⁹ Főbb megállapításai a következők: A darab hősei az eszmék: „Ádám és Lucifer maguk is

eszmék, megfosztva minden realitástól: Ádám az ember, Lucifer pedig a tagadás, a rossz, a hazugság s a rombolás szelleme. De az olyan ember, mint Ádám, nem egyéb, mint absztrakció.” Goethe *Faustját* azért dicséri, mert „az eszméket kiforrásukban, cselekvésükben, az élet plasztikus formájában mutatta meg”; Faust és Mefisto nem hideg absztrakciók, hanem személyek, típusok, akikben az eszme testet öltött. A *Fausttal* való párhuzam után leszögezi: „a *Tragédia* az ember sorsával kapcsolatos összes eszméket megmozgatja; a 15 kép az ember csődjét igazolja a politikában, a művészetben, a tudományban; a *Tragédiában* az élet minden nyoma nélkül összefoglalását találjuk a XVIII. és XIX. század filozófiai eszméinek”. A darabban a díszletek, a kosztümök, a helyszín és a légkör jelentik az életet. A *Tragédia* értékét az eszmék erőteljes kifejtésében látja; az eszmék érdekeseek, a koncepció erőteljes, jól irányított s hatáskeltő, de kár, hogy a mellékesen felvetett eszmék forgataga nehezíti a megértést. Szerinte Gogát „a *Tragédia* mély filozófiája, de még inkább filozófiai energetikája, a prométheuszi feszültség koncepciója, a harc felfogása vonzotta... s még közvetlenebbül a *Tragédia* célzásai és direkt következményei. A darab több helyen bemutatja a tömeg butaságát s a demokrácia elhajlását, valamint a liberális eszmék csődjét, ezek együttvéve alkotják a szerző filozófiai pesszimizmusát.” Şuluţiu kitér a fordítás értékelésére is, hibákat fed fel egyes részek erőltettségében, egyes változtatásokban, amelyek nem felelnek meg a nyelv szellemének, de nem e részek vannak többségben; a fordítás annyira magával ragadóan eredeti, hogy hosszas olvasás után vette csak észre, a sorok nem rímelenek mindenütt, csak az volt az érzése: „a rímes és a szabad verssorok úgy váltakoznak, mint ahogy az eszme lendül. A szabad vers nem bántó, nem erőltetett, jól ritmizál.” Megemlíti azokat a részeket, amelyek hasonlítanak Eminescu eszméihez, Goga az eminescui muzikalitással fordított; példaként említi az első színt, amely Eminescu *I. Levelére* emlékeztet; ennek a résznek a szókinése is hasonlít az Eminescuéhoz; ugyancsak Eminescu *Glosszájának* hangulati hatását látja a XI. képben, s ezt hosszabb idézetben mutatja be. Goga fordításának sok nagyszerű része van, de feltűnnek zavaros szakaszok is, amelyek megvannak az eredeti műben is. Şuluţiu így fejezi be bírálatát: „... [Goga] eredeti művet is alkotott e fordítással; kialakította a költői fordítás stílusát; ez a stílus nem felel meg akármilyen tolmácsolásnak, de erőteljesen él, s a román nyelv gazdagodásának új eszköze.”

A *Tragédia* bel- és külföldi sikerei megcáfolják Octav Şuluţiu állítását, hogy eszmékből nem lehet színpadi művet alkotni, de cáfolják ezt a világirodalom jeles drámái is, melyekben szintén eszmék csapnak össze; az eszmék nem akadályai a művek színpadi sikerének.

Részletes megjegyzések a fordításról

Mielőtt a részletes megjegyzésekre rátérnénk, megemlítjük, hogy a csucsai Goga Múzeumban a költő kéziratai között megtaláltuk a Luceafărul kitépett lapjain mintegy felét a *Tragédia* VII. színe fordításának; ezt a költő arra használta fel, hogy javításait a nyomtatott szövegre rávezesse. Az eredeti - a Luceafărul - és a könyvbeli szöveg összevetése bepillantást nyújt a költő műhelytitkaiba, s ékesen bizonyítja, Goga aprólékos munkával mindent elkövetett, hogy fordítása minél hívebben adja vissza az eredeti szöveg értelmét. A Luceafărul-beli szövegen végzett sok javítás hasznára vált a tolmácsolás végleges könyvbeli formájának, s egyben jól tükrözi, hogy Goga időközben szigorúbb fordítási elveket tett magáévá.

A *Tragédia* román nyelvű megjelenése óta ötven év telt el; mégsem mondható, hogy valaki is filológiai alapossággal tanulmányozta volna Goga fordítását, bírálói legfeljebb egy-egy részletet ragadtak ki, s azt példának hozták fel a tartalmi és a formai hűség illusztrálására.

A fordítás és az eredeti aprólékos összehasonlításának hiánya arra késztetett, hogy az egész művet a fordítás szempontjából összevessük az eredetivel. Ennek a nem kis fáradsággal járó összevetésnek észrevételeiből vontuk le az alábbi, az egész műre kiterjedő megjegyzéseinket.

Goga teljes egészében meghagyta a *Tragédia* eredeti beosztását, s csak annyit változtatott, hogy az egyes színeknek alcímet adott, aszerint, hogy hol játszódik le a darab.

A tizenöt szín a következő: Első szín: Tabloul I. *În cer* (Az égen); Második szín: Tabloul II. *În paradis* (A paradicsomban); Harmadik szín: Tabloul III. *Afară din paradis* (A paradicsomon kívül); Negyedik szín: Tabloul IV. *În Egipt*; Ötödik szín: Tabloul V. *În Atena*; Hatodik szín: Tabloul VI. *În Roma*; Hetedik szín: Tabloul VII. *În Bizanț*; Nyolcadik szín: Tabloul VIII. *La Praga*; Kilencedik szín: Tabloul IX. *La Paris*; Tizedik szín: Tabloul X. *La Praga*; Tizenegyedik szín: Tabloul XI. *La Londra*; Tizenkettedik szín: Tabloul XII. *În fâlanster*; Tizenharmadik szín: Tabloul XIII. *În haos* (A világűrben); Tizennegyedik szín: Tabloul XIV. *În ținuturi de gheață* (Jégmezőkön); Tizenötödik szín: Tabloul XV. *Afară din paradis* (A paradicsomon kívül).

Szükségtelen hangsúlyozni, hogy a színeknek alcímekkel való megjelölése áttekintést biztosított a műről a tartalomjegyzék alapján is, tehát a mű előnyére vált.

Gogát fordítási munkájában az a törekvés vezette, hogy Madách meglehetősen nehezen követhető filozófiai fejtegetéseit világosabbá, könnyebben érthetővé tegye. Hogy ezt elérhesse, lazított Madách nehézkes kifejezési módján, közelebb hozta a művet nyelvileg az olvasóhoz. A fordító ezt a törekvését az egész művön keresztülvitte. Ennek megvalósítása céljából a Madách archaikus szavait, kifejezéseit népiekkel helyettesítette. Nagy előnye Goga fordításának, hogy sikerrel használta fel az eminescui költői nyelvet; Eminescu nyelvi hatása olyan nagy, hogy egyes nyelvi fordulatok változtatás nélkül kerültek bele Goga tolmácsolásába. Például a *Glossza* egyik sora: „Toate-s vechi și nouă toate” („Mind régi s mind új”); természetesen a példákat szaporítani lehetne. Goga Eminescuból és a korabeli népi elemekkel átszőtt irodalmi nyelvből alakította ki tolmácsolásának máig is élő, elevenen ható nyelvét.

A fordítás és az eredeti összehasonlítása szembeötlővé teszi, hogy Goga tolmácsolása hangzatosabb, jobban mondható; ez a költőnek abból a szándékából fakadt, hogy művét előadásra szánta, s ezért nagy súlyt helyezett a színpadi dikcióra.

A *Tragédia* verses formája - úgy hisszük - sokban akadályozta Gogát a szöveg hű követésében. Ennek tudható be, hogy egyes jelzőket, magyarázó szókat elhagyott az eredetiből. Például: Üstökös *rettentő képe* - „O cometă vine acum” (I. szín, 56. sor); itt nem tudjuk meg a fordításból milyen volt az üstökös; „*Ôs* tagadás” - „*Tagadă*” (I. 269.); „*Kárhozott* halálra” - „*La moarte*” (VIII. 1555.); „nem kell *hiú* kegyelmed” - „mila ți-o respingem” (XI. 2230); „*drága* gyerekek” - „*Copiii*” (IX. 2794); „*próbált* vitéz” - „*Viteazul*” (X. 2546.); „*Nagy eszmét*” - „*idee*” (XI. 2638); „Ha a *nagy* Hunyad *nem méltó* nép körében / Jó a világra” - „*Huneade doar, de nu venea pe lume / În țara lui*” (XIII. 3886. - itt két jelzőt is elhagyott); „*tettdús* életed” - „*vieții tale*” (XV. 4096). A példákat természetesen folytatni lehetne. A jelzők elhagyása nem teszi élvezhetetlenné a szöveget, s hiányuk csak a szó szerinti összevetéskor derül ki.

Lényegesebb hibát követ el a költő, amikor nem a szövegben szereplő szót vagy kifejezést fordítja, s emiatt a tolmácsolt szöveg kevesebbet fejez ki az eredetinel, vagy pedig értelemzavart okoz.

A szövegértelmezés hiányosságát jól megfigyelhetjük az alábbiakban: Például: „Hol sárba gyúrt kis szikra mímeli / Urát, de torzalak csak, képe nem” - „Un joc de rîs: scînteia, ‘năbușită / Stînsă-n noroi, văpaie n-o să fie” (I. 104.) - a kezdeti négy szó a „mímeli”-t nem fedi: a

„văpaie” jelentése láng és nem „kép”; „Számúzve minden szellemkapcsolatból” - „... dar deslegat te las / De înrudirea spiritelor sfinte” (I. 135.) - a „deslegat” (köteléktől megszabadítva, szabadon) nem jelenti: „számúzve”, a „sfinte” (szent) felesleges a szövegben; „szellemtestvér” - „Fîrtate” (cimbora) (II. 221.); „ő téged kitart” - „... el ție-ți dă povată” (tanácsot ad neked) (II. 229.); „Finom, gyöngéd, mint játszi tünemény” - „Duiosi o blîndă arătare” (IV. 572.); „duios” (méla, bánatos), „blîndă” (szelíd) - tehát egyik jelző sem talál; „kéjt” - „beția” (bódultság, részegség) (V. 1055.); „közömbös” - „fără de vlagă” (erőtlen) (VIII. 1908.); „kontáru” - „neputincios” - (tehetetlen); „hálátlan” - „rea” (rossz) (VIII. 2025.); „homályos származás” - „naștere de rînd” (közszármazás) (VIII. 2033.); „Ha fájna is” - „Deși cu greu” (ha nehezen is) (VIII. 2058.); „Mint szegény mely ökre gazdagoknak” - „Cum bou-i sclav la bogat” (XII. 3275.). A mondat lényeges eleme, a „szegény” kimaradt a fordításból. - „Ínségemben, hogy fel mertem sóhajtani” - „C-am îndrăzni de jale să mă plîng” (XIII. 3838.). - a „jale” (szomorúság) nem azonos értelmű az ínséggel, s így nem lehet megtudni, mi a szomorúság oka.

A szócsere értelemzavarhoz vezet a következő példákban: „Ádám, csak e fát kerüld, kerüld” - „Acești doi pomi! Ferește-te de ei!” (II. 164.) - egy fa helyett kettőről szól a fordító. Értelemzavart idéz elő egyes fontos szavak mással való pótlása vagy elhagyása is: „... diszharmóniát” - „dește-lenire” (III. 30.); „Nem én. Űrt érzek, mondhatatlan űrt. / De mindegy, hisz *nem boldogságot esdtem. / Dicsőséget csak*; s az megnyílt előttem. / Csak a tömeg ne sejtse kínomat. - Ha sajnálhatna, nem imádna többé.” - „În inimă? Nemărginit mi-e golul. / Dar taina mea norodul să n’o știe / Nu m’ar slăvi în clipa m’ar plînge” (IV. 590-594.) Ádám két lényeges szavának az elhagyása miatt nem tudjuk meg, mi okozta boldogtalanságát, miért támadt „űr” szívében. További példák: „Az élet fáj csak, *már nem fáj soká.*” - „Mi-e grea viața pătîmirea scurtă...” (Az életem nehéz, a szenvedés rövid. - IV. 627.) - nem lenne zavaros a fordítás, ha betoldotta volna, hogy „a szenvedés” rövid lesz (va fi scurtă), vagyis, ha nem fogja soká elviselni azt; ez a forma az eredeti mondandó ellenkezőjét fejezi ki.

Súlyosabb hibának számít, amikor a fordító - sokszor érthetetlen módon - nem az eredetiben szereplő szavakat használja tolmácsolásában, hanem más értelmű, a szöveg jelentését hibás irányba terelő szót alkalmaz. Megengedhető, hogy a fordító jobban hangzó szót használjon fordításában még akkor is, ha a szónak némileg eltérő jelentése van, ugyancsak menthető az eljárása, ha a románban ismeretlen magyar szót körülírással fordítja, de megengedhetetlen a szócsere akkor, ha a román nyelvben megvan a magyar szó vagy kifejezés megfelelője. Az önkényes szócsere állanak itt a következő példák: „szellem” - „înger” (angyal - I. 48.); „csüggedten” - „ocrotit” (gyámolítva - I. 54.); „untatlak” - „am greșit” (hibáztam - te plictisesc helyett - IV. 758.); „... madár... hangjait” - „ciripit” (csiripelés - IV. 770.) - nem jó, mert nem verébről van szó, hanem énekes madárról; „döre nagyravágy” - „slavă și domnie” (hírnév és uralkodás - IV. 796.); „gyáva” - „netrebnic” (haszontalan - V. 875.); „zamat” „farmec” (báj - VI. 1184.); „meg hagyá magát veretni” - „A fost bătut” (megverték); „igazság” - „cuvîntul” (szó - adevărul helyett - X. 2474.); „Milyen drága vétel” - „ce scule minunate” (csodálatos szerszámok, ritkán: ékszer) - az eredetiben szépítőszerekről, bájitalról van szó - (XI. 2984.); „Hiú ember” - „Om încrezut” (önhitt ember - XV. 3939.); „Remegjen a föld” - „Să piară lumea” (nincs szó a föld elpusztulásáról, csak remegéséről); „eltántoritja” - „vor sbuciuma” (nyugtalanítja, gyöttri - XV. 4109.).

Az I. szín kezdetén: „Részünk csak az árny, melyet ránk vetett” (ti. a fény). Gogánál: „Pe noi, drept umbre, raza-i ne-a născut” - világosabban kiemeli, hogy az árnyat a fény hozta létre, s a szembeállítás révén a szöveg nagyobb nyomatékot kap (6. sor). A II. színben Lucifer ezt mondja: „De mit töprengék. Az nyer, aki mer!” „La luptă, deci, cîștigă îndrăzneala” (215). Kérdés helyett Goga állítást használt, s konkrétan felel az elvont kérdésre.

Ugyancsak ebben a színben kerüli a sejtetést és értelemszerűen fordítja Lucifer szavait: „Igen, tán volna egy, a gondolat”: „Da, ochii tăi gîndirea iar deschide” (247).

Goga e nagyszerű munkájának egyoldalú megítélése lenne, ha csak a hiányosságokat sorolnánk fel, s hogy mégis első helyen szoltunk ezekről, azért van, mert a költő „kibírja” a szigorú szövegösszevetést, s másrészt ezzel az eljárásunkkal jobban kidomborítható fordítói munkájának számos erénye.

Goga fordítói módszerének egyik legfőbb sajátja, hogy nagy súlyt helyez az elvont filozófiai fejtegetések értelmező, magyarázó kifejtésére. Például: „elég, hogy úgy van” - „Îm-pacă-te cu soarta (törődj bele sorsodba - I. 173.); „Megmondja” - „Poruncă-ți dă” (Megparancsolja - I. 230.); „... eszmélj” - „Ca să pricepi” (hogyan megértsd - I. 232.); „Az egyhangú szabályos életet” - „Cu viața scrisă-n legile nătingi” (Ostoba törvényekben előírt élet - az élet itt nemcsak azért rossz mert „egyhangú, szabályos”, hanem mert rossz törvények járma alatt nyög - I. 297.); „Örökké ifjak” - „Și tineri, tineri mai presus de toate” (S fiatalok, fiatalok lehetünk, mindenkifölött - jobban kifejezi Éva örömet az örök fiatalságban - II. 331.); „nyomort” - „chinul și păcatul” (a kínlódást és a bűnt - III. 370.); „Mit ösztönösen sejtett, de nem becsült, / S tudásom óhaj, oh de hasztalan!” - „Ce mi-o pune pe-ascuns în mîini / Și n-o știam... Dar azi că-s treaz și-o văd / Și-o simt, și-o cer și... totuși... e în zadar!” (III. 453-454.) - A fordításban Ádám bánkódása hangsúlyt kap, s azt bővebben fejti ki, mint az eredeti.

Gyakori eljárása Gogának, hogy az elvont fogalmat konkretizálja: „Kertem ápolom” - „voi plivi grădina” (gyomlálni fogom kertemet - III. 456.); „gazda” - „despot” (önkényúr - IV. 727.); „És sírni fogsz majd, látva, hogy mi dőre, / Míg én kacaglak.” „Vei blestema nădejdea ce te minte, / Voi rîde eu...” (Megtudjuk, a sírás oka a reményekben való csalódása - IV. 814.); „Unalmas árnyjátékoknak vajon / Nem lesz-e akkor itt végső határa.” - „Nu s-o sfîrși neputincios și searbăd / Âst joc pitic de umbre uricioase?” - „A végső határ” két jelzőt is kap: „neputincios și searbăd” - tehetetlenül és csúnyán - V. 960.); „gyáva népet” - „norodul nevoiaș” (Rávilágít, hogy a nép „gyávaságának” oka szegénysége - V. 1030.); „savanyú arcot” - „omu acesta hîd și acru” (ez a csúnya és savanyú ember - VI. 1164.).

Bővebben s lázadóbban fejti ki az eredetit. „Nem szenvedhetem / E faj, mely oly epés, bús felfogással / Megirigyelte ezt a csillogó / Nyugodt világot tőlünk s újat eszmél.” - „Nu pot / Să văd, rebeli întuneceți / Ce-ar dărima o lume strălucită, / Ca-n locul ei să puie alta nouă” (VIII. 1971-1974.). Madáchnál nincs „lázádozóról” (rebeli), sem e világ „lerombolásáról” szó, csak az újból való eszmélésről. Hasonlóképpen forradalmibb tartalmat kap ez a sor: „Szemébe néz az elavult lomoknak” - „Va întrupa o așezare nouă” (Új rendszert valósít meg - VIII. 2129.); ezt a törekvését valósítja meg egy szónak a megváltoztatásával is: „... küzdést” - „fierbere” (forrongás - III. 300.).

Jobban hangsúlyozza a mulandóságot: „Mint hab, mely most fénylik, most sötét.” - „Ce azi străluce, mîine-n beznă moare.” (Ami ma csillog, holnap a sötétségben hal el - X. 2415.); nyíltabban hirdeti az eszmék végső győzelmét: „Az eszmék erősbek” - „ideile înving” (az eszmék győzedelmeskednek - X. 2433.); „Az igazság rettentő, halálos” - „căci e grozav cuvîntul: / Aduce moarte'n lume si cutremur” (mert rettenetes a szó: Halált hoz a világba és megrázkódtatást - X. 2475.); Itt a betoldott „megrázkódtatás” társadalmi értelmezést kap.

Számos jobb megoldással, az eredetinél többet kifejező tolmácsolással is találkozunk. Például: „Tisztulva mindig, méltóságosan” - „Cum primenite-n calea lor măreață”: (X. 2437.) - a „méltóságosan” helyett: „măreață” (nagyszerű) többet mond; „S mi tessék rajta?” - „acestea vrei să-mi placă?” (I. 83.) - konkretizálja Lucifer szavait; „Hogy az a nóta mindig úgy megyen” - „De mii de ani cum scîrîie flașneta” (Évezredek óta hogy nyikorog a verkli - I. 101.); „fényes

helyedre” - „La tronul tău de aur” (arany trónodra - IV. 725.); „Mit ér a dicsőség, / Mit egy személyben ér utól az ember / Milliók vesztével és milliók jajával, / Kikben szintén az az ember lehet / Milliószor érzem a kint, egyszer a kéjt” - „La ce e slava mea / S’o simt, s’o văd de-apururi înfrățită / Cu plingerea a mii și milioane, / Să plîng’ mie, unul să zîmbească / Un frate bun al celor asupriți? / De mii de ori mai mare mi-e durerea!” (személyessé teszi Ádám általános szavait - IV. 693-697.); „Előre csak önhittén utadon, / Hidd, hogy te mégy, ha a sors árja von” - „Pe drumul tău de’ncredere, te du, / Si crezi că mergi, cînd te răpește valul...” (IV. 740-741.) - a „valul” (hullám) betoldásával érzékletesebbé tette a sors kiszámíthatatlanságát.

Gyakran képszerűbb a fordítás, mint az eredeti: „Míg egy kerékfogát újítani kell” - „Pin’ înădesc o spiță fărîmată” („kerékfogát” helyett a kevésbé találó „o spiță fărîmată” - széttört küllő - I. 16.); „parányi csillag” - „Ce-o pasere sfișie” (amely a madarat széttépi - II. 240.); „szikra” - „palidă scînteie” (halvány szikra - II. 242.); „tenyészni kis körödnék lágy ölében” - „Să te tîrăști in cercul tău neghiob” (Hogy vonszold magad ostoba körödben - az elvont ígét konkrétan, képszerűbbel fordította - II. 254.); „két fereg” - „doi viermi striviți” (két szét-taposott fereg - III. 254.); „Én meg lugast csinállok, éppen olyat / Mint az előbbi, s így közénk varázsolom / A vesztett Édent” - „Eu îngrădesc Adame o colivă! / Ca cea de-odat’... mai ții tu minte? / Pierdutul rai l-aduc jos pe pămînt” (Ádám, én kunyhót rakok össze, olyant, mint az egykori... emlékszel még rá? Az elveszett Édent a földre hozom) - a „csinállok” és „varázslom” képszerűbben van kifejezve (III. 347.); „vonzza” - „înlănțuie” (leláncolja - IV. 754.); „Porig alázni; s egy nagy férfiút...” - „Văzind cum cade uriașul în praf” (Látni, hogy esik a porba az óriás - V. 863.).

A világosabb szövegértést szolgálta Gogának az a fordítói törekvése, hogy tömörítse a bőbeszédűbb vagy esetleg szétfolyó szövegrészeket. Például „*S bár a szép s rút, a mosoly s könny, / Mint tavasz s tél, kört vesz rajta, / Fénye, árnya leszen együtt: / Az Úr kedve és haragja*” - „Zîmbete și lacrimi fi-vor, / Iarnă vară pe pămînt, / Rază-umbră arăta-vor, / Voia Domnului prea sfînt” (I. 60.). A tömörítés során a magyar dőlt betűs szavak kimaradtak; az eredeti két igéjét (kört vesz rajta és haragja) a *fi-vor* (lesz majd) ige segítségével fejezte ki; „a szép s rút” jelentését a *mosoly és könny* fogalmába vonta össze. - „De éppen úgy, miként te őt lenézed, / És állsz felette véglete gyanánt, / Áldást vagy átkot szórva istenül rá” - „Dar precum tu lui Dumnezeu îi ești, / Dîndu-i blestem sau binecuvîntare” (II. 285-287.); a dőlt betűs szavak kimaradtak, de értelmük sűrítve benne van a román szövegben: „te őt lenézed és állsz felette” - lui Dumnezeu îi ești (az ember Istennek alárendelt állapotát jól érzékelteti); „véglete gyanánt” még világosabban kifejezésre jut a fordítás utolsó mondatában (Átkot vagy áldást nyújtva neki).

Előfordul, hogy tömörítéssel Goga nemcsak azt fejezi ki, ami az eredetiben van, hanem annál többet s világosabban: „Mi ismeretlen érzés száll szívembe, / Ki e nő és mi bűne-bája van, / Mellyel, mint láncsal a nagy fâraót / lerántja porban fetregő magához.” - „În inimă necunoscut fior / Mi-a străbătut. Femeia asta cine-i? / Ce-i farmecul, ce sufietul mi-l leagă / De chipul ei căzut în praf? Răspunde!” („A szívembe ismeretlen remegés hatolt. Ki ez az asszony? Mi az a báj, mely lelkemet leköti porba hullott alakjához. Felelj!” - IV. 606-610.) - Ez esetben Goga az eredetiben nem szereplő „Răspunde!” betoldásával nemcsak hangsúlyt adott a szövegrésznek, hanem művészbé is tette azt.

A *Tragédia* részeinek század eleji fordítása, majd 1934-ben az egész mű kiadása óta a fordítóval szemben a kritika szigorú mértéket alkalmaz, megköveteli a tartalmi és formai hűséget. Goga fordítása - s ez nagy érdeme művének - nem évült el, s állja a szövegösszevetésen alapuló szigorú megítélést.²⁰

A *Tragédia* fordításának többszöri átdolgozása, csiszolása maradandó műalkotást eredményezett. Goga legfőbb műfordítói törekvése volt a mű tartalmi és formai értékeinek megőrzése. Ennek a következménye, hogy számos, majdnem szó szerint megegyező részt idézhetünk a *Tragédiából*. Íme csak egy példa a VIII. színből:

Nem fáradok-e éjet és napot?
Elárulom tudásomat miattad.
Mégfertőzöm, midőn haszontalan
Időjóslást, horoszkópot csinállok,
Eltitkolom, mit lelkem felfogott
És hirdetem, mit jól tudok, hamis.
Pirúlnom kell, mert rosszabbá levék,
Mint a szibillák,
kik hívének abban,
Amit jóstak, míg én nem hiszek.
De megteszem, hogy leljem kedvedet.
Hová teszem, mit bündíjúl kapok?
Hisz nékem nem kell semmi a világon,
Csak az éj és tündöklő csillaga,
Csak a szférák titkos harmóniája,
Tiéd a többi. - Ámde ládd, ha a
Császár pénztára többnyire üres,
Sok kérelemre rendetlen fizetnek.
Tiéd lesz most is, mit reggel kapok,
S te hálátlan vagy, ládd, ez fáj nekem.

(1984-2002. sor)

Nu ostenesc eu zi și noaptea'ntreagă,
Știința mea nu pentru tine-o vînd,
Și-o otrăvesc cu vorbe de nimic?
Vezi, horoscop alcătuiesc, ascund
Ce sufletul mi-arată și vestesc
Cuvîntul ce-l știu aivea mincinos.
Mi-e îndemnat obrazul să roșească,
C'am întrecut Sibilele în rele,
Ele credeau în profeția lor,
Dar eu nu cred... De dragul tău fac totul,
Căci unde pun eu plata vinovată;
Doar eu nimic nu vreau din lumea asta
Decît întinsul nopții înstelate
Și tăinuata armonie a sferei,
Iar celelalte-a tale sunt... Dar, uite,
E visteria 'mpărătească goală,
Plătește greu, cu multă rugămintă.
Ai tăi vor fi toți, dimineață, banii...
Și tot ești rea... De-aceea, vezi, mă doare.

Goga *Tragédia*-fordítása azért hat ma is elevenen, mert került az eredeti archaizáló jellegét, s arra törekedett, mint említettük, hogy az eminescui költői nyelvet és az erdélyi román népnyelv sajátosságait használja fel a tolmácsolásban. Ezért nemcsak az archaikus szokat, hanem a neologizmusokat is száműzte fordításából, amint ezt néhány példánk is igazolja: „mulatni” - „să-ți plac” (a *distra* vagy a *chefui* helyett - IV. 677.); „körút” - „uliță” (utca, *bulevard* helyett - IV. 728.): „... exakt pont” - „punctul de hotar” (határpont, végső pont - VII. 1474.). A példák száma nem nagy, hiszen Madách szövege inkább archaikus kifejezéseket, mint neologizmusokat tartalmaz.

A népies nyelvi fordulatok száma olyan nagy, hogy a fordítás majdnem minden sorában találni példát rá - bár az átdolgozásokkor Goga számos népnyelvi szót irodalmival cserélt fel; bemutatásuktól itt eltekintünk.

Goga nagy nyelvművész volt és remek műfordító; jól tudta, az eredeti archaizáló törekvését teljesen kiirtani fordításából hiba lenne; ezért az archaikus jellegre régies népnyelvi igealakokkal utalt. Például „fi-vor” (lesznek - *vor fi* helyett; - I. 60.); ugyanitt: „arăta-vor” (fognak mutatni - *vor arăta* helyett); „lucrat-a” (dolgozott - *a lucrat* helyett; - V. 832.); „ai fost zis” (mondta - *ai zis* helyett; - XI. 2488.); „cătam” (kerestem - *căutam* helyett; - XI. 2977.), vagy a mű befejező sorában: „zis-am” (mondottam - *am zis* helyett).

Goga művészi érzékére, a román nyelv nagyszerű ismeretére vall, hogy nem vitte túlzásba az archaikus igealakok használatát, ritkán alkalmazta őket, de épp ezzel érzékeltette, hogy az eredeti nyelve archaikus jellegű.

Goga *Tragédia*-fordításának időálló voltát nemcsak a jó tolmácsolás, az eredeti mű teljes gondolati értékének átmentése, hanem a népnyelv elemeiből ötvözött korszerű irodalmi nyelv is biztosítja. A fordítás nyelvezte mit sem halványodott az elmúlt évtizedek során: ma is élő, elevenen ható.

A *Tragédia* második kiadására 1940-ben, Goga halála után került sor; ez a kiadás az 1934-es szövegét tartalmazza, vagyis a költő által látott anyagot.

A *Tragédia* harmadik kiadása 1964-ben jelent meg. A szerkesztő, Ion Dodu Bălan az érvényben levő új román helyesírásnak megfelelően átírta a szöveget,²¹ így külsőleg modernebbé tette a tolmácsolást, de az első kiadás szövegén nem változtatott. A mű elé írt rövid bevezetőjében elismeréssel szól mind a műről, mind a fordításról, sürgeti beható elemzését, amely napfényre hozza a román szöveg minden értékét és szépségét.

A *Tragédia* ez újabb kiadása azt mutatta, hogy a megjelenéskor nagy sikert aratott fordítás az azóta eltelt több évtized alatt a költői életmű szerves részévé vált, s az olvasók napjainkban is az eredeti alkotásnak kijáró elismeréssel veszik körül. Mindezt jól tükrözték a fordításról közölt kritikák, amelyeknek méltató hangja egy oktávval még az első kiadásról megjelent cikkeket is túlszárnyalta.

Az új kiadás magyar nyelvű visszhangjából kiemeljük Oláh Tibor, Szász János és Jancsó Elemér írását;²² Oláh felfigyelt a *Tragédia* tolmácsolásának azokra a szépségeire, ahol az elnyomottakról van szó; kétségtelen, az elnyomás ellen harcoló költő mély átérzéséből fakadtak e részek, s az egyetemes emberiség kiszolgáltatott sorsát a történelem folyamán Goga az erdélyi románok sanyarú életével azonosította. Oláh megjegyzi - anélkül, hogy példákat hozna fel -, hogy a fordításban előfordulnak az eredetivel nem egyező részek is. Talán a korábban nagy szenzációt keltő tolmácsolás iránti kegyelet akadályozta a kritikusokat a fordítás beható elemzésében.

Szász János szintén dicsérő jelzőkkel halmozza el Goga fordítását, s legfőbb erényének tartja, hogy „költői mondatszerkesztése nem avítt, a nyelvi-stiláris fordulatok az élő román költői nyelv szépségeiben bővelkednek”; a recensens példákat is felhoz Goga frappáns tolmácsolási megoldására.

Jancsó Elemér a *Tragédia* fordítását az idegen nyelvű tolmácsolások sorozatába állítja be, s így emeli ki Goga munkájának irodalomtörténeti jelentőségét. A fordítást nem elemzi, arról általános hangnemben ír.

Román szerzők tollából a legjelentősebb Tudor Vianu tanulmánya: *Madách és Eminescu*,²³ amely - amint a cím is jelzi - azzal az igénnyel készült, hogy az összehasonlító irodalomtörténeti módszer segítségével tisztázza a román olvasók előtt az addig kevésbé feszegetett kérdést: Madách művének összefüggését Eminescu: *Memento mori* című verses művével.²⁴ Legérdekesebb megállapítása Vianunak az, amelyben feltételezi, hogy Eminescu olvasta Alexander Dietze 1865-ben készített első német fordítását a *Tragédiáról*, bécsi vagy berlini tartózkodása idején. A minden új könyv iránt nagy fogékonyságot tanúsító Eminescuról könnyen elhihetjük ezt, végül azonban Vianu elveti a feltételezést, mondván, nincsen semmi tárgyi bizonyíték arra, hogy Eminescu ismerte volna a *Tragédiát*. „E bizonyíték hiányában a frappáns hasonlóság *Az ember tragédiája* és a *Memento mori* között egyszerű irodalmi párhuzamosság marad számunkra, s annál érdekesebb ezt megvilágítani és megmagyarázni.” A két műnek - amint erre utaltunk - párhuzamát Vianu Gáldi és Călinescu említett tanulmányaira alapozza, de adataikat más, a világirodalomból vett példákkal egészíti ki, s megállapítja, hogy mindkét mű a XIX. századi filozófiai gondolkodás és a korabeli romantikus költőknek az élet értelmét egymástól nagyjából függetlenül feszegető, de egyes pontokban egymással érintkező műveinek kelet-európai visszhangja.

Goga nagyszerű *Tragédia*-fordításán kívül több tolmácsolási kísérletnek is híre terjedt. Emil Isac fordításáról Ambrus Zoltánhoz írott 1917. május 29-én kelt leveléből értesülünk: „... Nekem kedvenc eszmém maradt a francia, román és magyar irodalmat egymáshoz közelíteni... Én az idők zordsága dacára most Madách *Ember tragédiáját* fordítom, s tervem több érdekes dolgot franciául is látni.”²⁵

Egy másik *Tragédia*-fordításról a Nagyváradon megjelent kétnyelvű *Aurora* ad hírt 1922-ben a fordító megnevezése nélkül.²⁶

A harmadikról, a Costa Careiéről 1947-ben a *Hétfői Kossuth Népében* Márer György számol be: *Costa Carei fordításában színre kerül Bukarestben „Az ember tragédiája”* című interjújában.²⁷ Itt a fordító a következőket mondta: „... Ortutay kultuszminiszter két havi időre meghívott Magyarországra, hogy itt fejezzem be *Az ember tragédiája* fordítását. A meghívásnak örömmel teszek eleget, és az a szándékom, hogy a *Tragédiát* még a következő színházi évadban előadatjuk Bukarestben.”

Hogy a fenti adatokból mennyi az igazság, vagyis hogy a jelzett fordítások valóban elkészültek volna, arra semmilyen bizonyítékunk nincsen. Az említett írókat inkább a költői dicsőség vágya vezette szándékukban. Ha tervük megvalósul, kiderült volna, érdemes-e egyáltalán a *Tragédia* Goga-féle nagyszerű fordítása után újabb tolmácsolással kísérletezni. Goga *Tragédia*-fordítása kongeniális, időálló mű. Az egész dráma színpadi előadására nem került még sor; az 1982 őszén elterjedt hír, miszerint a marosvásárhelyi Nemzeti Színház bemutatja *Az ember tragédiáját*, nem bizonyult valósnak. 1968-ban az első három színt a bukaresti Ion Luca Caragiale Színművészeti Főiskola végzős hallgatói vizsgaelőadásukon mutatták be.²⁸

A magyar irodalom első román nyelvű antológiája

(Antologia literaturii maghiare I-IV. Editura pentru literatura universală, București, 1965, 1966, 1968, 1969. 741; 694; 535; 541 p.)

Impozáns kivitelezésben, az 1965-1969 közötti években jelent meg Bukarestben a magyar irodalom román antológiájának négy kötete abból az öt kötetre tervezett sorozatból, amely az egész magyar irodalmat - költészetet és prózát - a XVI. századtól napjainkig mutatja be a román közönségnek. A szerkesztő, Constantin Olariu, valamint a válogatást végző Lőrinczi László, Majtényi Erik és Szász János sikeresen birkóztak meg úttörő vállalkozásuk nehézségeivel. Ugyanis eddig csak költészetünkől jelent meg egy kisebb antológia 1947-ben Emil Giurgiuca fordításában, de ebben csak nagyobb XIX. és XX. századi költőinktől találunk szemelvényeket, s ráadásul a válogatás nem törekszik a költők szélesebb körű bemutatására.

A román fordítási irodalom az utóbbi két évtized alatt legalább fél évszázados lemaradást pótol nemcsak: a „nagy irodalmak”, hanem a szomszédos népek irodalmának tolmácsolásában is jelentős sikert ért el. Sajnos, sajtónk hiányos tájékoztatása miatt, kevesen tudják, hogy a klasszikus magyar irodalom színe-java ez időben vált ismertté a román olvasók körében: Vörösmarty versei, a *Csongor és Tünde*, Petőfi verseinek kiadásai Costa Carei és Eugen Jebeleanu fordításában, Arany versei és *Toldija*, Mikszáth, Jókai, Móricz Zsigmond több regénye, Eötvös *A falu jegyzője*, Karinthy Frigyes *Tanár úr kérem* című műve és érdekes módon a legnagyobb sikert aratott, két nagy példányszámú kiadást elért *Egri csillagok*, Ady, József Attila verseinek több kiadása, Radnóti versei. Mihai Beniuc az első kötet előszavában kifejti: „Megtisztultuk, hogy a magyar irodalom jó hírét egy-két írónemzedék: Petőfi, Madách, Jókai, Arany, Ady, Móricz, Kosztolányi, Juhász Gyula, József Attila nemzedékének ragyogásával mérjük... Mintegy száz év: a forradalmi romantikától a proletárforradalom nagy eszméjéig, Petőfitől József Attiláig. Valóban, e korszakban a magyar irodalmat és művészi tökélye a világ legjobb irodalmainak színvonalára emeli és bekapcsolja az egyetemes értékek vonzókörébe. Petőfi és Ady, Arany és Babits, Jókai és Móricz művészete immár nemcsak a magyar irodalomnak, hanem az egyetemes irodalomnak is értéke.”

Élő irodalmunkat azonban klasszikusainkhoz viszonyítva részben szerényebb névsor jelzi: Illyés Gyula: *Puszták népe*, Illés Béla: *Ég a Tisza*, Veres Péter novellái, Sarkadi Imre, Karinthy Ferenc és Szeberényi Lehel egy-egy műve. A legnagyobb lemaradás az új magyar irodalom értékeinek tolmácsolásában tapasztalható, s elgondolkodtató, hogy európai színvonalú mai költészetünkől - Juhász Ferenc, Nagy László, Garai Gábor, Váci Mihály verseiből - alig ismerhet meg valamit a román olvasó, s azt a keveset is csak egyes ünnepi évfordulók alkalmából. Sajnos, hasonló a helyzet fiatal prózaíróinkkal is, a *Rozsdatemetőnek*, a *Húsz órának* csak a hírneve jutott el a román olvasókhoz. Az igény pedig megvan új irodalmunk megismerésére, s ez klasszikusaink nagy sikere után érthető is.

A kortárs irodalomban való lemaradásnak elsősorban az a magyarázata (erről sokan megfélekednek nálunk irodalmi kapcsolataink mérlegelésénél), hogy a románoknál nincsenek olyan régi hagyományai a műfordításnak, mint nálunk; így a felszabadulásig a román közönség csak néhány világhírű író ismert anyanyelvi fordításban. Igaz, a francia irodalom termékeit a művelt polgárság vékony rétege eredetiben olvasta, amint hogy nálunk is eredetiben olvasták a német írók műveit. A románok ez időben majdnem annyit fordítottak irodalmunkból, mint a „nagy irodalmakból”. Több jeles erdélyi román költő, mint például Iosif Vulcan - a Kisfaludy Társaság tagja -, Ștefan Octavian Iosif, Liviu Rebreanu és Octavian Goga - Ady barátja és költészetének terjesztője - élen járt a magyar irodalom tolmácsolásában, s ennek következtében

Petőfi versei, Jókai és Mikszáth regényei, Madách *Tragédiája* Goga mesteri fordításában eljutottak a román olvasókhoz. Sőt, irodalmunk vonzása olyan mérvű volt, hogy egyes román költőkre, így például Gogára Petőfi és Ady forradalmisága, Beniucra Ady és József Attila költészete, Rebreanura Mikszáth realista prózája könnyen felismerhető hatást gyakorolt.

Nemcsak a románok érdeklődtek a múltban irodalmunk iránt, hanem a magyar írók is a román irodalom iránt, amely az elmúlt száz év alatt sok értékes alkotással gyarapította az egyetemes irodalmat, s népköltészetének gazdagsága európai viszonylatban is rendkívül jelentős. Ezzel magyarázható, hogy nemcsak a népköltészetből van több száz fordításunk, hanem a klasszikus és kortárs írók műveiből is. Ennek gazdag anyagát közli a Bukarestben megjelent román irodalmi bibliográfiánk (*A román irodalom magyar bibliográfiája* I. köt. 1831-1960. Irodalmi Könyvkiadó, Bukarest 1966.; II. köt. 1961-1970. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1978.), s ennek fényében megdől az az elterjedt felfogás, miszerint műfordítóink a múltban elhanyagolták a szomszéd népek irodalmát, s érdeklődésük csak a „nagy irodalmakra” terjedt ki. Eminescuból például európai viszonylatban a legtöbbet mi fordítottunk: verseiből több száz fordításunk van és két összes verseit közlő kötetünk is, Kibédi Sándor (1934) és Franyó Zoltán (1961) tolmácsolásában. Eminescu különben még napjainkban is műfordítóink érdeklődésének középpontjában áll, sőt egyes költőinkre - Dsida Jenő, Szabédi László - tett hatásáról is beszélhetünk, főként verseinek zeneisége tekintetében.

Irodalmi kapcsolataink fejlődésének eredményeképpen eljutottunk irodalmaink gyűjteményekben való bemutatásáig. Köpeczi Béla előbb 1951-ben, majd nagyobb terjedelemben 1961-ben és 1983-ban kiadott *Román költők antológiája* című gyűjteménye a költészetet, az egész román irodalmat pedig az 1964-ben közös kiadásban megjelent, András János és Mihai Gafita szerkesztette *A román irodalom kistükré* című ötkötetes gyűjtemény reprezentálja.

A magyar irodalom román antológiáját olvasva, jól érzékelhető, hogy a válogatást elsősorban nem irodalomtörténeti szempontok, hanem az olvasmányosság vezette: azt keresték meg régebbi irodalmunkból, ami a mai olvasó érdeklődéséhez közel áll. Így nézve a válogatást, értjük csak meg igazán azokat a nehézségeket, amelyekkel meg kellett küzdeniök, s értékeljük, hogy az idegen olvasó számára nem unalmas szövegek halmazát zsúfolták kötetbe, hanem felkutatták a még ma is elevenen élő és ható művészi értékű verseket és prózai szemelvényeket. Ebben a vonatkozásban eddigi magyar irodalmi gyűjteményeink csak kiinduló pontul szolgálhattak; olyan idegen nyelvű antológia viszont, mely egész irodalmunkat bemutatná, nincsen.

Az antológia értékelésénél elsősorban azt keressük: mit, mennyit és milyen színvonalon mutat be a kötet irodalmunkból.

A népköltéssel kezdődő gyűjtemény első kötetének (1965) élén balladáink állnak, majd tartalmi csoportosításban, népdalaink következnek; ez a rész kétszázöt oldal, a mennyiség tehát kielégítő. Vitatkozni lehetne azonban a minőségben, főleg a balladák esetében, lévén hogy - kivéve néhány közismert alkotást: *Görög Ilona*, *Kádár Kata*, *Megöltek egy legényt*, *Júlia szép leány*, *Biró Kata* stb. - a válogatás nem tükrözi népköltészetünk gazdagságát, s hogy ez mennyire így van, arra elég, ha az utóbbi időben megjelent nagyszerű *Röpülj, páva* gazdag anyagára hivatkozunk. Vannak balladáink, s ilyen a *Kőműves Kelemenné* is, melyeknek nem volna szabad hiányozniuk egyetlen idegen nyelvű gyűjteményből sem, főként nem a románból, hiszen a Vadrózsaper révén ez a balladánk közismert lett a románoknál. Hiányát még az sem menti, hogy az eddig kevésbé ismert, művészi értékű *A legnagyobb pallér* szerepel. A közölt *Rózsa Sándor* című variáns bizonyára keveset mond a román olvasóknak leghíresebb betyárvezérünkről, s művészi értéke sem teszi indokolttá idegen nyelvű gyűjteményben való szerepeltetését; igaz, kevés igazán művészi értékű balladánk őrzi e betyárunk

emlékét, ezek között azonban lehetett volna jelentősebbet találni. A balladák tolmácsolása viszont dicséretes; a fordítóknak sikerült a lágyabb zengésű román nyelven kifejezni balladánk erőteljes drámaiságát, tömör szerkezetét. Az eredmény azért is elismerésre méltó, mert ez a stílus a lazább szerkezetű és nem annyira drámai felépítésű román népballadákban ismeretlen.

Irodalmunk értékeit a balladaanyagnál hívebben tükrözi a kötet Apátival kezdődő és Eötvössel záruló mintegy 500 oldalas része, melyben a válogató szerencsés kézzel találta meg irodalmunk sajátos problematikáját és művészi színvonalát leginkább kifejező verses és prózai szemelvényeket. Apátit a *Feddő ének*, Szkhárosi Horvátot az *Emberi szerződésről*, Heltait a *Kilencedik fabula*, Bornemiszát a *Síralmas énnéköm*, Balassit tíz jellemző vers, Rimayt, Petrőczy Kata Szidóniát két-két vers képviseli; a *Szigeti veszedelemből* nyolc részletet olvasunk. Ízelítőt kapunk a XVIII. századi névtelen költőkből és kuruc dalokból, valamint Mikes öt leveléből.

A tulajdonképpeni régi irodalmi anyag elég kevés, a XVI. század előtti irodalomból lehetett volna közölni Janus Pannonius latin verseiből, Gyergyai Árgirusából, mely visszhangot keltett a román irodalomban is. A fordítások színvonala kielégítő, ez már csak azért is öröndetes, mert attól tartottunk, hogy a fordítóknak nem sikerül híven megszólaltatni e régi korok alkotásait. Sajnálatos viszont, hogy a kuruc dalok fordításának értékét rontják egyes hibás értelmezések, valamint az eredeti formák önkényes megváltoztatása. Az *Oláh Gerő* című kuruc dal második strófájában *szomorítasz* helyett *sporești necazul* - „szaporítod a bajt” szerepel; *Buga Jakab énekének* kezdő sorát: *Mit búsulsz kenyeres, midőn semmid sincsen* - így torzítja el a fordítás: - *N-ai nimica. Geaba grijile te-ncearcă*, vagyis: „Semmid sincs. A gondok hiába tesznek próbára”, s ezzel megtöri a sor ritmikáját is. A negyedik strófában [köpenyemben] *vagyon benne sok kár* helytelen értelmezést kap: „*Firele... toate putrezite*, vagyis „A szálak... el vannak rothadva” (a köpenyből). A *szegény legény énekében* a fordító megváltoztatja a sorok szótagszámát: a tizenegyes kezdő sort tizenhatossal fordítja; a 4-8. sor ötösei helyett pedig hat, hét, tíz szótagos sort találunk.

A XVII. és XIX. századi magyar irodalom nagyobb válogatási lehetőséget biztosított; az anyag sokszínűbb az előbbinél, és gazdagabb is. Amadét két vers, Faludit, Baróti Szabót, Barcsait három-három, Virágot két vers, Bessenyeit a *Tariménes utazásainak* hosszabb részlete, Kazinczyt négy vers és a *Fogságom naplójának* részlete mutatja be. Batsányit négy, Fazekast három vers és a formailag és nyelviileg megújított *Lúdas Matyi* képviseli; néhány darabot olvashatunk Kisfaludy Sándor *A kesergő szerelméből*, hosszabb részletet a *Fanni hagyományai*ból. Csokonait tíz jellemző vers, valamint a *Tempefői* részlete mutatja be hibátlan tolmácsolásban, híven érzékeltetve költői nagyságát. Berzsenyi érces hangú sorai is szépen csendülnek, hála Emil Giurgiuca tehetségének és költői alázatának. Fáyból *A hasznos kiscsászár*t, Kisfaludy Károlytól három verset, *Sulyosdi Simont* és a *Kérőket*, Kölcseytől öt verset olvashatunk; a *Bánk bánt* a III. felvonás képviseli. Jelentőségéhez mérten mutatja be a kötet Vörösmarty líráját, valamint a *Csongor és Tündét*. A tolmácsolások hibátlanok s a már régebben kiadott Vörösmarty-kötetből származnak: csupán *A vén cigánynak* keressük hiába sajátos hangulatát a különben precíz tolmácsolásban, de ez talán a két nyelv eltérő zeneisége miatt van így. Nagy Ignácot *A szolgáló* és a *Tisztújítás* részletei, Garayt *Az obsitos* mutatja be. Eötvös *A molnár leány* című írásával és három jó tolmácsolású versével zárul a gyűjtemény.

E jól sikerült kötet művészi színvonalát egyes, a formát önkényesen megváltoztató tolmácsolások kissé csökkentik. Megemlítjük például hogy Amade: *A szép fényes katonának* és Kisfaludy Sándor: *A kesergő szerelem* VII. részletében a fordító az eredetinél hosszabb sorokat használ; Kölcsey és Balassi több költeményét sem az eredeti metrum szerint fordították. Hasonló példákat más költők tolmácsolásaiból is felhozhatnánk a többi kötet anyagából,

így például Ady, József Attila, Kosztolányi, Babits verseinek tolmácsolásából. Szerencsére azonban nem a hibák a jellemzőek, s a fordítók nagy része a tartalom és a forma hű visszaadására törekedett.

Az antológia második kötete 1966-ban jelent meg, s anyagát XIX. századi klasszikusaink, Petőfi, Arany, Madách, Jókai, Tompa, Szigligeti, Vajda, Tolna Lajos, Vértesi Arnold, Reviczky, Komjáthy Jenő, Mikszáth Kálmán, Darmay Viktor, Petelei István, Kiss József, Gozsdu Elek, Eötvös Károly, Ambrus Zoltán és Justh Zsigmond műveiből közli. Nagy klasszikus íróink közül a román olvasók körében a korábbi fordításokból főleg Petőfi, Arany, Jókai és Mikszáth művei váltak ismertté. A leggazdagabb válogatási lehetőséget Petőfi költészete kínálta, hiszen verseiből Eugen Jebeleanu tolmácsolásában nagy anyag állt rendelkezésre. A válogatók éltek is ezzel a lehetőséggel, s félszáz verset - köztük *Az apostolt* - adtak közre a legismertebb költeményekből ugyancsak Eugen Jebeleanu fordításában. Mégis, hiányérzet támadhat az olvasókban, mert a válogatásból szerelmi lírája kimaradt. Néhány szerelmes vers közlésével el lehetett volna érni, hogy Petőfi ne csak mint politikus költő álljon a román olvasók előtt. Eugen Jebeleanu fordításai jól sikerültek, de nem ártott volna néhány korábbi fordítást is közölni, például Octavian Gogától, Avram P. Todortól és Costa Careitől.

Arany János 34 versfordítással szerepel a kötetben - köztük van a teljes *Toldi* is. Ezúttal nemcsak a verseit korábban népszerűsítő H. Grănescu fordításait közli a kötet, hanem bemutat néhány költeményt a régebbi tolmácsolásokból, így Miron Pompiliutól, Teodor Murășanutól, Emil Giurgiucától, Petre Țaitiștől és Octavian Hodîrnăutól. A több fordító munkája, kétségtelenül, színesebbé teszi Arany román versfordításait, jóllehet színvonalbeli különbség is észlelhető a fordításanyagban; szerencsére ez nem jelentős, mert a régebbi fordítások is sikerült munkák. A legtöbb versfordítást H. Grănescu jegyzi, aki Arany verseiből korábban két kötet fordítást közölt [*Válogatott versek* (1957) és *A bajusz* (1966)]. Arany költészetét elsősorban balladái képviselik, s keveset mutat be a válogatás lírai költeményeiből. Igen helyes volt viszont a teljes *Toldi* közlése.

Madách Imre esetében rendelkezésünkre állt a válogatóknak *Az ember tragédiája* Octavian Goga nagyszerű fordításában, tőle olvasható a római és a bizánci szín.

A költészeti anyagban szerepelnek még olyanok, akik a korábbi fordításokból alig vagy egyáltalán nem ismertek. Tompa Mihályt öt vers képviseli Emil Giurgiuca tolmácsolásában, Vajda Jánostól tíz költeményt közöl a kötet Alexandru Andrițoiu, Emil Giurgiuca és Virgil Teodorescu fordításában. Reviczkytől olvasható az *Első szerelem*, *Pálma a Hortobágyon*, *A kenyér* és *Magamról* Virgil Teodorescu fordításában. Komjáthy Jenő négy versét Tașcu Gheorghiu fiatal fordító tolmácsolásában olvashatjuk. Kiss Józsefet három vers képviseli (*Tüzek*, *Ó, mért oly későn*, és *A Knyáz Potemkin*) Veronica Porumbacu tolmácsolásában. Darmay Viktor: *A kommunáról* című versrészletét Tașcu Gheorghiu fordította.

A prózai anyag nem jelentőségükhöz méltó művekkel, prózarészletekkel mutatja be e század legjelentősebb prózaíróit. Elmondható ez nagy regényíróinkról, Jókai Mórról, akitől a kötet *A debreceni lunatikus* és *A béka* című elbeszéléseket mutatja be Aurel Buteanu fordításában. Talán azzal magyarázható a válogatás szűkmarkúsága, hogy Jókai regényei közül több is olvasható román nyelven, így például: *Öreg ember nem vén ember*, *Szegény gazdagok*, *A kiskirályok* és *Az arany ember*. Hasonlóképpen kevés anyagot találni Mikszáth Kálmántól is, csupán a *Galamb a kalitkában* című elbeszélést Aurel Buteanu tolmácsolásában.

A jelentősebb XIX. századi prózaírók közül szerepel még Eötvös Károly: *Házassági viszonytagok*; Justh Zsigmond: *Taedium vitae*; Tolnai Lajos: *A szentistváni Kéry-család* (Aurel Buteanu fordításai); Ambrus Zoltán: *Bob, az oroszlán*; Petelei István: *A legnagyobb úr* és *A*

könyörülő asszony és Vértesi Arnold: *Idill és Az urak polemizáltak* (Gelu Păteanu fordításai) című elbeszélésével a gyűjteményben.

Színműirodalmunkat Csiky Gergely: *A proletárok* című komédiája (fordította: Aurel Buteanu) és Szigligeti Ede: *A csikós* című színművének III. felvonása (Gelu Păteanu fordításában) képviseli.

A harmadik kötet (1968) a XX. század első évtizedeinek irodalmából közöl válogatást. Az írók a következő sorrendben szerepelnek: Bródy Sándor, Gárdonyi Géza, Tömörkény István, Papp Dániel, Cholnoky Viktor, Szomory Dezső, Thury Zoltán, Révész Béla, Ady Endre, Krúdy Gyula, Molnár Ferenc, Móricz Zsigmond, Móra Ferenc, Szabó Dezső, Kaffka Margit, Bíró Lajos és Gyóni Géza.

A leggazdagabb anyaggal és jelentőségéhez mérten Ady költészete szerepel a kötetben, 31 verssel. Jobb összeállítást verseiből az idegen olvasónak alig lehetne készíteni; minden, ami fontos lírai életművében, megtalálható itt, még hozzá a legtehetségesebb román fordítók tolmácsolásában. Az Ady-anyag a legsikerültebb része e kötetnek. A legtöbb fordítással Eugen Jebeleanu szerepel, s ez érthető is, hiszen ő két fordításkötetet adott ki Adyból (*Poeme din Ady* - Ady költeményeiből, 1949; és *Poeme* - Költemények, 1955). Szerepel még a régebbi fordítók közül George A. Petre (az első Ady-antológia kiadója), Emil Giurgiucă és Avram P. Todor; az újonnan jelentkezők közül jelen van e gyűjtemény szerkesztője, Constantin Olariu, Vasile Zamfir és Tudor George. Kíváncsú lett volna szerepeltetni Ady első román fordítóját, Octavian Gogát, valamint a verseit az 1920-as években népszerűsítő Teodor Mureșanu és Francisc Păcurariu, aki 1945 után tolmácsolta Ady verseit. A fordítások stílusban, nyelvben megközelítik az eredeti verseket; bizonyára a részletes szövegösszevetés pontatlanságokat, esetleg kisebb félreértéseket is felfedezhetne a román szövegekben, hely hiányában azonban ezzel nem foglalkozhatunk. Ady versei nagy nehézséget jelentenek a fordítóknak, az antológiában szereplő tolmácsolások dicséretére válnak az e nehéz feladatot vállaló román költőknek. Az Ady-anyag hiányosságának tartjuk, hogy nem közöl novelláiból is, melyekből Constantin Olariu több mint kétszáz oldalas válogatást közölt 1961-ben.

A költészeti anyagban szerepel még Kaffka Margit két verssel (*Petike jár és Litánia*) és ugyancsak két verssel Gyóni Géza (*Csak egy éjszakára és Utolsó tánc*) Aurel Covaci tolmácsolásában.

A kötetben a prózaírók általában legjelentősebb írásaikkal szerepelnek. A leggazdagabb anyaggal, mintegy száz oldallal, Móricz Zsigmond van jelen, s nemcsak novellákkal (*Hét krajcár, Szegény emberek, Égi madár, Kiserdei angyalok*), hanem az *Úri muri* teljes szövegével, Constantin Olariu fordításában. Bródy Sándor: *Erzsébet dajka* és *A tanítónő* II. felvonásával; Móra Ferenc négy elbeszéléssel (*Földhöz ragadt János története, Szeptemberi emlék, Majompör helyben és Zsiráfok utcája*); Molnár Ferenc egy elbeszéléssel (*Széntolvajok*) és a *Liliom* részletével; Gárdonyi Géza két elbeszéléssel (*A bor, Két madár*); Tömörkény István két novellával (*Hühü, Földragasztás irányában*); Heltai Jenő két verssel s egy elbeszéléssel (*Mozi, Szabadság és Tündérlaki lányok*); egy-egy elbeszéléssel szerepel: Papp Dániel (*A nagy Jakab*); Szomory Dezső (*Remény*); Thury Zoltán (*Emberhalál*); Cholnoky Viktor (*A senki szigete*); Révész Béla (*Tündérek*); Szabó Dezső (*Föltámadás Makucskán*); Bíró Lajos (*A protektor*) és Krúdy Gyula (*Utolsó szivar az Arabs Szürkében*). Krúdy mindenképpen gazdagabb anyagot érdemelt volna, annál is inkább, mert a gyűjtemény kiadásakor még teljesen ismeretlen volt a román olvasók előtt.

A gyűjtemény negyedik, s egyben zárókötet (1969) terjedelmében egyezik az előbbivel, pedig annál gazdagabb periódust, a két világháború közötti irodalmat mutatja be a következő írókkal: Babits Mihály, Balázs Béla, Bálint György, Gábor Andor, Gelléri Andor Endre, Hunyady Sándor, József Attila, Karikás Frigyes, Komjáth Aladár, Kosztolányi Dezső, Somlyó Zoltán, Radnóti Miklós, Szabó Lőrinc, Szép Ernő, Szerb Antal, Tóth Árpád és Zalka Máté.

Már e névsor is jelzi, az antológia nem törekszik valamennyi jeles író bemutatására, s főleg a prózairodalom hiányosan szerepel. A költészeti anyaga elég gazdag, s a válogatás ellen sem lehet kifogást emelni, mert arra törekszik, hogy a bemutatott költőket legértékesebb verseikkel szerepeltesse.

József Attilától huszonhét verset közöl a gyűjtemény, legismertebb politikai költeményeiből. Szerelmi líráját csupán két Flóra-vers képviseli. A versanyag nagy részét Mihai Beniuc tolmácsolta, hibátlanul, s ez igen jelentős teljesítmény, hiszen József Attila versei a legnehezebben tolmácsolhatók közé tartoznak. Beniuc különben 1967-ben kétnyelvű kötetben száz József Attila-verset fordított románra, s az ő tolmácsolásai állnak legközelebb az eredeti versekhez.

Babits Mihály húsz verssel szerepel, s köztük van egy részlet a *Ladomeiából*. A legtöbb fordítást Constantin Olariu jegyzi; jó tolmácsolásokat találunk még Emil Giurgiucától és Francisc Păcurariutól is. Prózájából két mű szerepel: *Harc az angyallal* (fordította: Constantin Olariu) és *Karácsonyi Madonna* (fordította: Aurel Buteanu). Közöl a kötet Babits régebbi román fordításaiból is, így a *Gîndirea* című kolozsvári folyóirat 1921. és 1922. évi számaiból három költeményt Alexandru George és Isaia Tolan tolmácsolásában, s ez jelzi, hogy költőnkre korán felfigyelt a román irodalom.

József Attilánál és Babits Mihálynál is több verssel szerepel a gyűjteményben Kosztolányi Dezső, akitől harminckét tolmácsolást találunk, leginkább Emil Giurgiuca, Veronica Porumbacu és Teodor Murășanu fordításában. Korábban kevés vers jelent meg tőle románul, s ezzel magyarázható az itt bemutatott költemények nagy száma.

Juhász Gyulát, akit korábban a román olvasók alig ismertek, huszonhét fordítás képviseli, s nemcsak a válogatás sikerült, hanem a tolmácsolások is jók, amelyeket Emil Giurgiuca, Veronica Porumbacu, Petre Pascu és Haralombia Grănescu jegyez.

A költészeti anyagban szerepel még Szabó Lőrinc tizenhét, Radnóti Miklós tíz, Tóth Árpád tíz, Somlyó Zoltán két költeménnyel és Szép Ernő két vers- és két prózafordítással.

A prózai anyagban nemcsak kevés író szerepel, hanem a felvett művek sem a legjelentősebbek közül valók. Gelléri Andor Endrét öt, Karinthy Frigyest négy, Hunyady Sándort egy, Nagy Lajost két, Zalka Mátét és Karikás Frigyest egy-egy elbeszélés képviseli.

Jeleztük, hogy e periódus anyagát elég kevés író reprezentálja. A költő sorában olyan jelentős nevek *nem* szerepelnek, mint Illyés Gyula, Kassák Lajos, Weöres Sándor, Zelk Zoltán és Jékely Zoltán. A prózaírók közül hiányzik: Németh László, Déry Tibor, Szabó Pál, Veres Péter, Tersánszky Józsi Jenő, Örkény István stb.

Meg kell jegyeznünk azonban, hogy a felsorolt költők és prózaírók közül többnek kötete jelent meg románul, így például Illyés Gyula: *Puszták népe* (1957), Németh László: *Iszony* (1968), Veres Péter: *Próbatétel* (1953) és *Rossz asszony* (1955), Kassák Lajos költeményeinek kötete (fordította: Petre Pascu) (1980), Weöres Sándor verseinek gyűjteménye (fordította: Veronica Porumbacu).

Hiányossága még a gyűjteménynek, hogy nem közöl bevezető tanulmányt irodalmunk fejlődéséről, a rá gyakorolt hatásokról s a különböző irányzatokról. Az írók műveit életrajzi adatok vezetik be, ezek precízek, s néhol utalást közölnek az írók értékelésére is. Ezekben túlzásokkal, hibákkal is találkozunk, így például Amade rangját megemeli a szerkesztő Constantin Olariu, amikor „Balassi után kora legtehetségesebb lírikusának” mondja; Kármán József nem a romanticizmus, hanem a szentimentalizmus képviselője irodalmunkban. Ilyen hibás megállapításokkal másutt is találkozunk; felsorolásuktól most eltekintünk.

A jelzett hiányosságok azonban nem homályosíthatják el azt az örömteli tényt, hogy napvilágot látott az első román gyűjtemény, amely a kortárs irodalmat kivéve egész irodalmunkról átfogó képet ad a román olvasóknak, a legtehetségesebb idősebb és fiatal műfordítók nagy műgonddal végzett munkáján keresztül. Dicséretes munkát végzett a szerkesztő, Constantin Olariu, aki sok és szép fordítással van jelen e gyűjteményben.

A magyar irodalom román antológiájának jelentőségét növeli, hogy a szovjet irodalmat kivéve, hasonló jellegű gyűjtemény eddig nem jelent meg a szomszéd népek irodalmából. Ebben - úgy gondoljuk - kifejezésre jut az irodalmunk iránti hagyományos érdeklődés, valamint értékeinek elismerése.

A budai Egyetemi Nyomda román kiadványai és dokumentumai

A Veress Endre kéziratban maradt antológiájából sajtó alá rendezett dokumentumgyűjtemény kapcsán mindenekelőtt szólnunk kell Veress Endréről (1868-1953), a történelemkutatóról és bibliográfusról, aki a könyv anyagát felkutatta, s ezzel páratlan szolgálatot tett a magyar-román művelődési és tudományos kapcsolatoknak. Tekintettel arra, hogy munkássága mind a magyar, mind a román közönség előtt ismert, ezúttal csak röviden vázoljuk életpályáját, s abba illesztjük bele legjelentősebb műveit.

Veress Endre Békésen született, fia volt Veress Sándornak, aki az 1848-as emigrációról jelentős művet hagyott ránk: *A magyar emigráció a keleten* (I-II. Bp., 1878). Bukarestben nevelkedett, egyetemi tanulmányait Kolozsváron végezte, majd itt és Désen tanárkodott. 1898-ban a kolozsvári egyetemen bölcsészdoktorrá avatták. Az ezt követő években a Magyar Tudományos Akadémia támogatásával magyar anyagot gyűjtött külföldi levéltárakban. Ezt az anyagot közölte két jelentős művében; az egyik címe: *Fontes rerum Hungaricum*, a másiké: *Fontes Rerum Transilvanicarum* (I-V. Bp. 1911-1921). Fontos sorozata volt a *Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei și Țării Românești* (I-IX. București, 1929-1931). Közölte a magyar-román történelmi és irodalmi kapcsolatok anyagát a XV. századtól kezdve egészen 1878-ig háromkötetes bibliográfiájában: *Bibliografia română-ungară* (București, 1931. Cartea Românească). A mű alcíme utal a könyv tartalmára: *Românii în literatura ungară și ungarii în literatura română* (Románok a magyar irodalomban és magyarok a román irodalomban), I. (1473-1780) 1931; II. (1781-1838) 1931; III. (1839-1878) 1935.

Megemlítjük, hogy a nagy bibliográfiai műve megírására buzdítást kapott a kiváló román irodalomtörténészről és bibliográfustól, a Román Akadémia elnökétől, Ion Bianutól,¹ akihez meleg barátság fűzte, s aki e nagy műve I. kötetének megjelenése alkalmából lelkes levélben üdvözölte őt.² „Alig most köszönhetem meg a gyönyörű Bibliográfia I. kötetét, amellyel az európai államok élére helyezkedtél - azt hiszem. Egyelőre haladj minél eredményesebben a végére, nem várva más *megérdemelt dicséretekre* [a kiemelés Ion Bianutól] meglegedve avval az öntudatos érzéssel, hogy egy ilyen világitó művet alkottál országaink és népeink javára.”

Megemlítjük, hogy felkutatta és sajtó alá rendezte az 1878-1910 közötti időszak anyagát is, műve IV. kötetét, amelynek kiadására azonban nem került sor. Ez a jelentős kézirat anyag a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára Kézirattárában kiadásra vár, hogy teljes legyen Veress Endre életműve.

A jelen kötet anyagát 1960-ban találtuk meg a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára Kézirattárában, s abból tizenhét dokumentumot közöltünk 1963-ban, a *Filológiai Közöny* 3. számában, Samuil Micu-Clain, Gheorghe Sincai és Petru Maior működéséről a budai Egyetemi Nyomdában.

A budai Egyetemi Nyomda román kiadványait és dokumentumait tartalmazó kézirat gyűjtemény összeállításának körülményeiről Gáldi László - aki jó kapcsolatban állott Veress Endrével - a következő tájékoztatást adta: „Veress Endre a húszas és a harmincas években másolatokat készített kiadás céljából a budai Egyetemi Nyomda archívumának anyagából, amely később, 1944-ben, Budapest bombázásakor, megsemmisült.”

Amint most megtudtuk, nem semmisült meg az egész anyag, hanem annak csak az 1777-1802-ig terjedő része; a többi, évek szerinti csoportosításban, megtalálható az Országos Levéltárban, ahová a háború után került az eredeti jelzettel.

A kéziratos dokumentumgyűjtemény Veress Endrének 1953-ban bekövetkezett halála után került a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára Kézirattárába.³

Az Egyetemi Nyomdát Telegdi Miklós, pécsi püspök alapította 1577 novemberében, Nagyszombaton az ott működő Egyetem keretében. Az Egyetemet 1777-ben Mária Terézia Budára telepítette át, s így került ide vele együtt az Egyetemi Nyomda⁴ is, amely ettől az időtől kezdve közismertté vált termékei révén nemcsak az egykori magyarországi nemzetiségek, hanem a szomszéd népek körében is. Hogy ez mennyire így volt, jól bizonyítják ezt a moldvai udvarnagynak, Alexandru Beldimannak⁵ az Egyetemi Nyomdában nyomtatott román könyvei, vagy az olténiai bojár író, Dinicu Golescu⁶ nagy sikerű könyve: *Însemnarea călătoriei mele* (Utazásom leírása). A legtöbbet tette az Egyetemi Nyomda román könyveinek terjesztése érdekében Zaharia Carcalechi⁷ bukaresti könyvügynök, aki egész Havasalföldön és Moldvában árusította a Pesten kiadott román könyveket. Rajta kívül más bukaresti könyvkereskedők is foglalkoztak az Egyetemi Nyomda román könyveinek árusításával, így például Iosif Romanov, Hagi Anastasiu, Vasile Kapainig, Murgu, Walbaum és Weise, amit erről számos fennmaradt dokumentum tanúskodik a kötetben.

Ismeretes, hogy a XVIII. század végén Budára telepített Egyetemi Nyomda adta ki a magyarországi nemzetiségek, így az erdélyi görögkatolikus románok részére is az egyházi, iskolai, tudományos, valamint szépirodalmi és ismeretterjesztő jellegű román könyvek nagy részét, az akkori szokásnak megfelelően cirillbetűkkel. De számos esetben jelentek meg az Egyetemi Nyomdában latin betűs könyvek is, amelyek az akkoriban Moldvában és Havasalföldön csak cirill-betűkkel nyomtatott könyvek között újdonságnak számítottak, mint például az 1870-ben Pesten nyomtatott *Catechismul* című egyházi könyv vagy az erdélyi román iskolák részére 1797-ben készült *ABC sau Bucavna spre folosul Școalelor neamului românesc* (Cirillbetűs ábécés könyv a román nemzet iskoláinak használatára), amelynek román, német és latin betűs szójegyzéke a román szótárirodalom kezdeteit jelenti. A román gyermekek nevelésére jelent meg a *Ducere de mână către cinst* (Becsületre vezető) című tankönyv. A későbbi években ugyancsak latin betűkkel jelentek meg iskolai használatra Ioan Molnar-Piuaru⁸ nagyszebeni szemorvos *Aritmetică* és *Gramatica Românească* című tankönyvei. A tudományos könyvek sorában úttörő jellegűek voltak az Erdélyi Iskola, az „erdélyi triász”, Samuil Micu-Clain, Gheorghe Șincai és Petru Maior latin betűs könyvei. (Ezek felsorolását lásd a 14., 15. és 16. sz. jegyzetben.)

A budai Egyetemi Nyomda sikeres működését jelzi több mint 200 itt nyomtatott román könyv, amint ezt a bibliográfus Veress Endre megállapította.⁹

Hogy a cirillbetűs könyvek kivitelezése minél szebb legyen, az Egyetemi Nyomda megvásárolta Stefan Novakovich bécsi nyomdász cirillbetűs anyagát. De az Egyetemi Nyomdában kiadott román könyvek nemcsak a korabeli havasalföldi és moldvai könyveknél szebb kivitelezésükkel tűntek ki, hanem - és ennek fontossága a formát is megelőzte - azzal az új szellemmel, amelyet a felvilágosodás képviselt a kiadott könyvekben. Ez a szellem biztosította sikerüket, keresettségüket, nemcsak az ország határain belül, hanem a határokon túl is, Moldvában és Havasalföldön.

A felvilágosodás eszméit a románoknál elsősorban az ún. Erdélyi Iskola írói, Samuil Micu-Clain, Gheorghe Șincai és Petru Maior képviselte,¹⁰ tudományos pályájuk, munkásságuk kibontakozásában fontos szerepet játszott a budai Egyetemi Nyomda, amelynek valamennyien alkalmazottai voltak 1804-1821 között, mint a román könyvek cenzorai. Fő törekvésük volt, hogy történeti és nyelvészeti műveikben bizonyítsák a román nép és nyelv latin eredetét. Tudományos munkásságukban a nemzeti történelem és nemzeti nyelv alapjainak lerakására törekedtek, s eredményeiket a politikai jogok kivívásának szolgálatába állították. Az Erdélyi

Iskola képviselőinek felfogására, a felvilágosodás hatásaként, bizonyos antiklerikalizmus is jellemző; ez állította szembe őket az egyház és a feudalizmus bástyáit minden új eszmétől féltő Ioan Bob¹¹ balázsfalvi görög katolikus püspökkel.

Az Egyetemi Nyomda köré csoportosult erdélyi román írók tevékenységében jelentősek a felvilágosodás szelleméből fakadó, a szélesebb néprétegek ismereteit gyarapító gazdasági jellegű könyvek. Ilyen például Gheorghe Șincai: *Povățuire către economia de câmp*, 1806 (Tanács a mezei gazdálkodásra); amely a román iskolákban tankönyvvül szolgált. Vagy Grigore Obradovici munkája:¹² *Carte de mînă pentru bine orînduire economie, lucrarea cîmpului pentru plămădirea și pîndire vitelor și a pășărilor celor casnice*, 1807 (Kézikönyv a jól elrendezett gazdálkodásról, a föld megmunkálásáról, az állatok és szárnyasok szaporításáról és őrzéséről). Könyv jelent meg 1810-ben az Egyetemi Nyomdában a gyapottermesztésről, 1812-ben a fák szaporításáról, a kukoricaszárból készülő cukorról és szirupról, a szőlő telepítéséről, a bor, a pálinka és az ecet készítéséről.

Az Egyetemi Nyomda egyik legfontosabb feladata volt tankönyvekkel ellátni az erdélyi görög katolikus iskolákat, amelyeknek száma Șincai tanfelügyelősége idején 376-ra emelkedett. Az állam messzemenően támogatta a görög katolikus egyházat és biztosította iskoláiban az anyanyelvi oktatást. Az erdélyi görögkeleti vallású románok egyházi főhatósága a szerb metropolita volt, aki engedélyezhette, hogy a görögkeleti egyházi iskolákban felhasználják az Egyetemi Nyomdában készült román tankönyveket. A két erdélyi román egyház, a görög katolikus és a görögkeleti, bár vallási szempontból szemben állt egymással, megtalálta az együttműködést a nemzeti politikai célok szolgálatában, mint például a *Supplex Libellus Valachorum*¹³ című memorandum elkészítésekor.

Az Egyetemi Nyomdáról fennmaradt dokumentumanyag gerincét a „triász” íróira vonatkozó adatok képezik, ezért szenteltünk bevezetőnkben ezeknek tágabb teret.

Samuil Micu-Clain¹⁴ Gheorghe Șincai¹⁵ és Petru Maior¹⁶ életével és munkásságával számos román és magyar tanulmány foglalkozott a múltban, de életüknek és munkásságuknak az Egyetemi Nyomdával kapcsolatban eddig feltárt anyaga főleg az írók baráti levelezésére támaszkodik, s nem közöl dokumentumokat az Egyetemi Nyomda és az írók közötti kapcsolatáról; cenzori és korrektori munkájukról. Mindez azzal magyarázható, hogy a múltban a kutatók nem tanulmányozták az Egyetemi Nyomda archívumának anyagát, amely mindeddig rejtélyes módon ismeretlen maradt.

Veress Endre dokumentumgyűjteménye az Egyetemi Nyomda fennmaradt irattári anyagából a lehető teljességben tárja fel a nyomda meghatározóan fontos szerepét a magyarországi román könyvek kiadásában és a „triász” íróival való szoros együttműködését, velük való jó kapcsolatot.

Nem szorul bizonyításra, milyen fontos az erdélyi „triász” íróiról szóló minden hiteles dokumentum, hiszen ezek mondhatni új megvilágításban helyezik viszonyukat az Egyetemi Nyomdával, és új anyagot nyújtanak munkásságuknak az eddigieknél sokoldalúbb értékeléséhez.

Samuil Micu-Clain első életrajzírója, Ion Bianu,¹⁷ az Egyetemi Nyomdához kerülésének időpontját helytelenül 1803-ra teszi. Legközelebb George Pascu¹⁸ jár nyomdai kinevezése időpontjának meghatározásában; Corneli¹⁹ levelezésére hivatkozva, azt 1804 decemberére vagy 1805 januárjára teszi, mert ekkor már Corneli Pestre írt neki levelet. Nicolae Iorga²⁰ is átvette Bianu fenti téves dátumát. Nincs pontos adata erre vonatkozólag Szinnyeinek²¹ sem, aki óvatos megfogalmazással kerüli meg e kérdést.

A valóság ezzel szemben az, hogy Micu-Claint²² az Egyetemi Nyomdához 1804. szeptember 25-én nevezték ki, amint ez a Helytartótanácsnak a Nyomdához intézett értesítéséből kiderült. Állását azonban csak az év november 12-én foglalta el. Megemlíti, hogy fizetését a Helytartótanács évi 500 forintban állapította meg.

Mint érdekességet, s mindeddig nem tisztázott tény megemlíti, hogy Gheorghe Șincai előbb került az Egyetemi Nyomdához, mint Micu-Clain. Ugyanis Șincai²³ korrektori munkája a Nyomdánál 1804. május 15-én kezdődött, amint az a Helytartótanácsnak a Nyomdához intézett értesítéséből kiderül. Amikor Șincai²⁴ öt hónap múlva értesült Micu-Clain cenzori és korrektori kinevezéséről, beadványban kérte az igazgatóságot tíz pontba foglalt indoklással, hogy tartsák meg őt állásában. Indokolásaiban érdekesen világítja meg életének egyes mozzanatait, felsorolja hazai és külföldi tanulmányait, s megírja, hogy erdélyi birtokos nemes, görög katolikus szülőktől származik, akik különböző egyházi, polgári és katonai funkciókat töltöttek be. Ezután beszél munkásságáról, melyet, mint az erdélyi román iskolák igazgatója fejtett ki. Megemlíti, hogy amikor funkcióba került, egyetlen román iskola sem működött, de igazgatósága alatt számuk 376-ra emelkedett. Viszont mióta megvált e tisztségétől, alig húsz iskola működik.

Șincai szól tankönyvírói munkásságáról is, megemlíti, hogy ő írta a *Román nyelvtant*, valamint az elemi iskolák részére németből fordított *Catechismult* is. Ezután szól az őt ért üldöztetésről, amelyet rágalmazói irigységből indítottak ellene, látva munkássága nyomán kibontakozó hírnevét. E rágalmak miatt eltávolították az erdélyi román iskolák igazgatását betöltő tisztségéből. Megemlíti, hogy rágalmazói ellen könyvet írt, amelyet megküldött I. Ferenc királynak. (Erről mit sem tud a román irodalomtörténet, mert nem jelent meg, s valószínű, hogy Bécsben elkallódott.)

Érdekes, hogy Șincai rágalmazóiról szólva, senkit nem említ név szerint, így például legfőbb ellenségét, Ioan Bob akkori görög katolikus püspököt sem, pedig ő fosztotta meg állásától. Megírja, hogy eltávolítása után Budára jött Kovachich Mártonhoz,²⁵ s másolatokat készítő hivatalában kereste kenyerét, s az ő jóindulatú ajánlására és bizonyítványával került az Egyetemi Nyomdához 1805. május 15-én Ioan Onișor helyére, aki hét évig működött a nyomda korrektoraként.

Megírja, hogy Micu-Clain kinevezése aggodalommal tölti el, s attól fél, hogy meg akarják fosztani korrektori tisztségétől, és „könyörög” állásában való megtartásáért. Hivatkozik arra, hogy Micu-Clain már hatvanéves, és cenzori munkáján kívül a klérus részére oroszról és görögből fordított könyveket kell javítania. Mindezekre - szerinte - Micu-Clain egyedül nem képes, s a nyomda is kárt szenvedne, ha nem készülnének el kívánság szerint a szükséges könyvek. Hivatkozik Tarkovits Gergely cenzorra, aki szerint minden nyelvre kell revizor, egy nyomdai korrektor és két irodalmi szerkesztő. Utal a németből román nyelvre való fordítások szükségességére, s kijelenti, hogy ezt eddig is megtette, s ezután is megteszi.

Beadványa befejező részében Șincai az Egyetemi Nyomdában kiadandó műveiről szól, így a *Román grammatikáról*, *Román szótáráról* és *Krónikája* három kötetről, amelynek anyagát nagy munkával gyűjtötte össze. Megírja, hogy e művek mind hasznosak, s ha nem adhatná ki őket, ellenfelei örülnének. Șincai eddig ismeretlen beadványából világosan kiderül az a fontosság, amelyet Budának tulajdonít munkássága céljából.

Șincai kérvényének elbírálását kedvezően befolyásolta Micu-Clainnak²⁶ az Egyetemi Nyomdához intézett beadványa, hogy a cenzori munka mellett a korrektori munkát gyengülő szeme miatt nem vállalja, s javasolja, hogy e munka végzésével mást bizzanak meg.

Micu-Clain beadványa arra készítette a nyomdát, hogy a Helytartótanácsnak írt felterjesztésében a korrektori munkára Gheorghe Șincăit javasolja,²⁷ mégpedig ívenkénti díjazással. Amennyiben ez meghaladja a napi 1 forintot, Șincăi eredetileg megállapított fizetését, maradjon meg régi fizetésével, azzal a kikötéssel, hogy szükség esetén végezze el más nyelvű nyomtatványok korrektúráját is.

A Helytartótanács²⁸ 1804. december 27-én úgy döntött, hogy Șincăi továbbra is maradjon meg korrektori állásában napi 1 forint díjazással.

A most közlésre kerülő okmánymásolatok eloszlatják a Micu-Clain és Șincăi nyomdai kinevezése körüli eddigi bizonytalanságot.

Micu-Clainra vonatkozó eddigi közlésekben nem találunk cenzori munkájáról szóló adatot. Így például mindeddig nem ismertük egyetlen cenzori jelentését sem az általa megbírált művekről. Most közölt anyagunkban tehát ezek a dokumentumok fontos irodalomtörténeti jelentőséggel bírnak.

Éppen ezért kitérünk ezek egyikére-másikára. Első munkája Ștefan Crișan (Körössy István): Román-latin-magyar, kéziratos szótárának megbírálása volt. Ez abból a cenzori jelentésből derül ki, melyet Micu-Clain²⁹ 1804. december 3-án írt a nyomdának az említett szótárról. Annál érdekesebb ez, mert a román irodalomtörténetnek nem volt tudomása eddig Ștefan Crișan háromnyelvű kéziratos szótárának az Egyetemi Nyomdához való benyújtásáról. Ki volt Ștefan Crișan? Nem sokat tudunk róla. Első ízben N. Iorga³⁰ szól róla irodalomtörténetében, más szerzők a nevét sem említik meg. Iorga szerint Ștefan Crișan Kolozsvárt és Marosvásárhelyt tanárkodott.³¹ Kéziratos szótáráról Iorga Timotei Cipariura³² hivatkozva azt írja, hogy abban elsőnek adott etimológiát is. Megállapítja, hogy Crișan sok szót „alkotott otthoni nyelvéből és latinból”. Szerinte szótárának négy nyelvű román-latin-magyar-német kinyomtatását 1803-ban megkezdtek, de amikor hírért vette, hogy Micu-Clain nagyszabású négy nyelvű román szótárt ad ki Budán, s az rövidesen megjelenik, „feláldozta a magáét, és beszüntette a munkát”. Iorga e megállapításai téves információkon alapulnak, s Micu-Clain kötetünkben található cenzori jelentése eloszlatja az eddigi téves nézeteket Ștefan Crișan román szótárának kézirataról. Megemlíthetjük, hogy anyagával Blédy Géza foglalkozott, de kézirata halála miatt nem került kiadásra.

Mielőtt szólnánk Micu-Clain bírálatáról, megemlíjtük, hogy az erdélyi „triász” legidősebb tagja már 1801-ben hozzákezdett négy nyelvű (Román-latin-német-magyar) szótárának elkészítéséhez, amelyet 1804-ben fejezett be. Magyar anyagában Virág Benedek, a német szókészletben Ioan Molnar-Piuaru nagyszebeni szemorvos volt segítségére.

Micu-Clain szigorú bírálatot írt Ștefan Crișan szótárkézirataról, s ez érthető is, hiszen, ha kiadásra javasolja azt, saját munkájának megjelenését akadályozza meg. Éppen ezért csak szüksézként szól Ștefan Crișan szótárának érdemeiről, sokkal szüksézként, mint ahogy a többi általa megbírált műről szokott szólni - s csak általánosságban említi meg, hogy „tudós munka”, s hogy „nehéz munkával íródott”. A továbbiakban viszont egymás után sorolja fel a kézirat hiányosságait, s megállapítja: Crișan szótára a román nyelv eredetének, s a latinból való eltorzulásának kimutatására szolgál, és nem alkalmas az ifjúság használatára; nehéz olvasmány, tele van szabályokkal; a betűknek nem adja meg ugyanazt az értéket, s azt tetszése szerint változtatja. Hibáztatja őt azért is, hogy „igen sok új szót alkot, amelyeket a románok soha nem használtak, és nem is hallottak; nem veszi figyelembe a szavak mostani jelentését”. Azzal vádolja a szerzőt, hogy „nem járatos a román könyvek olvasásában, és sok kulináris szót vesz fel, amelyeket valahol csak az iskolázatlan nép használ”. Végül azzal adja meg a kegyelem-döfést a szótárkéziratnak, hogy kétségbe vonja, miszerint a szótárból a románok megállapít-

hatnák, milyen nyelven van írva, s hogy a felvett szavakat megértenék. Hogy a pártatlanság látszatát megtartsa, azzal fejezi be bírálatát, hogy javasolja, küldjék el a kéziratot a román püspököknek is, hadd nyilvánítsák ők is véleményüket róla.

Hogy Micu-Clain már működése elején milyen nagy tekintélynek örvendett az Egyetemi Nyomdánál, s mennyire megbíztak véleményében, mutatja az a tény, hogy Ștefan Crișan szótárának kéziratát nem küldték meg bírálat céljából a román püspököknek.

Mivel a nyomda tervei között szerepelt egy román-német-latin szótár kiadása, rövid idő alatt, már december 12-én, úgy döntött, hogy visszaküldi Crișan szótárkéziratát azzal, hogy nem vállalja kiadását, s próbálja meg azt saját költségén kinyomtatni.

Ștefan Crișan azonban többé nem próbálkozott szótára kiadásával, s igazat írt Iorga, amikor azt állította, hogy nyomtatásban nem jelent meg. Kéziratát érdemes lenne kiadni, mert értékes adatokat szolgáltatna a román szótárírás kezdeti szakaszának színvonalára.

Nem sok idő telt el az Egyetemi Nyomda említett határozatától, és Micu-Clain³³ még 1804-ben betérjesztette a nyomdának román-latin-német-magyar szótára kéziratát, s kérte annak kiadását, szükségességének hangoztatásával. Micu-Clain e beadványából kiderül, hogy munkájával elsősorban Erdély, Máramaros, Szatmár, Bihar, Arad vidékére, valamint a Bánátra gondol, „amely helyeken ez a négy nyelv nagyon szükséges”, és hozzáteszi, hogy Bukovinára, Havasalföldre és Moldvára nézve szintén „közhazsnú” lenne. Megírja beadványában, hogy a nyomdának semmi oka sincs román nyelvi ismereteiben kételkedni, hiszen ő több filozófiai, történelmi és teológiai munkát adott ki román nyelven, s elkészítette az *Egyetemes Biblia*³⁴ fordítását is várva annak kiadását. (E munkája közreadását a nyomda nem vállalta, mert a bíráló a fordítást hibásnak tartotta.) Micu-Clain felsorolja közvetlen munkatársait is, akik a szótár idegen nyelvi anyagát összeállították, így például Szászországban született munkatársát, Márton Jánost, aki jó barátja volt, s aki 1800-ban német-magyar szótárt adott ki.

Az Egyetemi Nyomda kedvezően döntött Micu-Clain szótárának kiadása ügyében, s a Helytartótanácsnak 1805. január 31-i felterjesztésében így indokolta meg kiadásának szükségességét: „... a szótár kiadása nagyon hasznos lesz a közönségnek és a nyomdának”.

Díjazására, a sok kiadásra való tekintettel a szerző által kért ívenkénti 6 forint 40 krajcár helyett, 4 forintot ajánlott fel és tíz tiszteletpéldányt.

Samuil Micu-Clain következő bírálati munkája³⁵ Gheorghe Șincai: *Adalékok a császárok történetéhez* című kézírata volt, amelyet a nyomda 1803. január 17-én küldött meg neki. Ezt a kéziratot Micu-Clain kiadásra javasolta.³⁶

Röviddel ezután Micu-Clain megkapta bírálatra³⁷ Dimitrie Țichindeal erdélyi író *Calea pentru mîntuire* (Az üdvösségre vezető út) című vallásos tárgyú kéziratát, amelyet bizonyos nyelvi hibák kijavításával javasolt kiadásra.

Ugyanez év áprilisában észrevételezéssel javasolta³⁸ kiadásra a *Catechismul român* című vallásos tárgyú mű kéziratát, amely később meg is jelent.

Micu-Clain 1806-ban bekövetkezett haláláig működött az Egyetemi Nyomdánál mint cenzor és korrektor, s a hátralévő három évben is bizonyára több kéziratot megbírált. Ezekről azonban anyagunkban semmi sem maradt fenn.

Találtunk viszont néhány olyan dokumentumot, amelyek Micu-Clainnak az Egyetemi Nyomdával való jó kapcsolatát igazolják. E beadványok közül érdekes az, amelyben fizetéspótlék kiutalását³⁹ kérte a nyomdától évi 141 forint 30 krajcárért fa és gyertya költsége fedezésére,

azzal az indoklással, hogy azt az illír revizorok is élvezik. Megemlítette továbbá, hogy a drágaság olyan nagy, hogy évi 500 forint fizetésből nem tud megélni.

A nyomda Micu-Clain kérvényét pártolólág terjesztette fel⁴⁰ a Helytartótanácsnak, amely azt elutasította azzal az indoklással, hogy Şincai mint kinevezett korrektor működik a nyomdánál, s a fizetéspótlék kiutalása túlságosan megterhelné a nyomda beralapját.

Micu-Clain, hogy munkájának fontosságát bizonyítsa, kérte⁴¹ az Egyetemi Nyomdát, állítson ki munkájáról szóló igazolást. A Nyomda ki is állította a kért bizonyítványt, s igazolta, hogy Micu-Clain nemcsak a román műveket ellenőrzi és javítja stílusbeli és nyelvi hibáikat, hanem „nagy szorgalommal kijavít mindent”, és Şincait is segíti munkájában, aki főleg a magyar és a latin nyomtatványok javításával foglalkozik, s így a román könyvek munkáit Micu-Clain végzi egyedül.

Bizonyára a fenti bizonyítvány hatására, Micu-Clain fizetéspótlék iránti kérvénye kedvező elintézkedést nyert, amint ez kitűnik a Helytartótanácsához írt nyomdai felterjesztésből. Minthogy a két román cenzor évi fizetése nagy terhet jelent a nyomdának, kérik, hogy felének kifizetését a kincstár vállalja magára.

Végül megemlíjtük az Egyetemi Nyomda átiratát a Helytartótanácsához, amelyben az iránt érdeklődik, van-e megfelelő jelöltje a Micu-Clain halálával megüresedett román cenzori állásra. Micu-Clain ugyanis 1806. május 15-én váratlanul meghalt.⁴²

Micu-Clain halála után Gheorghe Şincai megpályázta az Egyetemi Nyomdánál megüresedett cenzori állást. Mindez a Helytartótanácsnak abból a leveléből⁴³ derül ki, amelyben átküldi a nyomdához véleményezés végett Ioan Onişor és Gheorghe Şincai pályázati kérvényét.

Az Egyetemi Nyomda⁴⁴ véleménye az volt a kérvényekre, hogy nem vehetők figyelembe, mivel Ioan Onişor már volt korrektor a nyomdánál, és 1804-ben lemondott állásáról, Gheorghe Şincai kérvényét pedig azzal az indoklással hátrította el, hogy előrehaladott kora miatt olyan rosszul lát, hogy az apró betűs szedést nem bírja kellően kijavítani, s emiatt már 9000 kinyomott ívet kellett makulatúrába dobni. A nyomdának ebből a Helytartótanácsához küldött átiratából kiderül, hogy Şincai kérvényét csak a korrektori munkával kapcsolatban vizsgálták meg, s a cenzori állás betöltésére vele kapcsolatban nem is gondoltak.

Şincai azonban nemcsak az Egyetemi Nyomdához fordult beadvánnyal a cenzori és korrektori állás elnyeréséért, hanem a nagyváradi görög katolikus püspökséghez is. E beadványában három pontba foglalva felsorolja tanulmányait, majd nyomtatásban megjelent műveit, s azzal az indoklással kéri a püspökség ajánlását, hogy két éve végez korrektori és mindenféle nyomdai munkát.

A Micu-Clain halála után megüresedett román cenzori állásra Ioan Corneli⁴⁵ is pályázott, aki megemlíti, hogy annak idején öt Micu-Clainnal egyidőben ajánlották erre a feladatra.

A nagyváradi püspökség⁴⁶ a Helytartótanács felszólítására öt egyházi férfit ajánlott az Egyetemi Nyomdánál megüresedett állásra. Ezt követően - tekintve, hogy az állás betöltése elhúzódott - Samuil Vulcan, nagyváradi görög katolikus püspök új beadványt terjesztett be a Helytartótanácsnak, melyben rangsorolta a javasolt személyeket; elsőnek Ioan Cornelit, másodiknak Petru Maiort, harmadiknak Mihail Davidot és negyediknek Gheorghe Şincait. Utánuk még a következő nevek szerepeltek a listán: Vasile Aaron⁴⁷ és Constantin Farcaş.

A román cenzori állást végül is Ioan Corneli nyerte el; amint ez a Helytartótanácsnak az Egyetemi Nyomdához intézett értesítéséből kiderül.⁴⁸

Amikor Şincai⁴⁹ értesült Corneli cerizori és korrektori kinevezéséről, beadványt intézett a Helytartótanácshoz, és kérte; hogy a Micu-Clain halála óta immár tizennégy hónapja végzett korrektori munkájáért utaljanak ki részére pótfizetést.

Az Egyetemi Nyomda figyelembe vette, hogy Şincai a „legnagyobb meglepedésre” töltötte be az elhalt Micu-Clain és a helyébe kinevezett Ioan Corneli munkakörét, és ajánlotta a Helytartótanácsnak, hogy részére utaljanak ki félfizetést.

A Helytartótanács⁵⁰ 1807. augusztus 19-i átiratában értesítette az Egyetemi Nyomdát, hogy jóváhagyta a Şincai pótfizetésére vonatkozó felterjesztést, s utasítást adott annak kifizetésére.

Şincai e beadványa elsősorban azért fontos, mert kiderül belőle, hogy Micu-Clain halála után, Corneli kinevezése előtt, betöltötte e munkaköröket, és az ez időben írott kérvényeiben nemcsak a „Typi corrector”, hanem az „Interimalis Valachicus Censor” foglalkozás jelöléseket is jogosan használta.

Ioan Corneli, a kinevezett román cenzor és korrektor nem foglalta el állását, arról lemondott, mert időközben kanonokká nevezték ki a nagyváradi görög katolikus püspökségen. Így tehát az Egyetemi Nyomdánál továbbra is Şincai töltötte be a cenzori és korrektori munkakört.

Hogy Şincai ténylegesen is betöltötte a cenzori tisztséget, bizonyítja az a véleményezés⁵¹ is, amelyet Grigore Obradovici az Egyetemi Nyomdához kiadás céljából benyújtott *Szótári táblázatáról* írt. Şincai ebben a cenzori jelentésében a román nyelvben használt cirillbetűk jelentőségével foglalkozik, s e kérdésben ellentétbe került Gr. Obradovicival. Şincai cenzori jelentésében megállapítja, hogy a románok sok cirillbetűt használtak fel nyelvükben, s olyan, a cirillikának megfelelő betűket is alkalmaztak, amelyeknek nincsen hangértékük, de a románok sajátos hangértéket adtak nekik. A továbbiakban megállapítja, hogy a románok számos cirillbetűt nem használtak fel, másokat pedig csak számjegyek helyett alkalmaztak vagy a mássalhangzóra végződő szavakban írtak hosszabb ideig, de tekintve, hogy nem hangzanak, kezdik elhagyni azokat, s ez helyénvaló is. Ezután védelmébe veszi a többi használt cirillbetűt, s kategorikusan kijelenti: „Verum enimvero reliquas Cyrilicas litteras, aut accentus et spiritus, qui civitate donati sunt a Valachicus, is tantem neglectum in voletto, qui et libros hucusque editos evertere et linguam integram pervertere atque ad suum gustum reformare stagit.” Végül négy pontban foglalja össze véleményét Obradovici megbírált művéről, s azt így fejezte be: „... azt javaslom, hogy a táblázatot vagy ki kell javítani, vagy nem kell kiadni.”

Úgy látszik, Obradovici hajthatatlan maradt írásmódját illetően, mert műve nem jelent meg a nyomda kiadásában, de máshol sem.

Şincai az Egyetemi Nyomdánál 1808. május 23-ig működött, amikor önként lemondott⁵² állásáról. Ez a lemondó levél eloszlát olyan feltevést, miszerint Şincai a feletteseivel támadt nézeteltérés miatt hagyta volna el állását. Az Egyetemi Nyomdához intézett beadványában Şincai megírta, hogy a Szatmár megyei Szinnyén Vas gróf neki, amíg él, nemcsak „tisztos eltarást, hanem az irodalmi működéshez szükséges tág lehetőséget” ígért. Hivatkozik arra, hogy tekintélyes férfiak tanácsolták neki: ragadja meg két kézzel a kínálkozó alkalmat. Beadványát azzal végzi, hogy „igen nagy köszönetet” mond a „bökezűen juttatott rendkívül nagy kegyekért”, az alatt a négy év alatt, amelyet az Egyetemi Nyomda szolgálatában eltöltött.

Hogy Şincai békességben távozott el az Egyetemi Nyomdától, azt bizonyítja⁵³ az is, hogy a nyomda az ő részére 30 forint végkielégítés kifizetésének jóváhagyását kérte a Helytartótanáctól, amelyet az 60 forintra emelt fel, felszámítva útiköltségét is a Vas családhoz Szinnyére. A végkielégítést Şincai⁵⁴ nem kapta kézhez elutazása előtt, s ezért Szinnyéről sürgető levelet írt a nyomdának, kérve a pénz mielőbbi megküldését. A sürgetésnek megvolt az

eredménye, mert Şincai 1808. december 30-án levélben megköszönte⁵⁵ az Egyetemi Nyomdának a pénz eljuttatását.

Meg kell említenünk, hogy Şincai kapcsolata az Egyetemi Nyomdával nem szakadt meg eltávozása után sem, s ez szintén azt mutatja, hogy a legteljesebb barátságban vált meg munkahelyétől. 1813. február 24-én Şincai Nagyváradról beadványt intézett a Nyomdához *Cronicája* kinyomtatása érdekében. Megírta, hogy munkája az i. e. 86. évvel kezdődik és 1739-cel ér véget, s benne nemcsak a románok, hanem más népek történetével is foglalkozik, ezért megjelenését fontosnak tartja.

Az Egyetemi Nyomda⁵⁶ levélben üdvözölte Şincait *Cronicája* befejezése alkalmából, s közölte vele a nyomda árajánlatát: 1000 példány után íve 40 forintba, 5000 példány után íve 184 forintba kerül, s ezért figyelembe véve a mű nagy terjedelmét, nem valószínű, hogy azt saját költségén kiadhatja. Ám Şincai *Cronicáját* nem a magas nyomdaköltségek miatt nem adhatta ki, hanem azért, mert Mártonfi József erdélyi püspök nem javasolta kiadásának engedélyezését. Ezzel kapcsolatban fel kell hívnunk a figyelmet a Veress-dokumentumok fényében, hogy Mártonfi véleményét⁵⁷ a román irodalomtörténészek elferdítették, s Papiu-Ilarian Şincai-monográfiája alapján a következő, Şincaira sértő kitétel terjedt el a köztudatban: „Opus igne, autor patibulo dignus.” Mártonfinak a bírálata bizonyítja, hogy ő semmilyen sértő megjegyzést nem tett a szerzőre, csupán a könyv kiadását nem javasolta! Részletek azonban megjelentek belőle az Egyetemi Nyomda kiadásában közreadott *Calendarul de la Buda*⁵⁸ (Budai Kalendárium), 1808. és 1809. évre szóló kiadványában. Meg kell jegyeznünk, hogy ezeket a népszerű kalendáriumokat, amelyek a legváltozatosabb olvasnivalókat és tudnivalókat tartalmazták, Şincai kezdeményezte, és kezdetben ő is szerkesztette, és azok a nyomdától való megválása után is rendszeresen megjelentek Petru Maior gondozásában.

A Şincai működéséről az Egyetemi Nyomdánál fennmaradt dokumentumok hozzásegítenek több vele kapcsolatban vitatott kérdés tisztázásához.

Említettük, hogy a román cenzori állásra Samuil Vulcan javaslatában a második helyen ajánlotta Petru Maior szászrégeni lelkészt is. De ajánlotta őt Ioan Molnar-Piuaru,⁵⁹ az Egyetemi Nyomdával szoros kapcsolatban álló nagyszebeni szemorvos is. Ez derül ki abból a felterjesztésből, amelyben a nyomda a Helytartótanácsnak véleményét nyilvánította Ioan Onişor és Gheorghe Şincai pályázati kérvényéről. Ebben a nyomda a három pályázó közül Ioan Molnar-Piuaru ajánlására hivatkozva, Petru Maior kinevezése mellett foglalt állást, s róla - Molnar-Piuaru adatait felhasználva - részletes jellemzést adott, kiemelve, hogy ő semmiben sem áll alatta Micu-Clainnak.

De Petru Maior⁶⁰ sem maradt tétlen, és 1808. június 10-én beadvánnyal fordult a Helytartótanácsához, és részletes indoklással kérte cenzorrá és korrektorrá való kinevezését. Megírta kérvényében, hogy az első követelménynek, miszerint a cenzornak és a korrektornak jól kell tudnia románul, megfelel, mert annyira „tökéletes” a román nyelvben, hogy a közmondásokat, a szállóigéket és kifejezéseket megfelelő módon meg is tudja magyarázni német nyelven, mivel hosszú időn keresztül állomásozott Erdélyben, Moldvában és Havasalföldön, s a román nyelv művelésében és terjesztésében megfelelő gyakorlattal rendelkezik. Ezután felsorolta tanulmányait, és kiemelte, hogy a román nyelven kívül tud latinul és olaszul is, mivel ezek a nyelvek „a leginkább rokonok a román nyelvvel”, sőt görögül is ért.

Érdekes Petru Maior pályázatának az a része, amelyben arról ír, hogy amennyiben a pályázott állást megkapná, nemcsak a román könyvek revízióját végezné el, hanem „maga is írna románul könyveket”, és azokat az Egyetemi Nyomdában adná ki, „növelve azokkal a Nyomda

dicsőségét”. Végül megemlíti, hogy érdemeit mindenütt elismerik, s csak a felsőbb szervek támogatására van szüksége, hogy a kért állást elnyerhesse.

Ioan Molnar-Piuariu ajánlásának és Maior beadványának megvolt az eredménye, a felsőbb szervek hozzájárultak Petru Maior román cenzorra és korrektorra való kinevezéséhez, amint ez a Helytartótanácsnak⁶¹ 1808. szeptember 27-én a nyomdához küldött értesítéséből kiderül. Ezt követően, 1808. október 29-én az Egyetemi Nyomda levélben értesítette Ioan Molnar-Piuariut Petru Maior cenzori kinevezéséről.⁶²

Említettük, hogy ez időben Petru Maior Szászrégenben volt pap, s a bekövetkezett rossz időjárás miatt csak a következő év tavaszán, vagyis 1809. március 8-án foglalta el állását. Erről tanúskodik egy Egyetemi Nyomdának 1809. március 31-én a Helytartótanácsához küldött felterjesztése,⁶³ amelyben kérte Petru Maior negyedévi fizetésének, 250 forint és 91 krajcár lakbérének a kiutalását a kamarai pénztárból. E felterjesztést a Helytartótanács⁶⁴ 1809. április 11-én jóváhagyta, és erről értesítette Markovits Mátyás igazgatót.

A „triász” írói közül Petru Maior töltötte el a legtöbb időt az Egyetemi Nyomda szolgálatában; haláláig, 12 éven keresztül működött itt. Ez idő alatt több művét kiadta a nyomdában, és sok kéziratot bírált meg mint cenzor.

Petru Maior cenzori jelentései közül a legérdekesebbek a Vasile Coloși négy nyelvű román szótárával kapcsolatosak, mert ezek munkásságának eddig ismeretlen részét hozzák felszínre.

Ki volt Vasile Coloși,⁶⁵ aki négy nyelvű (román-latin-magyar-német) szótár készítésére vállalkozott? Nagyági görög katolikus lelkész volt, aki Micu-Clainnal egy időben írta meg szótárát, s Micu-Clain halála után, tartozásai kifizetése ellenében megkapta az Egyetemi Nyomdától Clain kéziratot román szótárát s ennek birtokában átdolgozta saját kéziratát, amelyet benyújtott az Egyetemi Nyomdának kiadásra. Coloși négy nyelvű szótárkézírata volt Petru Maior⁶⁶ első cenzori munkája, amint ez kiderül 1809. április 20-án Coloșihoz írott leveléből. Ehhez mellékelve a nyomda megküldte P. Maior véleményezését a szótár „A” betűs anyagáról, s megkérte őt, hogy a helyesírás kérdésében próbáljon megegyezni Petru Maiorral, mivel a szótár kiadása az ő ellenőrzése alatt történik.

A Petru Maior és Coloși között támadt helyesírási vitának komolyabb hullámverése is volt, ugyanis Coloși⁶⁷ kis munkát írt e kérdésről, amelyre Maior *Replicájában* válaszolt. Erre Coloși⁶⁸ újabb beadványt intézett az Egyetemi Nyomdához, ellenvéleményét nyolc pontba foglalva fejtette ki, s hangoztatta, tiszteli Maiort, de nem oszthatja mindenben nézeteit, mert a helyesírásban Gheorghe Șincai írásmódját követte a tőle 1807-ben kapott baráti utasításnak megfelelően. Nem részletezzük a vitatkozó felek egymástól eltérő véleményét. Ez a vita jól tanúsítja, hogy mennyire eltérőek voltak a vélemények abban az időben a román helyesírás kérdéseiben.

A vitatkozó felek végül megegyeztek a helyesírás kérdésében, mégpedig úgy, hogy Coloși⁶⁹ közeledett az etimologikus írásmódhoz, amelyet Petru Maior képviselt, amint ez az Egyetemi Nyomdához írt leveléből kitűnik.

De Petru Maiornak nemcsak helyesírási kifogásai voltak a Coloși-féle szótárkézírattal kapcsolatban. Éppen ezért érdemes megemlíteni *Cenzúra* című kisebb művét, amelyben kifejtette véleményét a kézirat anyagáról. Megállapította, hogy az általa átnézett „A-H” betűs anyag sok tájnyelvi és magyar szót tartalmazott, melyeknek számát csökkenteni kellett. Gáldi László, aki 1944-ben kiadta Samuel Micu-Clain *Dictionarium valachico-latinum* című szótárát, bevezető tanulmányában Petru Maior szerkesztési módszerére is kitért, és sajnálatosnak tartotta, hogy Maior a tájszavakkal együtt egész sereg magyar szót törölt Coloși szótárának anyagából, s hozzátette, hogy azok számát azzal is csökkentette, hogy a magyarból a románba átvett

szavakat eléggé erőszakolt módon a latinból magyarázta. Hogy P. Maior anyagcsökkentő eljárásáról fogalmat alkothassunk, érdemes megemlíteni, hogy Gáldi László idézett tanulmányában összehasonlítást közölt Coloși eredeti román kézirati szótári anyaga és az abból 1825-ben kiadott *Lexicon Budense* szóanyaga között, s megállapította, hogy a *Lexicon Budense* anyaga az eredeti kézirati anyag kivonatának tűnik.

Ehhez tudni kell, hogy Coloși szótárkéziratának 1805-ben közlésre beadott anyagát a számtalan kiegészítéssel a többszörösére duzzasztotta. Csak sajnálkozni lehet azon, hogy Petru Maior - és a szótár befejezői - lecsökkentették Coloși szótárát legelső kézirta terjedelmére, pedig annak egész anyaga gazdag forrásul szolgálhatna napjainkban a román nyelv fejlődésének tanulmányozásában. George Pascu⁷⁰ azt állította Coloși szótárának kéziratáról, hogy az elkallódott. Ez nem felel meg a valóságnak teljes mértékben, ugyanis Gáldi László a Coloși-féle kézirati szótár anyagának részeit a nagyváradi görög katolikus püspöki könyvtárban⁷¹ találta meg, s talán fel lehetne kutatni annak egész anyagát is.

Petru Maior legnagyobb vállalkozását az Egyetemi Nyomdánál, a *Lexicon Budensét* nem fejezhette be, mert 1821-ben meghalt. Mint említettük a Coloși kéziratot szótár anyagát csak a „H” betűig dolgozta fel. Nagy problémát jelentett a szótár befejezése az Egyetemi Nyomdának, annál is inkább, mert az előfizetők beadványaikban sürgették a *Lexicon Budense* megjelenését. Az Egyetemi Nyomda Samuil Vulcan, nagyváradi püspök ajánlatára Ioan Cornelit kérte fel a Coloși-kézirat „A-C” anyagának átnézésére.⁷² Rajta kívül részt vettek a szótár sajtó alá rendezésében a görög katolikus püspökség tudós papjai is, s közös erőfeszítéssel elkészült a szerkesztés a kézirat „H” betűjéig. A szótár hátralevő anyagát természetesen a Coloși-féle kézirat alapján, Ioan Teodorovici⁷³ pesti görög katolikus pap és Alexandru Teodorovici⁷⁴ pesti ügyvéd állította össze, szigorúan ragaszkodva a Petru Maior által alkalmazott szerkesztési elvekhez.

Végül 1825-ben, több mint másfél évtizedes munkálatok után, majdnem 400 sűrűn nyomtatott oldal terjedelemben, megjelent a négy nyelvű *Lexicon Budense*, a szakirodalomban *Lexicon romanescu-latinescu-ungurescu-nemțescu, seu Lexicon Valachico-Latino-Hungarico-Germanicum*, amelynek előszavát Constantin Diaconovici Loga,⁷⁵ a nyomda szorgalmas tankönyvszerkesztője írta. A szótár közli Petru Maior úttörő jellegű tanulmányát is a román nyelvről.

Az 1825-ben kiadott *Lexicon Budense* volt az Egyetemi Nyomda legnagyobb és egyben legjelentősebb vállalkozása, amelynek előfizetési felhívását a nyomda nemcsak az erdélyi területeken, hanem szinte valamennyi magyarországi vármegyében terjesztette, s a megjelenése iránt érdeklődők táborában nemcsak magyarországi románok, hanem más nemzetiségek is voltak. Mindez mutatja, milyen nagy és általános volt az érdeklődés a sok nehézség legyőzésével készült *Lexicon Budense* iránt, amelynek gazdag szókészlete, nagy terjedelme a mai szemlélőben is tiszteletet ébreszt a nyelvtudomány akkori művelőinek és a nyomda lelkes munkatársainak közös erőfeszítése iránt.

Kétségtelenül Petru Maiornak a *Lexicon Budense* szerkesztése volt a legjelentősebb munkája az Egyetemi Nyomdánál, de ezen kívül kötetünkben több dokumentum foglalkozik egyéb cenzori munkájával is. Így például szigorúan megbíráltta Ioan Molnar *Gramatica* című oroszról fordított művét, valamint Dimitrie Țichindeal *Îndreptări moralești tinerilor foarte folositoare* (Hasznos erkölcsi útmutatás az ifjúságnak) című nyomtatás után elkobzásra ítélt könyvét.

Petru Maiorral kapcsolatban is több dokumentumot találtunk, amelyek a nyomdához való jó viszonyát tükrözik. Így például az Egyetemi Nyomda háromhavi fizetését kiutaltatta,⁷⁶ jóllehet állását több mint három hónapig nem foglalta el arra való hivatkozással, hogy a rossz erdélyi utak miatt télvíz idején nem tudott Pestre utazni.

Maior munkásságával kapcsolatban meg kell említenünk a *Calendarul de la Buda* évenkénti összeállítását is, melyet élete végéig végzett dicséretes szorgalommal és hozzáértéssel.

Kétségtelen, hogy Samuil Micu-Clain, Gheorghe Șincai és Petru Maior, mint cenzorok és korrektorok, munkájukkal nagyban hozzájárultak az Egyetemi Nyomda tevékenységének sokoldalú kifejlesztéséhez, s a nyomdában kiadott műveikkel magasra emelték a tudományos munkák színvonalát.

Kötetünk dokumentumaiban az erdélyi „triász” íróin kívül az Egyetemi Nyomdában publikálók közül a leggyakrabban Ioan Molnar-Piuariu, Constantin Diaconovici Loga, Dimitrie Țichindeal, Alexandru Beldiman nevével találkoztunk, róluk bővebben a jegyzetekben szólunk, ők - más tehetséges erdélyi és Kárpátokon túli szerzővel - együttesen járultak hozzá a felvilágosodás eszméinek román nyelven való terjesztéséhez a nyomda kiadványaiban.

Kötetünk ötszázhatvanhárom dokumentuma jelzi azt a felbecsülhetetlen művelődéstörténeti jelentőséget, amelyet az Egyetemi Nyomda betöltött az egyetemes román kultúrában.

Találón fogalmazta ezt meg e dokumentumok felkutatója, Veress Endre:⁷⁷ „A budai román [!] nyomdának e tevékenysége a román irodalomtörténet - Micu-Clain, Șincai, Maior és követőik - különösen jelentős fejezetét képezi, s ezt azért is fel kell jegyezni, mert mindez idegen környezetben keletkezett, de kedvező volt a románságnak elég hosszú korszakán keresztül - a hetéria előtt -, amikor a román Fejedelemségekben a román nemzeti érzés és a román nyelv nem hatolt be minden társadalmi rétegbe úgy, mint az erdélyi és magyarországi románoknál, akiknél a görög nyelv hatása nem érvényesült, s akiknek voltak nemzetiségi iskoláik és jó román tanítóik.”

Kötetünk gazdag dokumentumanyagának kiadásra való előkészítését időszerűvé tette az Egyetemi Nyomda Budán való működésének 200. évfordulója alkalmából *A budai Egyetemi Nyomda szerepe a kelet-európai népek társadalmi, kulturális és politikai fejlődésében* címmel, 1977-ben rendezett nemzetközi konferencia.

II

A ROMÁN NÉPKÖLTÉSZET KÖZÉP-KELET-EURÓPAI KAPCSOLATAI

A kelet-európai népek betyárballadáí

A BETYÁRBALLADÁK KIALAKULÁSA

Az európai népköltészeteknek legszámottevőbb műfaja kétségtelenül a ballada, amely szerkezeti felépítésével, műfaji sajátosságaival nemcsak az egyéni és társadalmi sorstragédiák sűrítésére bizonyult a legalkalmasabbnak, hanem a nép fantáziáját, erkölcsi felfogását a leginkább megkapó - néha bizarrnak és hihetetlennek látszó - történetek formába öntésére is.

Ha a különböző európai népek balladaköltészetének témáit közelebbről megvizsgáljuk, azt látjuk, hogy bár az egyéni tragédiák, babonás hiedelmek uralkodnak bennük, tartalmuk mégis változott az idők folyamán, mégpedig egyre inkább a közösségi, tehát társadalmi kérdések irányában. Különösen jól megfigyelhető ez a közép-európai és balkáni népek balladakincsében: a XVI. és XIX. század közötti időben keletkezett népballadákban legáltalánosabb témakör a főúr és a jobbágy, a gazdag és a szegény, az úr és a szolga közötti feszült társadalmi helyzet, s ennek feloldását célzó törekvések válnak uralkodóvá, az illető nép jobbágy-parasztága öntudatosságának mértékétől függően.

A XVIII. és XIX. században a közép-európai és balkáni népek balladaköltészetében már végképp tért hódít az úr és a jobbágy közötti társadalmi harc tematikája, a parasztok lappangó vagy nyílt lázadása. Ezek az új típusú balladák a betyárballadák. Hőseik, a jobbágyparasztokból lett betyárok, társadalmi tényezőkké váltak, s harcuk mindenféle - osztály vagy nemzeti jellegű - igazságtalanság ellen irányult.

A BETYÁROK MEGÍTÉLÉSE

A betyárok megítélésében a múltban két szemben álló felfogás harcolt egymással. Az uralkodó osztályok közönséges rablóknak, gonosztevőknek és a „társadalmi rend” felforgatóinak tartották a betyárokat. Ezért összefogásukra a legerélyesebb akciót indították meg, s nemcsak számottevő pandúr csapatokkal, hanem gyakran katonasággal is, amint ezt számos betyárballada is tanúsítja. Néha azonban ez is kevésnek bizonyult, mert a nép rejtette, bújtatta az üldözött betyárt, s ilyenkor a hatalom urai kénytelenek voltak cselhez folyamodni. Ismeretes például, hogy Rózsa Sándort is csellel fogták el, mégpedig nemzeti önérzetére apellálva.

A betyárról alkotott másik felfogás a nép körében terjedt el. A nép szemében a betyár emberfeletti hőssé vált, aki minden áldozatra kész, csak hogy megtorolja a rajta és a hozzá hasonlókon esett sérelmeket. E felfogás sok romantikus történet hősévé tette meg a betyárt, és megteremtette az irodalmunkból jól ismert betyárromantikát, amely nemcsak nálunk, hanem a környező népek irodalmában is, számos fércműhöz és selejtes ponyvához szolgáltatott anyagot. Csak az utóbbi évtizedekben láttak napvilágot olyan kortörténeti dokumentumoknak is felhasználható művek, regényes életrajzok és elbeszélések, mint például Móricz Zsigmond *Rózsa Sándora*, M. Sadoveanu és Panait Istrati számos betyár tárgyú elbeszélése és J. Melicherčík nagyszerű Jánosik-monográfiája stb.

A BETYÁRBALLADÁK TARTALMI MEGOSZLÁSA

A nemzeti elnyomatás elleni küzdelem

Mindeme kérdéseknek a felvetésekor azonban óvakodnunk kell attól, hogy valamilyen közös nevezőre próbáljuk hozni a különböző balkáni és délkelet-európai népek betyárvilágát. Kétségtelen, hogy találunk közös vonásokat, hasonlóságokat. Így például az említett népeknél a betyárkodás létrejöttében és elterjedtségében két fontos probléma húzódik meg; az egyik a társadalmi nyomor, a másik az idegen uralomból eredő nemzeti elnyomatás. A betyárkodás megnyilvánulási formája és intenzitása azonban népenként különbözik egymástól. Ha például a kimondottan balkáni népek (görög, bolgár és szerb) betyáréletét vizsgáljuk, betyárballadáik azt mutatják, hogy az idegen elnyomás ellen küzdöttek a legelszántabban.

Az *újgörög kleftiszballedák* uralkodó témája a törökök elleni harc. E balladákban a következő témákat találjuk: a görög ifjú nem akar otthon maradni, kleftisz akar lenni, hogy harcoljon a törökök ellen; a kleftisz anyja siratja a törökök elleni harcban megsebesült fiát; a törökök díjat tűznek ki a kleftisz fejére; a kleftiszek az Olümposzra mennek, mert nem akarnak behódolni a töröknek; amikor a kleftiszt elfogják a törökök, bosszúállásra biztatja harcos társait stb.

A *bolgár betyárballadák* is főleg a hajdutok török elleni harcairól emlékeznek. Ilyen témákkal találkozunk: Csavdar vezér az öccsét hívja, hogy szabadítsa ki a pasa fogságából; Sztoján megtámadja és fogságba veti a falu népét robotoltató török bejt; Radul, menyasszonynak öltözve, társaival bevezeteti magát Szlivenbe, hogy elfogja a török basát; Tatuncsó lekaszabolja az elfogatására küldött törököket; Strahil koldusnak álcázza magát, hogy közel kerülhessen a törökökhöz, s rajtuk bosszút álljon; Nencsó pedig Amedcso basával vív harcot. A bolgároknál különben a társadalmi elnyomatás elleni küzdelem egybeesett a törökök ellen vívott nemzeti függetlenségi harccal. Ez a harc még a XVI. században kezdődött, s a XVIII-XIX. században részt vettek e harcban a bolgár hajdutok is, legtöbbször reguláris jellegű, nagyobb betyárcsapatokban. E hajdutsapatok élén a „vojvoda” állott, oldalán a zászlótartóval, aki rendszerint vörös vagy zöld zászlót vitt kezében.

A bolgárokéhoz hasonló elszántsággal harcoltak a törökök ellen a *szerb betyárok* is, akik kivették részüket a küzdelemből, melyet függetlensége kivívásáért folytatott a szerb nép. A szerb betyárélet főleg Montenegróban, Boszniában és Hercegovinában fejlődött ki. A törökök, háború idején, e vidéken kegyetlenkedtek a leginkább a szerb lakossággal. Békében viszont itt hajtották be a legszigorúbban a kivetett adókat.

A szerb jobbágyokat úgy adták-vették, akár a rabokat (D. I. Popović: *O haiducima* I. Beograd, 1930. 66. p.). A törökök ellen fellázadt betyárok főleg a határok mentén tanyáztak, de elállták a törökök által használt utakat is, így például a sztambul-belgrád-dubrovnikai utat. A törökök úgy igyekeztek kivédeni a betyárok támadásait, hogy karavánokkal jártak. A szerb betyárvezérekhez a sorsüldözöttek egész serege csatlakozott, nagyon megnövelve a harcosok számát, mely gyakran több száz főre rúgott. A szerb betyárok erejére jellemző, hogy a papok, félelmükben, imáikba foglalták a híresebb betyárokat, sőt nevük megtalálható a templomok falán levő felírások között is. A törökellenes hangulatra jellemző, hogy a harcokban részt vettek a betyárok feleségei és kedvesei is. A rajtaütéseket általában jól megszervezték, s egy-egy nagyobb támadás előtt megbeszélést tartottak, amelyen a vezér, harimbasa, kiosztotta a feladatokat a betyároknak.

A társadalmi igazságtalanság elleni harc

Lényegesen megváltozott a betyárballadák tárgya a Dunától északra levő közép-európai népeknél (román, magyar, szlovák és kárpátukrán). E népek betyárballadáiban a betyárok harca főleg a társadalmi igazságtalanságok megtorlására összpontosul. Ennek magyarázata abban keresendő, hogy az említett közép-európai népek jobbágyparasztsága kegyetlen társadalmi elnyomatásban élt. A közép-európai népek közül - úgy véljük - legsúlyosabb helyzetük a román jobbágyparasztoknak volt. Íme, néhány adat jellemzésül: C. Brîncoveanu uralkodása alatt (XVIII. század eleje) a román jobbágyparasztok huszonnégy napot voltak kötelesek dolgozni és dézsmát adni, de ezen kívül nem kevesebb, mint negyvenkétféle adót kellett fizetniük, hónapokra felosztva. Egy hónapra általában három-négyféle adó esett, különféle adókat kellett fizetniük állataik után is. Az adókat a legnagyobb szigorral hajtották be. Ha az előírt összeget nem fizették meg, az adószedők összefogdosták a férfiakat és asszonyokat, s bezárták őket vagy pedig kosarakba téve, beásták trágyadombba, éhezettették vagy hátrakötözve kezüket, halálra korbácsolták őket (M. Roller: *Istoria românilor*, 240. p.). Lényegesen nem változott meg sorsuk Tudor Vladimirescu forradalma (1821), a Szervezeti Szabályzat életbe léptetése után sem. Joggal mondta erről Marx a *Tőkében*, hogy „az a robotmunka törvénykönyve”. A bojárok és a papság továbbra sem fizetett adót, s az adórendszerben csak annyi változás történt, hogy számtalan fajtáját egyetlen adóba (birul) sűrítették, de az családfőként harminc lej volt. Igaz, hogy ezután a jobbágyparaszt pénzzel is megválthatta munkakötelezettségét, de csak a bojár értékelésének megfelelően, vagyis egy napi munkáért három napot kellett fizetni. A földesuraknak kijáró kötelezettségeken kívül a jobbágyparasztoknak más súlyos terheket is kellett viselniük (katonaállítási költségek, a csendőrök és hivatalnokok eltartása, utak karbantartása és így tovább).

De a Szervezeti Szabályzat számos akadályt gördített a parasztok költözködési jogának érvényesítése elé is. Így például az elköltözőknek be kellett jelenteniük szándékukat hat hónappal előbb, ki kellett fizetniük a földbirtokosoknak egész évi fizetnivalóikat: minden kártalanítás nélkül át kellett adniuk épületeiket; ki kellett fizetniük a községnek és az államnak egyévi adójukat. S ha mindezeknek eleget tettek, egy községből csak két ember költözködhetett el egyszerre, illetve egy évben. A községeknek pedig szigorúan megtiltották, hogy az önkényesen eltávozókat befogadják (N. Bălcescu: *Reforma socială la români*, 272. p.).

Jórészt e terhek elől elvándorolt jobbágyparasztokból kerültek ki a betyárok, akik csapatokba verődve, bosszút álltak elnyomóikon. A legtöbb román betyárballada híven tükrözi a betyárok társadalmi harcát. Így például Toma Alimoș, híres moldvai betyár, bosszút áll bojár gazdáján; Corbea és Miul, akik állítólag bojári származásúak voltak, s mellőzésük miatt álltak betyárnak, törbe csalással állnak bosszút Ștefan vajdán; Bujor a népnyzókat (ciocoiokat) tartotta rettegésben; Kodrán a gazdagok lovait rabolgatta el; Pinteá pedig, a híres máramarosi betyárvezér, több száz főből álló csapatával állt bosszút a parasztokat ért sérelmekért.

A román betyárballadákban azonban gyakran esik szó a törökök és görögök elleni harcról is. Mindez jól mutatja, hogy a balkáni népek betyárköltészetében uralkodó helyet elfoglaló törökellenesség, vagyis a nemzeti függetlenségért folytatott küzdelem, megtalálható a román betyárballadákban is, azzal a különbséggel, hogy itt már nem egyeduralkodó.

A többi említett közép-európai nép betyárballadáinak szinte egyetlen fő témája a társadalmi igazságtalanságok elleni harc. Ez a körülmény eléggé egyhangúvá teszi mind a magyar, mind a szlovák és kárpátukrán betyárballadákat, amelyekben a betyárnak a pandúrok által való üldözéséről és megbüntetéséről van szó.

A BETYÁRBALLADÁK TÍPUSAI

A balkáni és közép-európai népek betyárballadáiban e két témakör természetesen más-más megfogalmazásra talál. Jól érvényesül bennük az egyes népek sajátos nemzeti alkotásmódja, ezért találunk köztük többféle típust, változatot.

Ha az említett népek betyárballadait műfaji sajátosságaik szempontjából figyeljük, látjuk, hogy vannak olyanok, melyekben túltengenek a románci elemek, és vannak mások, amelyekben a drámaiak vannak túlsúlyban. Ez azzal kapcsolatos, hogy milyen esemény alkotja a balladák tárgyát. A balladák nagy részében valóságos történetek találhatók arról, hogyan harcoltak a betyárok elnyomói és üldözőik ellen, vagy pedig hogyan estek el az ellenük vívott küzdelemben. Egészen másképpen szól a népi költő, ha a betyárnak ellenségei feletti győzelmét ünnepli, és másképpen akkor, ha a betyár halálát vagy árulás útján való elfogatását mondja el. A tárgyból következik tehát a ballada műfaji jellege, sajátossága.

Amikor a betyárnak elnyomói elleni harcáról vagy győzelméről van szó, a ballada novellisztikus, illetve krónikaszerű. Ilyenkor túlteng benne a lírai elem, és szinte árad a népi költőből az öröm, hogy hőse, a betyár, győzedelmesen került ki a küzdelemből, hogy istenigazában bosszút állhatott ellenségén. Az egész balladát vidám légkör hatja át.

Egészen más hangulat árad azonban a betyárballadából, ha arról szól, hogy fogják el a betyárt a pandúrok, s hogyan bűnhődik meg tetteiért. Ilyenkor sok benne a drámai elem. Érezni, hogy a népi költő a betyár szomorú sorsával meg akar hatni, együttérzésre akar ösztönözni. Ezek a drámai típusú betyárballadák.

Általában a délkelet-európai népek betyárballadáiban a két említett balladatípus érezhetően elkülönül egymástól, és könnyen felismerhető. Néha azonban, főleg egyes román betyárballadákban, a novellisztikus és drámai elemek vegyesen fordulnak elő.

Ha a különböző balkáni és közép-európai népek betyárballadait vizsgáljuk, szembeszökő, hogy többségük a lírai elemeket bőven tartalmazó novellisztikus betyárballada. Vonatkozik ez főleg a bolgár, a szerb és a román betyárballadára. Mindez persze nem jelenti azt, hogy a betyárballadákból hiányzik a drámaiság.

Az említetteknel sokkal drámaibbak az újbörs, magyar, szlovák és kárpátukrán betyárballadák. De ezek drámaiságában is van különbség. A magyar és az újbörs betyárballadák drámaiságának forrása a betyár elbukása, halála, de az igazi drámai küzdelem, az ellenséggel való közvetlen harc, a legtöbbjükben hiányzik. Az újbörs kleftiszballadákban leginkább a sebesült betyár haldoklásáról és társainak való hagyatkozásáról van szó.

Az újbörs kleftiszballadákra emlékeztet a magyar betyárballadák szomorú, tragikus vége. E balladák is szinte kizárólagosan drámai jellegűek. Az egész magyar betyárballada-anyagban alig kettő a novellisztikus típusú: a *Fábián Pista* és *Szabó Pál* című betyárballada.

A szlovák betyárballadák között viszont mindkét típus megtalálható, bár többségükben e balladák is drámai jellegűek. Érdekes megfigyelni, hogy a Jánosikról szóló balladák között van néhány, amely a betyár üldözéséről szól, ezek novellisztikus típusúak, a többi ballada viszont drámai, mert Jánosik elfogatásáról és kivégzéséről szól. A drámai típusú betyárballadák megegyeznek abban is, hogy az eseményeknek csak a legfontosabb elemeit tartalmazzák. Ez jellemzi különben a novellisztikus szlovák betyárballadákat is, amelyekből teljesen hiányoznak a leíró, színező részek, s a népi költő csak a legfontosabb mozzanatokat fűzi csokorba. Innen ered a szlovák betyárballadának a miénkhez és a görög balladához hasonló tömörsége, gyakran pedig szaggatott előadási módja.

A kárpátukrán haidamakballadákban már csak drámai jellegűeket találunk. E balladák is, akár csak az újjörög kleftiszbballadák, a betyár haláláról szólnak. Persze ezekben sokkal több az esemény, mint amazokban, csak komor hangulatuk s hősük tragikus elbukása emlékeztet görög rokonaikra.

A BETYÁRBALLADÁK MŰVÉSZI SAJÁTOSSÁGAI

Mind a balkáni, mind pedig a közép-európai népek betyárbballadáinak típusajátsági felszínre hozzák az egyes népek alkotásmódjának jellegzetes nemzeti vonásait is, ami nemcsak változatossá, sokszínűvé teszi a hasonló témájú balladákat, hanem egyszersmind értékes művészi alkotásokká. Vannak népek, amelyeknek betyárbballadái valóságos remekműveknek tekinthetők a művészi elemek gazdagsága, változatossága szempontjából, és vannak olyanok, melyeknek balladáiban az egyszerűség, néha a túlzott egyszerűség jut érvényre.

Tartsunk rövid seregszemlét fölöttük. Az *újjörög balladákkal* kezdjük, nemcsak azért, mert ezek tekinthetők a legrégebbi betyárbballadának, hanem azért is, mert a balkáni népköltészetek, különösen pedig a görög, mint motívumkölcsonzó és -átadó, hatással volt a többi balkáni és közép-európai népköltészetre.

Az újjörög kleftiszbballadák sajátos vonása, hogy bennük számtalan a természeti elem (hegyek, folyók, nap, hold és csillagok), s ezek maguk is részt vesznek a kleftiszek harcaiban; segítik, támogatják őket és együtt éreznek velük. Az elesett kleftiszt megsiratja a természet is: sivár és kiaszott a mező, mert haldoklik a betyár.

Ritkábban szerepelnek a kleftiszbballadákban állatok. Ezek közül leggyakrabban a ló fordul elő, s úgy jelenik meg, mint a kleftiszek hűséges küzdőtársa, akinek a haldokló kleftisz hagyatkozását is elmondja, A madarak is szerepelnek e balladákban, különösen a sas, akinek a kleftisz úgy beszél, mint segítőtársának, s megkéri őt, hogy vigyen hírt társainak a közelgő veszélyről.

Igen érdekesek a kleftiszbballadák jelképei is. Találkozunk e balladákban a baljós álmok és a halál-házasság motívumával. Kétségtelen, hogy legszebb román népballada, a *Miorița* halál-esküvő jelképe is innen származtatható. (Lásd kötetünkben *Az újjörög kleftiszbballadák és a román népballadák* című tanulmányt.)

Érdekes megfigyelni viszont, hogy az újjörög kleftiszbballadákban nem találunk mesemotívumokat, sőt a mitológiai elemek közül is csak Kháron bukkan fel, aki a halott kleftiszt az alvilágba viszi.

Bővelkednek viszont a balladák a siratóénekekre emlékeztető részekben, így a hagyatkozásban és búcsúzásban. Szinte általános a kleftiszbballadákban, hogy a haldokló kleftisz maga mondja el végakarátát temetésére vonatkozólag. Az ilyen hagyatkozásnak sztereotip formájával találkozunk több balladában. Az említett díszítőelemek, jelképek gazdaggá és művészié teszik őket. Nagyban növeli e balladák művészi értékét tömörségük, rövidségük és megrázó drámaiságuk. Rövidségben talán csak a magyar betyárbballadák vetekedhetnek a kleftiszbballadákkal, amelyek között negyvensorosnál alig találunk terjedelmesebbet.

Kétségtelenül a román betyárbballadák bővelkednek leginkább művészi elemekben, formai szépségben. E balladák az említett népek betyárbballadái között a legterjedelmesebb epikus alkotások; kialakulásuk során sok vándormotívum került át a román népdalokból és a történeti tárgyú román népballadákból. A román népdalokból nemcsak a természeti képek gyakori szerepeltetése került át a betyárbballadákba, hanem az előadásmód vidám hangvétele is.

A legtöbb román betyárballada - s ebben is különbség van a román és más, említett délkelet-európai nép betyárballadája közt - általában természeti képpel kezdődik, akárcsak a román népdalok és a más tárgyú balladák - s ezeknek a hangulatkeltésen kívül az a jelentőségük is megvan, hogy általában előre jelzik a ballada tartamát, illetve az esemény kimenetelét. A hangulatkeltést szolgáló virágok és falevelek kiválasztása tehát nem a véletlen műve, hanem a céltudatos következetességé. Erre különben már V. Alecsandri is célzott (*Poeziile populare ale românilor*, 1866. 50. p.).

A román betyárballadák előadásmódja általában kétféle: vagy szorosan követi a tárgyalt esemény logikus menetét, vagy pedig csupán egyes eseményrészeket regisztrál, s ezeket a népmesékből átvett motívumokkal kapcsolja egybe.

A valóság érzékeltetésére szolgálnak az élethű leírások, kezdve a betyár külsejétől, fegyverzetétől, egészen lovának pontos leírásáig, valamint az ellenség ugyanilyen aprólékos bemutatásáig. Mindezekkel más délkelet-európai nép betyárballadaiban nem találkozunk.

A román betyárballadák sajátos vonása még, hogy át vannak szőve mesemotívumokkal, ami szintén megkülönbözteti őket a többi délkelet-európai betyárballadától. Gyakori eset a román betyárballadákban, hogy a nép mesebeli óriások tulajdonságaival ruházza fel híresebb betyárait. Így például Pinteá sebezhetetlen, Stanciu a rálőtt puszkagolyókat markába gyűjti stb.

Különösen gyakran szerepel e balladákban a mesebeli táltos. A román betyárballadákban érvényesül a népmesék formai hatása is, ilyenek például a sztereotip szövegű balladakezdekések.

A mesemotívumokon kívül más jelképekkel is találkozunk a román betyárballadákban. Egy részük jól ismert a nemzetközi balladakincsből, vagy megtalálhatók a más tárgyú román népballadákban is, ahonnan a betyárballadákba átkerültek. A leggyakrabban előforduló jelképek: az álom, az átok, az akasztófa, a menyasszony, a kizöldellő szárazfa és az áspiskígyó motívuma.

Végül gyakran előfordulnak a román betyárballadákban siratóénekekre emlékeztető részek, különösen a drámai, tragikus végződésűeknél (Toma Alimoș, Darie, Pinteá). Több betyárballadában a sirató részben a betyár szomorú végzetéről van szó. De találunk olyat is, melyben a betyár búcsúzik a világtól, társaitól, mégpedig első személyben (Jianu, Bujor).

Az újjörög balladából ismert hagyatkozással is találkozunk a román betyárballadákban. Két igen meghatározó példáját is említhetjük. Az egyikben Toma Alimoș lovának hagyatkozik: a másikban Darie az akasztófa tövében mondja el utolsó kívánságát. A felsorolt motívumok színessé, változatossá teszik a román betyárballadákat, amelyek művészi szépségben kiemelkednek a többi délkelet-európai betyárballada közül.¹ Két fogyatékoságukra azonban fel kell figyelnünk. Túl hosszúak, terjengősek és szétesőek. A gazdag epikai anyag ugyanis nem válik egységgé, nem lesz eléggé sűrítetté, s ez csökkenti az olvasó érdeklődését a cselekmény kibomlása iránt. Másik hiányosságuk éppen az előbbiből következik: a hosszúra nyúló anyag összekapcsolásakor elkerülhetetlenné válik sablonos fordulatok (azonos kérdésfeltevések, ismétlődő hangulatkeltő képek stb.) felhasználása, amelyek megszokottá és egyben unalmassá válnak. Mindezek a megállapítások csak a nagyobb terjedelmű balladákra vonatkoztathatók.

A *bolgár betyárballadák*, bár korlátozott mértékben, de tartalmaznak bizonyos színezőmotívumokat. Ezek közül néhány ismert az újjörög kleftiszballadákban is. Több balladában előfordul az erdő megszemélyesítése, amely mint a hajdut menyasszonya szerepel, a fű pedig mint az ágya. Érdekes megfigyelni „az erdő a menyasszonyod” motívumot, mert ebben, mintha a kleftiszballadákban gyakran szereplő halál-házasság jelképére ismernénk. Ugyancsak az újjörög balladákra utal a madár megszemélyesítése is.

A bolgár betyárballadák szépségben kitűnnek a többi balkáni balladák közül. Széppé teszi őket a zárt formai felépítés; a szó- és sorismétlések művészi és hatásos variációja; az eléggé tömör epikai anyag s a balladás fordulatok felhasználása.

A balkáni betyárballadák között a legegyszerűbbek, s motívumokban legszegényebbek a *szerb betyárballadák*. N. Iorga szerint formailag a kleftiszbballadákhoz hasonlítanak leginkább. Ugyanis akárcsak ezekben, a szerb betyárballadákban is életre-halálra menő küzdelem folyik a törökök ellen. Csakhogy a szerb betyárballadákban általában a szerb betyárok kerülnek ki győzedelmesen. Érdekes viszont megfigyelni, hogy egyetlen délkelet-európai nép betyárballadáiban sem találkozunk a különböző elmés cselekmények oly gazdag felhasználásával, mint a szerb betyárballadákban. A szerb betyár hol álruhát ölt magára, s úgy jut be a török szultán palotájába, hol pedig menyasszonyként kerül közel a törökökhöz s intéz váratlan támadást ellenük. A szerb betyárballadák említett motívumszegénységét talán éppen ezeknek a népi leleményesség alapuló cselekményeknek felhasználása ellensúlyozza. Gruica és Radoica a legnépszerűbb betyárok, akiknek különböző cselekményeket tulajdonítottak. Ezért nem válnak unalmassá a szinte egy tárgy - a törökökön való bosszúállás - körül mozgó szerb betyárballadák.

A színező motívumok teljes hiányát leginkább a *magyar* és a *szlovák betyárballadákban* tapasztalhatjuk. Ezek a balladák annyira tömörek, annyira csak a betyár szomorú sorsának drámai felidézésére szorítkoznak, hogy ez a körülmény szinte lehetetlenné teszi a szélesebb epikai keret alkalmazását, amely lehetőséget nyújtana bármilyen motívum szerepeltetésére. Viszont megtaláljuk bennük a siratóénekekre emlékeztető búcsúzkodást és hagyatkozást, mely csak annyiban tér el a kleftisz- és a román betyárballadák sirató részeitől, hogy szűkszavú és drámaian tömör, s igen jól kifejezésre jut benne a népnek a betyár iránti szeretete.

A *kárpátukrán haidamakballadák* már nem annyira motívumszegények, bár kétségtelen, hogy nem találkozunk bennük a motívumok olyan gazdagságával, mint az újgörög vagy a román betyárballadákban. Van a kárpátukrán betyárballadákban néhány motívum, melyek az újgörög kleftiszbballadákra emlékeztetnek, például a madarak megszemélyesítése.

Ugyancsak az újgörög kleftiszbballadák sirató elemeire hasonlítanak a kárpátukrán haidamakballadák sirató és hagyatkozó részei. Főleg az utóbbiak szerepelnek gyakran a balladákban.

A közép-európai és balkáni népek betyárballadáit újszerű és változatos tematikájuk, valamint kifejezésbeli, formai gazdagságuk révén új szint képviselnek nemcsak az egyes népek balladaköltészetében, hanem a nemzetközi balladakincsben is. A sajátosan nemzeti és nemzetközi jegyek harmonikus egységbe forrva jelennek meg e balladákban, s éppen ez adja meg értéküket, művészi magasabbrendűségüket.

A szomszéd és balkáni népek még ismeretlen értékei közelebb hozzák egymáshoz e népeket is, melyeknek a társadalmi nyomor ellen és a nemzeti függetlenségért vívott múltbeli harcaik oly sok közös vonást mutatnak a miéinkkel.

Az újjörög kleftiszballadák és a román népballadák

Újabb kori történelmünk folyamán nemcsak a mi népünk, de a többi dunai és Balkán félszigeti nép is rengeteget szenvedett a török hódoltság évszázadai alatt. Különösen sok szenvedés jutott osztályrészül a görög népnek, amely évszázadokon keresztül hőiesen harcolt függetlenségéért a törökök ellen.

Görögország 1453-ban került török hódoltság alá, s elnyomói elleni harcát minden külső segítség nélkül egymaga vívta. Igaz ugyan, hogy 1684-ben a velencei dózse kiszakította Dél-Görögországot a török hódoltságból, de ez nem tartott sokáig, mert néhány évtized múlva itt ismét a török lett az úr. De még majdnem száz évnek kellett eltelnie, míg 1769-1774-ben az orosz-török háború felcsillantotta a görög népben a török iga lerázásának reményét, hogy aztán egy fél évszázad nehéz harcai árán Görögország kivívja szabadságát 1821-1829-ben, s a törökök elismerjék az ország függetlenségét.

A török elnyomatás nehéz évtizedeiben a görög nép hős fiai, a harmatoloszok és kleftiszek a hegyekbe vonultak, s csoportokba verődve fegyveres támadásokkal törtek rá a völgyekben és városokban garázdálkodó törökökre. Macedonia és Tesszália hegyein, az Olümposzon, Pélionon, Pinduszon és Agraphán tanyáztak a bátor kleftiszek. Életük szakadatlan harcból állott, s csak télen húzódtak le a joni szigetekre rokonaikhoz, ismerőseikhez. Egyenruhaszerű öltözetükkel különböztek a többi görögtől, akik csodálattal tekintettek fel rájuk, s büszkék voltak vitézségükre. Érdemes megemlíteni, hogy milyen szoros kapcsolat állott fenn a görög nép és a kleftisz harcosok között: a híresebb kleftiszek képe ott függött a görög családok házában a falán.¹ Harcuk annyira népszerű volt, hogy a görög gyerekek is két csoportba állva - az egyik görög, a másik török volt -, kleftisz játékot játszottak, amelyben mindig a kleftiszek győztek.

A kleftiszek legendás vitézségével szemben tehetetlenek voltak még az olyan híres basák is, mint az albániai Ali, aki előbb törbe csalással akarta megtörni a kleftiszek harci erejét, de amikor az életben maradtak még elszántabban küzdöttek, hogy kapitányuk lefejezését megbosszulják, 1805-ben, Etoliában béketárgyalásra hívta egybe a kleftiszkapitányokat. Amikor Juszip, Ali testvére, megkérdezte a hős Atanadio kapitánytól, hogy lehet, hogy még mindig olyan sokan vannak életben, az így válaszolt: „Csak így folytassátok, számunk még nőni fog!” Végül Ali békét kötött a kleftiszekkel, lehívta őket a hegyekből, s kezükbe adta a síkságok fölötti uralmat.²

A kleftiszek a legelszántabb szabadságharcosok voltak, soha nem adták meg magukat, s ha elfogták őket, bátran, mintegy dicsekedve vallották be a törököknek tetteiket. Még halva sem akartak a török kezébe kerülni: Szinte állandó motívuma a kleftiszballadának, hogy az elesett kleftisz kéri társait, hogy fejét vágják le s vigyék magukkal:

Jer és vágd el pajtás fejem, itt kardom fényes éle,
Hogy a török ne lelje meg s ne tüzze közszemlére.
Mert ellenem, ha függve lát, örülne mámorában,
Anyám pedig, ha lát szegény, elpusztul bánatában.³

A KLEFTISZBALLADÁK

A kleftiszbballadák témái, akárcsak más népek betyárballadáié, híven fejezik ki a kleftiszek harcát az elnyomó törökök ellen. E balladák témáikban igen változatosak. A főbb témák a következők:

A török által elfogott kleftisz büszkén vallja be tetteit;⁴ az idősebb kleftisz arra oktatja a fiatalokat, hogy ne hódoljanak be a törököknek (e téma többször is szerepel); a görög ifjú nem akar otthon maradni, kleftisz akar lenni, hogy harcoljon a törökök ellen; a kleftisz anyja a folyóparton siratja megsebesült fiát; a törökök díjat tűznek ki a kleftisz fejére; több balladában az elesett kleftisz hagyatkozik társainak; hogyan temessék el; a törököknek behódolt kleftiszt lefejezik; Ali pasa levélben arra kéri a kleftiszeket, hogy jöjjenek el a hegyekből, de ők az Olümposzra mennek, mert nem akarnak hódolni. E téma több változatban is szerepel. A vízért menő kleftiszt elfogják a törökök, s kiáltja társainak, hogy álljanak bosszút érte; a kleftisz rosszat álmodik; megsebesül és bort kér, hogy sebeit kimossa; a meghalt kleftiszt mindenki siratja, csak a törökök örülnek; lelövik az elpártolt kleftiszt, aki gazdag lányt vett el; az egyik kleftiszről felismerik, hogy lány; a kleftisz-lány követ emeltet azzal, akihez hozzámegy; több balladában a kleftisz elfogatásáról van szó; a kleftiszt viszik akasztani; az elfogott kleftiszek levélben kérik társaiktól a váltságdíjat, hogy kiszabadulhassanak; a kleftiszek elfogják az embert; elfogják a papot, akitől kenyeret, bort és lányát kérik, hogy legyen, aki nekik a bort töltsse.

Amint a kleftiszbballadák témái mutatják, a kleftiszek harcaikat elsősorban a törökök ellen vívták, igen kevés ballada szól a gazdagok elleni harcukról.

Igen sok kleftiszbballada szól egyik-másik híresebb kleftisz vitézről, kapitányról. A leghíresebb kleftiszek, a balladák szerint, Bukoválsz, akiről több mint tíz ballada is szól; Diakosz, Dimosz, Nikotzárász, Andruzosz, Mitrosz stb. A lány-kleftiszek közül Dismando és Lambrosz váltak közismertté. Megemlítjük, hogy a kleftiszbballadák tudományos feldolgozására a múltban nem került sor, s e munkánkat balladagyűjtemények alapján készítettük.

A KLEFTISZBALLADÁK SAJÁTOSSÁGAI

Első pillanatra is szembetűnik az újjörög kleftiszbballadák sajátos nemzeti jellege, s több balkáni nép betyárballadáitól való különbözése.

A kleftiszbballadák jellemző vonása szabadságharcos jellegük. Alig találni közöttük olyat, amely ne a törökök elleni harcról szólna. Megható módon jut kifejezésre a balladákban a kleftiszek mélységes hazaszeretete, s a hazáért való áldozatvállalása. A törökök elleni harcot életre-halálra menő elszántsággal vívják, s harcukban nemcsak a nép, hanem a természet elemei is segítik őket, akárcsak a mesehősöket. Ebben is különböznek más népek betyárballadáitól.

A kleftiszbballadák általában szomorú témájúak; legtöbbször a sebesült kleftisz haldoklásáról és társainak való hagyatkozásáról szólnak. Ez azt mutatja, hogy a balladák - a valóságnak megfelelően - híven tükrözik azt a nehéz harcot, amelyet a kleftiszeknek vívniuk kellett a számbeli fölényben levő törökök ellen.

Érdekes megfigyelni, hogy a kleftiszbballadákban a kleftiszek sohasem vívják harcaikat egymagukban, hanem mindig társaikkal, csapatukkal együtt. A balladákban csak a leghíresebb kapitányok vannak név szerint megemlítve, általános az, hogy cselekedeteik névtelenül vannak felsorolva. Ebben is különböznek a többi nép betyárballadáitól. A kleftiszbballadának ez a

sajátsága kétségtelenül onnan ered, hogy a kleftiszek nem elszigetelve harcoltak az elnyomó törökök ellen, hanem mint utaltunk rá, csapatba verődve, melyet szinte katonai jellegű szabályok tartottak egyben. Az e szabályok ellen vétőket maguk a kleftiszek vonták felelősségre s büntették meg. A legnagyobb bűnnek számított az ellenséggel való paktálás és a behódolás, amelyekért halálbüntetés jár. Ilyen témájú ballada alig akad, ami azt mutatja, hogy erre igen ritkán került sor.

A kleftiszballadának talán a legszembeütőbb vonásuk szerkezeti felépítésük, sajátos hangulatuk, amely megkülönbözteti őket a környező népek betyárballadától.

Az újjörög kleftiszballadák sajátos alkotóelemei a természeti tűnemények, amelyek megszemélyesítve szerepelnek. Hogy e balladák motívumkincsét felmérjük, az alkotóelemeket a következő csoportosítás szerint tárgyaljuk: természeti elemek (hegyek, folyók, szél, fák, csillagok); állatok, főleg madarak (sas, kakukk, fülemüle, fogoly); jelképek (álom, esküvő-halál) és mesemotívumok.

A természeti elemek szerepe a kleftiszballadákban

Különösképpen sokat szerepelnek a kleftiszballadákban a hegyek. Legérdekesebb a motívumok közül az Olümposz és a Kisszabosz párbeszéde, amelyben az egyik kardjával, a másik puskájával dicsekszik. Az Olümposz így szól a Kisszabosznak: „Ne szidj engem, te ostoba, te töröktől taposott, hisz én vagyok a vén Olümposz, a leghíresebb a világon, akinek huszonkét csúcsa és hatvankét forrása van. Minden csúcson zászló leng s minden bokorban kleftisz van. A legmagasabb csúcson pedig sas ül.” A Kisszabosz azzal vág vissza, hogy nála lakik az aranytollú királlysas, aki a nappal beszélget s arra kéri őt, hogy ne hajnalban, hanem inkább délben süssön, hogy karmos lábai felmelegedjenek, s ő madarat és vadgalambot foghasson.

Az egyik balladában szintén a hegyek beszélgetnek egymással, Janosz kleftisz megkérdi, mi bajuk: hó vagy víz terhe nyomja őket? A hegyek azt válaszolják, hogy erre mentek a kleftiszek, rabszolgának vitték őket a törökök.

A folyók megszemélyesítésével is találkozunk egy-két esetben. Az egyik balladában a kleftisz anyja kővel dobálja a folyót, s kéri, hogy forduljon vissza, menjen el a kleftiszek tanyája felé, s értesítse őket a közelgő veszedelemről. Egyik-másik balladában (*Kitszosz és az anyja*) a kleftisz anyja azért dobálja kővel a folyót, hogy az lepadjon, s ő átmehessen rajta a kleftiszek tanyájához.

A szél is szerepel az egyik balladában: a kleftisz arra kéri, hogy hűsítse le őt, mert hősi harcot vívott tizenkétezer török ellen.

A nap, a hold és a csillagok megszemélyesítése is gyakori. Koliasz kleftisz anyja a naptól és a holdtól kérdezi, nem látták-e a fiát. Azt a választ kapja, hogy Koliaszt elfogták s viszik akasztani. Az egyik balladában a kleftisz megkérdi a csillagot, mi újság. A csillag elmondja, hogy az egyik kleftisznek ellőtték a kezét.

A kleftiszballadákban szereplő természeti elemek a mitológiák és a népmesék hőseivé nagyítják a kleftiszeket. Még a kleftiszek harcát is számos esetben természeti tűneményekhez, záporhoz, jégesőhöz hasonlítják.

Az állatok és madarak megszemélyesítése a kleftiszballadákban

Igen gyakran fordul elő a kleftiszballadákban a ló, mint hűséges küzdőtársa a kleftisznek, s akinek rendszerint utoljára hagyatkozik a kleftisz. A *Vovrosz és lova* című balladában⁵ a haldokló kleftisz így hagyatkozik lovának:

Kelj föl, gazdám, kelj föl, menjünk,
Csapatunk már messze haladt.
Nem mehetek, jó paripám,
Nem mehetek, meg kell halnom.
Áss gödröt körmeiddel,
Fényes ezüst patkóiddal.
Vigy el engem fogaiddal
S temess el a vájt gödörbe.
Aztán vidd el fegyvereimet,
Vidd el az én rokonaimhoz,
Vidd el aztán zsebkendőmet,
Vidd el az én kedvesemhez:
Sirasson meg, hogyha látja.

A kleftisz és lova közötti párbeszéd eszünkbe juttatja a *Toma Alimoş* című román betyárballadát, amelyben a román betyár hasonlóképp kéri lovát.

Gyakran szerepelnek a kleftiszballadákban a madarak, s ezek közül is elsősorban a sas. Több kleftiszballadában a kleftisz úgy beszél a sassal, mint segítőtársával, és megkéri őt, hogy vigyen hírt társainak a közelgő veszélyről. A sas a következő variációkban fordul elő: szomorúan tépi tollát, s amikor a kleftisz megkérdi; hogy miért búslakodik, azt válaszolja, hogy a török táborban azt hallotta, hogy támadást akarnak indítani a kleftiszek ellen. Bukoválás kapitány ekkor harcra buzdítja kleftiszzeit s fogadkozik, hogy amíg ő él, a törökök nem győznek. Az egyik balladában a sas kihallgatja a pasák tanácskozását. Egy másik balladában, amikor a tépett szárnyú sástól társa megkérdi, hogy mit csinálnak a kleftiszek, azt válaszolja, hogy nézzen szárnyaira, olyanok a kleftiszek is.

Szinte alig van kleftiszballada, amelyben madár ne szerepelne. A legtöbbször nem tudni, hogy milyen madárról van szó. Több ballada sztereotip kezdősoraiban három madár ül az ágon és beszélget. A madarak megszemélyesítve fordulnak elő és segítik a kleftiszek harcát azzal, hogy értesítik őket a törökök közeledéséről, vagy azzal, hogy hírt visznek a hősökrol rokonaiknak. A madarak a következő variációkban fordulnak elő: a madár jelenti, hogy a törökök díjat tűztek az egyik kleftisz fejére; elmondja, hogy Krisztoszt körülvették a törökök; jelenti, hogy a törökök el akarják pusztítani a kleftiszeket. A kleftisz arra kéri a madarat, hogy értesítse Janint arról, hogy a törökre ne bízsa magát, mert ő bízott bennük s most kettévágva fekszik. A madár elmondja, hogy a kleftiszt elfogták.

Több balladában előfordul, hogy a madár emberi hangon énekel. Az egyik balladában például a madár azt mondja a kleftisznek, hogyha van emléke, küldje el tőle kedvesének. A madár arról énekel emberi hangon, hogy Zidrosz csak úgy menekülne meg a haláltól, ha minden hegyen járna, s minden gyógyfüvet ismerne. A kleftisz azt válaszolja a madárnak, hogy nem akar meghalni, mert az ellenség örülne annak, de övéi, felesége és gyereke megsiratnák.

Találunk olyan balladákat is, amelyekben a madár meg van nevezve. Az egyik balladában például az álmában felébredő kleftisz megkérdi a fogoly madártól, hogy miért sír. A fogoly azt válaszolja, hogy egy fekete sas üldözi.

Több balladában a fogoly a kakukkal együtt szerepel. Az egyik balladában például a két madár arról beszélget, hogy ropognak a puskák. Amikor megkérdik tőlük, hogy mire lőnek, talán esküvőre pufogatnak, azt válaszolják, hogy a törökre lőnek. Egy másik balladában foglyok és kakukkok jelentik, hogy Dimosz fejét levágták, s az a kismadár, amelyik fejére szállt, emberi hangon beszélt. Más esetben a foglyok és kakukkok arról beszélnek, hogy a török vezér megindult a kleftiszek ellen. Az egyik balladában galamb is szerepel. A kleftisz a galambbal beszélget s megkérdi, hogy miért olyan szomorú.

Szerepel még a kleftiszbballadában, de csak mint hasonlat, a fülemüle is. A meglőtt kleftisz úgy énekel, mint a fülemüle.

A kleftiszbballadák jelképei

Az álom jelképe. A kleftiszbballadákban igen keveset szerepel az álom, mindössze három-négy esetben talákoztunk vele. De sajátos formában találjuk meg: mindig zavaros víz képében jelenik meg a kleftisz előtt, s ez mindig rosszat jelent. Az egyik balladában a kleftisz arról álmodik, hogy nem tud átúszni a zavaros vízen, mert előtte és körülötte fejek úsznak. Amikor társai kéri, magyarázza meg, mit jelent álma, azt mondja, hogy sok törököt ölnek meg, de ők is megsebesülnek. Ez a motívum módosulva fordul elő másutt, ahol a folyó bevitte a mélybe a kleftiszt.

Érdekes megfigyelni, hogy a magyar és román betyárballadákban szereplő kettétört kard csak a Dimoszról szóló balladában fordul elő, amelyben a kleftisz álmában zavaros vizet lát s azt, hogy kardja elmerül a vérben. Jelentése nincs megadva, de bizonyára nehéz harcokat jelent.

Esküvő-halál jelképe. Ez a motívum igen gyakori a kleftiszbballadákban. A legáltalánosabb előfordulási formája az, hogy az összegyűlt kleftiszektől megkérdik, mi van ott: ünnep vagy lakodalom. A válasz erre az, hogy meghalt a vezér, Kháron elvitte.

Ugyanez a formula szerepel egy másik változatban, amely megtoldja a választ a kleftisz hagyatkozásával: ne mondják meg anyjának, hogy meghalt, inkább mondják azt, hogy megházasodott, a köszikla lett a sógora, a fekete föld a felesége, s a sok kavics a rokonai.

Ugyanez a motívum több változatban is szerepel. Az egyik balladában az elesett kleftisz azt üzeni a kapitánynak, Mitrosznak, hogy ne várja őt, nem ölték meg, csak elment s megházasodott, s három asszonyt vett el: egyet Runthurából, a másikat Phivából s a harmadikat Libádiból, akinek három harcos kapitány bátyja volt. Egy másik balladában a haldokló Mitrosz azt üzeni kedvesének, hogy ne vegye fel új ruháját, ne menjen templomba, ne fonja be a haját, s ne legyen büszke, mert ő meghal. A lány visszaüzen neki, hogy öltözzön fel szépen, mert vasárnap jön, s esküvőre mennek. Mitrosz azt üzeni vissza, hogy nincs ereje felöltözni, meghal. A ballada azzal végződik, hogy a rokonok elsiratják a kleftiszt.

A szegfű-rózsa virágzása: az élet jelképe. Ezzel a motívummal csak egy balladában találkoztunk. A harcba induló kleftisz arra kéri anyját, hogy ültessen rózsát és piros szegfűt, s amíg azok virágoznak, ő nem hal meg. Ha mindkét virág elhervad, ez azt jelenti, hogy ő megsebesült, s anyja öltön gyászruhát. A rózsza és a szegfű tizenkét évig virágzott, de az egyik tavaszi reggel, május elsején, mennydörgött és sötétség lett. A szegfű felsóhajtott, a rózsza könnyezett s elhervadtak, virágjuk is lehullott. Ekkor a kleftisz édesanyja is meghalt.

A virágok jelképével találkozunk mind a mi balladáinkban, mind pedig a románokéiban, azzal a különbséggel, hogy ezekben a virágok a boldogtalan szerelmesek sírjából nőnek ki, s hirdetik az örök szerelem diadalát, s megátkozzák az őket szétválasztó szüleiket (*Kádár Kata*). Az erdélyi románoknál is megtalálható a *Kádár Kata* című balladánk témája.

Látomás. Csak egyetlen esetben találkoztunk vele a Giftakisról szóló balladában a halál-házasság motívummal kapcsolatban. Giftakis azt üzeni anyjának, hogy ne várja, mert megházassodott - megölték. Elmondja, hogy kinézett a házból s ciprusfát látott virágozni, amelynek gyümölcse olyan volt, mint a szőlő, s ha azt anya megeszi, nem születik fia. Hozzáteszi, hogy milyen jó lett volna, ha az ő anyja is evett volna abból, mert akkor ő nem született volna meg, s most nem kellene meghalnia.

Mesemotivumok igen ritkán szerepelnek a kleftiszballadákban. Csak egy balladában találkoztunk a mesebeli próbatétellel. A kleftisz-lány ahhoz akar feleségül menni, aki a nagy követ felemeli. A lány ugyanis fiúnak öltözve együtt harcolt a kleftiszekkel, de az egyik felismerte s feleségül kérte. A kleftiszek közül csak egyiknek sikerült felemelnie a követ s a lány hozzáment feleségül.

Mitológiai elemek igen ritkán fordulnak elő a kleftiszballadákban. A mitológiai személyek közül általában Kháron szerepel, amint a halott kleftiszt az alvilágba viszi.

A kleftiszballadák siratóénekekre emlékeztető részei

Említettük, hogy a kleftiszballadák tragikus végződésűek, s a legtöbb balladában az elesett kleftiszt sajnálják, siratják társai és rokonai. Ezek a részek igen hasonlatosak mind a mi, mind pedig a románok betyárballadáiban megtalálható siratóénekszerű részekhez.

Akárcsak a román betyárballadákban, a kleftiszballadákban is a sirató részek kétféle formában fordulnak elő: az egyik, amikor a rokonok siratják a meghalt kleftiszt: a másik az, amikor a sebesült kleftisz halála előtt hagyatkozik és búcsúzik társaitól.

Az elsíratás. Két Mitroszról szóló balladában és a Kitoszról szólóban fordul elő. Az egyikben a kleftiszt a szülei siratják s megkérdik tőle, nem akar-e esküvőt? Azt feleli, hogy nem akar, s arra kéri anyját, hogy hajoljon hozzá le, hogy utoljára megcsókolja. Ezután hagyatkozik arról, hogyan viseljen gondot legényeire. Majd elkéri puskáját, hogy megcsókolja, mert őt eljegyezte Kháron.

A másik balladában Mitrosz azt kéri, hogy sirassák meg a fák, sziklák, források és a jelenlevők mind, mert ő meghal. A *Kitosz halála* című balladában társai siratják a haldokló kleftiszt, aki így vigasztalja őket: „Ne sírjatok gyermekek, leszek én még ép is!”

Általában a balladákban az elsíratás és a kleftisz hagyatkozása egybeolvad.

A hagyatkozás. A kleftiszballadákban szinte általános az, hogy maga a haldokló kleftisz mondja el végakarátát temetésére vonatkozólag. Az ilyen hagyatkozásnak sztereotip formája található meg több balladában is, amely így hangzik:

Ássátok meg úgy a sírom: magas legyen, széles is,
Hogy felálljak, ha csatázom, beleférjek kétszer is.
Hagyjatok majd napkeletre ablakot a sír felett,
Fecskemadár ott csicsereg majd, ha jó a szép kikelet,
S hogyha eljő a virágos május első hajnala,
Ott jelenti felderültét a pacsirta víg dala.

(*Dimosz a halálos ágyon*, Vértessy Dezső fordítása)

Egy másik balladában ugyanez a hagyatkozás kis változtatással szerepel. A kleftisz arra kéri társait, hogy hegyre vigyék s fektessék zöld ágakból készített ágyra. Ezután következik a sírra vonatkozó kívánság.

Ezekben a hagyatkozásokban jól kifejezésre jut a kleftisznak az a meggyőződése, hogy harca a török elnyomók ellen nem ér véget halálával, hanem azon túl is folytatódik.

Az egyik balladában a kleftisz tamburáját kéri, hogy énekét eldalolhassa. Egy másik balladában a kleftisz arra kéri társait, hogy ne sirassák, hanem vigyék a keresztútra, a platánfák alá, hogy a hősök megtalálhassák. Előfordul az is, hogy a haldokló kleftisz arra kéri társait, hogy sírját kezükkel ássák meg, fegyvereit vigyék el rokonaihoz, gyűrűjét pedig kedveséhez.

Búcsúzás. A kleftiszballadákra általában a hagyatkozás jellemző, de előfordul az is, hogy a haldokló kleftisz elbúcsúzik a hegyektől, forrásoktól, patakoktól, és a pásztorkorlátoktól.

A hagyatkozásokban különösen gyakori, hogy a kleftisz miután végakarátát elmondja, elbúcsúzik társaitól és rokonaitól.

A kleftiszballadák szerkezeti felépítése

Az újbörmökleftiszballadák sajátos szerkezeti felépítésűek. Legszembetűnőbb vonásuk rövidségük, általában kevés eseményt tárgyalnak. Hiányzik belőlük a gazdag epikai anyag. A legtöbb esetben vagy a kleftisz haláláról szólnak, vagy annak üzenetét tartalmazzák társaihoz. Nem találjuk meg bennük a kleftisz-harcok leírását sem, s a balladákban csak e harcok végzetes következményeiről, sebesülésről és halálról van szó. Innen ered rendkívüli tömörségük, amiben a mi balladáinkhoz és a szlovák balladákhoz hasonlítanak. Az újbörmökleftiszballadák csupa drámai elemből épülnek fel, s ezzel magyarázható, hogy az általunk megvizsgált gazdag kleftiszballada-anyagban igazi novellisztikus típusú balladát nem találtunk. Bátran mondható tehát, hogy az újbörmökleftiszballadák általános jellemvonása a tömörség és a drámaiság.

Másik jellemző sajátosságuk párbeszédese formájuk. Ennek kétféle változata fordul elő: a kleftiszek beszélgetnek egymással, vagy a kleftisz a madárral, a lóval beszélget.

A kleftiszballadákban - akárcsak a mi balladáinkban - gyakran fordulnak elő szóismétlések vagy egész sorok megismétlése. Gyakori a sztereotip szöveggel való kezdés, amely rendszerint a halott kleftisz-kapitány hollétére vonatkozó kérdésfeltevésből és a rá adott válaszból áll. A sztereotip szövegű kezdés másik formája, hogy benne madarak a kleftiszekre közeledő veszélyről beszélgetnek. Általában három madár beszélget egymással. De ez a szám más vonatkozásban is a leggyakrabban fordul elő.

Amikor a ballada nem kezdődik sztereotip szöveggel, akkor természeti kép vezet be - akárcsak más népek betyárballadáiban.

Megemlítjük még, hogy a sztereotip szövegű sorok, akárcsak a román betyárballadákban, előfordulnak a balladák szövegében is. Legtöbbször arról szólnak, hogy a kleftisz elmondja, milyen híres ember ő, hogy mennyire ismerik őt barátai és a hősök.

A kleftiszballadák szövege nem rimel következetesen, s ebben ismét a román betyárballadákhoz hasonlítanak.

A GÖRÖG NÉPBALLADÁK HATÁSA A ROMÁN NÉPBALLADÁKRA

A szájhagyományozó népköltészeti alkotások témái, motívumai általában nem maradnak meg egy nyelvterületen belül, hanem áttérjednek mindazokhoz a népekhez, amelyekkel kapcsolatba kerülnek. A pásztorkodó románoknál általános volt, hogy nyájjaikkal messze vidékeket kerestek fel, ahol megfelelő legelő és éghajlat kínálkozott. Így jutottak el messze déli vidékekre

Thesszália és Macedónia síkságaira. A görögökkel való közvetlen kapcsolat jelei megmutatkoztak a román népköltészetben is. Már a múlt század második felében ismeretessé vált, hogy a román népköltészetre hatást gyakorolt az újjörög népköltészet.

A görögöknek a balkáni népek népköltészetére gyakorolt hatására elsőnek a román Alexandru Odobescu figyelt fel, s úttörő jellegű népköltészeti tanulmányaiban *Căntecele poporane* és *Răsunatele ale Pindului în Carpați* (1887), az összehasonlító módszer segítségével felhívta a figyelmet néhány közös vonásra. Jóllehet Odobescu nem tudta tudományosan megmagyarázni a görög és a román népballadák közötti hasonlóságot, de helyes irányban kereste a kapcsolatot, és sok megállapítása mindmáig figyelemre méltó.

Odobescu érdeme, hogy felismerte a legrégibbnek tartott *Miorița* című román népballada⁶ kapcsolatát az újjörög népballadákkal, pontosabban az Adonis haláláról vagy házasságáról szóló Linos dalokkal. Odobescu helyesen mutatott rá, miként fejlődött tovább a görög eredetű ballada témája a román nép körében, s vált egyre nemzetibbé. Szerinte ugyanis e ballada a thesszáliai és macedóniai románoknál alakult ki először, amit többek között bizonyítanak olyan - csak a macedóniai románok nyelvében előforduló - szavak, mint az „ortoman”, ami szépet; a „laie”, ami fekete juhok és a „bucălaie”, amely vándorlót jelent. Odobescu szerint a balladában szereplő gyönyörű természeti leírás az Olümposzra illik rá, s az olyan elnevezések, mint Ungurean (magyarországi), Vrâncean (Putna vidéki) oiță birsană (barcasági juh) később kerültek bele a balladába, amikor az eljutott a Dunától északra élő románokhoz.⁷

Odobescu nyomán más román kutatók is utaltak a *Miorița* témájának görög eredetére, így többek között M. Gaster is.⁸ Újabban Gáldi László vetette fel a *Miorița* görög gyökerének kérdését,⁹ s a balladában olyan görög eredetű vallásos motívumokat lát, amelyek több régi román kolindában megtalálhatók.¹⁰ Gáldi azonosítja az e kolindákban szereplő Máriát (aki fiát keresi, még nem tudván, hogy keresztre feszítették, mert ezt titkolják előtte), a *Miorița*-ban szereplő anyával és pásztorral, akinek halálát el akarják titkolni anyjától. A *Miorița* című ballada eredetével számosan foglalkoztak a román kutatók közül, s helyesen utaltak görög eredetére, de nem adták meg pontos forrását. De nem is adhatták meg, hiszen nem keresték e mű gyökereit az újjörög kleftiszbballadákban. Márpedig ott kell keresni!

Láttuk, hogy a kleftiszbballadák legáltalánosabb motívuma a halál-házasság motívum. Véleményünk szerint a *Miorița* ballada első része, az esemény: a pásztor ellen szövetkező társak gyilkos szándéka román eredetű; annál is inkább, mivel a pásztorvilágban ez gyakran megtörtént. Ezt az alapeseményt egészítette, kerekítette ki aztán a nép a halál-házasság motívumával a kleftiszbballadákból. De az átvétel - még a motívumok esetében is - nem szolgai módon történt. Ezért a *Miorița*-ban a pásztor vőfélye a nap és a hold, násznépe a fenyők, papjai a hegyek és madárkák; fáklyái: a csillagok. De eltér a román ballada abban is, hogy míg a kleftiszbballadákban nincsen megmondva, hogy kit vesz el a kleftisz, itt tudjuk, hogy tündérlányt.

A *Miorița* balladával kapcsolatban érdemes megfigyelni, hogyan érvényesül az alkotó átvétel a moldvai csángóknál, ahol a ballada *A pakulár* címmel található meg.¹¹ Az eltérések a következők: nem tudjuk meg, hogy a három „pakulár legény” milyen vidékről való volt, s azt sem, hogy a pásztor hűséges báránycsorda fedő társai gonosz szándékát. Nincs meg benne a násznép fentebb ismertetett felsorolása, csak annyi, hogy a Nap hűgával, a Földnek zsírjával házasságba kötött össze. A pásztor itt nemcsak anyjának üzen, hanem két húgocskájának is. Végül a hagyatkozásában azt kéri a pásztor, furulyáját tegyék lábához, hogy amikor a szél azt fújja, mindenki azt higgye, hogy ő magát siratja.

De a kleftiszballadák halál-házasság motívuma nemcsak a *Miorița* című román népballadában található meg, hanem az albán népballadákban is.¹²

Fellelhető még e motívum a francia népköltészetben is, amint ezt Tache Papahagi állítja.¹³

Mindezek a példák azt mutatják, hogy a kleftiszballadák halál-házasság motívumának széles körű kirajzása figyelhető meg.

Van az újjörög népköltészetnek egy másik motívuma is, amely megtalálható mind nálunk, mind a románoknál, sőt más balkáni népeknél is. Ez az *Arte hídja* című görög balladában szereplő befalazási motívum.

Ezen a motívumon épül fel a román *Meșterul Manole* című ballada és a mi *Kőműves Kelemenné* című balladánk. De mily nagy a különbség e két ballada felépítésében és művészi megformálásában!

Lássuk előbb a görög balladát. A víz szelleme mondja az építőknek, hogy ember kell a falba, a főpallér felesége. A kőműves madárral üzen feleségének, hogy hozza későn neki az ebédet. A madár fordítva mondja az üzenetet, s az asszony nemsokára meg is jelenik. A férje szomorú, s mikor az asszony megkérdi, mi a baja, azt mondja neki, hogy gyűrűje a vízbe esett. Az asszony ekkor vállalkozik rá, hogy leszáll a mélybe, s felhozza a gyűrűt. Azonban hiába keresi, sehol sem találja. Ekkor a kőművesek felhozzák és befalazzák. Az asszony elpanaszolja, hogy három leánytestvére is így érte a végét, s átkot mond. Férje arra kéri, vonja vissza átkát, nehogy bátyját baj érje. Ezzel végződik a ballada.

E ballada román változata, a *Meșterul Manole*,¹⁴ amely a legenda szerint a XIV. században uralkodó Negru vajdához kapcsolja eseményét. A vajda szép kolostort akar építtetni Manole mesterrel és tizenegy társával. A fal azonban leomlik, s ekkor fogadást tesznek a mesterek, hogy annak feleségét, aki előbb odajön, befalazzák. Manole, amikor közeledő feleségét megpillantja, az éghez fohászkodik, hogy esőt adjon, s kiáradjanak a patakok, hogy felesége ne érhesse oda. Az asszonyt azonban mindez nem tartja vissza. Ekkor Manole kéri a szelet, hogy fákat s hegyeket döntsön le, de hiába a fergeteg, az asszony elsőnek ér oda. Ekkor a kőművesek úgy kezdik befalazni, mintha játékot üznének. Az asszony előbb maga is elhiszi a játékot, csak később ijed meg, amikor a fal emelkedik, s arra kéri férjét, hogy hagyják abba, mert életét kioltják. A ballada azzal végződik, hogy Negru vajda halállal bünteti a kőműveseket, amikor azt mondják, hogy még szebb monostort is tudnának építeni.

Mily sokban különbözik a román változattól a mi *Kőműves Kelemenné* című balladánk! A kőműves felesége itt feudális úrnőként viselkedik, aki parancsot ad a szolgának, hogy a lovakat befogja, s hiába kéri a szolga, hogy forduljanak vissza, az asszony büszkén mondja, hogy a hat ló s a hintó az övé. Itt mintha azért érne a halál, mert nem hallgatott szolgájára, mert gögös volt.

E balladának sok variánsa ismeretes, amelyek közül a leginkább hasonlít a románhoz az egyik Nyárád menti változat, amelyben - a többiektől eltérően - élve falazzák be Kőműves Kelemenét.¹⁵ A román balladához úgy hisszük, hogy a moldvai csángóknál megtalálható változat hasonlít a legjobban.¹⁶ Ebben a balladában megfigyelhető, miképpen keverednek a magyar és a román variánsok elemei. Nem szerepel e balladában Negru vajda, de Manole igen. Felesége itt parancsot ad szolgájának, hogy fogjon be s vigye őt Déva várához. Férje fohászában farkas, medve és köeső szerepel. A román balladától teljesen eltér befejező részében, abban, hogy nincs meg Negru vajda kegyetlen bosszúja, s ehelyett azzal végződik, hogy a befalazott asszonyt férje vigasztalja, hogy ne aggódjék, lesz ki gyermekét megfürösse, kötözzesse és etesse: a jó madárcák.

De a tárgyalt változatokon kívül az *Arte hídjáról* szóló görög balladának még más változatai is ismeretesek a balkáni népek költészetében. Megtalálható a bolgároknál is a *Manoil* című balladában; a szerbeknél a Skodra város építéséről szóló balladában,¹⁷ s ez a változat átment az albánokhoz is.¹⁸

Az elmondottak jól bizonyítják, hogy a balkáni és a dunai népek népballada-költészete nem fejlődött egymástól izoláltan, és számos tartalmi és formai elem található meg benne részben közös kincsként, de leginkább megváltozott jelentésű nemzeti vonással gazdagodva.

Az újjörög kleftiszbballadák ilyen értelmű vizsgálatára mindeddig nem került sor, s ez a balladák szövegeire támaszkodó tanulmány felhívja a figyelmet nemcsak e gazdag népballada-kincsre, hanem arra a közvetítő szerepre is, amelyet más balkáni és dunai nép népballada-költészetére gyakorolt.

Tanulmányunk közzlése után több mint másfél évtizeddel, 1976-ban jelent meg Vargyas Lajos: *A magyar népballada és Európa I-II.*¹⁹ című nagy jelentőségű vállalkozása, amelyben új megvilágításba helyezi *Kőműves Kelemenné* című balladánkat a kelet-európai és balkáni népek hasonló tárgyú balladái között.

Ismeretes Grozescu Julian feltételezése²⁰ a múlt század hatvanas éveiben arra vonatkozólag, hogy tárgyalt balladánk román eredetű, s a Kríza János által közölt *Kőműves Kelemenné* nem más, mint a *Meşterul Manole* című román ballada fordítása. Bár magyar részről korábban is cáfolták ezt az állítást, de meggyőzően Vargyas Lajos bizonyítja, hogy balladánk nem átvétele valamelyik balkáni nép balladájának, hanem valamennyinek forrása, amelyből a környező népek hasonló tárgyú balladái eredeztethetők.

Csupán Vargyas Lajos végkövetkeztetésére térünk ki, amely szerint a magyarok a kaukázusi népektől építő-áldozati mondát hoztak magukkal, s ebből alakították ki a történetet a falba épített kőműves feleségéről. Ez a történet tovább terjedt aztán a balkáni népeknél, és sok változtatással - amelyeket Vargyas részletesen kimutat - a bolgárokhöz került, akiktől átvették a szerbek, tőlük az albánok, a görögök és a Kárpátokon túli románok, akiknél új elemként szerepelt, hogy a vajda a feleségét elvesztő mestert megbüntette.

A román *Manole mester* című balladával kapcsolatban Vargyas megemlíti, hogy Erdélyben e balladát kolindaként éneklik, s ellentétben a regáti változatoktól, nem szerepel sem Negru vajda, sem az argesi kolostor, s több vár építéséről szólnak. A befejezésben elmarad a kőművesek megbüntetése, s lényegében a mi balladánk tartalmát követik, akárcsak a csángó változatok.²¹ Terjedelmük is rövidebb a más vidéki román balladaváltozatokénál, s ebben is közelítenek a magyar balladához.

Pintea Gligor alakja a mondákban és a betyárballadákban

A XVIII. századi magyar-román kapcsolatoknak igen érdekes alakja Pintea Gligor, a híres erdélyi román betyárvezér, akinek emlékét több román monda és betyárballada őrzi. Bár alakja megihlette Gaál Józsefet *Szirmai Ilona* című regényében és legnagyobb mesemondónkat, Jókai Mórt is, *A lőcsei fehér asszonyban*, mégis a híres román betyárvezér életéről csak szórva-nyosan jelent meg néhány hiteles adat. Általában mind ez ideig csak annyit tartottunk számon róla, hogy 1703-ban esett el Nagybánya ostrománál. Ugyanis Pintea hatalmas betyár csapatával a kurucok oldalára állt, s bevette Nagybánya városát. Pintea alakja tehát a kuruc háborúk történetéhez kapcsolódik, és értékes fejezettel gazdagítja az erdélyi magyar és román jobbágyok közös harcát a nemzeti függetlenségért.

Igen jelentős folklorisztikai adatokat szolgáltatnak a Pinteáról szóló mondák és betyárballadák is, amelyekben nemegyszer bukkanunk magyar folklorisztikai átvételre.

Mindezeket figyelembe véve, úgy hisszük, nem érdektelen, ha összefoglaljuk és részben új kutatásokkal egészítjük ki a Pintea életére és betyártevékenységére vonatkozó adatokat és feldolgozzuk a rá vonatkozó mondákat és betyárballadákat, melyek mind ez ideig ismert kiadványokban kallódnak.

PINTEA ÉLETÉRE VONATKOZÓ FELJEGYZÉSEK

Mindenekelőtt érintenünk kell keresztnévének kérdését, mivel eltérő módon említik az egyes feljegyzések. A néphagyomány és néhány feljegyzés szerint Pintea Gligornak hívták. Viszont a nagybányai levéltár adatai szerint a körösvényekben mint Simion Pintea szerepel.¹ Nevének pontos megállapítását megnehezíti az is, hogy a legtöbb levéltári iratban a betyár csak családi nevével szerepel, amelyet magyarosan Pintyének írtak. Valószínűnek tartjuk, hogy a néphagyomány adata a helyes, s a betyár igazi neve Pintea Gligor. Így szerepel egyes balladagyűjteményekben is. Fel kell vetnünk nemesi származásának kérdését is. Levéltári kutatásaink során találtunk is egy Pintea György nevezetű személyt a Kővár vidéki nemesek listáján.² Ugyancsak nemesi családból származtatja Pr. Ion Bîrlea, román kutató is: „Eredeti neve: Pintea Gligor, nemes család Budești máramarosi községből. Nemességét igazolta a máramarosi megyei bíróság előtt 1763-1768 között.”³ Meg kell jegyeznünk, hogy az említett évszámok tévesek, mivel a betyár 1703-ban már halott volt. Ugyancsak téves adatot közöl Pintea életéről Atanasie Marin Marienescu is, aki szerint a betyár II. József idején élt, 1765-1790 között.⁴ A népi mondákban és balladákban úgy szerepel, mint szegény jobbágyok gyermeke. Annyi biztos, hogy betyártevékenysége nem mond ellent származásának, hiszen a román betyárok között nem egy bojári származású volt (Toma Alimoș, Jianul, Miul), s a szegények oldalára állva szembefordult osztályával.

Sokkal részletesebb és megbízhatóbb adatok maradtak fenn Pintea betyártevékenységéről. Részletesebb és megbízhatóbb adatainkat a *Nagybánya és vidéke* című újság közléseiből vesszük, amely ismertette a nagybányai levéltár ide vonatkozó anyagát.

A legelső feljegyzéseket Pinteáról 1699-ből találjuk. Bizonyára korábban kezdte meg betyártevékenységét, mert ez időben már olyan betyár csapatokkal rendelkezett, hogy elfogatása lehetetlennek látszott, s ezért kegyelmet ígértek neki, ha felhagy betyártevékenységével. Íme az átirat szövege: „A fölöttébb elszaporodott s rablásaikat egészen fegyelmezett rendszerrel üző

»hegyi tolvajok« (Hollómezei Pintye) üldözése a kézre kerítésére nézve semmire sem mehetvén sem a vidék fegyveres őrsege, sem Lövenburg gr. szt. parancsnok katonai intézkedése: jónak látta ez elfogadni, Nagy és Felső-Bánya-városok azon tanácsát, hogy az említett rablókat kegyelem ígérete mellett kísérelje meg ezen életmódjukkal felhagyni. - Írt is a két város pecsétje alatt a rablóknak, kikhez a kegyelmi iratot a két városból alakult követség vitte meg a hegyek közé.”⁵

Érdekes az a levéltári közlés, amely szerint Pinteá állítólag meg akarta adni magát, s „fizetésének megállapítása céljából - Szatmár, Szabolcs, Máramaros, Középszolnok megyéket, Kővár vidékét, úgy Nagy- és Felső-Bánya városokat követek küldésére szólítja. Ezek meg is jelentek e napon Szatmáron, egyetértésre azonban - azon okból: mert erre nézve küldöiktől utasítást nem nyertek - nem jöhettek, így az értekezlet minden eredmény nélkül oszlott szét, azt azonban megígérte, hogy mihelyt e tárgyban felsőbb helyről értesítést veend, köteleességét teljesíteni ezen dologban nem mulasztandja el.”⁶

Semmilyen adat sincs azonban arra vonatkozólag, hogy Pinteá megadta magát, sőt ez teljesen kétségesse válik, ha az alábbiakat figyelembe vesszük. Dariu Pop tanulmányában idézi annak a kérdőívnek pontjait, amelyet Lövenburg Nagybánya városának megküldött, s ennek első pontjában azt kérdik, megadta-e magát Pinteá? A kérdőívet Pinteá néhány társának kivallatására állították össze. Dariu Pop is kétségesnek tartja, hogy Pinteá megadta volna magát.⁷ A vallatási kérdőív igen érdekes adatokra enged következtetni Pinteá betyárcsapatára vonatkozólag. Ebben olyan kérdések is szerepelnek, hogy milyen egyenruhában látták Pinteá betyárjait, és hogy a ruhákat melyik szabónál csináltatták.⁸

Pinteá betyárcsapatának nagyságára, erejére s nagy kiterjedésű területre enged következtetni az erdélyi gubernium megkeresése Rabutin tábornokhoz 1701. május 11-iki dátummal. A szöveg így szól:

„Ea ad nos pervenit relatio, quod Predo Pintye cum circiter 200 Assechis ex Prtibus Comitatus Bihar per montes et Sylvas se moveet quo tendat nescitur. Cujus famo intuitu nos de persecutione ipsius ad Comitatus et Discriptus alpius, et montibus solitis nempe deambulatoriis Vicinos, nempe Crasna Szolnok mediocrem, Szolnok interiorem, Kővár et Bistriciensem, Doboka, Colos et Maramaros strictos ordines dedimus et Satmariensem, ac Ugocsa Comitatus quoque literis nostris pariter superionde premonuerimus, quod Vestrae Excelentiae dum Significamus, simul eandem requiramus ann respectus competenti, ut diguetur inclitus Militiam sive in quartiriis sive in praesidiis ibi circum constitutam suis ordinibus eo disponere, ut ad talium latronum extirpationem cum nostris officiliabus correspondeant et concurrant.”⁹

Egy másik levéltári feljegyzésben¹⁰, amelyben a gubernium átír a váradi püspöknek Pinteá és csapata kézre kerítésének ügyében, a következőket olvashatjuk: „Mennyit szenvedtek mind Magyar országok mind pedig Erdélynek némely részei amaz Pintye mellé összegyűlt tolvajoknak sokrendbéli latorsági miatt kegyelmed is bizonyosan értette; kiknek latorságok és tolvajságok most ugyan az téli időnek alkalmasságával valamennyire szűnt, de ujonnan mihelyt zöldülni az erdő az üdőnek felállásával és az fák levelével együtt feltámad, hanem ha az ilyen gonosznak eleit vészi ember. Bizonyosan informáltatunk pedig hogy azon tolvajoknak az eleiben oda ki hárman Tot György Csatáron, Varga János Szolnokba, Nagy Imre Böszörménybe lappanganak, kik is mind hárman az Pál Deák uram Regimentyebéliek. Kegyelmedet azért akarok becsülettel rekrifálni és egyszersmind bizalmasan is kérni igyekezzék ilyen immineáló gonosznak mind eleit venni és mind az feljebb specifikált latroknak mind több kompliceseknek megfogadtatásokat és méltóképpen való megbüntetésüket effectumban végezni s minket felőle tudósítani. Római Császár, Koronás király Kegyelmes Urunk őfelsége kegyelmes tetszése is az lévén, hogy az aféle közönséges békesség és csendesség, mint olyan

tolvajok méltó büntetéseket elvegyék. Kegyelmed aziránt való hathatós munkája, mind Őfelsége szolgálatyának és közönséges jonak promotiojára, mind pedig a szegénység nyugodalmának és a nép csendességének lészen. Mi is kegyelmed jóakarátját más dolgokban demeriálni igyekezzük.”

A guberniumnak ez az átirata a váradi püspökhöz azt bizonyítja, hogy Pinteának és csapatának elfogására - miután a hatósági erők elégtelennek bizonyultak - mozgósították az egyházat is. De a guberniumnak ez az intézkedése is eredménytelen maradt, mert Erdély népe, a románok és a magyarok, egyaránt szerették Pinteát és rejtekhelyének titkát nem árulták el a hatóságoknak.

Hogy milyen széles - magyar és román - népi rétegek segítették Pinteát azzal, hogy átvették és értékesítették a gazdagoktól elvett értékeket, s ezzel hozzájárultak a betyárok megélhetéséhez, bizonyítja egy 1701-ből származó levéltári feljegyzés, amely felsorolja Pinteá orgazdáit.¹¹ Ebben az iratban több mint három oldalon keresztül sorolják fel Pinteá orgazdáit Szatmár megyében, Nagybánya környékén, Máramarosban és Lápos vidékén. Az orgazdák közt számos magyart is találunk. Máramarosból például megemlíti Varga János, Tóth György, Pap Istók, Csinalosi János és Nagy Feri „tolvajokat”, akik „az elprédált jószágot Debreczenben egy Szabó nevű embernek adták el”. Megemlítjük, hogy Pinteá orgazdái között találjuk a negresfalusi „oláh papot” is, ami azt bizonyítja, hogy a Pinteát segítőknek oly nagy volt a tábora, hogy a pap is jónak látta melléjük állni és támogatni a betyárt.

Hosszú lenne ismertetni azoknak az aktáknak tartalmát, melyekben Pinteáról vagy más „tolvajok” kézrekerítéséről van szó.¹²

Érdekes adatot találtunk¹³ arra vonatkozólag, hogy kiket is támadott meg Pinteá csapata. Egy levéltári feljegyzésből¹⁴ megtudjuk, hogy görög és örmény kereskedőket fosztott ki. Az ide vonatkozó rész így szól: „Ante annos quidam et Armeni mercatores circa Bistritium solisti sunt per Prodones ét Latrones illi Pinyte adhorentes, quorum nonnulli nuno is Transilvania reperendi discuntur...” Megemlítjük, hogy a *Pinteá Viteazul* című balladában, melynek elemzésével később foglalkozunk, azt olvashatjuk, hogy Pinteá nemeseket, örményeket, beszercei szászokat, lipovánokat és zsidókat fosztogatott.¹⁵

A fentebb közölt levéltári adatok alapján a következőket állapíthatjuk meg: Pinteá betyárkodása 1699 táján kezdődött, korábbi feljegyzés erről nem ismeretes. Feltehető azonban, hogy egy-két évvel korábban kezdte a betyárkodást, s olyan nagy létszámú betyár csapatával rendelkezett (egyik levéltári adat szerint 200 embere volt), hogy 1699-ben elfogatása már komoly gondot okozott a hatóságoknak. Csapata betyáruniformist viselt és fegyverrel volt ellátva.

Pinteá betyár csapatában magyar betyárok is voltak. Egész Erdély lakossága támogatta őt és nem árulta el rejtekhelyét a hatóságoknak. Ez azt mutatja, hogy olyan társadalmi megmozdulást képviselt, amely széles magyar és román népi rétegekre támaszkodott.

Pinteának a kuruc harcokban való részvételére vonatkozó feljegyzések

A Pinteára vonatkozó legkorábbi levéltári feljegyzések 1688-ból, a legutolsók 1701-ből valók. Ezek az adatok, mint láttuk, csak betyárkodására vonatkoznak. Bár nincs rá hiteles feljegyzés, feltételezhető, hogy Pinteá 1702-ben is folytatta betyártevékenységét, egészen 1703-ig, amikor csapatával csatlakozott Rákóczi seregéhez és elfoglalta Nagybányát, komoly segítséget nyújtva ezzel a győzelmes kuruc harcokhoz. Feltételezésünket arra alapozzuk, hogy Pinteá 1703-ban csapatával együtt részt vesz a kuruc harcokban. Ha már 1701-ben felhagyott a betyárérettel, 1703-ban nem rendelkezett volna betyár csapatával.

Pinteának Nagybánya ostromában való részvételét több feljegyzés is bizonyítja. Elsőnek idézzük magának Rákóczinak ide vonatkozó sorait:¹⁶ „Míg ez a Kraszna folyó mellett történt, addig én kellemes hírt kaptam. A Meszes hegység híres rablója, a román eredetű Pintye meg akarta mutatni a hozzám való hűségét, és lejött Nagybánya városához, mely inkább arany- és ezüsbányáinak hírében, mint valódi kincsekben gazdag. A várost az én nevemben meg akarta hódítani vagy pártomra téríteni. A lakosok megadták magukat és beengedték őt a tornyokkal védett falak közé, de amikor Pintye csapatai fosztogatni kezdték, a lakosok összefogtak családjaik és tulajdonaik védelmére, s megölték Pintyét és társait. A város azonban azután is elküldte hozzám követeit, hogy tettüket megokolják és nekem engedelmisséget fogadjanak. Átvettem a város nevében tett hűségesküjüket, dicsértem eljárásukat és visszaküldtem őket.”¹⁷

Pintea tettének jelentőségére nézve Vasiliu Vaida megállapítja:¹⁸ „Nagybányának Pintea által történt elfoglalása megkönnyítette Rákóczi helyzetét, most már könnyebben elfoglalhatta Szatmárt is, könnyebben járhatta az országot kilenc éven keresztül, csupán a szerencsétlen Pintea esett áldozatul vitézségének és vagyon utáni vágyának.”

Egy másik történelmi feljegyzés szerint¹⁹ Pintea a Nagybánya ellen vívott harcokban esett el a kurucok oldalán. Íme a szöveg: „1703 Die 14 Aug. Máramarosban Szigetben lévő Főkapitánya az Kuruczoknak Majos János két ízben írt levelet a Nemes Tanácsnak, elsőben kéri és inti az nemes várost az engedelemre, másodszor pedig igen keményen parancsol két rendbeli levelében, hogy 3 vagy 4 tonna puskaport, tizennyolc sing angolai posztót, száz tallért onát, töltést mennél többet, zászlónak való bagázsát küldjön az város élete jószága elvesztése és Feleségeiknek s gyermekeinek fegyverre való hanyatttatása, és Biráknak a Tanácsnak felkaróztatása alatt; jóllehet Szigetről Majos úr uttyát másfelé vette s bántódása az városnak miatta nem esett, de más rendbeli kuruczok signantur (signanter) Békéssy András, Lantos Jonás, Balla Urszuly Hadnagyok két zászlóval, s amaz híres Tolvay *Hollómezei Pintye heted vagy 8-ad magával*, ki ekkor a méltos. Fejedelem Felső vadász Rákóczi Ferencz kglms urunk gratiaját más emberek által sollicitálta, és egy néhány gyalogok az városhoz és alá estve felé sebessen jöven, a Magyar kapu eleiben állván, potenter urge-álák s kívánák, hogy a várost adják fel az Méltos. Fejedelem számára, és sok beszédek után mind ők, mind a Város részéről arra hajlottak, hogy akkor estvének ideje lévén, mindkét részről zálogot adván egymásnak megesmertetnék sub bonis modis az kívánság és az városnak meg maradása iránt, s minthogy akkor estve a Zállogok in vicem bejövén és kimenvén, reggel mind az város részéről, mind a kuruczok iránt arra hajlottanak, hogy embere által az Nemes Város a Mélt. Fejedelmet megtalálja, mely végzésbe mindnyájan acquietálván, étellel és itallal gazdálkodván, két szekeren kenyeret, húst, átalágban bort vivén az Vároستól a Kuruczoknak - nem tudatik mitől viseltetvén húst-kenyeret szélllyel hanyva, a boros átalagok fenekét kiverték és a kapura nagy dühösséggel jöven, a külső kaput bevágták, közöttük *fő és első lévén az megemlített Pintye maga és vágta a kaput*, az városban lévő kurucz zálogok s Hadnagyok sok rendbeli tilalmazások ellen, azért a kurucz zálogok nyagatásból, midőn már kétszeri lövéseket s elszenvedtek volna *a lakosok puskázáshoz kényszeritettek nyulni és a közbe megmondott Pintye meglövetett*, mivel ő az ország uttyába sok ártatlan vért ontott ő neki is vére az ország uttyába az kapu előtt kiontatott, *teste pedig, mint gonoszt tevőnek tiszteség nélkül a Várdombon belül az kerítésen eltemtetett*.

A fenti két hiteles feljegyzés alapján nem fér kétség hozzá, hogy Pintea valóban részt vett a Nagybányát ostromló kuruc harcokban s hogy ott esett el.

Nicolau Nilvan a fenti okirat közlésekor²⁰ megjegyzi, hogy Rákóczi kuruc seregében nemcsak „vitéz” Pintea harcolt, hanem más román vitézek is, mint például az okmányban szereplő Urszuly, kinek román kiejtésű neve Urs Bala vagy Balan. A „tolvaj” névvel foglalkozva

megemlíti, hogy az onnan ered, hogy a magyar uralkodó osztályok megvetésük jeléül nevezték tolvajoknak mind a magyar, mind a román betyárokat. A „Pintye úr” elnevezéssel kapcsolatban azt a véleményt fejezi ki, hogy: „Pintea valószínű a nemes Pintesci családból származott, s bizonyos fokú iskolákat is végzett Nagybányán, s ahhoz a kis számú román intelligenciához tartozott, amelyik érdeklődött nemzete sorsa felől.”²¹ Szerinte Pintea Rákóczi seregében nemcsak egyszerű katona volt, hanem „annak a csapatnak vezére, amelyik rohammal foglalta el Nagybánya városát”.²²

Pintea osztrákellenességére igen élénk fényt vet az a szerep, melyet az erdélyi románok görög katolikus hitre való áttérésekor játszott. Mint tudvalevő, a románok katolizálását Bécs azzal a szándékkal vitte keresztül, hogy e révén erősítse pozícióját Erdélyben a magyarokkal szemben. Az erdélyi románok nem minden harc nélkül tértek át az új hitre. Különösen erős harcok voltak az Avas hegység vidékén, ahol az át nem térni akarók vezére maga Pintea volt. Az ő emberei ölték meg 1703. május 14-én éjjel Isaia apátot, aki a biczádi kolostort alapította; s aki az áttérés fő propagálója volt az avasi románok között.²³ Pinteának e szerepével foglalkozva, Ion Pop Reteganul úgy véli, Pintea nagy népszerűségét nem mint betyár szerezte, hanem mint energikus és elismert vezetője az ellenzéknek.²⁴

Pintea szerepe a Rákóczi-szabadságharcban, valamint ellenzéki szerepe a katolikus hitre való áttérés idején, azt bizonyítja, hogy nemcsak a legrégibb és legjelentősebb román betyárok egyike volt a XIX. század elején, hanem aktív részvevője volt kora haladó politikai mozgalmainak.

A PINTEÁRÓL SZÓLÓ MONDÁK

A Pinteára vonatkozó történelmi feljegyzések után, rátérünk azoknak a mondáknak bemutatására, amelyek alakjával foglalkoznak.

Elsőnek a *Valea lui Pintea* (Pintea völgye) című mondát ismertetjük.²⁵

Bukovinában, Cîrlibaba vidékén elszaporodtak a tolvajok. Egy alkalommal magukkal vittek egy törvénytelen lányt, aki aztán kapitányuk kedvese lett. Fent a hegyen töltött több évet, s fia született, akit Pinteának neveztek el. Amikor a tolvajok elhagyták a Dorna környéki hegyeket, az asszony és a fiú a pásztoroknál maradt. Később, amikor a gyerek már nagy lett, anyja rábízta a pásztorokra, s ő elment a tolvajok után fel a hegyekbe. A pásztorok nagyon rosszul bántak a gyenge fizikumú gyerekekkel.

Egyszer, amikor a Lucaciu hegyen volt, nagy vihar támadt. Sînt Ilie (Szent Illés) tüzes szekerekkel üldözni kezdte az ördögöt, aki egyik szikla mögé bújt el tüzes villámokat szórva a sziklára. A villámok ezer darabra törve, szétszóródtak, s még ma is láthatók a Lucaciu hegyen. Ezeket a nép Pietrile Roşii (Vörös kövek)-nek mondja.

Az ördög amikor látta, hogy Sînt Ilie nem tudja elpusztítani, csúfolni kezdte. Ekkor avatkozott bele a küzdelembe Pintea, aki az egyik szikla tövébe húzódott a villámok elől. Fegyverével megcélozta az ördögöt, aki rögtön meghalt.

Ekkor Sînt Ilie fehér lovon leereszkedett Pinteához, s megkérdezte, mi a kívánsága azért a nagy szolgálatért, amelyet neki tett. Pintea legyőzhetetlen erőt kért, s azt, hogy semmilyen puskával ne legyen megsebezhető, senki se tudja elfogni. Sînt Ilie még hosszú életet is felajánlt, de azt ő nem óhajtotta.

Amikor este a juhokkal hazament, a pásztorok meglepetve látták, hogy nem tűri a gúnyolódást, sőt kipróbálta erejét rajtuk s az egyik pásztort földre teperte. A pásztorok többé már nem hatalmaskodtak rajta, sőt, eltűrték, hogy ő parancsoljon nekik.

Pintea azonban megunta a pásztoréletet, felkerekedett s betyárnak állt. Azt a völgyet patak szelte át (Strunior, Căliman, Măgura), melynek vize abból a forrásból fakadt, ahol lelőtte az ördögöt. E völgyet sohasem hagyta el többé.

Pintea betyárkodásának híre terjedt, s a legvitézebb máramarosi fiúk álltak be betyárcsapatába. Pintea nevétől mindenki rettegett a vidéken, főleg a kereskedők. Pintea különben nem volt veszélyes ember, nem bántotta őket, csak akkor, ha ellenszegültek akaratának.

A szegényektől, özvegyektől semmit el nem vett, sőt még ő adott nekik pénzt. Ezért annyira szerették a szegények, hogy még életüket is feláldozták volna érte. Pintea Moldva, Máramaros és Erdély falvait és városait fosztogatta. De nagyon szerette a szép lányokat is. Egyszer feltette magában, hogy elrabolja a nagybányai király szép lányát, s a dornai hegyekbe hozza. Társai hiába próbálták lebeszélni tervéről, mert ő ki akarta próbálni erejét. Elindult hát Nagybányára. A lány is nagyon megszerette Pinteát, aki olyan szép volt, mint a mesebeli herceg (Făt-Frumos). Hét évig tartott Pintea és a királylány szerelme, amely idő alatt a betyár minden héten bement a városba, s onnan kincsekkel megrakodva tért vissza, melyeket mind a kedvesétől kapott. Senki sem tudta elfogni, mert sebezhetetlen volt.

Pinteának erején és szépségén kívül volt még egy hétlyukú furulyája és varázsfüve, amelyet jobb tenyerébe téve, minden ajtót ki tudott nyitni. Társai napestig elhallgatták furulyázását, táncot jártak rá, melyet „Hora lui Pintea” (Pintye táncá)-nak hívtak.

Pintea egyformán fosztogatta a népet elnyomó magyar és más nemzetiségű földesurakat, akiket sokszor meg is vert. Ezért az urak el akarták pusztítani, fejére díjat tűztek ki. Üldözői azonban nem tudták elfogni, mert a golyók nem sebeztek meg, sőt ha olyan kedve támadt, kezével megfogta a golyókat és visszadobta azokat.

Kedvese azonban kifaggatta sebezhetetlenségének titkáról s azt elárulta a pandúroknak. A pandúrok előbb felszólították, hogy adja meg magát, ő azonban azt válaszolta nekik, hogy „Vitéz voltam, vitézként akarok meghalni!” Társait is harcra buzdította, s azok is vitézül küzdöttek, a pandúrok sorra elesetek s Pintea már a várkaput feszegette, amikor az egyik magas, széles hátú pandúr lelőtte. Feje felugrott a vár falára, s most így úgy látszik, mint élő korában. Hét szál tavaszi, hét szál őszi búza nőtt ki rajta, s ezek még ma is látszanak. Haját pedig ráfűjja a szél a kalászkra, s ilyenkor bájos hang sóhajtása hallatszik, amely aztán átkot szór kedvese fejére, aki miatt meg kellett halnia.

Azt a helyet, ahol Pintea járt, Valea lui Pinteának (Pintea Völgyének), Poiana lui Pinteának (Pintea tisztásának) hívják.

Egyszer megmozdul majd a vár falába vágott fejszéje s megbosszulja ellenségeit.

Igen érdekes a *Csodatevő Pintea* (Năzdăvanul Pintea) című Moldvából származó monda is.²⁶ E szerint Pintea a juhokat őrizte, amikor megjelent előtte az Ördög. Ütlegelni kezdte s azt mondta neki, hogy kérjen tőle, amit akar, megkapja. Pintea erőt kért, hogy a pásztorokat megverhesse, mert azok rosszul bántak vele. Meg is verte őket, s a juhokkal elment Magyarországra, ahol fegyvert vásárolt árukból, társakat gyűjtött maga köré, s betyárkodni kezdett a Szerba és a Căliman hegységben. Ő Sebu sziklájában lakott s társait furulyával hívta össze, akik gyakran táncra perdültek a Șarul mezején. Sokszor átment Magyarországra is rabolni, de sohasem tudták elfogni, míg el nem árulta kedvesének, hogy ereje hónaljában van. Az asszony felfedte titkát a császárnak. Még Bécsbe is feljárt, s hírére ijedten csukták be a

kapukat. Ő azonban felmászott a várra s ott furulyázott. Egyszer az egyik pandúr eltalálta s meghalt.

E mondáról Reteganul helytállóan jegyzi meg, hogy variánsa a bukovinainak. Megjegyzi, hogy Naszódon, amikor ott iskolába járt, az egyik paraszttól a mondát a következő betoldással hallotta: Amikor Pinteá fejszét a vár falába vágta, azt mondta, hogy jaj Magyarországnak, ha akad valaki, aki kihúzza onnan a fejszét. Most már mozog s nemsokára előkerül az a vitéz, aki kihúzza onnan s végigszáguld vele az országon.

Megjegyzi még, hogy a nép beszél Pinteának a Căliman hegységbe elásott kincseiről is.²⁷

Megjegyezzük, hogy az e mondákban előforduló adatok a Pinteáról szóló balladákban is szerepelnek, ami e mondatmótvumok elterjedt voltát bizonyítja.

Ion Pop Reteganul e mondák, valamint a balladák alapján megírta Pinteá életrajzát.²⁸ E szerint Erdély északi részében van egy falu, Măgogia, melynek lakosai mind nemesek voltak s leszármazottjai Rákóczi híres puskásainak. Ebben a faluban élt körülbelül 200 évvel ezelőtt egy gazdag ember, akit Stupulnak neveztek, mert olyan gazdag volt, mint a méhkas. Volt neki egy szolgája, Cupşa Pinteá. A gazda rosszul bánt szolgájával, aki különben hallgatag, magába zárkózott ember volt. Egy alkalommal; amikor Pinteá a mezőn szántott, gazdája megverte. Ekkor Pinteá azt mondta gazdájának, hogy akkor látja őt újra, ha az ostornyel kizöldül. Elhagyta gonosz gazdáját s betyárnak állt. Egy év múlva újra eljött s látta, hogy az ostornyel kizöldült. Levágta gazdájának mind a négy ökrét, s társaival megosztotta azokat. A gazdának kifizette árukat, s újra elment világgá. A nép szerint tizenkét társa volt, Lăpuştól északra tanyáztak, s e helyet ma is Şatra Pintii (Pinteá Sátrá)-nak hívják. Sok évig fosztogatta társaival a szorosokban a kereskedőket fel Máramarosig, Bukovináig. A szegény lakosság örömmel tárgyalta a Pinteá vitézségét elbeszélő történeteket, amelyek arról szóltak, miképpen fosztotta ki a gazdagokat. Pinteától különösen a nagybányai polgárok rettegtek. Egy hideg télen, amikor a Şatra Pintiiben tartózkodott, elküldte társait Nagybányára, hogy élelmet vásároljanak. Ők azonban csak úgy voltak hajlandók vállalkozni az útra, ha Pinteá elárulja nekik titkát. A betyárok azonban továbbadták e titkot a pandúroknak is, akik megjelentek a Şatra Pintiin tartózkodó Pinteánál, ahol harc fejlődött ki a betyárok és pandúrok között. Pinteát egy ezüst golyó sebesítette meg. Fejét kitették a város kapujára, s egy hétig egy román asszony fésülte haját, amíg a nép meggyőződött, hogy Pinteá valóban halott. Társairól a nép úgy tudta, hogy elesetek a harcokban, az a három pedig, aki elárulta. sebezhetőségének titkát, életfogytiglanig börtönben volt.

Pop Reteganul megjegyzi, hogy a fenti élettörténetet Ion Mare rettegi paraszttól hallotta, aki Strîmbu községből való, mely közel van Pinteá szülőfalujához, Măgogiához.

Pinteá emléke még ma is élénken él a máramarosi falvakban. Ezt mutatja, hogy közel fél évszázad múlva Ion Muşlea az Avas hegységben több mondát jegyzett föl róla.²⁹

Ezekben a mondákban is szerepel, hogy Pinteá csak a bal hónapja alatt volt sebezhető kilenc búza- és borsószem által. Megtalálható elfogatásának története is, úgy ahogyan a Papahagi-féle balladában szerepel,³⁰ valamint azok az életrajzi adatok, melyeket Reteganul fentebb említ.

Pinteá emlékét a mondákon kívül őrzik Máramarosban a róla elnevezett helységek és helynevek. Így például Poiana Pinteá (Pinteá tisztása), Fîntîna Pintii (Pinteá kútja), Şatra Pintii (Pinteá sátra), Dealul Pintii (Pinteá hegye) stb.

A szájhagyomány arról is tud, hogy Pinteá Lengyelországba is át-átlátogatott, amint erről egy bukaresti prózai szöveg tanúskodik.³¹ Ugyanez a feljegyzés említi Pinteának következő betyártársait: Drongos, Barbă-rasă, Dăzuc, Golu és Vili.³²

Pintea vitézsége, valamint a szegény nép szeretete folytán méltán sorolható a legnagyobb román betyárok, a Kárpátokon túli Toma Alimoș, Jianul, Gheorghelașu, Miu közé. Akárcsak ezeknél, nála is a társadalmi igazságtalanság elleni küzdelem szorosan összefonódik az elnyomott nép szabadságért vívott harcával. Pintea története különösen értékes példáját szolgáltatja a magyar és román nép múltbeli közös küzdelmeinek. Pintea azonban nem egyedül harcolt Rákóczi seregében, hanem olyan vitézek mellett, mint Ursu vagy Dragui, akiknek tettei közzismertté váltak. De oldalukon a kurucokkal válllvetve ott harcoltak az elnyomott román jobbágyok százai, ezrei is Rákóczi zászlója alatt, amelynek jelszavai: „Pro patria et libertate” voltak.

PINTEÁRÓL SZÓLÓ BALLADÁK

A balladákat tartalmuk szerint két csoportba osztjuk; egyikben a betyáréletre vonatkozókat, a másikon pedig a börtönbeli sínylődésről szólókat tárgyaljuk.

Pintea betyáréletére és az osztrák katonaság által való üldözésére vonatkozó balladák

Pintea betyáréletéről két balladában esik szó, s csak egyetlenben az osztrák katonaság által való üldözéséről. A három balladában csodás elemeket is találunk.

Elsőnek említjük a *Pintea Viteazul* című balladát.³³

Pintea a jobbágyparasztnak védelmére kel, s azért támadja meg Balințelt, mert az rosszul bánik a jobbágyokkal. A ballada azzal kezdődik, hogy „Pintea Grădișteanul” összegyűjti falujából a vitézeket, szépen felöltözteti s felfegyverzi őket, majd levelet küld Pratea községbe Balințelnek, hogy rövidesen meglátogassa őt. Amikor a betyár csapat megjelent a faluban, a nép nagyon megijedt. Pintea így szólt hozzájuk: mi nem bántunk titeket, csak az urakkal van dolgunk. Balințel nagy lakomát csapott a betyárok részére: tehenet vágatott le s bort hozatott fel pincéjéből. A betyárok hallgattak Pintea szavára s nem részegedtek le. Amikor azonban a betyárvezér kinézett az ablakon, azt látta, hogy katonák veszik körül a házat, állig felfegyverkezve. Figyelmeztette őket, hogy ne bántsák, mert sok vitézzel van együtt, akiket nem sebez a puska golyó. Pintea számon kérte a csendőrkapitánytól, hogy ki hívta őket. A megijedt kapitány bevallotta, hogy maga a gazda. Balințel üzent értük, hogy jöjjenek és fogják el Pinteát egész betyár csapatával együtt. Ekkor Pintea felelősségre vonta Balințelt. A betyárok megkötözték a gazdát s elvitték Tăbărișteba.

A ballada további részében a betyárok Dare pappal beszélgetnek, aki velük tart s feloldozza őket bűneik alól. Pintea megkérte a papot, találja ki, milyen vadat fogtak. A pap medvére gondolt. Pintea ekkor így szólt: egy vérszopót. A pap, amikor ezt hallja, még meg is toldja Pintea jellemzését Balințelről:

„Nyáron földiepret vesznek / s jó disznókat, / tizedet vesznek / öt juhból egy bárányt, / tíz jó tehénből / egy nekik marad, / tíz kecskéből pedig / a túró nagy része, / tíz kövér libából / egy asztalukra kerül, / ha van tyúkod / nekik is adsz belőle. / Csirkéiből pedig / viszel az uraknak is... / munkáikat pedig a románok végzik.”

A betyárvezér ekkor azt kérdi, mit érdemel a gazda, golyót vagy bitófát? A pap azt feleli, inkább béküljön ki vele, kérjen tőle pénzt. El is küldte a betyárait az asszonyhoz, a pap tanácsa szerint, s nem ölte meg Balințelt, hanem aranyat kért tőle. Az asszony rögtön hozta a pénzt s a kért hordó bort. Amikor férjét a betyárok közt meglátta, csodálkozott, hogy még életben van.

Pintea azzal engedte el Balintelt; hogy ne bántalmazza többé jobbágyságait, ezután asztalához hívta őt, és feleségével együtt megvendégelte őket, majd szétváltak. A betyárok dallal indultak a hegyekbe. Arról daloltak, milyen vitéz Pintea, medvéket fog, s öklével gyilkol.

Formai szempontból talán ez a legszebb az összes változatok között.

Igen értékes adatokat tartalmaz Pintea életéről s betyárrá válásának okáról a *Pintea Viteazul* című ballada. A nagy terjedelmű ballada (kb. 700 sor) négy külön részre tagolódik, s többnyire azokat a tényeket foglalja össze, amelyeket megtalálunk mondákban és más balladavariánsokban. Megtudjuk e balladából, hogy Pintea egy bizonyos Stupul nevű zsíros parasztnál szolgált, aki állandóan nehéz munkával sanyargatta. Egy alkalommal valamilyen hibáért gazdája nagyon összeszidta s megütötte. Ekkor Pintea elhagyta gazdáját s azt mondta neki, hogy akkor fogja őt szolgálni, amikor a földbe ütött ostornyél kizöldül s almát terem, a járomfa pedig meggyet. Aztán az erdőbe ment s betyárnak állt. A kizöldellő száraz fa motívuma a magyar balladából került át.

Eddig tart az első rész, melynek tartalma a többi balladaváltozatban nem szerepel. A második részben már ismert motívumok következnek a betyárok erdőbeli életéről. Mindössze csak az az új elem, hogy Pintea társait, miután jól ettek-ittak, hazaküldi, mert ősz van, eljött a Kereszt napja (Ziua crucii), szeptember 14-e, s majd tavasszal találkoznak ismét. Betyártársai meg is fogadták Pintea tanácsát, szétszéledtek, de tavasszal újra jelentkeztek nála. Pintea a vitézi élet szépségeit dicséri társainak. Ezzel végződik a második rész.

A harmadik részben arról van szó - akárcsak az ezután sorra kerülő balladákban -, hogy Pintea vitézségének híre eljut a császári udvarig, katonaság és pandúrok üldözik, el akarják fogni, ő azonban harcba száll velük és halomra öli őket.

A negyedik és ötödik rész elfogatásáról és haláláról beszél, s itt megismétlődnek azok a motívumok és csodás elemek, amelyeket részletesen más variánsok ismertetésénél tárgyaltunk. Elfogatása az előbbiekhöz hasonló: egyik társát beküldte Nagybányára sóért és puskaporért, a pandúrok azonban elfogták és kivallatták Pintea sebezhetetlenségének titkáról. A pandúrok meglőtték Pinteát, aki mielőtt meghalt volna, azt kérte, hogy haját vágják le, s vasárnaponként a lányok fésüljék, hadd fűjja a szél.

E ballada kerekisége, valamint az, hogy majdnem minden benne van, ami a variánsokban megtalálható, gyanút ébreszt bennünk, hogy a gyűjtő csiszolta, kerekítette. Valószínűnek tartjuk, hogy Pop Reteganultól származik, mert az ő feljegyzéseiben olvashatjuk azokat a tényeket, melyeket a balladában is megtalálunk (pl. hogy Stupulnál szolgált stb.).

A harmadik balladavariáns címe: *Pintea Gligor*. Nagyon hasonlít a fentebb ismertetett ballada harmadik részéhez, amelyben Pinteát a császári katonák üldözik. Pintea nem adja meg magát, hanem rátámad az osztrák katonákra s nagy pusztítást végez köztük. E variánsnak az a jelentősége, hogy olyan tényeket találunk benne, melyeket a betyárról való feljegyzések is tartalmaznak: katonasággal való üldöztetését. A ballada jól érzékelteti Pintea vitézségét, hogy a császár emberei nem tudták elfogni. A népnek Pintea iránti ragaszkodását fejezi ki az a tény, hogy nem árulta el rejtekhelyét s nem adta őt át a hatóságoknak.

Pinteának börtönben való sínylődéséről és haláláról szóló balladák

Az ide vonatkozó balladákat két csoportra osztva tárgyaljuk: előbb szólunk Pinteának börtönben való sínylődését elmesélő balladákról, majd azokról, amelyek halálára vonatkoznak.

Pinteának a börtönben való sínylődéséről szóló balladák

E csoportban négy balladát tárgyalunk. Jellegzetessége e balladának, hogy más, román és magyar balladákból jól ismert motívumokat használnak fel: A Corbea-balladáét és az *Áspiskígyóét*.

Elsőnek tárgyaljuk azt a *Pintea Viteazul* című balladát, amelyet Pop Reteganul jegyzett fel Sîncel községből, Balázsfalva mellől.³⁴ A ballada Pinteának a börtönből való szabadulását mondja el, mégpedig úgy, hogy felhasználja a Corbeáról szóló ballada ismert motívumait. Pintea a börtönben együtt sínylődött Stan Ungureannal, a tolvajjal. Amikor anyja meglátogatja, elküldi őt, hogy szabadítsa ki, mert kígyók csípi testét.

A továbbiakban híven követi a Corbea-balladát: amikor anyjától meghallja, hogy találtak már az urak neki feleséget és zenészeket Fogarashól - akikről tudja, hogy hóhérai -, elküldi lopott lováért, amely „kilenc kötőfékkel van megkötözve”, hogy sietve Bălgradba (Gyulafehérvár) menjen, ahol az urak róla tanácskoznak. Amikor anyja elhozza lovát, az akkorát fűj, hogy a börtön falai összeomlanak. E ponttól eltér a Corbea-ballada motívumaitól. Anyját visszaküldi az istálló szegletébe, hogy egy téglát hozzon onnan, amelyben, mint tükörben mindig láthatja őt, mert ő világgá megy. Amikor az urak tanácsához ér, szemrehányást tesz nekik, amiért oly sok ideig börtönben tartották. Az urak megdicsérik és útjára engedik.

A ballada a betyárélet szépségének hangoztatásával és betyárhitvallással végződik. Nyolcas sorai párosan rímelnek. E balladát a tömörség jellemzi.

Ennek a balladának változata a *Pintea* című.³⁵ Csak egészen kicsiny eltéréseket mutat. Ezek a következők: Pintea testvérével erősen összekötözve ül a băiței börtönben. Pinteát anyja barátja cserben hagyására biztatja. Anyja azért küldi el az urakhoz, mert eljött nősülése ideje. Amikor a börtönből kiszabadul, a bojároknak így szól: „Gyertek utánam, bojárak, hogy megtanítsalak jól élni!” A bojárak reszkettek előtte s útnak engedték. Formájában azonban kissé eltér az előbbtől.

A *Pintea și soru-sa* (Pintea és nővére) című ballada³⁶ Balázsfalva mellől Sîncel községből való. Arról szól, hogy Pintea a tömlöcben nővérével beszél, aki elmondja neki álmát, amelyet Pintea úgy értelmez, hogy felakasztják. Itt is Stan Ungureannal van bezárva. Nővére, Anghelina, ebédet és vacsorát visz neki. Egyszer Pintea megkérdi tőle, mit álmódott. A lány elmondja, hogy hosszú fehér vásznat látott s a végében két juhnyáját. A közelben pedig két holló károgott. Pintea a következőképpen fejtí meg az álmot: „A két hosszú vászon: Utam az akasztófaig: a két juhnyáj, akik elkísérnek. A károgó hollók pedig a tanácskozó urak.” Arra kéri nővérét, öltöztesse fel az erdő mintájára, és aztán írjon levelet szomorú sorsáról.

A *Drăguța Pintii* (Pintea kedvese) című ballada is Reteganul gyűjtéséből való,³⁷ Țărlana községből, Balázsfalva mellől. Témájában eltér a tárgyaltaktól. Arról szól, hogy Pintea hiába kéri anyját, apját, nővérét, hogy kebléből távolítsák el a sárkánykígyót, csak kedvese vállalkozik rá s kiderül, hogy a kígyó aranyöv, amelyet kedvesének ad, hadd bosszankodjanak miatta rokonai.

Pintea mély völgyből kiált, senki sem hallja meg, csupán az anyja. Elmondja, hogy elaludt egy fa alatt, amelynek virágai ráhullottak, s egy aranyfejú kígyó bújt kebelébe. Arra kéri anyját, szabadítsa meg a kígyótól, aki azonban elutasítja kérését, mert fél, hogy kezét levágják. Pintea apját is kéri, aki ugyanazokkal a szavakkal utasítja el, mint anyja, s kedveséhez küldi. Amikor megismétli kérését kedvesének, az teljesíti is. Ekkor Pintea neki adja az aranyövet, s arra biztatja, hogy hordja rokonai bosszúságára.

Ez a ballada formai szempontból teljesen eltér a többiektől, s az eddig tárgyaltaktól is abban, hogy szabályosan ismétlődő részek vannak benne egészen kis variálással, amennyire a tartalom menete megkívánja. Szabályos sorai párosan rímelnek.

E balladával kapcsolatban lehetetlen nem észrevennünk, hogy itt a mi balladáinkból jól ismert áspiskígyó motívumával találkozunk. Fellelhető e motívum más román népballadában is.³⁸ Megtalálható e ballada *Áspiskígyó* címmel a moldvai csángó-magyarok népköltészetében is, Domokos Pál Péter jegyezte fel.³⁹

Érdekes megfigyelni, hogy a csángó ballada úgy kezdődik, mint a román: mindkettőben a legény virágos fa tövében fekszik. A csángó balladákban:

Lefeküdtem a fehér rózsabokor tövébe
Sárig kígyó jött kebelembe.
„Apám, apám, édesapám!
Gyere, vedd ki kígyót kebelemből.”
„Jobb nekem fiam nélkül,
Mint nekem kezem nélkül.” stb.

Ez a ballada is azzal végződik, hogy a legényt kedvese menti meg:

„Jobb nekem kezem nélkül,
Mint nekem társam nélkül.”

Az *Áspiskígyó* balladájának eredete sokáig vitatott kérdés volt. Domokos Pál Péter könyvében így foglalja össze a vita eredményét: „E ballada története 1924 óta van tisztázva. A XIV. században bukkan fel és eredeti hazája Dél-Olaszország. A történet egy tengeri kalóztól elrabolt leány esete. Könyörög pogány rabszolgatartóinak, ne vigyék magukkal, mert amennyit a keleti embervásáron kapnának érte, ugyanannyit megfizet családjá is. A kalózok hajlandók az alkura, s a leány a parthoz közel vitt hajóról egyenként felszólítja apját, anyját, bátyját, néniét a váltságdíj megfizetésére. Ezek nem hajlandók akkora áldozatot hozni, mátkája azonban mindenét eladva kiváltja szerelmesét...”⁴⁰

Pintea halálára vonatkozó balladák

Pintea a nép szemében legendás betyárhős volt, akit semmilyen hatósági erővel vagy katonasággal elfogni nem tudtak, pedig - amint a történelmi feljegyzések bizonyítják - a hatóságok mindent elkövettek kézre kerítéséért. Ezen a tényen alapszik a nép fantáziájában megszületett legenda a betyár haláláról, aki igazi betyárhoz híven, igazi betyárhalállal halt meg: árulás áldozata lett. Mint láttuk a történelmi feljegyzésekben, ez nem felel meg a valóságnak, hiszen Pintea Nagybánya ostrománál esett el. A nép a konkrét tényből csupán halálának helyét, Nagybányát vette át balladáiba. E két tényből szőtt a nép dús fantáziája legendát Pintea haláláról.

Pintea halálával több ballada is foglalkozik, amelyek mind megegyeznek abban, hogy a betyár árulás következtében halt meg. A részletekben természetesen eltérnek egymástól. Ezért sorra vesszük őket. Elsőnek álljon itt a *Hora Pint'ei* (Pintea tánca) című ballada, melyet Tache Papahagip jegyzett fel.⁴¹ Variánsa megtalálható At. Marin Marienescu gyűjteményében.

A ballada azzal kezdődik, hogy Pintea erdőbeli sátrában sétál s arra kéri valamelyik vitézét, menjen be Nagybányára, ételért-italért. Csak egy vitéz vállalkozott erre, de elkérte a vezértől a lovát. Amikor azonban beért a városba, találkozott egy úrral, aki rá akarta venni, hogy pénzért árulja el Pinteát. A vitéz előbb megtagadta a vallomást, de az úr a korcsmában leitatta őt s

megtudta Pinteá sérthetlenségének titkát. A vitéz, akinek az árulásáért pénzt ígértek, nem kapta meg azt, sőt bebörtönözték. A börtönből levelet írt Pinteának, aki sírva olvasta azt. Ekkor Pinteá lóra ült s bement Nagybányára. Ott azonban a pandúrok lelőtték. Amikor lováról a földre zuhant, azt kiáltotta, hogy társai sohase fedjék fel titkukat senkinek.

Ugyancsak Pinteá elfogatását tárgyalja a *Pinteá Viteazul* című ballada.⁴² E balladában találunk néhány motívumot, amelyek nincsenek meg az előbbieken. Ezek a következők: Pinteá azt álmodja, miközben társa bement Nagybányára, a pandúrok megadásra szólították fel, ő azonban megtagadta ezt. Megátkozza társát, ha az nem azért árulta el sebezhetlenségének titkát, hogy életét megmentse. A pandúroktól azt üzeni az uraknak, hogy életében mindig vitézül harcolt és sohasem adta meg magát. Mielőtt meghalt, elbúcsúzott társaitól, akiket összetartásra és bátor harcra buzdított. Halálát lova is megsiratta.

A fentebb közölt balladákkal témájában megegyezik a *Vers al lui Pinti* (Pinteáról szóló vers) című ballada, amelyet a *Gazeta Transilvaniei* 1897. évfolyamának 20. száma közölt Ieud községből, Máramarosból, s amely megtalálható Ion Pop Reteganul gyűjteményében is.⁴³

Ez a következőkben tér el az előbbiektől: az elején azt olvassuk, hogy Pinteá Mogogi községből való. Társa előbb elutasítja elárulását, s csak akkor adja fel, amikor aranytallérokat ígérnek neki. Amikor Pinteá a nagybányai városkaput döngeti, nem a pandúrok, hanem a bányászok figyelmeztetik, hogy lelövik. Itt azt átkozza meg, kinek barátja van. Pinteá elestét a fű és a falevél sajnálja. A ballada nem átokkal végződik, hanem azzal, hogy a betyár sajnálja anyját, aki ilyen sorsra felnevelte.

Végül egy mai élő balladáról szólunk. Gheorghe Prichici jegyezte fel Dorna-Vatrán, 1953-ban.⁴⁴ A következőkben tér el az előbbiektől: Pinteá társaival együtt megy be Nagybányára, s betöri a várkaput. Amikor Pinteát elfogták, azt kérdezte: „Titkomat honnan tudjátok? / - Mondta ez is, súgta az is, / Az öcséd is, szeretőd is.” Pinteá nem adta meg magát e ballada szerint sem, s fájtalta, hogy kedvese árulta el. Hőiesen harcolt a pandúrokkal, akik százan is voltak. Utolsó szavait társaihoz intézte: maradjanak az erdőben, mert az megvédi őket az ellenségtől, majd arra kérte őket, vágják le fűrtjeit.

A legismertebb Pinteá-balladák bemutatására törekedtünk. Számos kisebb gyűjteményben megtalálhatók e balladák variánsai. A legtöbb Pinteá-balladában halálról van szó, s ellentétben a valósággal, a betyár árulás áldozatául esik. Mindez azzal magyarázható, hogy a nép, amely jól ismerte Pinteá vitézségét és a hatóságok hiábavaló erőfeszítését, hogy elfogják őt, nem tudta másképpen elképzelni halálát, csak úgy, hogy kedvencét elárulták. Pinteá tehát a nép emlékezetében hősként maradt meg, s ezért élnek még ma is a róla szóló mondák és balladák, amelyek nemcsak érdekességükkel keltik fel a figyelmet, hanem azzal is, hogy betekintést nyújtanak a népi fantázia teremtmény erejébe, gazdagságába, és számos esetben felfedik a különböző román és idegen motívumok vándorlását és átvételét. Ezért tanulmányozásukat nemcsak a román, hanem a magyar folklórisztika szempontjából is hasznosnak tartottuk.

A kétegyházi Miorița-kolinda

Szóljunk legelőbb röviden a balladáról, amelyből keletkezett. A *Miorița* a románok egyik leg-szebb és legelterjedtebb népballadája. A román juhászok életéből meríti tárgyát, s azt a tragikus történetet eleveníti fel, amikor a juhait a hegyekben legeltető három pásztor (egy vranceai, egy magyarországi s egy moldvai) közül ketten tervet szőnek moldvai társuk megölésére: „több-szebb juháért, / göndör kosáért, / kezes lováért, / komondoráért.”.

A ballada e részénél eltávolodva a valóságtól, meseszerűvé válik. A táltos bárány meghallván a két pásztor gyilkos tervét, felfedte azt gazdájának, s menekülésre biztatta. A juhász azonban nem hallgatott a bárány szavára, s arra kérte őt, ne mondja meg halála hírét az anyjának; mondja azt neki, messze ment, s királylányt vett el feleségül. Ezután temetésére vonatkozóan hagyatkozott a báránynak. A ballada az esküvő leírásával végződik, amelyen: „fenyőfa szépen, / volt a násznépem, / magas hegyek - papjaim, / s muzsikásaim / ezer madárka, / s csillag - a fáklya!”

Ezt a legismertebb, s legművészebb balladát Illyés Gyula fordításában mutatjuk be:

Havas csúcsáról,
menny kapujából
völgyi vidékre
jő, jődögél le
három kis pásztor,
ki-ki falkástól.
Köztük egy moldvai,
vala egy vrancsai
s egy odaáti,
magyarországi.

Ezzel a vrancsai
megáll szót váltani,
főzik azt össze,
hogy sötét este
moldvait megölik,
életét elveszik
több-szebb juháért,
göndör kosáért,
kezes lováért,
komondoráért.

De a kis kunkori
báránka rítton-rí,
nap, ihol harmadik
száll, hogy panaszkodik,
nem eszik, nem iszik.
Barikám, gyönyörű,
Szép gömbölyű fejű,
harmadik nap ihol
mind csak panaszkodik,
nem eszel, nem iszol;
beteg is vagy talán,
fekete barikám?

Jó gazdám, hajtsd át,
tereld a falkát
berekbe mielőbb,
leljünk ott legelőt,
te meg hús pihenőt.

Gazda, jó gazdám,
szólít ugatva,
szólítgat más is,
leghűbb kutyád is.
Mert az a vrancsai
el akar veszteni,
életed veszi el
a magyar-földivel.

Báránycám, monddjad,
ha már táltos vagy,
monddjad fennen meg
mind a kettőnek,
muharos halmon
ha meg kell halnom,
tegyenek itt le
engem a földbe,
itt a karámnál,
az esztenánál,
hadd halljam, messzi
kutyám ugatni.

Még csak egyet kérj:
legyen fejemnél
furulya, makkfa,
oly lány a hangja,
furulya, csontból,
olyan búsan szól,
furulya, bodza,
szól tűzlobogva!
Ha majd felkél a szél,
ha majd sípjukhoz ér,
juhom mind összeáll,
vércsöppet sírdogál,
meggyászol majd a nyáj.
Én gyilkosimról
pedig ne is szólj:
monddjad el fennen,
esküdni mentem,
világszép mátkám
tündérmátyó;
hogyan összeadtak,
lehullt egy csillag,
a vőfélyem volt
a nap meg a hold,
volt a násznépem

fenyőfa szépen,
nagy hegyek - papjaim,
s a muzsikásaim
ezer madárka,
s csillag - a fáklya!
Ha pedig látnál,
Előtalálnál
anyókat, édest,
gyapjúkötényest,
hogy futton-futva,
könnyeit ontva
mind tudakolja:
„Ki küld nyomába,
óh jaj, ki látta
azt a napfénye szép
pásztorlegénykét?
Derekán övnek
gyűrűt viselhet,
tej habja drága
két szép orcája,
a bajuszkája
búza kalásza,
a hajacskája
hollónak szárnya,
szeme sötétje
szeder gyümölcse.”
Barikám, szánd meg,
te őt sajnáld meg,
mondd neki fönnen,
esküdni mentem,
világszép mátkám
tündérműlány,
de azt ne mondd
már az anyónak:
lehullt egy csillag,
hogyan összeadtak,
fenyőfa szépen
volt a násznépem,
nagy hegyek - papjaim
s a muzsikásaim
ezer madárka,
s csillag - a fáklya!

(Báránka)¹

A *Miorița-ballada*² művészi megformálásában, stílusában költői mű, s hogy mégis népballada-ként tartja számon a román szakirodalom, széles körben való elterjedésével magyarázható, s időben is e ballada jóval előbb, 1852-ben³ jelent meg, mint a későbbi gyűjteményekben szereplő variánsai. Megemlítjük, hogy a ballada gyűjtőjeként két román író is szerepel, Alecu Russo⁴ a moldvai Soveján, egy öreg pásztortól hallotta; Vasile Alecsandrinak szintén Moldvában, a

Ceahlău hegységben, egy Udrea nevű juhásztor mondta el. Alecsandri egyik Ion Ghicának⁵ írt levelében közölte vele, hogy a költői átdolgozást Cezar Bolliac⁶ végezte.⁷

A *Miorița-kolinda* elterjedésére jellemző, hogy több száz variánsa ismeretes.⁸ E ballada variánsai megtalálhatók a moldvai csángók népköltészetében is.⁹ A *Miorița-ballada* az egész román nyelvterületen ismert, de Erdélyben mint kolinda terjedt el. A Kétegyházán lejegyzett és alább közölt változatát sok más erdélyi variánshoz hasonlóan karácsonykor éneklük. A kolinda szövege a következő:¹⁰

Parlando

Pe ră-zor de vi - je Pe ră-zor de vi - je

leş-te un pom mă - runt leş-te un pom mă - runt

La frunza-î rotund
Da la umbra lui
Cin'e se umbreşt'e?
Doi - tri păcurari
Îei ca să-l domoare.
Că pă cel mai mic
Îei se voroveavu
„Frații mei fărtas,
Dă mi-ți omorî
Și o cruce să-mi pun'eți
Drag paloșu meu.
Cînd fet'ele or trece,
Atunče îele or zițe,
Aiçi îeșt'e îngropat”.

A szőlő mezsgyéjén
Apró almafa van
Kerek levelénél
Jó hús árnyékában
Vajh ki hűsöl ottan?
Két vagy három juhász
Ők ott beszélgetnek
Hogy a legkisebbet
Ők azt megölik majd.
„Testvérim, cimborák,
Hogyha ti megöltök,
Keresztnek tegyétek
Kedves pallosomat
Ha lányok ott járnak
Ők majd azt mondják, hogy
Itt van eltemetve
Az ártatlan teste.”

A kétegyházi *Miorița-kolinda* érdekes variáns, mert több olyan részt is tartalmaz, amelyek másutt ritkán vagy egyáltalán nem fordulnak elő. Mindez azzal magyarázható, hogy viszonylag elszigetelt román nyelvterületen maradt fenn. Igaz, a falu 1919 előtt nem volt határral elzárva az erdélyi román nyelvterülettől, s ez ideig az azzal való folklorisztikai kapcsolatot semmi sem gátolta.

Kétegyháza község Békés megyében van, nem messze a román határtól. Lakosai magyarok és románok, de túlsúlyban a románok vannak, s mintegy 70%-át teszik ki a lakosságnak. A kétegyházi románok múltjáról értékes adatokat közöl Iosif Ioan Ardelean monográfiája.¹¹ A falu története Zsigmond király uralkodásáig nyúlik vissza. A törökök kiűzése után a falu Löwenburg Jakab tulajdonába került. A románok - Ardelean szerint - 1702-ben települtek a

faluba.¹² Az első román nyelvű iskolát 1820-ban alapították. 1848-ban a szabadságharc idején a falu lakói az uraság földjeinek nagy részét elfoglalták, „és csak akkor csillapodtak le, amikor nagyszámú katonaságot vezényeltek ki ellenük”.¹³ Az agrárszocialista múltú község ma szocialista falu, amelyben több tanerős magyar és több tanerős román nyelvű általános iskola működik.

Hogy a kétegyházi *Miorița*-kolinda jelentősége nyilvánvalóvá váljék, szükséges, hogy azt összevegyük az eredetként számon tartott Alecsandri-féle variánssal,¹⁴ valamint más ballada- és kolinda-variánsokkal.

A hazai *Miorița*-kolinda már a bevezető sorokban eltér az Alecsandri-féle balladától s a legtöbb variánstól, mert ebben nem a juhokkal ősszel a hegyekből levonuló, hanem „a szőlő mezsgyéjén”, „apró almafa” alatt tanácskozó pásztorokról van szó. Eddig nem sikerült olyan variánsra bukkannunk, amelyben hasonló helymegjelölés szerepel. Igaz, találtunk két olyan kolinda-variánst, melyekben az esemény nem a hegyekben, hanem „virágos mezőkön” és „síkságokon” játszódik le.¹⁵ Jellemző, hogy mindkét variáns Erdélyből való. A szőlőmezsgye és az almafa említése arra utal, hogy a kétegyháziak a *Miorița*-kolindát olyan vidékről vették át, ahol szőlőművelés folyt. A ballada tehát nem a pásztorkodással foglalkozók között alakult ki, hanem síksági vidéken mezőgazdasági munkát folytatók körében. Tekintve, hogy Kétegyháza környékén nincs szőlőművelés, feltételezhető, hogy a kolinda-variáns Erdélyből került ide.

A *Miorița*-ballada bevezető sorai a váltakozó legeltetésre, a transzhumancára utalnak. Caracostea kétségbe vonja ezt, s a hegyről való levonulást jelző bevezető sorok és a ballada későbbi részében a pásztor kívánságát kifejező s nyárra vonatkozó sorok között ellentmondást lát.¹⁶ Szerinte, ha a bevezető sorok a pásztornak a hegyekből való levonulását jelentik, a ballada további részében nem szerepelne a pásztornak az az óhaja, hogy temessék a juhakol mellé. Densușianu a ballada e két része között nem lát olyan ellentmondást, amelynek alapján a transzhumancát kétségbe kellene vonni; az őszre utaló sorokból arra kell következtetni, hogy olyan erdélyi pásztorok szerepelnek a balladában, akik juhaikkal a moldvai hegyekbe járnak át legeltetni, s ősszel levonulnak onnan. A pásztor kívánságát, hogy temessék a juhakol mellé, lélektanilag indokoltnak tartja.¹⁷

A kétegyházi *Miorița*-variánsban - akárcsak több erdélyi kolindában - nincs utalás rá, hogy a pásztorok melyik vidékről valók. Densușianu feltételezi, hogy a megölt pásztor „Ungurean”, vagyis erdélyi volt, akinek valószínű szebb juhai lehettek, mint a moldvai pásztornak. Megemlíti, hogy Erdélyben a XVI. és a XVII. században fellendült a pásztorkodás s ugyanakkor Moldvában és Havasalföldön visszaesett. Ebből kiindulva valószínűnek tartja a balladának a XVI. vagy a XVII. században való kialakulását.¹⁸

A pásztorok közötti konfliktust általában a vagyoni különbségek idézték elő, s a legtöbb variánsban a gyilkosság a másik pásztor juhaiért, lovaiért, kutyáiért stb. történik.¹⁹ Találunk olyan *Miorița*-variánsokat is, melyekben a megölt pásztor „străin” vagyis idegen. Densușianu szerint ez is a változó legeltetésre utal.²⁰ Ugyancsak ezt támasztja alá, többek között, C. Mavracordatnak és Grigore Ghicának néhány rendelete, amelyekben megemlítik az erdélyi pásztorokat, akik nyáron Moldvába jönnek át juhaikat legeltetni, hogy ősszel visszatérjenek.²¹ Érdekes kitétel találunk a kétegyházi *Miorița*-ban a gyilkosság áldozatául kiszemelt pásztorra vonatkozólag. Variánsunkban a „legkisebb” van megemlítve, akin testvért vagy szolgát kell érteni. Minthogy azonban a testvér megszólítás mellett ott van a „cimbora is, azt kell hinnünk, hogy a népi epikában gyakran használt, szólásmondás számba menő megszólítás szerepel.²² Ha tehát a „legkisebb” megjelölést nem a testvérek közötti értelemben vesszük, kiderül, hogy a kétegyházi *Miorița*-kolindában pásztorok közötti ellentét jut kifejezésre, s ez a variáns későbbi kialakulására utal. Figyelmet érdemel, hogy csak két variánst találtunk, amelyekben a megölt

pásztor „szolga” (slugă),²³ s csak néhányat, melyekben a „legkisebbik” pásztor van megemlítve.²⁴ A kétegyházi *Miorița*-kolindában szereplő „legkisebb” megjelölés új adatot szolgáltat a balladában kifejezésre jutó társadalmi háttér tisztázására.

E variánsból hiányzik a báránka, aki nemcsak felfedi a társukat megölni készülő pásztorok szándékát gazdájának, hanem akinek a pásztor halála előtt hagyatkozik temetésére vonatkozólag. A báránka kimaradása más variánsokban is előfordul, elsősorban az erdélyi változatokban.²⁵ Érdeemes figyelni rá, hogy a moldvai variánsok között ritkán fordul elő olyan, amelyben nem szerepel a báránka. Dumitru Caracostea csodálkozva említ egyet Cernăuți vidékéről, Storojinețből, amely akkor az ország legészakibb pontja volt, s ritka előfordulását újabb kori kialakulásával magyarázza.²⁶

A kétegyházi *Miorița*-kolindának van egy ritkaságszámba menő eleme is: a halálra készülő pásztor arra kéri társait, hogy sírjára „keresztet” tegyenek. A kereszt említése csak néhány balladavariánsban fordul elő, s ezt mind Caracostea, mind pedig Densușianu későbbi betoldásnak tartja.²⁷ Az azonban egyetlen variánsban sem fordul elő, hogy a „pallos” legyen a megölt pásztor sírján a kereszt. Ebben is elüt a kétegyházi *Miorița*-kolinda a többi variánstól, s ez fokozza érdekességét. Eltér tárgyalt variánsunk abban is, hogy a halálra készülő pásztor nem kéri, hogy juhakol közelébe temessék el, sőt temetése helyére vonatkozólag semmilyen kívánsága nincs. A *Miorița*-variánsokban általános, hogy a halálra készülő pásztor azt kívánja, hogy temessék a juhakol közelébe. E kívánság hiánya a kétegyházi *Miorița*-kolindában csökkenti a variáns pásztorjellegét, s önálló, a többi variánstól való független kialakulására utal. A község lakói a más vidékről hozzájuk eljutott pásztorjellegű részeket foglalkozásuknak megfelelően átalakították.

Ezzel kapcsolatban fel kell figyelnünk egy másik kétegyházi *Miorița*-ra, amelyben megvan a pásztor kívánsága, aki - akárcsak a többi variánsban - azt kéri, hogy juhakol mellé temessék el („țărcul oilor”).²⁸ Kétségtelenül ez tekinthető régebbinek, s abból az időből való, amikor még nem változtatták meg a ballada elemeit foglalkozásuknak megfelelően.

A kétegyházi *Miorița*-kolinda nem pásztor jellegét mutatja az is, hogy nem szerepel benne a furulya, a juhászok kedvelt hangszere. Variánsunkban a lányok nem siratják meg a megölt pásztert, csak sajnálkoznak halálán. A másik variáns érdekessége, hogy ebben a lányok megsiratják a pásztert, akárcsak a többi variánsban a juhok.

A kétegyházi *Miorița*-kolindák egymástól eltérő befejezése azt mutatja, hogy élnek még a község lakói között a pásztor-*Miorița* egyes, a pásztorokodásra vonatkozó elemei, míg a saját feljegyzésű variánsunkban már elmaradtak az egykori pásztor jellegre utaló vonások, s a kolinda elemei a lakosok foglalkozásának megfelelően alakultak ki.

A két *Miorița*-kolinda között azonban nemcsak ennyi az eltérés, mert az 1955-ös gyűjtésében nem szerepel a pallos sem. Összevetésünkéből kiderül, hogy a kétegyházi *Miorița*-kolinda lényegesen eltér az Alecsandri-féle variánstól és sok egyezést mutat az erdélyi kolinda-variánsokkal. Vannak azonban ritkaság számba menő elemei is: az esemény eltérő helymegjelölése, a pásztorok közötti ellentétre utaló „legkisebbik” említése, a kereszt s pallos előfordulása és a lányok sajnálkozása a legkisebbik fiú halálán. A juhakol, a juhok, valamint a furulya valószínűleg, a pásztor-elemek kiszorításával kerültek a kolindába. Mindezek az elemek növelik a kétegyházi *Miorița*-kolinda értékét és további adatokat szolgáltatnak a ballada variánsainak tanulmányozásához.

Szembetűnő a kétegyházi Miorița-kolindában a lírai elemek hiánya (a báránka, az anya, valamint az anyának szóló allegorikus kép a halálról), s hogy a variánsban csak az erdélyi kolindákban előforduló epikus részek maradtak meg. Ezeket vizsgálva, felvetődik a Densușianu által hangoztatott feltevés jogossága, hogy a ballada primitív formájához csak a pásztorvilággal összefüggő rész tartozott, egészen addig, amíg az anyáról kezdenek beszélni.²⁹ Eszerint az erdélyi Miorița-kolindavariánsok a ballada legrégebbi alakját őrzik. Figyelembe véve, hogy a népköltészeti alkotások állandóan változnak, alakulnak és újabb elemekkel bővülnek, ez valószínűnek látszik.

A *Miorița*-ballada legrégebbi pásztoreleme a pásztor hagyatkozását tartalmazó rész, amely megtalálható a román népdalokban is. Mi sem természetesebb, mint hogy a természet ölen élő juhász azt kívánja, halála után temessék a juhakol mellé, kedves állatai közelébe. A balladának ez a része nem a legeredetibb alkotóeleme, mert a román pásztordalokon kívül megtalálható más népek pásztorköltészetében is.³⁰ Valószínű, hogy ehhez a pásztordalokból ismert részhez kapcsolódott később hozzá a többi epikus és lírai elem.³¹ De a *Miorița*-ballada hagyatkozást kifejező része nemcsak azért tekinthető a legrégebbinek, mert a román és idegen pásztordalokból ismert kívánságot tartalmazza, hanem azért is, mert ez a rész pogánykori felfogást tükröz. Ehhez csatlakozott aztán később a keresztény hitből eredő motívum: a fiát kereső anya, aki fia leírását az erdélyi kolindák szerint adja meg.³² E részben a *Miorița* ismét nemzetközi elemeket foglal magában, ugyanis a fiát kereső Szűz Mária története ismert az újbölg, a szláv és a francia. népköltészetben is.³³

A *Miorița*-ballada alkotóelemeinek idegen, elsősorban újbölg hatással való összefüggésbe hozása régi keletű, s már Odobescu figyelmeztetett rá, hogy a klasszikus görög mitológia elemeit tartalmazó ún. *Linós*-dalok motívumai sok hasonlóságot mutatnak a román ballada elemeivel.³⁴ A román népköltészet és az újbölg népköltészet közötti kapcsolatra hívta fel a figyelmet Mozes Gaster,³⁵ Paul Gore,³⁶ valamint legutóbb Gáldi László,³⁷ aki a balladában olyan görög eredetű motívumokat lát, amelyek több román kolindában is megtalálhatók. Gáldi azonosítja a fiát kereső Máriát és a *Mioriță*-ban szereplő pásztor anyját, aki elől a fiú halálának hírért el akarják titkolni.

A *Miorița*-ballada alkotóelemei idegen hatásánál a kutatók nem figyeltek fel az újbölg kleftiszballedákban gyakran előforduló halál-házasság motívumra. Erre hívtuk fel a figyelmet legutóbb, anélkül, hogy adatokat hoztunk volna fel ennek bizonyítására.³⁸ Felfigyeltünk arra, hogy a *Miorița* variánsaiban nem általános a halálát anyja előtt elrejtteni óhajtó pásztor részéről a királylánnyal való házasság emlegetése, s hogy a legkülönbözőbb „menyasszonyok” szerepelnek, mint például „... sora Soarelui” (a Nap húga³⁹); „Luat-a luna jumătate, Și stelutele mai toate”. (Elvette a fél Holdat, s majdnem az összes csillagocskákat.)⁴⁰ Az újbölg kleftiszballedák halál-házasság motívumában nem szerepel a királylány, hanem általában „a fekete föld”. Íme néhány példa, amelyekben a haldokló kleftisz halálát el akarja rejtteni anyja elől: a *Tanasis Vlahos és Jannis Xilichiatos* című balladában⁴¹ a kleftisz arra kéri harcostársait, hogy ne mondják meg anyjának halála hírért, mondják azt, hogy: „az elátkozott erdőben megnősült. Feleségül vette a földet, anyósa lett a kő, s a kavicsok lettek rokonai.” A *Mitros Vihalis* című balladában⁴² haldokló Mitros azt üzeni Andrucos kapitánynak, hogy „üdvözli, de ne várja őt soha vissza, ne reménykedjék benne, Ne mondd meg, hogy harcban estem el, Mondd azt, hogy megnősültem s három feleséget vettem, Egyik kunduriai, a másik fivai, a harmadik, a legjobb pedig livadiai.” A *betyár halála* című balladában a haldokló kleftisz arra kéri társait: „Ha látjátok anyámat, ki egy évben háromszor is megszidott, Ne mondjátok meg, hogy megöltem magam, Hanem mondjátok, hogy messze idegenben megnősültem.”⁴³ A *kleftisz búcsúja* című balladában⁴⁴ azt olvashatjuk: „Ha az anyám rólam valamit kérdezne, / Ne mondd meg, hogy elveszttem, / Én szegény meghaltam, / Csak azt mondd, hogy megnősültem a sötét idegenben, /

A kő lett az anyósom, a fekete föld a feleségem, / És ezek a férgek feleségem testvérei.” A *Labardunias* című balladában⁴⁵ a kleftisz anélkül, hogy anyját említene, azt írja búcsúlevelében, hogy a pasa meghalni küldi Szófiába: „Feleség helyett a fekete földet veszem el, a kő lesz a menyem, / S ezek a kis kövek is rokonaim lesznek.” Az újgörög kleftiszballedák halál-házasság motívuma, amint a fenti példákból kiderül, nem sok egyezést mutat formailag a Miorița-ballada hasonló motívumának elemeivel, de megegyezik ezzel lényegében, illetve a motívum tartalmában, hiszen mindkét nép balladáiban a motívum azért keletkezett, hogy az anyát megkíméljék a fia halálhírétől.

Hogy a motívum formai alkotóelemei mennyire megváltoznak átvételkor, kölcsönzéskor, kiderül a moldvai csángóknál feljegyzett *A pakulár* című balladából, amely a Miorița magyar variánsa.⁴⁶ E balladában a halni készülő pásztor a Nap hűgával, a Földnek zsírjával házassodik össze.

Mindez jól mutatja, hogy a motívumok átvétele nem szolgai módon történik, s alkalmazásukban megnyilatkozik az átvevő nép teremő, alkotó fantáziája. Jól érvényesül ez a Miorita-balladában, amikor a pásztor házasságánál vőfélye a nap és a hold, násznépe a fenyő; papjai a hegyek és madárkák; fáklyái a csillagok. Caracostea kétségbevonja ezeknek népi eredetét⁴⁷ azzal az indokolással, hogy csak az Alecsandri-féle variánsban fordulnak elő. Tévedett, mert e motívumhoz hasonlóak vannak a *Fratele și sora* című balladában.⁴⁸

Vizsgálódásunk a kétegyházi Miorița-kolindával kapcsolatban szükségszerűen vezetett el, az egész *Miorița*-komplexumhoz, amely még mindig nincsen kielégítő módon tisztázva.

Az újgörög kleftiszballedák halál-házasság motívumának példái azt bizonyítják, hogy a balkáni és a dunai népek népköltészete nem fejlődött egymástól elszigetelten, s közös elemeik vizsgálata hozzásegíthet a vitatott kérdések megoldásához. Ezek az elgondolások vezettek az újgörög kleftiszballedák halál-házasság motívumának tanulmányozásakor.

Egy hazai román falu folklórjából: Vasile Gurzău magyar és román nyelvű meséi

Az elmúlt években¹ magnetofon felvételtől lejegyeztük Vasile Gurzău méhkeréki (Békés megye) parasztnemesmondó - akit a Művelődésügyi Minisztérium 1963-ban a Népművészet Mestere címmel tüntetett ki - mintegy negyven román és magyar nyelven elmondott meséjét. Ebből az anyagból 1963-ban hét mesét tartalmazó füzet jelent meg.²

Gyűjteményünk jelentősége, hogy első ízben kerül kiadásra egy kétnyelvű mesemondó teljes repertoárja, s ez az eddigieknél nagyobb lehetőséget nyújt a magyar és a román folklorisztikai kölcsönhatások vizsgálatára és a kétnyelvű mesemondás alkotói módszerének tudományos vizsgálatára. Ezeken túlmenően a fonetikus leírt nyelvjárási szövegek lehetővé teszik a bihari román nyelvjárás kevésbé ismert nyugati nyúlványának tanulmányozását.

MÉHKERÉK MÚLTJA ÉS JELENE

Mielőtt Vasile Gurzauról, meséiről valamint mesealkotási módszeréről szólnánk, szükségesnek tartjuk röviden bemutatni a mesemondó környezetét.

Méhkerékről, az egykor Bihar, az első világháború után Békés megyéhez tartozó román faluról, sem a bihari románokról, sem a békési falvakról írott munkákban nem találunk adatot. Pedig a falu régi település, hiszen már 1356-ban említik okleveleink, hogy az Ősi és Geszt családokkal rokonságban álló kisnemesek mellett vékony magyar jobbágy réteg lakta.³ A középkorban a falunak megművelt határa volt, de a török pusztítás után „kulturált határa még jószágértartásra is alig volt használható”.⁴ Méhkerék legtöbbet Sarkad ostroma alatt szenvedett a Rákóczi-szabadságharc idején, amikor a kurucok a túlerőben levő császáriakkal szemben nem tudták tartani a várat, s azt a Rákóczihoz való szabad elvonulás feltételével Löwenburg tábornoknak feladták, 1711. január 11-én.⁵ Méhkerék életben maradt lakói, valószínűleg a császáriaktól való félelmükben elmenekültek a faluból, amint ez kiderült az 1715. évi összeírásból,⁶ mely szerint a faluban csak nyolc család maradt. Az 1726-os összeíráskor⁷ is csak tizenöt család volt a faluban.

Az 1784-87-i II. József korabeli népszámlálás adatai szerint Méhkeréknek már 857 adózó lakosa volt.⁸ Ez a gyors lakosságszaporulat csak az időközben történt betelepüléssel magyarázható. Máig is él a falu szájhagyományában - s erről írásbeli feljegyzést is végzett Patkás Tivadar méhkeréki lakos⁹ -, hogy a mai lakosok egykori ősei a Szalonta környéki falvakból települtek oda a kuruc háborúk folytán erősen meggyérült lakosságú falu benépesítésére. Az 1850-es népszámlálás adatait nem használhattuk fel, tekintve, hogy az összeírás nem falvak, hanem járások, illetve megyék szerint történt. Viszont az 1869. évi népszámláláskor a falu 1574 lakossal rendelkezett.¹⁰

Méhkeréket a XVIII. században az Eszterházyak kapták meg¹¹ a bécsi udvar iránti hűségükért.

A falu görögkeleti temploma 1848-ban épült. Érdemes megemlíteni a falu múltjából, hogy a méhkeréki románok részt vettek az 1848-as szabadságharcban, együtt vállalva az áldozatokat a szomszéd falvak jobbágyaival.

Méhkeréknek az 1949-es népszámláláskor 2242 lakója volt.¹² A falu nagyszámú szegény-paraszsága a múltban nehéz harcot vívott megélhetéséért, s mint alkalmi mezőgazdasági munkás, a környező uradalom birtokain dolgozott.

Hasonló volt a sorsuk a Szalonta környéki román falvak szegényparasztjainak is, akik szintén az uradalmi birtokokon dolgoztak alkalmi mezőgazdasági munkásként; a méhkerékiek tehát az uradalmi birtokokon állandó kapcsolatban állottak a távolabbi román falvak lakóival, s ez a körülmény megakadályozta, hogy a magyar falvak közé beékelődve elszigetelődjenek a távolabbi falvak románságától.

Ez a velük való szoros kapcsolat lehetőséget nyújtott folklórjuk kicserélődésére, állandó felfrissítésére. Erre azonban csak az első világháború utánig volt lehetőségük, amikor még nem választotta őket egymástól országhatár.

Méhkerék néphagyománya lényegét tekintve az első világháború előtti állapotnak megfelelően konzerválódott. Ez természetesen nem jelenti azt, hogy az azóta eltelt évtizedek alatt a falu folklórja nem változott, nem fejlődött, s nem kerültek bele új elemek a környező magyar falvak folklórájának hatására. Ezt legszembetűnőbben Vasile Gurzău meserepertoárja bizonyítja, amelyben magyar mesetémákat is találunk.

MÉHKERÉKI NÉPHAGYOMÁNYOK

Méhkerék kulturális igényét a múltban a szájhagyományozó népköltészet elégítette ki. Ennek legáltalánosabb alkalmi összejövetelek, a halottsiratás és halottbúcsúztatás, valamint a disznótor.

A faluban élő néphagyományok közül legérintetlenebbül a lakodalmi szokások maradtak fenn, s nemcsak a lakodalom előtt három nappal megtartott „tésztakészítéskor” (la aluat’e), hanem a lakodalomkor is bőven folyik a rigmusmondás, a „descîntec”, amelynek anyaga legtöbbször improvizálás útján születik, s a jelenlevők egymással versenyeznek, ki tud szellemesebb és találóbb rigmust „költeni”.

A méhkeréki románok szívélyes baráti viszonyban vannak a szomszéd falvak magyar lakosságával, s gyakran megtörténik, hogy román lakodalomba magyarokat is meghívnak. Ilyenkor a rigmusmondás két nyelven, románul és magyarul folyik, figyelmességből a meghívott magyarok iránt.

Egy ízben magam is részt vettem román lakodalomban, s több rigmust lejegyeztem. Ízelítőül bemutatok néhányat:

Frunză vîrd’e dă cîrîșă,
Mîrîșasa nîst-ă-î frumîșă.
Frunză vîrd’e după rîț,
N’îcî jun’ele nu-î urîț.

Amărîță-î mn’îrîșasa,
Că mîre dă la mî-sa.
Da la jun’ele-î pare bin’e,
Că l-a strînje ȕarecîn’e.

Bucură-t’e sîacră mare,
Căci aduțem noră tare.
Noră tare și frumîșă,
Gazdîie bună dă casă.

Zöld levél a cseresznyefán,
Szép a menyasszony, de szép ám!
Rétnek friss zöld levele,
A vő se csúf övele.

A menyasszony szomorkodik,
Szülejétől távolodik,
De vár a legény örvendezve,
Hiszen lesz, ki ölelgesse.

Örülj te is, anyatársunk
Erős meny lesz most már nálunk,
Erős a meny, szép is hozzá,
Így lesz háza takarossá.

(Gáldi László fordítása)

Általános népszokás a halottsiratás és a halottbúcsúztatás. A *halottsiratást* rendszerint a rokon és a szomszéd asszonyok végzik, s erre az alkalomra rögtönzött mondókát állítanak össze, melyben felsorolják az elhunyt jó tulajdonságait és sajnálkoznak halála felett. Idegennek nem illik bemenni a halotthoz, főleg akkor, ha bent siratóasszonyok vannak. Hajdanában a faluban volt több, a siratást pénzért végző siratóasszony. Napjainkban már nincsenek ilyenek.

A *halottbúcsúztatást* szinte hivatásszerűen Teodor Sava 70 éves paraszt végezte 1965-ben bekövetkezett haláláig. Sava a sírnál énekelve előadott búcsúztatóiban a gyászolókat az élet mulandóságára, sivárságára emlékeztette, szólt az elhunyt érdemeiről, s végül elbúcsúztatta őt közeli és távoli rokonaitól, szomszédaitól és az ismerősöktől. Sava amolyan népi költő, aki előre megverselte és leírta hosszúra nyúló búcsúztatóit, melyeket a sírnál az általa szerzett rövid dallamra énekelt el. Mintául közöljük egyik asszonybúcsúztatóját:

Îlată a vuomului vieață,
Cum vin'e la bătrîn'eață,
Cînd odată vin'e ora,
Cășul ăel dă mormîntare.

Íme az ember élete:
Amikor jut öregségre,
Elkövetkezik az óra,
Melyben viszik nyugovóra.

O, vieața îi ie trecută,
La urmă ă fost chinuită,
Așe bōală o ajuns,
Îndată în pat o pus.

Ó, az élet így pereg le,
S kinnal van a vége tele.
Lám a betegség gyötörte,
Menten ágyba teperte,

O, bōala tăt o lucrat,
A răn'it-o, aș pus în pat.
Așe bōală re o aflat,
Că și trupu-î l-aș strîcat.

Kínoztá és sebezte,
Ágyához így szegezte
Kórság őt megszállotta,
Szegény testét rontotta,

Dă on an začē pă pat,
Vind'ecare n-aș aflat.
Aș și clopotu n'e spun'e,
Să ven'im la îngropăcîun'e.

Ágyba évig így nyomta,
S gyógyulását nem hozta.
Mondja harang szava egyre:
Temetésre gyűltünk egybe.

Că o iubită soțîie,
Astăzî a mēre dîn lume.
Chinuită și zdrobită,
Dă bōala îi pătrăcută.

Szeretett jó hitves indul
Ki az evilági kínbul
Szegény asszony elgyötörten,
Fájdalomtól összetörten.

Pină astăzî n'ici-cum,
Nu s-aș aflat așe drum,
Ca să-ș află mîntuire,
Și la bōală ușurime.

Mind e napig semmiképp
Nem lelt módra, vaj' mikép
Menekedne szegény élte
S enyhülhetne betegsége.

A umblat la vind'ecare,
Numa să afle scăpare.
N'icî doctorî, n'icî n'ime,
Nu î-aș aflat ușurime.

Pedig járt ő orvoslásra,
Várva mentő jó tanácsra,
De nem tudta senki doktor
Szabadítani kínoktól.

Îată ȇasu ȇel dorit,
Astăzi la min'e a ven'it,
Astăzi ȇasu mę o vin'it,
Și dîn lume am trecut.

Astăzi o soȕi dulȇe,
Dîn astă lume să duȇe
Să duȇe la hod'ină,
La tata dîn ȇiie lume.

Las aȇi pă pămînt,
Pă on dulȇe soȕ plîngînd.
Ța să duȇe pă veȇiie,
Soȕiie să nu mai fiie.

O, soȕiie n'icî-cînd,
Nu a mai fi pă pămînt.
Astăzi pă tăȕi v-am t'emate,
Cînd cu vieȕa am gătate.

Aȕi ven'it la a mę t'emare,
Ba t'ęar la mormîntare.
Aȕi ven'it la îngropăȇiun'e,
Męre o soȕiie dîn lume.

O, vin'e acum și ȇere,
Dă la ȇeȕ rămași iertare:
- Dulȇe soȕ, acum ȕi-oȕ ziȇe,
Acum t'e las și m-oȕ duȇe!

Rău-mȕ pare ȇę-am făcut,
Că t'e-am lăsat pă pămînt.
Tę-am lăsat da nu șt'i n'ime,
O, singur pă astă lume.

Nu poȇi męre să nu spun,
Că mă duc pă morȕii drum.
Mulȕămăsc dulȇe bărbat,
Dă iȕbire ȇe mȕ-ai dat,

Io p-în bȕala ȇę-am avut.
Și io t'e iert dîn iȕbire,
Naint'e dă a mę plecarea,
ȇer dă la t'in'e iertare:

- S mégis most a várva-várt
Óra végre rá nem talált
Reám hozta a halált,
S a világból kimúlást.

Lám kell, hogy egy drága
asszony
E világból eltávozzon,
Eltávozzon nyugovóra,
Hogy az égi Atya óvja.

- Már e földet itt hagyom,
Pedig párom sír nagyon,
Hiszen társa mén örökre,
S nem lesz néki felesége.

Társa többé nem leszén
Itt e földi téreken.
Hívtalak ma titeket
Mert a földről elmegyek.

S ti jöttetek hívó szómra
Mikor tesznek koporsómba,
Jöttetek ím temetésre,
Asszonynak ez temetése,

S ő, ki halott, járul mostan
Bocsánatot kérni sorban.
- Édes párom, hozzád szólok,
Itt hagylak és elindulok!

Mert kell nékem messze menni.
Ám hadd mondjak én neked,
Hogy biz' halálba megyek.

Édes társam, köszönöm
Amit adtál, örööm.
Indulok ki a világból
S elmegyek tetőled távol,

De mielőtt messze mennék
Bocsánatért esdekelnék.
Bocsásd meg, ha hibáztam
Ellened e kórságban

Iartă-mă dă Ț-am grășit,
Io p-în boala țe-am avut.
Și io t'e ȳert dîn ȳubire,
Dă acum și pă večiie.

Iară mulțămăsc anume,
La care au stat lîngă min'e,
Dă cînd bȳala me o vin'it,
Până cînd ȳeasu me a venit.

Acum vă grăeesc anume,
Pă cîȳi staȳi pă lîngă min'e.
Pă n'epoȳi și pă n'epoat'e,
Și pă voȳi n'ȳamurile pă ȳoat'e.

Pă șogorȳi și sogorȳen'e,
Și pă verȳi și verișen'e.
Și pă nănasȳi și pă fîn'ȳi,
Și pă voȳi ȳubiȳi vecin'ȳi.

Și vă mulțămăsc anume,
Iată aȳi ven'it la min'e.
Mulțămăsc la fiȳecare,
La întȳeaga adunare.

Dă la toȳi cîȳi aȳi ven'it,
Și pă min'e m-aȳi ȳubit,
Vă dau a me ȳertare.
Dă la toȳi ȳm ȳer ȳertare.

Dumn'ezo pă toȳi vă ȳȳie,
Și vă deȳe a luȳi ȳubire,
Și la a vȳoastă familiȳe,
Dă acum si pă večiie!

Én is e nagy szerelembe
Megbocsájtok mindörökre.
Köszönő szóm mindazoknak
Kik mellettem kitartottak,

Amióta kórság gyötört
És ameddig óráim eljött.
Hozzátok száll szavam sorba,
Kik jöttetek búcsúszóra,

Unokáim, fiúk, lányok,
Atyfiak, drága társok,
Sógoraim, sógornőim,
Édes unokatestvéreim

Násznagyok meg jó komák,
Szomszédok s atyafiság,
Indulok ki a világból
S elmegyek tetőled távol,

Köszönöm én mindenkinek,
Az egész gyülekezetnek,
Mind, aki csak ide jött,
S aki engem szeretött.

Megbocsájtok én ti nektek,
S rám ti se nehezteljetek.
Isten legyen őrizőtök,

Szeretettel megmentőtök,
Szálljon az ő szeretete
Házatokra - mindörökre.

(Gáldi László fordítása)

A disznótorokon éneklés és mesélés folyik; a dalolást közösen, a mesemondást sorra végzik a jelenlevők, tündérmesékkal és pikáns történetekkel szórakoztatva egymást.

Méhkeréken napjainkban is él a mesemondás szokása, s megvan a mesékben való hit is. Ez pedig azzal magyarázható, hogy a faluban - bár egyre fogyó mértékben - élnek még a babonás hiedelmek. Erre hadd említsünk két példát. Az egyik az esőkérés pogánykori szokása, a „paparugă”-zás; tikkadt nyári hőség idején a gyerekek esőkérő dalokat és szövegeket mondanak.

A másik, szintén előforduló népszokás a *ráolvasás*. Az ebben való hit ma már erősen csökkent, de még előfordul. A ráolvasások legjobb tudója Maria Patcă volt, aki a hatvanas évek elején halt meg. Tőle több ráolvasást vettünk fel magnetofonra szemverés, daganat és napszúrás ellen. A ráolvasó kérkedve mondta el, hogy milyen sok beteget „meggyógyított” ezekkel a ráolvasásokkal, s olyanok is jöttek hozzá, „akiket az orvosok nem tudtak meggyógyítani”. Beismerte azonban, hogy napjainkban az emberek inkább az orvoshoz fordulnak betegsé-gükkel. Egyik szemverés elleni ráolvasása magyarul így hangzik:

„Isten segíts, Szent Mária Anyám! Kérlek téged, segíts engem! Tódornál voltam, akire rátalált 99 kísértet, 99 kígyó, 99 boszorkány. Kövér és szép volt, húsát meg akarták enni, vérét meg akarták inni! Senki nem látta őt, senki nem hallotta meg szavát. A Szűzanya viaszgyertyán leszállt az égből és megkérdezte: - Hol voltatok ti 99 kígyók és 99 boszorkányok? - Tódornál voltunk, hogy húsát megegyük, vérét megigyuk, s napjait megszámláljuk!

A Szűzanya szóval szólott: - Tőle visszatartlak titeket jó szavakkal, 99 pappal, 99 templommal, 99 evangéliummal. Menjetek a Köröshöz, ott van egy négybe hasadt csuka, húsát egyétek meg, vérét igyátok meg, halála napját hagyjátok meg! Tőlem származik a ráolvasás, Istentől az orvosság!”¹³

Maria Patcă ráolvasásait csak román nyelven szokta mondani, magyarul nem is tudott jól. Mint elmondotta nekünk, falujában hallotta gyermekkorában a ráolvasásokat; abban az időben többen is voltak az asszonyok között, akik tudtak ráolvasásokat és azokat fel is használták bizonyos betegségek gyógyítására.

VASILE GURZĂU

Méhkerék egyik legnevezetesebb embere volt az 1979-ben elhunyt mesemondó, Vasile Gurzău. Meséiről jól ismerik őt nemcsak a falujában, hanem azon kívül is. Említettük, hogy a faluban ma is divatban van a mesemondás; elég sok férfi tud mesét mondani, ugyanis összejövetelek alkalmával csak a férfiak szoktak mesélni. Azonban a falusiak részére igazi élvezetet, a mesébe való teljes belefeledkezést Vasile Gurzău meséi jelentették.

Gurzău szülőfaluja mesehagyományának leghívebb ápolója, őrzője - és úgy hisszük - gyara-pítója volt, hiszen dús fantáziájában bizonyára több mesetéma nyert új életet, új megfogal-mazást.

Vasile Gurzău 1898. március 16-án született Méhkeréken. Apja, Mihai Gurzău, szegényparaszt volt. Vasile Gurzău a falusi iskolába mindössze három télen járt, mert tavasszal és ősszel szükség volt keresetére a családban: libapásztorkodott, de volt varjúpásztor is, őrizte a vetéseket, hogy a varjak ki ne kaparják az elvetett magot a földből. Később disznópásztor, bojtár, majd béres lett Tisza István egykori miniszterelnök Varsánhely pusztai birtokán, majd az Almássy gróféknál, de a leghosszabb ideig a gyulai Sánta János birtokosnál.

1916-ban bevonult katonának Fehértemplomra, a 34-es tüzérekhez. Az első világháború alatt járt Olaszországban és Galíciában. A háború után hazajött falujába, és négy testvérével művelte apja néhány hold földjét. 1920-ban megnősült, egy szegény lányt vett el falujából. Házassá-gából két fia és egy lánya született, akik a faluban élnek, de nem örökölték apjuk mesemondói tehetségét. A meséket azonban nagyon szeretik, s apjuk meséit minden alkalomkor, amikor erre mód nyílik, meghallgatják.

Vasile Gurzău nagyon szorgalmas, munkaszerető ember, aki az apjától örökölt néhány hold földön gazdálkodott. Sajátjából azonban nem tudott megélni, s 1945 után tanyát bérelt éveken keresztül, s kisebbik fiával élt együtt egy több szobás, nagy házban. 1959-ben megalakult a

faluban a Nicolae Bălcescuról elnevezett termelőszövetkezet, melynek tagja lett, s szorgalmasan dolgozott a közös gazdaságban. Igaz, könnyebb munkára kapott beosztást korára és meggyengült egészségi állapotára való tekintettel. A termelőszövetkezetben nagy népszerűségnek örvendett: nap mint nap meséivel szórakoztatta társait, akik annyira szerették meséit, hogy vele akartak dolgozni, hogy hallhassák tündérmeséit, pikáns történeteit. V. Gurzău az iskolában alig tanult meg írni-olvasni, s e tudományát alig használta élete folyamán, mert sem újságot, sem könyvet nem szokott olvasni. Egyetlen román költő nevét sem tudta, bár, emlékezete szerint, az iskolában hallott róluk. Mindössze Avram Iancu nevét ismerte, s azt, hogy szerepet játszott az 1848-as forradalomban.

Ha valamelyik meséjével kapcsolatban megkérdeztük, nem olvasta-e valahol a történetet, mindig méltatlankodva háritotta el a kérdést: „Nem tudtam én akkoriban olvasni! A faluban csak egy iskola volt, az is kicsi és elhagyatott, nem mint ma, szép, nagy épület, olyan, mint egy palota! Hát honnét tudnék olvasni? Az iskolában mind vertek minket. Volt egy tanítónk, Girdannak hívták, a másik nevére már nem emlékszem, ő volt a falu istene. Úgy vert minket, hogy alig vártuk a hazamenetelt az iskolából.”

Tudásvágya már iskolás évei alatt a mesékre irányította figyelmét. Először anyjától hallott meséket, de nem emlékszik, melyek voltak azok, csak azt tudja, hogy nagyon tetszettek neki. Megszerette a mesék csodálatos világát, amely nem volt olyan sivár, mint a környező élet. Erre az időszakra így emlékszik vissza: „Amikor értelmesedni kezdtünk, akkor kezdtem tanulni a meséket is az öregektől, akik esténként összegyűltek a fonókba mesélni. Mi tátottuk a szánkat a tűzhely körül és ettük a kását. Esténként az öregek mindig meséltek, az asszonyok fontak és énekeltek.”

Ilyen szójhagyományban gazdag környezet volt színhelye eszmélése éveinek. Gyermekkorából nem is maradt meg más emlékezetében, mint küzdelmes szolgasorsa, valamint a mesék csodálatos világa, amelyben a jók győzedelmeskedtek a gonoszok felett, s a szegények legyőzték a gazdagokat és királyokká lettek.

Vasile Gurzăunak nagyszerű alkalmak nyíltak a mesevilág megismerésére, hiszen a faluban több közismert, tehetséges mesemondó élt, akikre még ma is visszaemlékeznek az idősebbek. Ilyen volt Ruzsa György, gúnynevéen Danţoş, aki az ötvenes évek elején halt meg, anélkül, hogy történeteit bárki lejegyezte volna. Számos meséje azonban tovább él Gurzău repertoárjában, természetesen egyéniségének megfelelő tolmácsolásban. Ismert, neves mesélők voltak még a faluban: Zagoni, Iuane Trifului, Pipoş stb., akiktől Gurzău sok mesét hallott és vett át. V. Gurzău lelki szükségletét nemcsak gyermekkorában, hanem később is a falu szójhagyományában élő népmesék, és egyéb történetek elégítették ki. Meséi annyira faluja szójhagyományából erednek, hogy számos meséjéről meg tudja mondani, melyik falubeli mesélőtől hallotta.

Gurzău ifjú éveiben, amíg nem érte el a katonakort, nem ment ki járása területéről: „Mi akkor nem igen mentünk ki a szalontai járásunkból, nem úgy, mint ma, hogy elmegyünk a Dunántúlra is, bejárjuk az egész országot, hogy munkát kapjunk. A mi öregeink csak Szalontáig jártak. Én is csak itt, a környékbeli uradalmakban jártam fiatal koromban.” Katonakorában több ideig volt Nagyváradon és Aradon, rövidebb ideig Budapesten is szolgált, melynek bérházai, palotái gyakran megelevenednek tündérmeséiben. Az első világháború idején több országban is megfordult, ekkor szerezte a legszükségesebb földrajzi ismereteit; megtanulta folyók, városok nevét és jelentőségét. Ezek az ismeretei máig sem nagyon gyarapodtak. A világ eseményeiről csak hallomásból értesült, a könyvek, újságok ismeretlen birodalom maradtak számára. Mikor érdeklődtünk, miért nem olvasott, így válaszolt: „Sok könyvet láttam a papnál, meg a tanítónál, egyiket-másikat a kezembe is vettem, forgattam, lapozgattam, s láttam, hogy az egyik kicsi, a másik nagy, az egyiknek szép a fedele, a másiknak nem, de hát ezek nem érdekelték engem

különösebben, mert azokba sok mindent beírtak, ami nem igaz, olyanokat, amiket valaki kigondolt, amik nem igazak. Engem ezek nem érdekelték, csak a mesék, azokkal szórakoztam igazán.” Amikor megjegyeztük, hogy vannak meséket tartalmazó könyvek is, lekicsinylőleg jegyezte meg: „Azok nem igazi mesék, azokat az urak találják ki. Amit az urak írnak, az nem igazi mese, csak az, amit a parasztok meg a mesemondók tudnak.”

Gurzău mesemondóvá válásában nagy szerepet játszott hosszabb ideig tartó katonáskodása, amikor bő alkalma volt mesemondói tudása gyakorlására, egyénisége és stílusa kialakítására, és nem utolsósorban repertoárja bővítésére a társaitól hallott, más vidékről származó mesékkel. Erre az időre így emlékszik vissza: „Én sokat meséltem, mert szerettem mesélni és társaim is szerették, ha én meséltem. Akadt köztük is, aki tudott mesélni, hát mesélt az is. Amikor a laktanyában voltunk, körém gyűltek társaim és kérleltek: - Mondj mesét, akármit! A magyarok; a románok és a szerbek mind oda gyűltek körém.”

Valószínű, hogy valamelyik szerb katonától hallotta a Krajlevics Marko szerb hősről szóló *Cranovit'e Marc* című mesét, amely meseként csak Gurzău repertoárjában maradt fenn.¹⁴

Gurzău katonai évei alatt a társainak való mesélés közben jött rá, milyen nagyszerű mesemondói képességgel rendelkezik, hogy a mesélésben senki sem tudja őt felülmúlni, sőt még megközelíteni sem. A mesemondás Gurzăunál nemcsak szórakozás volt, hanem belső szükségletet elégített ki. Ezzel magyarázható, hogy a katonáskodás alatt szerzett mesemondói gyakorlatát nem hagyta abba, hanem tovább folytatta leszerelés után is, otthon a falujában.

Katonáskodása alatt nemcsak nagyszerű mesemondói gyakorlatra tett szert, hanem itt vált kétnyelvű mesemondóvá. Többségben levő magyar társai kedvéért kénytelen volt meséit magyarul mondani.

Bármennyire is bízott képességeiben, sohasem volt öntelt, és mindig fűtötte a még több tudás iránti vágy a mesék területén. Ezzel magyarázható, hogy falujába való visszatérése után, szorgalmasan eljárt minden olyan összejövételre, ahol az öregek meséltek. Nemcsak meghallgatta, hanem meg is tanulta a hallott meséket, mégpedig rögtön, egyszeri hallásra. Szerette és tisztelte a falu öreg mesemondóit, akikre ma is elérzékenyülve gondol vissza: hálás nekik tudományáért. Előfordult, nem is egyszer a fonóban, hogy Pipoș mesélt az egybegyűlteknek. Köztük volt ő is, tetszett a meséje, és rögtön, egyszeri hallásra megtanulta, majd vállalkozott rá, hogy elmondja a mesét. Olyan sikere volt, hogy bámolatba ejtette a hallgatóságot dús fantáziájával, érdekes meseszövéssel; mint elmondotta, ekkor vált igazi mesélővé, akinek már arra is volt bátorsága, hogy mestereivel vetélkedésre keljen.

Mindez az első világháború utáni években történt, azóta több évtized telt el, sorra meghaltak az öreg mesemondók, s ő lett a falu elismert mesemondója.

Mesemondóvá válásában nagy szerepe volt a falusi közösségnek, mely igényelte a mesemondást, és minden alkalmat megragadott, hogy Gurzăut mesélésre bírja. Ez a közösség segítette Gurzăut mesemondói stílusa kialakításában is, azzal, hogy csak az érdekesen előadott, drámai dialógusokban bővelkedő történetek érdekelték igazán. Tehát azt, hogy hogyan kell hatásosan elmondani egy mesét, Gurzău hallgatóitól tanulta meg. Ugyanis a méhkeréki közönség nem passzív hallgatóság, hanem aktív, amely irányítja a mesemondást közbeszólásaival, tetszésnyilvánításaival. Több ízben is tanúi voltunk annak, mikor a közönség egy-egy érdekes meserész bővítését kívánta, sőt gyakran megállította a mesélőt, és bővebb felvilágosítást kért egy-egy epizódról vagy szereplőről.

VASILE GURZĂU TÜNDERMESÉI ÉS HIEDELEMVILÁGA

Vasile Gurzău repertoárjának legértékesebb részét tündérmeséi jelentik. Tündérmese anyaga egykor, ifjabb éveiben sokkal gazdagabb lehetett, mert a mesemondó elpanaszolta, hogy régebben sokkal több mesét tudott, de azok már nem jutnak mind eszébe. Különben jellemző a mesemondóra, hogy mennyire benne él meséinek világában; elmondta, hogy néha éjjel eszébe jut egy-egy elfelejtett meséjének részlete, érdekesebb epizódja, s ilyenkor aztán sikerül az egész mesét emlékezetébe idéznie. De az is előfordul, hogy mesélés közben jut eszébe egyik-másik meséjének témája, ahogy mondta: „Az egyik mese hozza a másikat.”

Meséit egyformán szereti, s nincs „legkedvesebb” köztük. Amikor arról faggattuk, hogy melyik mesét mondta el a legtöbbször, a *Pavăl Păcuraru* címűt említette, s elmondta, azért szereti ezt a mesét, mert csodálja benne a paraszti ifjú leleményességét, bátorságát és erejét. Gurzău meséi közül - úgy hisszük - csupán a *Cranovit'e Marc* című az önállóan kialakított, a többi általában a nemzetközi meseirodalomban kevésbé ismert témának sajátos, a mesélő egyéniségét magán viselő variánsa. Tündérmeséiben találunk ismert mesetémákat is, de előfordul, nem is ritkán, hogy egyes meséinek csak egy-egy motívumát, epizódját találjuk meg a mesekatalógusokban. Így például a *Boldașu* (A botos) című mese általában ismeretlen variánsokból áll, s csak egyetlen motívuma: az ördöggel kötött szerződés található meg az Aarne-Thompson-féle katalógusban: a *Găsîtu* (A talált fiú) című mesének is csak jelentéktelen motívumai szerepelnek az említett katalógusban: ismeretlen a *Krănovitye Márk* című mese is, a szerbeknél csak hősénekként ismert; a *Sumnă murgă, Sumnă mnerișe* (Szürke Szoknya, Kék Szoknya) című mese második részének motívumai nem szerepelnek a nemzetközi katalógusban, s említhetnők még a *T'irică și Stan* (Tyririka és Sztán), az *Împăratu și muișeră țe săracă* (A király és a szegényasszony), az *Țomul sărac* (A szegényember), a *Dă ferișire* (A boldogtalan király) című meséket is.

Gurzău páratlanul gazdag képzelőerővel rendelkezik, így válik érthetővé, hogyan lettek meséiben Budapest bérháza csodálatos palotákká, faluja és környéke, mint például a Körös vidéke, meséi színterévé. A *csónakos* című meséjének egyik részletében a kisebbik fiú olyan nagy vízben evez, mint a Duna, a hidak olyanok mint a Körösön vagy „Pesten a Dunán keresztül”.

Több meséjében találunk olyan utalást, mely falusi környezetéhez viszonyítva méri fel korunk technikai fejlődését. Így például gyakran hangoztatja, hogy régebben még bicikli sem volt, nemhogy motorbicikli vagy autó.

Gurzău a falusi környezettel együtt beleviszi tündérmeséibe a paraszti foglalkozást, a földművelést, s ezzel meséinek paraszti jellegét hangsúlyozza.

Gurzău hisz a tündérmesékben; azonosul hőseivel, s azok cselekedeteivel; elhiszi az óriások létezését és természetfeletti erejét. Amikor megkérdeztük, hiszi-e például mesehőségnek Cranovit'e Marcnak hőstetteit, így válaszolt: „Mért ne hinném? Ezek megtörténhettek, mer vitéz király vót Cranovit'e Marc. Hát a történelem is mongya, hogy ez, meg ez a király milyen háborúkat viselt, miket csinált. Hát ez is olyan.” Az óriások létezéséről így nyilatkozott: „Éltek azok, léteztek, a Pruncu Furn'icăi Mamii Cîcînăi, a kisebbik a tizenhatéves, meg a nagyobbik, a húszéves, mer Cranovit'e Marc megölte őket, s az ország is az övé lett. Hisszük, hogy ott vótak (a háborúban), mert ha nem, hát nem beszélénk róluk. Kellett, hogy létezzenek, ott vótak a küzdelemben ők is. Ma már nincsenek meg, mer úgy hallottam, hogy ezekkel a szörnyű fegyverekkel kipusztították őket. De kellett, hogy legyenek valamikor régen, különben nem beszélénk róluk. Úgy 200-300 évvel ezelőtt lehetett, akkor még nem vót gőzös a világon,

nem úgy mint ma, hogy a gőzös megy a töltésen, a vasúton. Még a levegőben is mennek ma az emberek.”

Az Împăratu verd'e (Zöld császár) című mesében előforduló hőstetteket így világította meg: „Hát hogyan történhetek volna meg ezek, mer régen nem olyanok vótak a háborúk, mint ma; nem vótak ágyúk, nem vót atom és mit tudom én mi. Akkor úgy vót, hogy az emberek elindultak, csapatokba álltak és verekedtek, aki legyőzte a másikat, az vót a gazda. Így vót régen!” Amikor megkérdeztük, mikor volt az a „régén”, így válaszolt: „Lehet, hogy nagyapám, vagy dédapám idejében. Hát mit gondol, mióta van puska és puskapór? Amikor Boszniában harcoltak, olyan pusokák vótak, hogy elől tötötték meg őket.”

Vasile Gurzăunak az ezekhez hasonló megnyilatkozásai valamint a népi hiedelemvilággal kapcsolatos megjegyzései felkeltették bennünk az érdeklődést, mit is hisz a világmindenségről, vagyis: a földről, az égről s a csillagrendszeréről? Eljutottak-e hozzá az ezekről szóló tudományos ismeretek, vagy pedig a helyi néphagyományokból, s meséiből alakította ki sajátos világ-felfogását?

Említettük, hogy Gurzău keveset járt iskolába, s hogy tanítójuk többet ütötte-verte a tanulókat, mint tanította. Valószínű, hogy az iskolából semmilyen jelentősebb földrajzi ismeret nem maradt meg emlékezetében, s ezért később hallomásból, s a mesékből alakította ki eléggé primitív világképét. Vizsgáljuk meg ezt közelebbről.

A Földről ezeket mondta: „A világ, vagyis a Föld lapos, egyenes darab. Nagy folyók vannak benne, amelyek a tengerbe folynak. A tenger, a Föld, a világ szélén van.”

Amikor megemlítettük, hogy a Föld forog tengelye körül és gömb alakú, így válaszolt: „Nem hiszem, hogy gömb alakú lenne, azt meg teljesen kizártnak tartom, hogy forogna, mer akkor mi leesnék róla, minden felfordulna rajta, a sok tenger, meg a víz kijönne medréből és előntené a Földet. Hallottam, hogy az emberek mondták, hogy a föld forog, de én nem hagytam helybe, vitakoztam velük, hogy például az északi rész a háztetőn, meg a fán is mér nem fordul a nap felé, mér olyan mohás, mindig árnyékban van. Amióta a világ megvan, ha fordult volna a Föld, nem lehet, hogy ne fordult volna oda a másik felire, dehát az nem megy oda. Ezért gondolom én, hogy nem forog a Föld. Nincs, ami tartaná a Földet, min forogna? Nem értem ezt, nem hiszem el.”

Amikor arról faggattuk, hogy van-e a Földnek vége, így válaszolt: „Nem tudjuk, hogy a Földnek van-e széle, vagy vége, mer oda nem ment még el senki se. Olyán mérnök nincs, aki felfedezte volna a világ végét. Ha kimegyünk a szabadba, úgy látjuk, mintha itt volna a világ széle, de csak nem érjük el, akárhogy utazunk gőzhajóval vagy repülővel. Mikor a háborúba mentünk a vonattal, sokat mentünk, de csak nem értük el a világ szélét. Most azt mondják, hogy az ember bemegy a Holdba. Az is úgy lesz, hogy mind mennek, de nem érik el, éppen mint ahogy közel látjuk a világ szélét, de akárhogy megyünk, nem juthatunk oda. Hát úgy lesz a Holddal is, nem fognak odajutni.”

Azt viszont lehet tudni, hol van a világ közepe. Szerinte: Méhkerék a világ közepe, mer az ember bárhová is megy, mindig ide ér vissza, ez azér van.”

A Napról így nyilatkozott: „A Nap az égen vándorol, jön, és megy. Úgy tudjuk, amikor lenyugszik a Föld alá megy nyugattól felkeltéig. Azt nem tudom, hogy éjjel hol van, hol megy, de biztosan oda megy, ahonnan reggel feljön. A Nap magától megy, halad, mer erő van benne, attól megy.”

A Nap vándorlásáról eszébe jutott, hogy a Hold is vándorol: „A Hold is jön-megy, jár az égen. Nem tudom, mér változik, hogy eccer félkör alakú, máskor meg tele van. Látom a Holdat,

hogy itt jön fel, és más helyen megyen le, akár a Nap. Elhiszem, hogy megy, de a Föld az nem forog, mer nem veszem észre.” Mikor megemlítettük, hogy elkészítették a Föld pontos mását, a földgömböt, ezeket mondta: „Valaki még az ókorban csinálta. Mikor én gyerek vótam, akkor is vót földgömb, aki csinálta, az csak elképzelte, hogy olyan, dehát nem tudta ő bejárni, hogy lássa, milyen. Akkor csak kocsival utaztak egyik faluból a másikba, de messze nem mehetett senki, mer ha elérte a tengert, nem tudott tovább menni, akkor nem vót vonat, autó, hajó, hát nem lehetett messze menni.”

Az égről ezeket mondta: „Nem tudom, micsoda, csak látom, hogy kék. A világ egyik szélitől a másik széliig tart, mint egy tető, mintha a világ teteje vóna. Az égbe nem tud bejutni senki, az Isten nem engedi, hogy olyan tudománya legyen a földi embernek, hogy oda bejusson.”

Megemlítettük, hogy rakétával kirepülnek a világűrbe. Ezt mondta erre: „Hallottam róla, de nem hiszem el. Tudom, mint tűzér, hogy mi viszi az ágyúgolyót, de embert nem lehet rakétával kilőni, mert az felrobbanna. Ez lehetetlenség.”

Megkérdeztük Gurzăut, van-e más világ is, mint a miénk? Így válaszolt: „Lehet, hogy van még más világ is, fent jobbra, vagy balra. Aszongyák, hogy a Paradicsom fenn van, a Pokol meg lenn van. A mennyország olyan, mint egy világrész, hol van, nem tudom. A Pokol, ha van, más világon kell, hogy legyen. Nem lehet tudni, van-e vagy nincs.”

A Boldaşu (*A botos*) című meséjében arról beszél, hogy forró szurokba tett éles borotvákön ültek az ott levők, mikor megkérdeztük, hiszi-e ezt, így válaszolt: „Hát a Pokolról aszongyák, hogy az nagyon rettenetes dolog, olyan, ahogy a mesében is mondtam. De hallottam azt is, hogy ott nagy vigasság van, mindenki iszik és mulat, és hogy jobb, ha az ember oda kerül, mert ott sohase unatkozik.”

Gurzău tömör megfogalmazású válaszai mutatják, világképe mitikus felfogású, és megegyezik a primitív népi felfogással, amely nem veszi tudomásul a tudományos felfedezéseket, nem ad hitelt azoknak.

GURZĂU MESEMONDÓI MŰVÉSZETE

Gurzău tudatában van mesemondói tudománya értékének, büszke meséire, azokat mindenki másénál jobbaknak, szebbeknek tartja. Kétségtelen, nagyszerű mesemondói tulajdonságokkal rendelkezik: dús fantáziájú, élénk észjárású ember, aki könnyedén, minden gondolkozás nélkül mesél, s legtöbbször „egy szuszra” mondja el meséit, minden megakadás, vagy különösebb gondolkozás nélkül, jóllehet nem „tanulja be” őket, hanem improvizálja témáit.

Meséinek legjellegzetesebb tulajdonsága az oralitás, amely a szájhagyományozás hosszú folyamatában alakult ki olyanná, hogy a legnagyobb hatást hanghordozásával váltja ki. Ebben nagyszerű megérzése segíti, akárcsak a színész, ő is megérzi, hol kell emelt hangon, s hol halkabban beszélnie.

Gurzău elsősorban epikus tehetség: a cselekmény, a mese története, fordulatai érdeklik leginkább, s ebből is a fő cselekmény, vagyis legkedveltebb hőseinek sorsa. Teljes mértékben azonosul az igazságért küzdő hőseivel, ez különösen paraszthősei esetében figyelhető meg. Elég ha a *Pavăl Păcuraru* meséjének arra a részére hivatkozunk, melyben a pásztorfiú, Pavăl Păcuraru, azt kéri a királylánytól, engedtesse ki apjával, a Vörös Császárral a rabokat a börtönből, mert ott vannak igazán bátor emberek, akik képesek elhajítani a Sárkány király által küldött hatalmas buzogányt. E résznél a mesélő valósággal kiált, mintha az elnyomottak szószólója lenne. Különbözik a néppel való együttérzése szüntelenül megnyilvánul mesemondása

folyamán: mindig elnyomott és háttérbe szorított hőisével érez együtt, mint ez lenni szokott a népmesékben.

Gurzău tehetsége szerencsésen párosul dramatizáló képességével; meséiben szerepet kapnak a párbeszéddek: ezekben exponálja a legérdekesebb helyzeteket, a legfontosabb fordulatokat és összecsapásokat. Annyira szereti a párbeszédes előadást, hogy mihelyt a mese cselekménye módot nyújt rá, dramatizál. Meséinek dramatikus részei nemcsak frappánsak, hanem érdekesek is; a mesemondó szinte látható közelbe hozza szereplőit, s a párbeszédeken keresztül nagyszerűen jellemzi őket, sejteti karakterüket, lényük jellemző tulajdonságait.

Gurzău tömör párbeszédeiben nincs semmi felesleges. Jó példa erre a már említett *Pavăl Păcuraru* című mese, melyben azt a tényt, hogy apátlan-anyátlan fiúról van szó, aki még a nevét sem tudja, így párbeszédesítette:

- Te fiú, hova mész! - mondja (a pásztor).

- Hát megyek világgá!

- Hová való vagy?

- Nem tudom azt!

- Hát apád van?

- Nincs!

- Hát anyád?

- Nincs!

- Hát téged hogy hívnak?

- Én nem tudom! - aszongya.

Gurzău mesemondó művészetének hatásosságát jól fokozza mesélés közbeni kapcsolata a hallgatósággal. E kontaktus megteremtését szolgálják a gyakori kérdésfeltevések meséiben. A közönséggel való közvetlen kapcsolatból ered az is, hogy Gurzău legtöbbször a román mesékben általánosan használt harmadik személyű mesemondásból átvált első személyűbe. Főleg dramatikus részeknél fordul elő, amikor Gurzău annyira beleéli magát a történetbe, hogy azt, mint sajátját adja elő.

Meséinek jellemző tulajdonsága a realista előadásmód; nem kerülgeti a fogalmakat, hanem mindig a nevükön nevezi azokat, még akkor is, ha nyomdafestéket nem tűrő kifejezésekről van szó. Ebben is követi a falujában szokásos beszédmodort, melyben gyakran találunk trágár kifejezéseket. Ezt jól tükrözi például *Kákó* című meséje.

A részletekbe való bocsátkozás nélkül, megemlítjük, hogy Gurzău meséiben megtalálhatók azok a stílussajátságok, melyek a román népmesékből ismertek. Ilyen például a Gurzăunál is gyakran szereplő bajvívási felhívás: *În loptă lupta-n'e-om, În buzduhan bat'e-n'e-om, În palos taie-n'e-om?* (Verekedve küzdünk, Buzogánnyal hadakozunk, Pallossal vagdalkozunk?)

Gyakran találkozunk meséiben a bajvívásra való felszólításnak egy másik, egyszerűbb fogalmazású formájával is: *În luptă d'îreaptă, că dă Dumn'ezo-î lăsată și bună!* (Küzdjünk igazságos birkózással, mert az Isten hagyta, s az jó!).

A délszláv hősepikából származó meséjében, a *Cranovit'e Marc*ban román betyárballadából ismert részeket találunk. *Cranovit'e Marc* és a vízi vámos közötti párbeszéd verse van foglalva:

- Hoi, Cranovit'e Marc,
 podu trecuși
 Vama nu-m dăduși!
 - Hoi, vălmas, ȇel mare
 Cînd dă-nturna,
 Vama ȇ-oȇ da!
 Cînd vin'i,
 Vama ȇ-oȇ plăt'i!

- Hej, Cranovit'e! A hídon
 átmentél,
 Vámot nem fizettél!
 - Hej, te legnagyobb vámos,
 Mikor visszatérek
 Vámot fizetek!
 Mikor jövök,
 Vámot megfizetek!

E verses párbeszéd után, ugyancsak versben mondta el Cranovit'e Marc bosszúállását a vámoson és a katonákon:

Atunȇ o luȃt paloșu-n
 d'ireȃpta
 Și l-o culcat ca ȃrba!
 Și Cranovit'e Marc p-înd'e
 măre,
 Doamn'e mare cale-și făȇ!
 Și luȃa paloșu-n d'ireȃpta,
 Îȃ i-o culcat ca ȃrba
 Luȃa-n stînga,
 Îȃ culca ca frunza, pă tăȃ!

Akkor jobbjára vette pallosát,
 S mint fűvet fektette le őket!
 S Cranovit'e Marc amerre
 haladt,
 Hej, de nagy utat vágott
 magának!
 Mert jobb kezébe vette
 pallosát,
 S mint fűvet rendbe vágta őket!
 Bal kezébe vette pallosát,
 S mint faleveleket fektette le
 őket.

Végül megemlíjtük Gurzău stílusának sajátos vonását a hangutánzó szócskák alkalmazásában. Ugyancsak a fenti mesében a királylány éneklését a ni-ná szócska modulálásával érzékelteti: „Aȃiȇ tăt: nî-nă, nî-nă, nî-nă nă p-acoleȇ, că dară luȃa-va Cranovit'e Marc pă iȇ. Îel o zîs că luȃa-ȃa.” (A lány mind: ni-na, ni-na, ni-na hogyhát Cranovit'e Marc elveszi őt. Cranovit'e azt mondta, hogy elveszi őt.)

Gurzău meséiben számos olyan magas színvonalú művészi részt találunk, amelyek dicséretére válnak a legkiválóbb klasszikus íróknak is. Gurzău legnagyobb érdeme eredeti meseszövése; kifinomult művészi érzéke lehetővé teszi, hogy a hagyományos előadási formát stílusának egyéni színeivel frissítse fel. Nem egyszerű reprodukáló ő, hanem alkotó művész.

A KÉTNyelVű MESEMONDÁS ALKOTÓI PROBLÉMÁI VASILE GURZĂU MESÉINEK TÜKRÉBEN

Régóta tudott dolog, hogy a mesevándorlásban milyen fontos szerepük van a kétnyelvű mesélőknek, akik az anyanyelvükön hallott mesét megformálják és terjesztik a másik tudott nyelven is. Azonban általános megállapításokon nem jutottak túl a kutatók, nemcsak magyar és román, hanem nemzetközi viszonylatban sem. Nincs olyan tanulmány, amely behatóan vizsgálná, vagy legalábbis nyomon követné a mesevándorlás folyamatát például a magyar folklórból az együtt lakó nemzetiségek nyelvébe. Ugyanígy áll a helyzet a románoknál is. Pedig a kétnyelvű mesemondás problémáinak tanulmányozására rendkívül hálás terület mind a magyar, mind pedig a román folklór. E kérdést érintve helyesen állapítja meg Faragó József¹⁵ „... a múltban egyetlen meseszövegről sem volt felderítve, hogy pontosan mikor, hol és miként jutott át akár a román folklórból a magyar, akár fordítva”.

Gurzău általunk lejegyzett teljes tündérmese-repertoárjának jelentősége, hogy elősegíti a mese-vándorlás folyamatának tanulmányozását magyar és román viszonylatban.

Gurzău mind románul, mind magyarul egyformán jól beszél. A magyar nyelvet anyanyelvként használja már gyermekkorától kezdve. Falujában különben általános a kétnyelvűség, jóllehet a falu tiszta román lakosságú. Megfigyelésünk szerint, a méhkerékieknek a magyarban gazdagabb a szókincsük, mint anyanyelvükben, így például több terület van (betegségek, eszközök, gépek), melyeknek nevét csak magyarul tudják és így használják román nyelvű társalgásukban is.

A kétnyelvű mesemondás alkotómódszeréről való észrevételeinket Gurzău kétnyelvű repertoárjának felhasználásával konkretizáljuk; elméleti fejtegetések helyett gyakorlati példákat sorakoztatunk fel.

Az első probléma, melyet érinteni szeretnénk, hogyan alkotja meg a kétnyelvű mesemondó az egyik, rendszerint az anyanyelvén hallott mesét, a másik általa ismert nyelven? Más szóval „lefordítja-e” az egyik nyelven tudott mesét a másik nyelvre vagy önállóan alkotja meg a másik nyelven is? Gurzău két nyelven elmondott meséinek összehasonlítása azt mutatja, hogy ő nem „fordította le” a meséket egyik nyelvből a másikra, hanem a mesetémák lényeges vonásait megtartva, a másik nyelven szinte újból alkotta meg őket. Gurzău legtöbb meséjében megfigyelhető, hogy ugyanannak a mesének a másik nyelven elmondott variánsában csak a mese legfontosabb tartalmi mozzanatai szerepelnek változatlanul; a különböző kisebb epizódokban, leírásokban viszont eltéréseket találunk, sőt az is előfordul, hogy a másik nyelvű variánsban nem is találhatók meg bizonyos részletek.

Állításunk bizonyítására Gurzău anyagából számos példát hozhatunk fel. Vessük össze például *A szegényember*¹⁶, az *Țomul sărac* című magyarul és románul elmondott meséjének kezdő részeit. A román mesében csak az áll, hogy a szegény ember a messzi uradalomba járt dolgozni, szegény volt és nem volt órája. A magyar variáns e részéből lényegesen többet tudunk meg: a szegény embernek hét gyermeke volt. Gurzău a szegények helyzetének jellemzésére betoldotta a következőket: „Hát akkor már régen, a reakciós világban, akkor vótak grófok, bárók, oda mentek a szegény emberek napszámba.”

A román mesében Gurzău csak leszögezi, hogy régen a szegény embereknek nem volt órájuk. A magyar variánsban ehhez a következő magyarázatot fűzte: „De hát akkor nem is igen vót, még talán a bírónak se vót órája. Nem mind máma, még akármilyen kis suttyónak, lánynak karórája van. Máma Amerikában van mindenki itten!”

Ha e két variáns összevetését tovább folytatnánk, kiderülne, hogy Gurzău magyar variánsa jobban kidolgozott; több olyan részlet és betoldás szerepel benne, amely hiányzik a román nyelvűből. Ez a mese különben valószínű magyar eredetű, mert nem szerepel a Schullerus-katalógusban. Ha az előbbi hivatkozásban említett kis kötetünk meséit a fentiek szerint összevetnénk, világosan kitűnne, hogy Gurzău nem „fordította” meséit egyik nyelvből a másikra, hanem lényeges tartalmi mozzanataik megtartásával újból megalkotta azokat. Ezért fogadjuk tehát kissé kételkedve Faragó József említett cikkének¹⁷ azt a részét, melyben idézi egy kétnyelvű vatra-dornei mesemondó kijelentését, hogy a románul hallott mesét „lefordította” magyarra. Bizonyára a mesemondó pontatlanul fogalmazott, s azt szerette volna mondani, hogy ugyanúgy, vagyis ugyanazon tartalommal mondta el a románul hallott mesét magyar nyelven is. A magnetofonfelvétel jó alkalmat nyújt a spontán alkotófolyamat megfigyelésére. S ez különösen fontos kétnyelvű mesemondó esetében.

Gurzău mind a románul, mind a magyarul való mesélés közben szinte gondolkodás nélkül mondta el a mesét, folyékonyan, minden megakadás nélkül. A folyamatos mesélés arra enged következtetni, hogy Gurzău mesélés közben mindig azon a nyelven gondolkodik, amelyen a mesét mondja, tehát nem „fordít” mesélés közben; erre nem is lenne sem ideje, sem módja, hiszen nem kész, hanem improvizált szövegről van szó. Ha fordítana mesélés közben, akkor lépten-nyomon szüneteket tartana, helyesbítéseket iktatna be meséjébe, vagy keresné a szavakat, kifejezéseket, vagyis: teljesen élvezhetetlenné tenné a mesét hallgatósága előtt, s persze a gyűjtés részére is.

Amikor megkérdeztük Gurzăut, hogy milyen nyelven gondolkodik mesemondás közben, így válaszolt: „Milyen nyelven gondolkodom? Hát, amilyen nyelven mondom a mesét, ezt másképp nem lehet csinálni.” Ebből következik, hogy ugyanazon témájú román és magyar meséi között bizonyos eltérések keletkeznek, melyek jól nyomon követhetők a mesék összevetésénél, amint erre fentebb hoztunk fel példát. De a mesék összevetése nélkül is megállapítható, hogy a variánsok terjedelme nem egyforma. Az a feltevésünk, hogy a hosszabb terjedelmű mese arról árulkodik, hogy Gurzău azon a nyelven hallotta és tanulta meg a mesét; ezért tudta jobban megőrizni emlékezetében minden apró részletével együtt, amelyek a másik nyelven való elmondáskor kimaradtak. Ilyen a már példaként felhozott a *Szegényember* című mesén kívül, a *Țigana* magyar variánsa, a *Cigányasszony*, a *Găsitu* magyar variánsa, *A talált fiú* stb.

Kevésbé valószínű, hogy a magyar és a román variáns közti eltérés oka az lenne, hogy Gurzău jobban tud magyarul, mint románul. Ez már csak azért sem hozható fel, mert a mesemondónak jobban gördül a nyelve románul, mint magyarul, s ez érthető is, hiszen a családban románul beszél. Különböző a magnetofonfelvételek is bizonyítják, hogy románul valamivel gyorsabban beszél, magyarul lassabban, megfontoltabban, a mondanivalón egy kicsit gondolkozva. Ez a beszéd közbeni gondolkodás távolról sem a román szöveg „fordítása”, hanem - bizonyára - az egyes ritkábban használt, s már feledésbe merült kifejezések keresése. Ez a folyamat azonban elég gyors, úgyhogy a mese semmit sem veszít folyamatosságából, csupán az elmondás tempója válik valamivel lassúbbá a románhoz viszonyítva. Ezt azonban csak az veszi észre, aki megfigyeli a kétféle mesélési módot.

Hogy magyar nyelvi tudása milyen jó, szókincse milyen gazdag, kitűnik abból is, hogy románul való mesélés közben többször használ magyar szavakat, kifejezéseket. Például: vitrină helyett: kirakat; bicicletă helyett: bicikli; medic veterinar helyett: állatorvos stb. Igaz, e szavak számára csak magyarul léteznek.

A kétnyelvű mesemondás másik fontos problémája: mennyiben sikerül a kétnyelvű mesemondónak megőriznie a román, illetve a magyar mesék nemzeti sajátosságát, stílusát? Tudott dolog, hogy az egyes népek meséi mennyire eltérnek egymástól stílusban, a kifejezés formájában. Magyar és román viszonylatban azonban e fontos kérdés kevésbé vonta magára a kutatók figyelmét. Az alábbiakban, a részletek érintése nélkül, néhány általános megjegyzést teszünk. Gurzău magyar és román nyelvű meséinek már felületes szemlélése során is kiderül, hogy román meséiben általában több a dialógus, mint a magyarban. Bizonyára nem véletlen ez, s a mesemondó ezzel forrásaihoz kívánt alkalmazkodni.

Állításunk bizonyítására jó például szolgálhat a *Vasorrú bába*, románul: *Baba clăoanța* című mese. Összehasonlításunk alapjául a mesék kezdő részeit választottuk ki, melyben arról van szó, hogy egy szegény asszony mindig veri lusta lányát, akit a hintón arra haladó király védelmébe vesz. Ez a rész a mese román variánsában párbeszédben van előadva, a magyar változatban viszont nincs párbeszéd. A román meserészlet¹⁸ magyar fordításban a következő:

„Hát mit csinál néni? - mondja (a király.)

- Ó, felséges császár - mondja -, hagyjon - mondja - mert nem bírok ezzel a lánnyal - mondja - mer annyit dolgozik, hogy többet már nem tud! - mondja. S aztán mondja: - Mind fon és sző, s csinál ezt is, azt is - mondja.

- Hát - mondja - ezért veri maga a lányát? - mondja. Hagyja - mondja -, ne verje, mert elviszem magammal! Ha elviszem magammal - mondja -, ott adok én neki munkát, mert nekem kell - mondja -, hogy fonjanak, s hogy mindent csináljanak.”

Ez a részlet Gurzău magyar variánsában így hangzik: „És a kocsis megállott és a királyfi (itt nem császár szerepel) leszállott az udvarba és odament az asszonyhoz és azt mondta neki, hogy mér bántja a lányt. Akkor az asszony azt felelte a királyfinak, hogy nem bír vele, mer annyira dolgozik, hogy tönkreteszi magát a fonásba és a szövésbe. De hát az asszony nem mondott igazat, mer szégyellte megmondani a királyfinak, hogy ő lusta, csak dicsérte a fonással és a szövéssel. De akkor a királynak (itt már királyról beszél) nagy szüksége vót a fonó- meg a szövőlányra, mer még akkor régen, ezelőtt - nem tudom megállapítani, hogy két- vagy háromszáz éve, hogy vót ez - a királynak nem vótak olyan gyárai, mint ma, hogy készítsenek ruhát a katonáknak. Csak az ilyen lányok csinálták akkor fonalból a katonaruhát: Azért vót a királyfinak (újra királyfiról beszél) olyan nagy szüksége erre az ügyes lányra. És akkor azt mondta a királyfi az asszonynak, hogy Ilonát elviszi magával a királyi palotába, mer ott van mit fonni, csak győzze.” A magyar variáns-részlet nemcsak azt bizonyítja, hogy Gurzău nem szó dialógusokat a mesébe, hanem azt is, hogy a magyar variánsban több kommentárt ad, mint a románban. Úgy hisszük, hogy ez azzal áll összefüggésben, hogy a mesét magyaroktól hallotta.

Hasonló a feltevésünk *A boldogtalan király* című mesével kapcsolatban is, melynek *Dă ferici* című variánsa sokkal rövidebb és kevésbé kidolgozottabb, mint a magyar mese.

A magyar variáns kezdő részéből idézünk egy részt: „Hát vót, hol nem vót, vót eccer egy király. De az a király is olyan vót, mind a többi, annak is vót nagy birodalma. Nahát mindig rosszul érezte magát, nem érezte jól magát sehogyse, mer neki mindig több kellett vóna, nagyravágyó vót. Hiába vót neki mindene, ami kellett: enni-, innivalója, ruhája, de csak nem érezte magát jól. Hát gondolta, hogy ő a király, hát akkor legyen egészséges. De hát csak nem érezte magát jól. Hát persze, ha ő király vót, akkor vót orvos! Akkor aztán hítt az orvosokat, hogy vizsgálják meg ütöt, hogy mi a baja neki.

Hát oszt vizsgálja az orvos, hát aszongya, hogy nincsen semmi baja. Mondott neki valamit, ha már megvizsgálta. De ez nem teccet, megin más orvost hívott, hogy vizsgálja meg, hátha az jobban tud vizsgálni. Hát az se nagyon tanálta a bajt, mer hát nem vót neki semmi baja, csak az vót a baja, hogy őneki több kellett vóna, mind amennyi vót neki. Na aztán megin hítt egy orvost. De mán úgy gondolta, hogy ez a főorvos majd megvizsgálja ötöt. Nahát oszt megvizsgálta a főorvos, hát a főorvos meg is állapította, hogy mi a baja neki. Hát látta, hogy elégedetlen, mer neki több kellett vóna, mind amennyije van, hogy hát hiába király, ő boldogtalan, pedig ő szeretne boldog lenni. De hát ő nem tud boldog lenni! Na akkor asztán aszonta az izé, az orvos, a főorvos: - Tudja mit, felséges királyom? Maga csak akkor tud meggyógyulni, hogyha boldognak érzi magát.

- Hát - aszongya - hogy érezzem magam boldognak, hát én mindig boldogtalan vagyok!

- Hát tudja mit? Ha találna felséges királyom egy olyan embert, aki boldog és inge van, és elkérné az inget és magára venné azt az inget, akkor maga meggyógyulna és boldog vóna!”

Íme a román variáns megfelelő része magyar fordításban¹⁹:

„Volt egyszer egy nagy király és neki nagy birodalma volt. De bármennyije volt, csak nem volt elégedett, nem volt elégedett, mert mind több kellett neki és nem érezte jól magát. Mind betegnek érezte magát, és mind hívta a doktorokat, hogy megvizsgálják, mi baja van. És a doktor megvizsgálta őt, de nem talált nála semmi bajt, csak azt találta, hogy ő nem volt nyugodt. Mind mohó volt ő. Hát aztán mondta a doktor: - Felséges királyom, nem beteg - mondja -, csak maga nincsen megelégedve azzal, amennyije van, azt szeretné, ha még volna annyija - mondja -, hogy sok földje legyen - mondja -, hogy olyan szokást kap, hogy nem boldog - mondja.

- Hát hogy tudnék meggyógyulni?

- Hát maga csak úgy tudna meggyógyulni, ha találna egy boldog embert, hogy az magának adja az ő ingét. Maga akkor meggyógyulna! - mondja.”

Gurzău meséiből természetesen idézni lehetne olyan részeket is, amelyekben a dialógusok majdnem megegyeznek mindkét nyelvben, vagy pedig kevés eltérést találunk közöttük. Gurzău repertoárja kevés ahhoz, hogy túlságosan általános jellegű megállapításokat vonjunk le a dialógusok gyakoriságával kapcsolatban a román mesékben, de a problémákat felveti, s ennél többet mi sem kívántunk tenni.

Gurzău mesemondó művészetével kapcsolatban említettük, hogy meséit sokszor, főleg a bajvívások leírásánál, a román betyárballadákban ismert sztereotip verses fordulatokkal színezi, s teszi változatossá az előadást. Ezeket a részeket, mivel tudja, hogy a magyar mesékben nincsenek hasonlóak, a magyar variánsba nem ülteti át, nem fordítja le, hanem csupán prózában említi tartalmukat.

Egy ilyen részt idézünk fel a *Cranovit'e Marc* című meséből, az egyik bajvívási jelenetből: „Hé, Márk királyfi! Hát mán keresztül jöttél a határon, hát mér nem fizettél vámot? Gyerünk csak azzal a pénzzel! - Jól van vámos úr, majd mikor visszatérek, én megfogom fizetni a vámot!

Akkor kirántotta a kardját, odacsapott neki: Süpp! Itt a fizetés! Ő tovább ment, füttyűrészett. De bizony mán jöttek a török hadak, megtámatták! De Márk királyfi mikor a kardját jobb kezébe vette, úgy nyírta őket, mint a mezőt! Mikor a bal karjába vette, akkor úgy hulltak, mint a falevél!”

Mivel az ilyen verses részek a betyárballadákban a bajvívás leírására használatosak, Gurzău is megtartotta e részeknek a betyárballadákban ismert funkcióját: ő is a hadakozás leírására használja őket, mégpedig úgy, hogy csak a román mesében tartja meg a verses részeket, a mesék magyar variánsaiban prózában referálja a verses betétek tartalmát.

Hasonlóképpen jár el a *Gruia* című mesében is, mely a XVI. századi törökellenes küzdelmeket tárgyaló hasonló című és tartalmú balladából merítette tárgyát. Itt azonban nemcsak a bajvívást mondja el versben, hanem meséjének elejét is. E mese magyar variánsában egyáltalán nem találunk verses részeket; ezek tartalmát dialógusokban adja vissza. E meséjéről is biztosan állítható, hogy nem magyar közvetítéssel került repertoárjába, hiszen témája egészében a román történelemhez kapcsolódik.

Álljon előttünk előbb a román mese²⁰ kezdő verses része nyersfordításban: „Zöld cikória levél, / Egyik ünnepnapon, / Egy halcsont asztalnál, / Ült Gruia étlen, szomjan, / Kalapját szemére húzva. / Apja így szólt hozzá: / Ó, Gruia, gyermekem, / Mért ülsz oly szomorún / Kalapod szemedre húzva? / Talán házasodni akarnál? / - Hej apám - mondja -, nem akarok házasodni, / Mert a lányok megvernek s ágyukból ledobnak, / hanem vágyom Sztambulba menni! - Te, Gruia, gyermekem, hadd Sztambult; mert nagy, / Gyere haza, körül van véve törökökkel / Van két ökrünk, s karddal szerzünk még kettőt, / S szekerünk lesz négy ökörrrel! - Ohó, kutya egye

meg ökreidet! - mondja - / Menj haza és készítsd el lovamat! / Novac ment lovát elkészítette, / Könnyecseppjeivel bekönnyezte, / Könnyeivel puhította, / Gruia ment, lábát létrának tette, / Szikla karjával kötőfékét tartotta, / S éppen Sztambulba ment!

És ment a törökök közt s elért Korcsmárosné Annuskához, ahol a legjobb a bor. Ablakai keletre néznek. - Hé, Korcsmárosné Annuska, adj bort vederrel, / Mert adom a pénz rakással! / Add a bort méretlenül, / Mert számolatlanul adom a pénzt!”

A magyar variáns e része így hangzik: „Hát vót hun nem vót, valamikor régen vót ez a Gruja féle vitéz, Nováknak monták, mer az édesapját úgy hitták, hogy Novák. Hát osztán ez a Gruja eccer egy szép ünnepnapon odaült az asztalhoz, zöld ág és zöld csokor vót a kalapján, s azt a szemére húzta és lehajolt a asztalra. Az édesapja odajött és azt mondta: - Gruja fiam! - aszongya - mér vagy olyan szomorún lehajolva az asztalra, és a kalap mér van a szemedre nyomva? Talán meg akarsz nősülni?

- Édesapám! Én nem akarok megnősülni, mert a lányok engemet az ágyról ledobnak! - aszongya -. Nekem az az óhajom - aszongya -, hogy én el akarok menni a török Sztambul várába! Én oda akarok menni!

- Ó, fiam - aszongya Novák - te még gyenge vagy ahhoz! Mert Sztambul vára erős vár és - aszongya - török vitézekkel van körülvéve! Na, jó lesz fiam, ha haza jössz, mer nekünk van két ökrünk és így gazdálkodni fogunk!

- Hej, édesapám! Kutya egye a te ökrödet, hát nem akarok gazdálkodni, mikor én vitéz vagyok! Menjél haza, édesapám, nyergeld fel az én deres lovamat - aszongya -, mer én mos már megyek és útra kelek!

Akkor Novák vitéz elment, kivitte a deres lovat az istállóból, felnyergelte, könnyhullással simogatta a lovát, hogy mi lesz vele meg a fiával Sztambul várában.

Gruja vitéz felvette a kardot, meg a buzogányt meg a fegyverét. A lábát a kengyelbe tette, és felpattant a hátára, és elbúcsúzott az édesapjától. Ment, ment. Hát amikor megyen, arra támat-ták a törökök, de kivette a kargyát. Mikor ő kivette a kargyát, úgy nyírta a török vitézeket, úgy hullottak, mint a mező! Mikor bal karjába vette, úgy hullottak, mint a falevél!

Addig hadakozott, míg eccer elért az asszony csárdájához. Ott így beszélt a csárdában: - Hej, kocsmárosné, hogy híják magát?

- Én Annus vagyok; aki fogságba ejtem a vitézeket!

- Hej, kocsmárosné, ha én magával egy ágyban lehetnék holnap kilenc-tíz óráig, nem félnék a börtöntől! Csak adjál nekem bort - aszongya - méretlenül, mer én aprópénzzel kifizetem olvasatlanul! Adjál nekem bort vederszámra, mer én adom a pénzt csomóba! Hej, kocsmárosné!”

A verses román résztől a magyar variáns több részletében különbözik, így például leírja, hogyan fegyverkezett fel Gruja, mielőtt lovára szállt, hogy Sztambulba menjen. A legszembe-tűnőbb különbséget az a rész mutatja, melyben Grujának a törökökkel való harcát meséli el, felhasználva a román betyárballadákban ismert sztereotip formát a bajvívás leírásánál. A román részben egyáltalán nincs szó Grujának a törökökkel való bajvívásáról! Nem található meg a román részben Gruja szerelmi ajánlata a szép korcsmárosnéhoz sem.

A fenti példák igazolják állításunkat, hogy Gurzău nem fordít” mesemondás közben, hanem újból alkotja meg magyarul román meséinek témáit, mégpedig úgy, hogy magyar variánsainak stílusa, előadásmódja a magyar népmesékéhez hasonlítson. Hogy mennyire tudja megközelíteni a kétnyelvű mesemondó az általa ismert másik nyelven mondott meséjében az illető nép

meséinek nemzeti sajátosságait és stílusát - úgy hisszük -, mindig a mesélő tehetségétől és megfigyelő képességétől függ. Bármennyire is tanulságosak felhozott példáink, ahhoz, hogy a kétnyelvű mesealkotás bonyolult folyamatát minden részletével együtt tisztázni lehessen, elengedhetetlenül szükséges kiváló képességű két nyelven mesélők repertoárjának lejegyzése és közzétevése. A kutatás csak így juthat előbbre ezen az eddig kevésbé kimunkált területen. Ezért tartottuk szükségesnek Gurzău kétnyelvű meseanyagának összegyűjtését.

VASILE GURZĂU MAGYAR MESÉI

Gurzău, mint már említettük - akárcsak a falubeli többi román - anyanyelvi fokon beszél magyarul. Ifjú éveiben, főleg katonáskodása idején, többnyire magyarul mondta meséit. Később azonban inkább románul mesélt, s napjainkban már csak ritkán mond magyar mesét. A magnetofon-felvételekből is kitűnik, hogy magyarul valamivel lassabban beszél, mint románul: úgy hisszük, mindez a magyarul való mesélés gyakorlatának hiányából ered. Nem magyar nyelvi tudásának romlásáról van szó, hiszen szóbősége a magyarban gazdagabb, mint a románban; de a megfelelő gyakorlat hiánya miatt, gyakran követ el szórendi hibákat. Például:... jöttem huszonegy nap (Huszonegy napig jöttem, a *Veres császár* című mesében); Akkor az öreg megint bukfencezett hármat (Akkor az öreg megint hármat bukfencezett, a *Veres császár* című mesében);... ha menni kellett portékájér stb. (... ha portékájér kellett menni... *Kákó Vitéz* című mesében). Előfordul néha egyes igeidőknek, főleg a jövő időnek, romános képzése, például... te fogsz menni (... te el fogsz menni, a *Veres császár* című mesében). Szerencsére Gurzău magyar nyelvű meséiben előforduló szórendi hibák nem túl gyakoriak és nem súlyosak, nem akadályozzák a szöveg megértését és élvezését. Ezért változatlan formában meghagytuk a fenti példák szerinti szórendi hibákat. Gurzău a magyarban - eltérően a románától - nem használ tájnyelvet, hanem a köznyelvi beszédet követi. Román nyelvű meséit kiejtés szerint, a magyar nyelvűeket az *Új Magyar Népköltési Gyűjtemény* XII. kötetében lefektetett elvek szerint írtuk le.

Hazánkban a két nyelven való mesemondásnak Vasile Gurzău egyedüli s kétségtelenül a legtehetségesebb alakja.

JEGYZETEK

ELŐSZÓ

1. București, I-III. Cartea Românească. 1931-1935.
2. Tankönyvkiadó, Budapest, 1962. 1039 p.
3. I. 1831-1960. Bukarest, 1966. 811. p.; II. 1961-1970. Irodalmi Könyvkiadó, Bukarest, 1978. 878 p.
4. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1982. 1063 p.
5. *Apostolul și alte poezii*. Traduceri libere de Ștefan O. Iosif. Ed. Librăriei Müller, Inst. de arte grafice Carol Göbl, București, 1896. 107 p. (Biblioteca pentru toți 99.) *ua.: Poezii alese*. Traduceri libere în versuri de Șt. O. Iosif. Cu introducere și portret. Craiova, [1897], Ralian și Ignat Samitca, 84 p.; Biblioteca de popularizare pentru literatură, știință, artă, 32 p.
6. Demeter Tibor: *Ady Endre idegen nyelven, világirodalmi Figyelő*, 1962, 417-426. p. (Az idegen nyelvű tolmácsolásokban a költő román fordításai az élen állnak). Lásd Ady verseinek román antológiáit: Réthy Andor-Váczy Leona: *Magyar irodalom románul* című bibliográfiában, 199-201. p.

I. MAGYAR-ROMÁN IRODALMI KAPCSOLATOK

A ROMÁN IRODALOM MAGYAR NYELVEN

Megjelent: A román irodalom magyar bibliográfiája. Irodalmi Könyvkiadó, Bukarest, 1966. 10-33. p. (Az itt közölt írás e bevezető tanulmány rövidebb változata).

1. Román fordításaink egész anyagát, az idézett vagy említett írások, kötetek könyvészeti adatait lásd Domokos Sámuel: *A román irodalom magyar bibliográfiája I-II*. 1831-1960; 1961-1970. Irodalmi Könyvkiadó, Bukarest, 1966; Kriterion Könyvkiadó, Bukarest 1978. 911. p.; 878. p.
2. Veress Endre: *Bibliografia Română-Ungară*. Românii în literatura ungară și Ungurii în literatura română. (Román-magyar bibliográfia. Románok a magyar irodalomban. Magyarok a román irodalomban) Ed. Cartea Românească. București, 1931. I. 1473-1780.; II. 1781-1838; III. 1839-1878. - 367, 397, 387. p. Veress Endre a könyvek tartalmáról részletes leírást ad és szemelvényeket is közöl. A folyóiratok, lapok anyagát nem tárgyalja.

Avram P. Todor: *Traduceri din literatura română în ungurește*. Buc. 1931.; Réthy Andor: *Ion Luca Caragiale magyar nyelven*. Könyvészeti adalék (1898-1961). *Utunk*, 1962. 23. sz. 7. és 10. p.; Mihail Eminescu, Mihail Sadoveanu és Ion Creangă magyar bibliográfiája. Irodalmi Évkönyv. Áll. Irodalmi és Művészeti Könyvkiadó, Bukarest, 1957. 461-489. p. (Magyarországi anyaga hiányos).; *A Nagyvilág hét esztendeje* (1956-1962) Elemző-bibliográfia. Összeáll. Körtés Júlia. Bp., 1963. Főv. Szabó Ervin Könyvtár [Könyvomatos] Magyar Folyóiratok Repertórium. Repertorium Bibliographicum. Kiadja az Országos Széchényi Könyvtár. A Magyar Nemzeti Bibliográfia melléklete. Bp., 1946-1960.

3. Jancsó Elemér: *A román-magyar irodalmi kapcsolatok múltjából. Utunk*, 1956. 20. sz. 2.; 4. p.
4. 1931. III. köt. *Utazások* címmel, 604. p.
5. Szabó T. Attila: *Az Erdélyi Múzeum Egylet XVI-XIX. századi kéziratos énekeskönyvei. Erdélyi Irodalmi Szemle*. 1929. 289-290. p., és Erdélyi Tudományos Füzetek 20. 11-12. p.
6. Szövege a Révai Miklós kiadásában megjelent *Két Nagyságos Elmének Költeményes Szüleményei* című kötetben. Pozsony 1789, 117-121. p. Vö. A. P. Todor: *Teme românești în poeziile lui Avram Barcsay. Preocupări Literare*, 1936. 1. sz. 35-50. p. (Barcsay román tárgyú költeményei.)
7. Megjelent Budán, 1804-ben és 1807-ben. Lásd: Andrei Veress: *Bibliografia Română-Ungară II*. 141. p. Vö. A. P. Todor: *Frumusețea românelor cântată de un poet ungur de la începutul secolului XIX...* Buc. 1943. Extras.
8. Az 1804. április 4-én kelt levélből idézzük: „Hungaricum idioma, apponit CI. Adm. Rdus. D. Virág, celeberrimus Hungarus, qui et Ciceronis quaedam opera in hungaricum translata edidit.” Lásd: Bitay Árpád: Virág Benedek és a román irodalomtörténet. *Erdélyi Irodalmi Szemle*, 1925. 178. p.
9. Gáldi László: *Maiores Péter és a magyar történetírás. XVIII. századi humanizmusunk és a románság*. Bp., 1940. 32-41. p.; Domokos Sámuel: *Ismeretlen adatok S. Micu, Gh. Șincai és P. Maior működéséről a budai Egyetemi Nyomdánál. Filológiai Közöny*, 1963/1-2. 184-198. p.
10. Magyar szövegét közölte Kemény G. Gábor: *A szomszéd népekkel való kapcsolataink történetéből*. Tankönyvkiadó, Bp., 1962, 578-579. p.
11. *Dekameron II*. 1908. 209. p.
12. Magyar-német, román, cseh-tót és szerb beszélgetések. Pest, 1839.
13. *Balade*. Pesta, 1859.
14. *Poeziile populare ale românilor* (A románok népi versei)., Iasi (1852) - Az egész népköltészetet átfogó első gyűjtemény. Értékére károsan hat, hogy akárcsak Thaly Kálmán, nemcsak átköltötte a népdalokat és balladákat, hanem néhány saját szerzeményét is hozzájuk iktatta. Helyesen állapította meg Nicolae Iorga: „Tendinta lui Alecsandri era să dea neamului nostru, pentru mărirea lui în străinătate... un ciclu desăvârșit de legende eroice... alcătuit astfel o serie epice a domnilor”. *Istoria literaturii române*, 1925. 32. p. („Alecsandri törekvése az volt, hogy tökéletes hőseket adjon nemzetünknek, hogy így nagyobbítsa a külföld előtt... megteremtve ilyenképpen az uralkodókról szóló epikus ciklust.”)
15. Koós Ferenc: *Életem és emlékeim*. Brassó, 1890. II. 109. p. 16. *Kisfaludy Társaság Évtapjai*, (Új folyam) VII. 1871-1872. 146-147. p.
17. A Kisfaludy Társaság levelezése. MTA Könyvtár Kézirattára, 4-6. sz. doboz. 1872.
18. Adrian Fochi: *Miorița*. Editura Academiei R. P. R. București, (1964) 1 10. p.
19. Teofil Bugnariu felfedezése: *A legelső magyar Eminescu fordítás. Korunk*, 1964. 10. sz. 1456-1458. p.
20. Révai Károly fordított még M. Eminescutól és O. Gogától is.
21. *Luceafărul*, 1903. 8. sz. 15. p.

22. Nyilatkozat a 8 *Órai Újság* 1924. 266. számában.
23. Goga tévedett az időpontban; az esemény 1912 tavaszán történt.
24. Ady Endre: *Román-magyar béke. Nyugat*, 1914. 650. p.
25. Jékely Zoltán és V. András János szerk.: Georghe Coşbuc: *Pásztorlány*. Válogatott versek. Európa Könyvkiadó, Bp., 1958. 251. p.
26. Az ankét anyagát *A váradi hídverés*, illetve *Pionierii de la Oradea* című kiadvány közli. Anonymus, Bp., 1946. 87 p. [Bev. Gáldi László]
27. Szántó Judit: József Attila műfordításai. Bp., 1954. 46 p. (Múzeumi Füzetek).
28. Nem érdektelen feljegyezni itt néhány számadatot a román-magyar közös könyvkiadásról, a román irodalom magyarországi elterjedéséről. A statisztika a következőket mutatja 1965 végéig: 1945-től a magyarországi könyvpiacra (magyarországi kiadás és import) megjelent román népköltészeti és irodalmi művek példányszáma összesen 934 370 Ebből a gyűjtemények példányszáma 43 077 szépirodalom 644 042 ifjúsági és gyermekirodalom 247 251 Külön figyelmet érdemelnek a következő adatok:

Költészet

Mihai Eminescu	14 000
Tudor Arghezi	5 390
Eugen Jebeleanu	3 560
Mihai Beniuc	2 300

Próza

Mihail Sadoveanu	192 545
Panaït Istrati	67 200
Alexandru Odobescu	50 000
Ion Creangă	43 760
Cezar Petrescu	26 225
Ion Slavici	18 970
Petre Ispirescu	16 480
Eusebiu Camilar	15 900
Francisc Munteanu	13 450
Zaharia Stancu	12 700
Marin Preda	12 000
I. L. Caragiale	11 250
V. Em. Galan	11 150
George Călinescu	10 500
Aurel Mihale	9 300
Liviu Rebreanu	7 430
Jean Bart	7 200

Több román író művei ugyancsak közeli példányszámban jelentek meg, így Geo Bogza, N. D. Cocea, Mihail Sebastian, Victor Eftimiu, N. Filimon, Ion Pas, Titus Popovici, Al. Sahia stb.

ÚJ ADATOK EMINESCU ELSŐ MAGYAR FORDÍTÓIRÓL ÉS MÉLTATÓIRÓL

Megjelent: Filológiai Közlöny, 1962. 1-2. 147-151. p.

1. Avram P. Todor: *[Eminescu] În literatura maghiară. Convorbiri Literare*, 1939. június-szeptember. A költő halálának 50. évfordulója alkalmából a folyóirat emlékszámot adott ki, amelyben közölte Eminescu versei világirodalmi fordításának bibliográfiáját.
2. I. E. Torouțiu: (Eminescu) *În limba germană. Convorbiri Literare*, 1939. aug: szept. 1405. p.
3. Ștefan Cuciureanu: *Primele traduceri den Eminescu. Convorbiri Literare*, 1939. aug.-szept. 1087. p.
4. Miller-Verghy: *Quelques poésies de Mihail Eminescu* című kötetében. *Convorbiri Literare*, 1939. aug.-szept. 1460. p.
5. *Eminescu Mihály költeményei*. Cluj-Kolozsvár, Minerva ny. 21. p.
6. Heinrich Gusztáv: *Egyetemes Irodalomtörténet*. Bp., 1905. II. kötet, 857. p.
7. Gáldi László: *Eminescu în ungurește. Buletinul Mihail Eminescu*, 1937. 15-21. p.
8. Szilágy-Somlyó, 1889. jan. 17.
9. Szilágy-Somlyó, 1889. jan. 24., febr. 21., márc. 7., és jún. 6.
10. Réthy Andor: *Eminescu költeményei magyarul. Irodalmi Évkönyv*, Bukarest, 1957. 461-489. p. Felsorolja az említett fordításokat, minthogy azonban a bibliográfia nem időrendi sorrendben tárgyalja őket, az első tolmácsolások ideje csak beható tanulmányozás után derül ki.
11. Eminescu 1866-1869 között itt közölte verseit, s csak 1870 után Romániában.
12. *Alföld*, 1890. február 28.
13. *Arad és Vidéke*, 1893. 247. sz.
14. *Nagy-Szeben*, Krafft W. ny. 39 p.
15. *Alföld*, 1889. július 5.
16. *Alföld*, 1890. február 28.

JÓZSEF ATTILA ROMÁN MŰFORDÍTÁSAI

Megjelent: (kiegészítések és új jegyzetek nélkül) Filológiai Közlöny, 1956. 1-2. 132-139. p.

1. Kovács Endre: *József Attila és Wolker. Irodalomtörténet*, 1949. 1. sz. 150. p.
2. Radó György: *József Attila orosz műfordításai. Irodalomtörténet*, 1952.
3. Gáldi László: *József Attila, a műfordító. Irodalomtörténet*, 1951. 95. p. és Klny 1-23. p.
4. Szántó Judit: *József Attila műfordításai. Csillag*, 1954. 8. sz. 1506. p.
5. József Attila: *Összes versei és műfordításai. Cserépfalvi*, Bp., 1940. 13. p.
6. Fazekas László: *Magyar olvasókönyv az általános iskolák VIII. osztálya számára*, 1949.

7. Szántó Judit: i. m. 1506. p.
8. Szántó Judit: uo.
9. Ezeket az adatokat József Jolán 1950-ben közölte velünk.
10. József Attila eddig ismeretlen kézírataiból. *Csillag*, 1954. 2. sz. 263. p.
11. Vasile Ciocâltău: *Egyedül* (Singur) Lásd: *Szép Szó*, 1936. 3. sz. Szántó Judit: i.m. (7. jegyz.) 33. p.; József Attila: *Összes versei és műfordításai*. Bp., 1963. 864. p. és József Attila: *Összes művei*. IV. Bp., 1967. 80-81. p.
12. Mihail Codreanu: *A Golgota követe* (Solul Golgotei) Lásd: *Erdélyi Helikon*, 1934. 7. sz. 8-9. p.; *Szép Szó*, 1936. 3. sz.; József Attila: *Összes versei és műfordításai*. Bp., 1963. 865. p. és J. A.: *ÖM. IV.* 75. p.
13. Aron Cotruș: *A bányász* (Minerul). *Korunk*, 1934. 7-8. sz. 500. p.; *Szép Szó*, 1936, 3. sz.; *Népszava*, 1935. szept. 8. sz.; Faludy György: *Európai költők antológiája*. Bp., 1938. 139. p.; József Attila: *Összes versei és műfordításai*. Bp., 1942. 526. p.; Szántó Judit: *József Attila műfordításai*, Bp., 1954. 32. p.; J. A.: *ÖM. IV.* 71. p. *Magányos fa* (Copacul) *Korunk*, 1934. 7-8. sz. 500. p.; Szántó Judit: i.m. 31. p.; J. A.: *ÖM. IV.* 72-73. p.
Ion Codru. Korunk, 1934. 7-8. sz.; Szántó Judit: i. m. 31. p.; *Népszava*, 1934. júl. 29. sz.; J. A.: *ÖM. IV.* 72. p.
Gyárban (in fabrică). *Korunk*, 1934. 7-8. sz.; *Szép Szó*, 1936. 3. sz. Szántó Judit: i.m. 32. p.; J. A.: *ÖM. IV.* 71-72. p.
14. Ovid Densușianu: *Hol a földes dűlő...* (La răspîntia neagră). *Korunk*, 1934. 7-8. sz. 502. p.; *Népszava*, 1924. szept. 2. sz.; J. A.: *Összes versei és műfordításai*. Bp., 1942. 522. p.; *Új Szántás*, 1947. 5. sz.; J. A.: *Összes versei*, Bp., 1950, 609. p.; Szántó Judit: i. m. 34. p.; J. A.: *Összes versei és műfordításai*. Bp., 1963, 870. p.; J. A.: *ÖM. IV.* 73. p.
15. George Coșbuc: *Földet adj!* (Noi vrem pământ!) *Új Idők*, 1945. 104. p.; *Mai román líra*. Bp., 1947, 9-10. p.; *Román költők antológiája*. Bp., 1951, 139-140. p.
Lásd még Domokos Sámuel: *A román irodalom magyar bibliográfiája 1831-1960*. Irodalmi Könyvkiadó, Bukarest, 1966. 585. p.
16. Mihail Crucianu: *Az ősz az utcán* (Toamna pe stradă). *Szép Szó*, 1936. 2. sz.; J. A.: *Összes versei és műfordításai*. Bp., 1963, 869. p.; J. A.: *ÖM. IV.* 78-79. p.
17. Elena Farago: *Egy ember ment az úton...* (Trecea un om pe drum). *Erdélyi Helikon*, 1934. 7. sz. 539. p.; *Brassói Lapok*, 1937. febr. 28. sz.; *Független Újság*, 1937. 14. sz.; *Szép Szó*, 1937. 1. sz.; J. A.: *Összes versei és műfordításai*. Bp., 1963. 871. p.; J. A.: *ÖM. IV.* 70. p.
18. Radu Gyr: *A mézárszékek* (Măcelăriile). *Népszava*, 1933. okt. 15. sz. *Korunk*, 1934. 7-8. sz.; *Szép Szó*, 1936. 3. sz.; J. A.: *ÖM. IV.* 67-68. p.
19. Zaharia Stancu: *Ha eljönne...* (Dac-ai veni...) *Erdélyi Helikon*, 1934. 537-538. p.; *Szép Szó*, 1938. 3. sz.; J.A.: *Összes versei és műfordításai*. Bp., 1963. 872-873. p.; J A.: *ÖM. IV.* 75-76. p.
20. George Talaz: *A sas* (Vulturul). *Szép Szó*, 1936, 3. sz.; J. A.: *Összes versei és műfordításai*. Bp., 1963. 874. p.; J. A.: *ÖM. Ili.* 80. p.
21. Ion Vineanu: *Tél* (Iarnă). *Szép Szó*, 1936. 3. sz.; *Korunk*, 1938. 1. sz. 30. p.; J. A.: *Összes versei és műfordításai*. Bp., 1940, 499. p.; J. A.: *Összes versei és műfordításai*. Bp., 1942. 524-525. p.; *Mai román líra*. Bp., 1947. 73. p.; J. A.: *Összes versei*. Bp., 1950, 610. p.;

- Szántó Judit: i.m. 34. p.; Domokos Sámuel: *József Attila román műfordításai. Filológiai Közlöny*, 1956. 1-2. sz. 132-139. p.; *A román irodalom kis tükre*. IV. B. köt. Bukarest, 1964. 1263-1264. p.; J. A.: *Összes versei és műfordításai*. Bp., 1963. 876-877. p.; J. A.: *ÖM. IV.* 79. p.; *Négy évszak*, Bp., 1968. 502-503.
22. Ilarie Voronca: *Sokaság, te* (Mulțime, tu). *Korunk*, 1938. 1. sz. 29-30. p.; J. A.: *Összes versei és műfordításai*. Bp., 1940. 623-624. p.; J. A.: *Összes versei és műfordításai*. Bp., 1942. 532-533. p.; *Mai román líra*. Bp., 1947. 69. p.; J. A.: *Összes versei*. Bp., 1950. 611-612. p.; Szántó Judit: i.m. 35. p.; *A román irodalom kis tükre*. IV. B. Bukarest, 1964. 1263-1264. p.; J. A.: *Összes versei és műfordításai*. Bp., 1963. 876-877. p.; J. A.: *ÖM. IV.* 84-85. p.
23. Mihail Săulescu: *Aeternitas. Vasárnap*, 1935, 19. sz. 375. p.; *Csillag*, 1954, 2. sz. (Közli fakszimilében a vers kéziratát). J. A.: *ÖM. IV.* 91. p.
24. Nichifor Crainic: *Elmulás* (Desamăgire). *Erdélyi Helikon*, 1934. 7. sz. 537. p.; *Szép Szó*, 1936. 3. sz.; Szántó Judit: i.m. 33. p.; J. A.: *ÖM. IV.* 74. p.
25. Tudor Arghezi: *Archeológia* (Arheologie); J. A.: *ÖM. IV.* 90. p.
26. Radu Boureanu: *A vörös ló* (Calul roșu). *Utunk*, 1956. 42. sz. 3. p.; J. A.: *Összes versei és műfordításai*. Bp., 1963. 862-863. p.; J. A.: *Legszebb versei*. 1964. 13. p.; J. A.: *ÖM. IV.* 83-84. p.
27. Ștefan Nenițescu: *Dünák* (Dune); J. A.: *ÖM. IV.* 90. p.
28. Octavian Goga: *Mi* (Noi). Javítás a nyersfordításon; J. A.: *ÖM. IV.* 278. p.; *A parasztok* (Plugarii). Javítás a nyersfordításon; J. A.: *ÖM. IV.* 280-281. p.
29. Victor Eftimiu: *Óda a román nyelvhez* (Oda limbii române). Javítás a nyersfordításon; J. A.: *ÖM. IV.* 277-278. p.
30. Ion Minulescu: *Három hajó* (Cele trei corăbii). Javítás a nyersfordításon; J. A.: *ÖM. IV.* 282-283. p.
31. Ion Pillat și Perpessicius: *Antologia poezilor de azi*. Vol. I-II. București, 1928. 224 p.
32. George Coșbuc (1866-1918) a klasszikus román költészetnek Eminescu mellett egyik legkiválóbb alakja. Erdélyi származású költő, aki forradalmi hangú verseiben síkraszállt a román parasztság jogáért. Fenti verse a nagy román parasztforradalom előtt, 1894-ben jelent meg.
33. *Szabad Szó Naptára*, 1900. 87-88. p. (Ez az első közlés). Lásd a további fordításokat: Domokos Sámuel: i. m. 385. p.
34. Ion Vinea kortárs román költő volt, főként progresszív román lapokban közölte verseit. Ahhoz a haladó gondolkodású költői csoportosuláshoz tartozott, amely harcot indított a dekadencia ellen. Életére vonatkozólag semmilyen adatot nem találni az egykorú irodalomtörténetekben.

Tél (Iarnă). *Szép Szó*, 1936. 3. sz.; *Korunk*, 1938. 1. sz. 38. p.; J. A.: *Összes versei és műfordításai*. Bp., 1940. 499. p.; J. A.: *Összes versei és műfordításai*. Bp., 1942. 524-525. p.; *Mai román líra*. Bp., 1947. 73. p.; J. A.: *Összes versei*. Bp., 1950. 610. p.; Szántó Judit: i.m. 34. p.; Domokos Sámuel: i.m. 132-139. p.; *A román irodalom kis tükre*. IV. B. Bukarest, 1964. 973-974. p.; J. A.: *ÖM. IV.* 79. p.; *Négy évszak*, Bp., 1968. 502-503. p.

35. Három verskötetete jelent meg. Pályájának elején főként a román parasztság sivár életéből merítette témáit. Később azonban a szimbolizmus hatása alá került, s versei elveszítették komoly tartalmi és formai értéküket. A József Attila által lefordított vers pályájának kezdetéről való.
36. 1873-1936 között élt. Szimbolista költő, aki neves irodalomtörténész és kritikus is volt. A *Vieața Nouă* (Új élet) című folyóiratot szerkesztette.
37. 1903-ban született Bukarestben, később Franciaországban élt. Eleinte szürrealista verseket írt, s csak később kereste a kapcsolatot a nép széles tömegeivel. Ezt a költői fejlődést jól mutatja fenti verse is.
Sokaság, te. Korunk, 1938. 1. sz. 29-30. p.; J. A.: *Összes versei és műfordításai*. Bp., 1940. 523-524. p.; J. A.: *Összes versei és műfordításai*. 1942. p.; *Mai román líra*. Bp. 1947, 69. p.; J. A.: *Összes versei*. Bp., 1950, 611-612. p.; Szántó Judit: i.m. 35. p.; A román irodalom kis tükré. IV. B. Bukarest, 1964, 1263-1264. p. J. A.: *Összes versei és műfordításai*. Bp., 1963, 876-877. p.; J. A.: *ÖM*. IV. 84-85. p.
38. Vasile Ciocâltău életéről nem találtunk adatokat a román irodalmi lexikonokban. 1890-ben született. Egyedül. (Singur). Szép Szó, 1936. 3. sz.; Szántó Judit: i.m. 33. p.
39. Tanulmányunkban helyszűke miatt nem tárgyalhattuk a felsorolt költők mindenik fordítását. Ezeket a tolmácsolásokat az eredeti versekkel együtt lásd: József Attila és a román költészet. Kétnyelvű kisantológia. Az előszót írta és a verseket válogatta Mózes Huba. A könyvészeti adalékot összeállította Réthy Andor. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1972. 151 p. (Téka)

PETŐFI A ROMÁN IRODALOMBAN

Megjelent: Kortárs, 1973. 1. sz. 154-158. p.

1. Dorothea Sasu-Zimmermann: *Petőfi a román irodalomban*. *Korunk*, 1960. 9. sz. 1049-1057. p.
 Uő: *Petőfi în literatura română (1849-1937)*. Bibliografie critică. Editura Academiei Republicii Socialiste România. București, 1980.
 Avram P. Todor: *Petőfi a románoknál. Művelődés*, 1969, 7. sz. 55-58. p.
2. *Apostolul și alte poezii*. Traducere liberă de Șt. O. Iosif. Ed. Librăriei Müller. Institutul de arte grafice Carol Göbl, București, 1896. 107 p. (Biblioteca de popularizare pentru toți 99.); București, 1908. 112 p. (Biblioteca pentru toți, 99.)
3. *Poezii alese*. Traducere liberă în versuri de Șt. O. Iosif. Cu introducere și portret. Ralian și Ignat Samitca, Craiova, (1897) 84. p. (Biblioteca de popularizare pentru literatură și știință, artă, 32.)
4. *Szeptember végén* (Sfârșit de septembrie), *Luceafărul*, 1903. 16-18. sz. 278. p.
5. *A kutyák dala: A farkasok dala*. (Hora ciinilor; Hora lupilor) *Luceafărul*, 1904. 14-16. sz. 272. p.
6. *Egy gondolat bánt engemet...* (în suflet simt o teamă cum s-asterne) *Luceafărul*, 1904. 14-16. sz. 274. p.

7. *Csalogányok és pacsírták* (Privighetorii și ciocirlii) *Luceafărul*, 1907. 6. sz. 1. p.
8. *Véres napokról álmodom...* (Eu văd un vis) *Luceafărul*, 1907. 6. sz. 47. p.
9. *Beszél a fákkal a bús őszi szél* (În liniștea amurgului). *Luceafărul*, 1908. 1-2. sz. 49. p.
10. Biblioteca Academiei Republicii Socialiste România, Secția de manuscrise. Octavian Goga.
11. *Din lirica maghiară*. Editura de Stat pentru literatură și artă. București, 1947.
12. *Din lirica lui Petőfi*. Tălmăcirii de Costa Carei. Anonymus, Bp., 1948. (Kétnyelvű kötet)
13. *Poeme alese*. Volum omagial în românește de Eugen Jebeleanu. Ilustr. de Florica Cordescu. ESPLA, București, 1949. 135 p. (Kétnyelvű kiadás).
- Poezii alese*. Ed. de Stat a Moldovei, Kișineu, 1954. 253. p.; *János viteazul*. Traducere de Eugen Jebeleanu. Ilustr. de Florica Cordescu. Ed. Tineretului, București, 1958. 104 p.; *Versuri*
- În românește de Eugen Jebeleanu. Ed. Tineretului, București, 1961. 188 p. (Cele mai frumoase poezii, 30.); *Poezii Și Poeme - Versek és költemények*. in românește de Eugen Jebeleanu. Editura pentru literatură, București, 1960. 439 p. (Kétnyelvű kiadás).
14. *Petőfi a román irodalomban*. *Korunk*, 1960. 9. sz. 1057. p.

OCTAVIAN GOGA MAGYAR IRODALMI FORDÍTÁSAI

Megjelent: (nagyobb terjedelemben) Octavian Goga, a költő és műfordító című kötetben. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1971. 201-240. p.

1. Biblioteca Academiei Republicii Socialiste România. Secția Manuscriselor, Ms. 147862.
2. Octavian Tăslăuanu: *Octavian Goga*. Amintiri și contribuții la istoricul revistei *Luceafărul*. București, 1939. 89. p.
3. I.m. 128. p.
4. Dănilă Buda: *Viața și opera lui Octavian Goga*. Sibiu, 1940. 6. p. - Goga kisebb műfordításainak túlnyomó részét Ion Dodu Bălan felvette az általa gondozott kötetbe (Octavian Goga: *Opere II*. EPL. București 1967.), ezért a továbbiakban csak a szükséges idézetek közlésére szorítkozunk.

Goga Petőfi fordításai

1. Octavian Goga: *Fragmente autobiografice*. București (é. n.) 36-37. p.
2. Goga ifjúkori barátjával, Barbul Lucretia asszonnyal - Veturia Goga ajánlatára - Párizsban ismerkedtünk meg; tőle értékes felvilágosításokat kaptunk Goga emberi arculatáról, többek között az említettet is.
3. Octavian Tăslăuanu: i. m. 81. p.
4. Schöpflin Aladár: *A román Petőfi*. *Pesti Napló*, 1916. dec. 26. sz.
5. Publicisztikai írásait 1915-ben az *Epocá*-ban, majd 1916-1917-ben. az általa szerkesztett *Romániában* közölte. (Vö. Bălan: *Octavian Goga: Opere I*. București, 1967. LII-LIII. p. bevezető tanulmánya).
6. Gáldi László: *A román irodalomtörténet tájrajzi problémái. I*. *Apollo*, 1935. 381. p.

7. *Luceafărul*, 1903. 14-15. sz. 233. p.
8. Dorothea Sasu: *Petőfi románul. Utunk*, 1957. 8. sz. 2. p.; Uő: *Petőfi a román irodalomban. Korunk*, 1960. 9. sz. 1049-1057. p.
9. Veégh Sándor: *Petőfi a románoknál, Miercurea Ciuc*, 1934. 28-31.; 69-70. p.; Domokos Sámuel: *A. Toma și Petőfi. Libertatea noastră*, 1956. 9. sz. 4-5. p.
10. *Luceafărul*, 1903. 16-18. sz. 278. p. 11. *Luceafărul*, 1904. 14-16. sz. 272. p.
12. Gáldi László: *Goga és a pesti Luceafărul írói köre*. Klny. az Egyetemes Philológiai Közlöny 1941. évfolyama 2. számából. 22. p. 30-35. jegyzet.
13. *Luceafărul*, 1904. 24. sz. 1. p.
14. *Čintee fără țară*. București, 1916. 154. p.; I.D. Bălan: *Octavian Goga: Poezii és Opere I*.
15. Octavian Goga: *Fragmente autobiografice*, București, [é. n.] 37. p.: „Ezért, amikor Szegeden voltam a börtönben, Szeged polgármestere aláírást kért tőlem, lefordítottam neki románra Petőfi egyik költeményét, amely a szabadság apoteózisa volt.” 16. *Luceafărul*, 1907. 1. sz. 1. p.
17. Mihail Dragomirescu: *Convorbiri Critice*. București, 1907. 262. p:
18. *Luceafărul*, 1907. 6. sz. 47. p.
19. Ion Dodu Bălan: *Opere*, II. 247-248. p.
20. *Luceafărul*, 1908. 1-2. sz. 49. p.
21. Biblioteca Acad. R. S. R., Secția manuscriselor. Ms. 13. 22. Dorothea Sasu: i. m. 1050. p.
23. Dorothea Sasu: i. m. 1052. p.
24. Goga magyar nyelvű levelének másolatát feleségétől kaptuk meg.
25. *Tribuna*, 1910. 260. sz. supliment 2. p. 26. A Petőfi Irodalmi Múzeum közlése.

Goga Ady fordításai - Ady és Goga kapcsolata

1. *Cultura*, 1924. 4. sz. A jegyzetben Goga lelkesen ír Ady költészetéről.
2. *8 Órai Újság*, 1924. 266. sz. dec. 24.
3. *Înfrățirea*, 1924. dec. 11. Eredetileg a nyilatkozat a *Magyarság*, 1924. dec. 6. számában jelent meg.
4. Nicolae Iorga: *Istoria literaturii românești contemporane II*. București, (é. n.) 105. p.
5. *Luceafărul*, 1909. 5. sz. 106. p. és Ion Dodu Bălan: *Octavian Goga Opere, II*. 254. p.
6. *Luceafărul*, 1909, 5. sz. 109. p. és Ion Dodu Bălan: *Octavian Goga Opere, II*. 255. p.
7. Vő. Bălan: *Opere, II*. 136. p.
8. *Țara noastră*, 1922. 2. sz. és Ion Dodu Bălan: *Octavian Goga Opere, II*. 137. p.
9. *Cultura*, 1924. 4. sz. 27. p. 10. Gáldi László: i. m. Klny.
11. Kós Károly: *Ady Endre román nyelven. Erdélyi Helikon*, 1931. 5. sz. 407-408. p.; Réthy Andor: *Octavian Goga és a magyar irodalom* (Könyvészeti adalék). *Nyelv és Irodalomtudományi Közlemények*, 1967. 1. sz. 156-164. p.; Az újabb román visszaemlékezések közül érdekes adalékokat találunk Vintilă Rusu-Șirianu: *Vinurile lor...* című könyvében

- (Goga și Ady Endre című fejezet), EPL, București, 1969. 141-144. és 170-171. p. (Ö azonban tévesen állítja, hogy Goga 1918-ban Kolozsváron találkozott Adyval. Bizonyára Emil Isacról van szó.)
12. Vö. Réthy Andor: *Ady Endre románul*. (Könyvészeti adalék) *Nyelv és Irodalomtudományi Közlemények*, 1969. 2. sz. 354-370. p.
  13. *A történelmi pellagra*. *Budapesti Napló*, 1907. 188. sz. aug. 8.
  14. *Brassói Lapok*, 1936. okt. 11.
  15. *8 Órai Újság*, i. h.
  16. Ady Lajos: *Ady Endre*. Amicus Bp., [é.n.] 159. p.
  17. Goga Adyhoz írott levelezőlapját lásd: MTA Könyvtár Kézirattára. Ady-gyűjtemény. Mindszenti levelesláda, 7/1951. A levelezőlap szövegét Goga közölte *Mustul care fierbe* című cikkgyűjteményében. (București, 1927.)
  18. *Goga Octavián rabsága*. *Világ*, 1912. ápr. 17. sz. Ady cikkét közölte a *Luceafărul* is (1912. 6. sz.) a szerkesztőség vérszegény kommentárjával.
  19. *Budapesti Hírlap*, 1911. 48. sz. febr. 25.
  20. *Szegedi Friss Újság*, 1912. ápr. 1.
  21. *Luceafărul*, 1912. 6. sz. 22. *Luceafărul*, 1912. 11. sz.
  23. *Românu*, 1913. 284. sz. dec. 25.
  24. *Nyugat*, 1913. 780. p.
  25. Goga levele 1913. március 5-én kelt, eredetije a budapesti Országos Széchényi Könyvtár Kézirattárában található.
  26. *Tribuna*, 1967. 3. sz. jan. 19.
  27. 1913. 199-212. p.
  28. *Közérdek*, 1913. 31. sz.
  29. *Luceafărul*, 1913. 11. sz. 366. p.
  30. Chamberlain, Houston Stewart (1855-1927) a fajelmélet teoretikusa volt.
  31. *8 Órai Újság*, 1924. 266. sz. dec. 24. 32. Ady Lajos: i. m. 162. p.
  33. 1914. 22. sz. jan. 24. Újra közölve Ady Endre: *Vallomás a patriotizmusról*, AIMK, Buk., 1957. 317-319. p.
  34. 1914. 2. sz. 61. p.
  35. 1914. jan. 24. sz. Újra közölve: Kemény G. Gábor: *A szomszéd népekkel való kapcsolataink történetéből*. Tankönyvkiadó, Bp., 1962. 578-579. p.
  36. Emil Isac Adyhoz írott levelét közölte a *Világ*, 1914. febr. 17-i sz. Közli: Kemény G. Gábor: i. m. 579-580. p.
  37. 1915. február 24. sz. Újra közölve Ady Endre: *Jóslások Magyarországról*. Athenaeum, Bp., 1936. 303. p.

38. Vö. Engel Károly: „Az Ady parolával nálam mindig megnyílik az ajtó.” *Utunk*, 1966. 13. sz. 2. p. és Goga levele Tabéry Gézához. Az Ady-affair epilógusa. *Nagyvárad*, 1922. márc. 21. sz. valamint Tabéry Géza: *A csucsai kastély*. *Nagyvárad*, 1942. 56-57. p.
39. *Román koszorú Ady Endre sírjára*. *Nagyvárad Napló*, 1919. aug. 24. sz.; Ugyanerről: *Bihar megye kultúrtörténete*. Oradea, 1933-1937. 53. p. és Avram P. Todor: *Octavian Goga și legăturile literare româno-maghiare*. *Convorbiri Literare*, 1939. 2. sz. 227. p.
40. Domokos Sámuel: *Ady a népek szívében*. *Magyarország*, 1957. 38. sz. nov. 20.
41. Octavian Goga: *Mustul care fierbe*, București, 1927. 337. p. 42. *Közli az Igaz Szó*, 1957. 928. p. és I. Micu: *O manifestare a prieteniei româno-maghiare*. *Magazin istoric*, 1968. 9. sz. 77-79. p.
43. Idézi Jászai Andor: *Adatok a romániai Ady-kultusz történetéhez*. *Igaz Szó*, 1957. 928-929. p.
44. Magvető Könyvkiadó, Bp., 1957. 289. p.
45. Domokos Sámuel: *Újabb adatok Octavian Goga magyar irodalmi kapcsolatairól*. *Filológiai Közöny*, 1968. 1-2. sz. 237-240. p. és Klny.
46. A levelet közli az *Új Élet*, 1968. 5. sz. és Petre Pascu: *Octavian Goga despre Mikszáth Kálmán*. *Viața românească*, 1968. 11. sz. 137. p.
47. Réthy Andor: *Ady Endre - románul*. *Nyelv- és Irodalomtudományi Közlemények*, 1969. 2. sz. A felszabadulás után román nyelven megjelent Ady-kötetek: Costa Carei: *Tălmăciri din lirica lui Ady*, Asociația Româno-Maghiară. București, 1945. 31. p.; G. Georgescu-V. Hermann: *Scăpărătorul focului*, Tip. Minerva, Cluj, 1948. 162 p.; Eugen Jebeleanu-Emil Giurgiuca -Teodor Murășanu-A. P. Todor stb. *Ady Endre: Antologie*. Casa Școalelor, (Octav Șuluțiu előszavával), Buc., 1948. 238 p.; Eugen Jebeleanu: *Poeme din Ady Endre*. Casa Școalelor, Buc., 1948. 144 p.; Eugen Jebeleanu: *Poeme maghiare din Petőfi Sándor, Ady Endre, József Attila, Radnóti Miklós*. (A fordító előszavával. Florica Cordescu illusztrációival.) ESPLA, Buc., 1949. 134 p.; Eugen Jebeleanu: *Ady Endre: Poeme* (Florica Cordescu Adyportréjával), ESPLA, Buc., 1955. 225 p.; Eugen Jebeleanu: *Poeți ai libertății*. Tălmăciri (A fordító előszavával, Florica Cordescu illusztrációival.) ESPLA, Buc., 1957. 587 p. (Többek között: Petőfi, Ady, József Attila és Radnóti több versével.) Lásd még: Sălăgianu Rodica: *Ady Endre románul*. Bukarest, *Irodalmi Évkönyv*, 1957. 491-500. p. és Corneliu Codarcea: *A korabeli román sajtó Ady Endréről*. *Igaz Szó*, 1957. 11. sz. 906-912. p.

Az ember tragédiájának fordítása

1. Emeric Madách: *Tragedia omului*. Poem dramatic. Traducere în versuri, Fundatia pentru literatură și artă, București, 1934. 250. p.
2. *Alamanahul scriitorilor de la noi*, 1912. 19. p.
3. 1929. 8. sz. 22. p.
4. 1929. 175. sz. aug. 4.
5. *Luceafărul*, 1909. 486-488; *Țara noastră*, 1909. 13., 45., 46. sz.
6. *Țara noastră*, 1922. 6. sz.; 1923. 6. sz.

7. Veturia Gogát többször is felkerestük Csucsán, legutóbb 1967 augusztusában. (Tudomásunk szerint 1980-ban halt meg.)
8. Octavian Tăslăuanu: *Octavian Goga*. Bucuresti, 1939. 63. p.
9. *Luceafărul*, 1903. 14-15. sz.
10. Octavian Goga: *Pagini noi*, 9. p.
11. Octavian Tăslăuanu: i. m. 48. p.
12. Bitay Árpád: *Egy ünnepi esemény a magyar irodalmi életben. Vasárnap*, 1934. 25. sz. 516-518. p.; Kristóf György: *Az ember tragédiája román nyelven. Irodalomtörténet*, 1935. 69-71 Pálffy Andrei. *Mihail Eminescu și Emeric Madách. Neamul românesc*, 1939. 11-12. sz.
13. *Vasárnap*, 1935. 17. sz. 327-329. p. Ugyanerről a kérdésről Pálffy Andrei: *Tragedia omului tradusă de Octavian Goga. Mihail Eminescu și Emerich Madách. Cuget clar*, 1938. 244-247. p.; 267-287. p.; 298-301. p.
14. Gáldi László: *Octavian Goga: Tragedia omului. Archivum Europae Centro Orientalis*, 1936. 183-188. p.
15. Szemlér Ferenc: *Tragedia omului. Madách Tragédiájának román fordítása. Erdélyi Helikon*, 1935. 176-181. p.; és újabban: Szemlér Ferenc: *Madách és Goga*. In: *A költészet értelme. Esszék és jegyzetek. Irodalmi Könyvkiadó, Bukarest*, 1965. 148-156. p.
16. A jelentősebbek közül megemlítjük a következőket: George Călinescu: *Tragedia omului în traducerea lui Octavian Goga. Adevărul literar și artistic*, 1935. 737. p.; E. Bucur: Emeric Madách: *Tragedia omului. Poem dramatic, traducere în versuri de Octavian Goga. Blajul*, 1935. 57-62. p.; Ion Chinezu: „*Tragedia omului*” de E. Madách în traducerea d-lui O. Goga. *Gînd românesc*, 1935. 172-175. p. (Megírja: „Bár sok közös vonása van a Fausttal, mégis nagyon döntő eredeti része van... a Faust egy évvel foglalkozik, a Tragedia az emberiség fejlődését követi”), Alexandru Hodoș: „*Tragedia omului*”. O integrare filozofică a avatarului umanității. *Revista fundațiilor Regale*, 1935. 2. sz. 400-413. p. (A szerző kiemeli a Tragedia-Faust párhuzammal kapcsolatban „Az első szín bevezetőjének több közös pontja van a Fausttal, de a következő színtől kezdve a két mű nem halad párhuzamosan”); Teodor Murășanu: *Tragedia omului în traducerea lui Octavian Goga. Pagini literare*, 1935. 8-9. sz. 275-280 p.; Ovidiu Papadima: *Madách: Tragedia omului. Gîndirea*, 1935. 5. sz. 274-276. p.; Păclișanu: „*Tragedia omului*” în traducerea D-lui O. Goga. *Libertatea*, 1935. jan 5. sz. 5-6. p. (Fordításidézeteket is közöl.); Petre I. Teodorescu: *Tragedia omului de Emeric Madách. Traducere în limba română de Octavian Goga. Prometeu*, 1934/1935. 11-12. sz. 17-26. p. (Goethe Faustjának „árnyékából fakadt” műnek tartja, mint Byron, Shelley, Lamartine hasonló témájú művét.); A. P. Todor: *Octavian Goga și legăturile literare româno-maghiare. Convorbiri Literare*, 1939. 2. sz. 229-232. p. (Goga többi magyar tolmácsolásai keretében rövid, de elismerő értékelést ad a Tragedia fordításáról.)
17. George Călinescu: i. m. 10. p.
18. Eugen Jebeleanu: *Emeric Madách: Tragedia omului. Tălmăcit de Octavian Goga. Țara noastră*, 1934. dec. 24. sz.
19. Octav Șuluțiu: *Emeric Madách: Tragedia omului. Traducere de Octavian Goga*. (Ediția Fundația Regală) *Familia*, 1935. 9. sz. 99-103. p.

20. Újabban Radó György a *Tragédia* idegen nyelvű tolmácsolásairól írva az I. szín részletéből készült fordításokat beható vizsgálatnak vetette alá, s lelkiismeretes munkával mutatta ki az eltéréseket, pontatlanságokat. Vö. Radó György: *Az ember tragédiája a világ nyelvein. III. Filológiai Közlöny*, 1966. 1-2. sz. 67-71. p. és Klny.
21. Octavian Goga: *Tragedia omului*. Vö. Ion Dodu Bălan: *Goga*. EPL, Buc., 1964. 152-155. p. (Le-ai crede stihuri noi című fejezet)
22. Oláh Tibor: *Goga és Madách. Utunk*, 1966. 13. sz.; Szász János: *Madách románul. Előre*, 1965. febr. 20.; Jancsó Elemér: *Az ember tragédiája fordításairól. Utunk*, 1964. 40. sz. 4-5. p.
23. Tudor Vianu: *Madách és Eminescu. Helikon*, 1964. 1. sz. 15-24. p. és románul is: *Madách și Eminescu* (Studii de literatură universală și comparată. Ed. a II-a, București, 1963. 569-577. p.) A kérdésre vonatkozólag lásd még: Pálffy Andrei idézett cikkét.
24. Eminescu: *Memento mori* című költői műve 1903-ig kéziratban maradt, csupán *Egiptul* című részlete jelent meg a *Convorbiri Literare* 1872. októberi számában, majd bekerült a Titu Maiorescu-féle első Eminescu-gyűjteménybe s az azutáni kiadásokba.
25. Említi és idézi Jancsó Elemér idézett cikkében.
26. *Aurora*, 1922. 1. sz. 7. p. (Dávid Gyula közlése.)
27. *Hétfői Kossuth Népe*, 1947. 24. sz.
28. A vizsgaelőadást Kiss Attila rendezte; Ádám szerepét Adrian Vișan, Luciferét Gheorghe Stana, Évát Doina Neamțu játszotta. Az eseményről az *Új Élet* című képes folyóirat számolt be (1968. 16. sz. 14. p.). Az adatra Dávid Gyula hívta fel figyelmünket.

A MAGYAR IRODALOM ELSŐ ROMÁN NYELVŰ ANTOLÓGIÁJA

Megjelent: A magyar irodalom román nyelvű antológiájának első kötete címmel (Antologia literaturii maghiare I.) Nagyvilág, 1966. október 1578-1581. p. (Csak az első kötetéről szóló ismertetés.)

A BUDAI EGYETEMI NYOMDA ROMÁN KIADVÁNYAI ÉS DOKUMENTUMAI

Megjelent: Akadémiai Kiadó, Budapest, 1982. 7-28. p. (Az azonos című kötet bevezető tanulmánya)

1. Ion Bianu (1856-1935). Fő műve a Nerva Hodoșsal közösen összeállított: *Bibliografia românească veche* I. (1508-1716) București, 1903; II. (1717-1808). București, 1910; III. Fasc. 1-2. (1809-1817). București, 1912; III. Fasc. 3-8. (1818-1830) București, 1930. Posztumusz műként jelent meg Dan Simonescuval közösen írt: *Bibliografia românească veche, tomul IV*. Adăugiri și Îndreptări, București, 1944. **Irodalom:** Dan Simonescu *Principii și propuneri de reeditare „Bibliografiei românești vechi”*, concepută monumental de Ioan Bianu. Tîrgoviște, cetate a culturii românești. București, 1974. Extras, 39-45. p.
2. Veress Endre fordítása. Veress Endre: *Román-magyar könyvészetem*. (Válasz a Századok bírálatára.) *Századok*, 1935. évfolyam melléklete, 10. p.

3. Veress Endre: *A budai Egyetemi Nyomda román kiadványai*. I-II. 925. p. Ms. 446. MTA Könyvtár Kézirattára.
4. Káfer István: *Az Egyetemi Nyomda négyszáz éve (1577-1977)*. Magyar Helikon, Bp., 1977.; Baloghi István: *Az Egyetemi Nyomda termékeinek címjegyzéke. 1777-1877*. A Magyar Országos Könyvészeti Kiállítás alkalmából összeállította... 1882. Nyomatott a Magyar Királyi Egyetemi Könyvnyomdában. (A román kiadványokat 1805-1852 közötti évekből tartalmazza.); Veress Endre: *Tipografia românească din Buda. Boabe de grâu*, III. 1932. 1-2. sz. 543-612. p.
5. Alexandru Beldiman (1760-1826) moldvai író és országbíró. Huși vagy Iași városában született. Legnevezetesebb verses műve a görög elnyomás éveiről szól: *Tragodia sau mai bine zice jalea Moldovei înîmplare după răzvrătirea grecilor* (Moldva tragédiája vagy jobban mondva története a görögök 1821-i lázadása után); amely kéziratban maradt fenn, s csak halála után, 1861-ben jelent meg. Műfordítással is foglalkozott, s több műfordítása az Egyetemi Nyomdában jelent meg, Zaharia Carcalechi bukaresti könyvügynök közbenjárásával. Így például: *Moartea lui Avel* (Ábel halála), 1818; *Istoria lui Numa Pompilie* (Numa Pompilius halála), 1820; *Tragedia lui Orest* (Orestes tragédiája), 1820. Több kézírata maradt fenn; amelyek a bukaresti Akadémiai Könyvtárban találhatók. Irodalom: Alexandru Piru: *Beldiman și Rusia. Studii și cercetări de istorie literară și folclor*, IV. 1955.; George Călinescu: *Material Documentar. Studii și cercetări de istorie și folclor*, IX. 1960. 4. sz.
6. Constantin Dinicu Golescu (1777-1830) havasalföldi bojár családból származott. Apja bán volt. 1826-ban szülőhelyén, Golesti-ben szabad iskolát alapított valamennyi társadalmi réteg számára. A román felvilágosodás nevezetes írója. Idős korában beutazta Európa különböző országait, hogy nemzete építésére minden hasznos dolgot feljegyezhesen. 1829-ben Heliade-Rădulescuval együtt Irodalmi Társaságot alapított a politikai változások előmozdítása céljából; ez nagy szerepet játszott az 1848-as forradalom előkészítésében. Legjelentősebb műve az *Însemnare a călătoriei mele în anul 1824., 1825., 1826.* (Utazásom leírása az 1824., az 1825. és az 1826. évben) című útleírása, amelyben a Közép-Európában szerzett tapasztalatait összeveti a hazai állapotokkal. Művét az Egyetemi Nyomda adta ki; s nagy sikert aratott hazájában, mert észrevételeit a haladásban való bizakodás hatotta át. Írásában kitér pesti tartózkodásainak eseményeire, s kedvező képet fest a magyar fővárosról. Könyvét a magyar hatóságok a megjelenése utáni években kivonták az árusításból, mert megírta benne a Beleznay grófi család tragédiáját, hogy az ifjú Beleznay a parasztok védelmében szembeszállt apjával, és megölte őt. Az ifjú Beleznayt ezért halálra ítélték és lefejezték. Golescu útikönyvének magyar fordítását a bukaresti Kriterion Könyvkiadó adta ki 1976-ban Beke György fordításában és bevezetőjével. **Irodalom:** Perpessicius: *La centenarul călătoriei lui Dinicu Golescu*. Mențiuni critice, vol. I. 1928. és *Însemnare a călătoriei mele - proiect de prefață. Mențiuni de istoriografie leterară și folclor*, București, 1957.; A. Nicolescu: *Observații asupra neologismelor din „Însemnare a călătoriei mele” a lui Dinicu Golescu*. Contribuții la istoria limbii literare în secolul al XIX-lea, vol. II. București, 1958.; W. Draeger: *Bemerkungen zu den Landernamen in der Schiften Constantin (Dinicu) Golescu*. Lui Iorgu Iordan. București 1958.; George Călinescu: *Dinicu Golescu*. Istoria literaturii române de la origini pînă în prezent. București, 1941.

7. Zaharia Carcalechi bukaresti könyvügynök, szoros kapcsolatban állott az Egyetemi Nyomdával, amelynek könyveit terjesztette Moldvában és Havasalföldön. Egy időben Pesten is volt könyvüzlete. Az Egyetemi Nyomdában jelent meg az általa szerkesztett első román folyóirat, a *Biblioteca Românească* 1821-1830 között.
8. Ioan Molnar-Piuariu (1749-1813) felvilágosult román író. Papi családból született a Nagyszeben melletti Sad községben. Tanulmányait Nagyszebenben, Kolozsvárt és Bécsben végezte, ahonnan szem- és sebészorvosként tér vissza Erdélybe, s Nagyszebenben kezdte meg szemorvosi működését. 1784-ben a Horia-felkelés idején a bécsi udvar megbízásából közvetítőként tárgyalt a felkelőkkel, s átmenetileg fegyverszünetet ért el velük. A bécsi udvar később, 1792-ben, a „von Müllersheim” nevet adományozta neki. Szemorvosi működésének híre nemcsak Erdélyben, hanem Moldvában és Havasalföldön is elterjedt. 1791-ben érdemei elismeréseképpen meghívást kapott a kolozsvári egyetem szemészeti tanszékére. Első latin nyelvű előadása nyomtatásban is megjelent a következő címmel: *Paraenesis ad auditores chyrurgiae in Lyceo Regi Academico Claudiopolitana, habita a Ioane Molnar de Müllersheim, de morbis et medicina oculorum professore publico, quum primum sua collegis ordiretur*, Anno MDCCXCI mense Novembri.

Munkássága több irányú volt, s a mezőgazdaság kérdései, az egyházi könyvek, a nyelvten és a szótárirodalom egyformán érdekelték. Első művét Bécsben adta ki, 1795-ben *Economia stupilor* (A méhekkal való gazdálkodás) címmel. Nagyszebenben e könyvét újra kiadta, 1808-ban a parasztok méhészeti ismereteinek bővítése céljából. Ugyancsak Bécsben jelent meg 1788-ban: *Deutsch-Walachische Sprachlehre* című nyelvtana. 1788-ban adta ki az Egyetemi Nyomdában *Retorica adecă învățătura și întocmirea frumoasei cuvîntări* (Retorika, azaz a szép beszéd megtanulása és annak elkészítése) című művét, amely idegen minták alapján készült úttörő munka volt. 1800-ban jelent meg az Egyetemi Nyomdában: *Istoria universală, adecă de obște care cuprinde în sine întîmplările veacurilor vechi, întocmită prin signor Millot, comembrul Academiei Frîncești din Lyon* (Egyetemes vagyis a köznép története, amely a régi századok történetét foglalja magában, amelyet Millot úr, a lyoni Akadémia társtagja állított össze) című fordításkötete. Millot könyve Erdélyben magyar és német nyelven is megjelent, s valószínű innen kapta az ösztönzést e műnek románra való fordítására, annál is inkább, mert a szerző szembeszállt művében az uralkodókkal a népek elnyomása miatt, s lándzsát tört a felvilágosult monarchia kormányzási formája mellett.

Ioan Molnar-Piuariu s az Egyetemi Nyomda legnagyobb sikerű könyve a *Minei* című tizenkét hónapra szóló szertartáskönyve volt, amelyből a nyomda Havasalföld részére díszes kiadást készített. Az Egyetemi Nyomda adta ki *Octoih* és *Typicon* című egyházi könyveit is, amelyek szintén az egész román nyelvterületen elterjedtek. Nagyszebenben jelent meg: *Wörterbüchlein deutsch und walachisches* című könyve, mint posztumusz kiadás.

Irodalom: Veress Endre: *Cîteva date despre activitatea și viața doctorului Ioan Piuariu Molnar și a fiului său. Anuarul Institutului de istorie națională*, III. 1926.; Ioan Lupaș: *Doctorul Ioan Piuariu Molnar, viața și opera lui (1749-1815). Anuarul Academiei Române*, Memoriile Secției istorice, seria a III. a.t. XXI. 1939.; Binder Pál: *Ioan Piuariu-Molnar - a szerző, a kiadó, szerkesztő. Könyvtári Szemle*, 1965. 4. sz. 170-171. p. Mircea Popa: *Ioan Molnar Piuariu*. Cluj-Napoca, Ed. Dacia, 1976. 221. p.

9. Veress Endre: *Tipografia din Buda. Boabe de grâu*, 1932/ 1-2. 611-612. p.

10. Dumitru Popovici: *La Littérature roumaine à l'époque des Lumières*. Sibiu, 1945.; Nicolae Iorga: *Istoria literaturii românești*, III. București, 1933. 160-274.; I. Tóth Zoltán: *Klein Sámuel és az erdélyi román felvilágosodás*. Akadémiai Kiadó, Bp., 1960. 107-131. p.; Lásd még: Domokos Sámuel: *A román irodalom magyar bibliográfiája 1831-1960*. Irodalmi Könyvkiadó, Bukarest, 1966. 578-579. p.; *Istoria literaturii române*. II. București, 1968: 21-25. p.; *Școala ardeleană. Începuturile literaturii române moderne*; Pálffy Endre: *A román irodalom története*. Gondolat Kiadó, Bp., 1961. 115-125. p. (*A román felvilágosodás és az Erdélyi Iskola*.) Ovidiu Papadima: *Ipostaze ale iluminismului românesc*. Buc., Ed. Minerva, 1975. 393 p. és Ion Lungu: *Școala Ardeleană*. Buc., Ed. Minerva, 1978. 505 p.
11. Ioan Bob de Copelnic (1739-1830) a Kolozs megyei Orman községben született. Tanulmányait a jezsuiták kolozsvári gimnáziumában kezdte, majd a balázsfalvi román gimnáziumban fejezte be, s annak tanára lett. Később külföldi tanulmányokat folytatott, s Erdélybe való visszatérése után Daián paposkodott. 1784-ben kinevezték görög katolikus püspökké. Mint az erdélyi románok képviselője részt vett 1790-1791-ben a Dieta ülésén. 1791-ben Adamovici görögkeleti püspökkel együtt adta át II. Leopold császárnak az erdélyi románok sérelmeit tartalmazó *Supplex Libellus valachorum* című folyamodványt. Több egyházi műve jelent meg. Legjelentősebb munkája háromnyelvű szótára: *Dicționarul Rumănesc Latinesc și Unguresc, deîn orenduiala exelenții sale Preasfintului Ioan Bobb Vladicul Fagarușului asediat și cu venitu cassi clerului typărit în doao tomuri*. Tom I. A-L.; II. M-Z. În Clus cu typariul Typografi Collegiumului Reformaților prin Ștephan Török. 1822., 1823. Bob 46 évig volt a görög katolikus egyház feje, 91 éves korában halt meg. Az „erdélyi triász” írói szembefordultak vele, s ezért távozniok kellett Balázsfalváról, az egyházi székhelyről. Irodalom: Göbl (Gáldi) László: *Ioan Bobb oláh-latin-magyar szótára*. A magyar szótáriródalom hatása az oláhra. Klny. *A Nyelvtudományi Közlemények* XLVIII. kötetéből, 1932. 30-34. p.
12. Grigore Obradovici. Születése és halála éve ismeretlen. A XIX. század első felében élt, főleg tankönyveket írt az erdélyi román görög katolikus iskolák számára. A caransebeși és temesvári román iskolák igazgatója volt. Tankönyvei az Egyetemi Nyomdában jelentek meg. Szótárírással is foglalkozott, de az Egyetemi Nyomdának kiadás céljából benyújtott szótári táblázatát Gheorghe Șincai nem javasolta kiadásra a szavak hibás helyesírása miatt.
13. I. Tóth Zoltán i. m. 123. p.
14. Samuil Micu-Clain (1745-1806) az Erdélyi Iskola legidősebb tagja. A Nagyszeben melletti Sadon született. Középiskoláit Balázsfalván, a teológiát a bécsi Pazmaneumban végezte, s utána a Szent Barbara-kollégiumban több évig tanulmányi felügyelő volt. Itt adta ki 1799-ben fordításkötetét: *Carte de rogacioni pentru evlavia homului creștin* (A keresztény ember ájtatosságát szolgáló imakönyv) címmel. Ez az első latin betűkkel nyomtatott román könyv. Ugyancsak itt adta ki nyelvtanát Gheorghe Șincaival közösen: *Elemente linguae Dacoromanae sive valachicae composita ab Samueli Klein de Szad... Locupleta vero et in hunc ordinem redacta a Giorgio Gabriele Șincai... Vindobonae, 1780*. 1783-ban visszatért Erdélybe, s bekapcsolódott az erdélyi románok szabadságjogaiért küzdő mozgalomba, és ő volt egyik szervezője a román egyenjogúságért küzdő *Supplex Libellus Valachorum* című, a császárnak továbbított beadványnak. A balázsfalvi iskolában teológiát és matematikát tanított. Vallási és egyházi kérdésekben összeütközésbe került Ioan Bob püspökkel, s állásáról lemondva, Pestre jött, s 1804-től 1806-ig az Egyetemi Nyomda román cenzora és korrektora volt.

Főbb művei: *Propovădanie sau învățăture la îngropăciunea oamenilor morți* (Prédikációk vagy tudnivalók a halottak temetésére). Balázsfalva, 1784; *Biblia adecă dumnezeiască scriptură a legii vechi și a ceii noao toate* (Biblia, azaz az egész Ó- és Újtestamentum). Balázsfalva, 1795; *Theologia moralicească*, I-II (Valláserkölcstan). Balázsfalva, 1796; *Loghica adecă partea cea cuvîntătoare a filozofiei* (Logika, azaz a filozófia beszédes része). Buda, 1799; *Legile firei, Itica și politica sau filozofia cea lucrătoare* (A természet törvényei, Etika és politika vagy a hasznos filozófia). Nagyszeben, 1800; *Istoria, lucrurile și întîmplările românilor pe scurt* (A románok viselt dolgai és történeti eseményei röviden). Buda, 1806., a Calendarul de la Buda melléklete az 1806. évre. E négyrészes művének tárgya a román nép eredete, Dacia gyarmatosítása, s a román nép középkori élete. A második és harmadik rész a két román fejedelemség, Havasalföld és Moldva történetét a XVIII. századig tárgyalja. A negyedik rész Erdély történetét ismerteti, s foglalkozik az Unió kérdésével és a balázsfalvi iskolák alapításával. E művében azt állítja, hogy a román nép római eredetű, s nem keveredett más népekkel.

Különben ez a felfogás érvényesült a román nyelv eredetének kérdésében is: a román nyelv tisztán megőrizte a latin elemeket, s nem látszik meg rajta más nyelvek hatása.

Halála után, 1944-ben Gáldi László adta ki kéziratban maradt szótára román és latin anyagát: *Samuelis Klein: Dictionarium Valahico-Latinim*. Bevezető tanulmánnyal közlést teszi... **Irodalom:** Ioan Bianu: *Viața și activitatea lui Maniu Micul, alias Clain de Sad*. București, 1876; Z. Pîclișanu: *Un vechi proces literar*. Relațiile lui I. Bob și S. Klein, Gh. Sincai și P. Maior. *Memoriile Secției istorice*, Academia Română, seria a III-a, t. XVI. 1935; I. Lungu: *Gîndirea social-politică și filozofică a lui Samuil Micu. Din istoria filozofiei în România*. București, 1957; Adrian Marino: *Ilumiști români și problema „cultivarii” limbii. Limba română XIII*. 1964. nr. 5-6; Dumitru Macrea: *Lingviști și filologi români*. București, 1959; T. Tóth Zoltán: *Klein Sámuel és az erdélyi román felvilágosodás*. Magyarok és románok. Történelmi tanulmányok. Akadémiai Kiadó, Bp., 1966. 107-131. p.; és *Az erdélyi román nacionalizmus első százada 1687-1792*. Bp., 1946; Bitay Árpád: *Virág Benedek és a román irodalomtörténet*. *Irodalmi Szemle*, 1925. 170-180P. (S. Micu-Klein kapcsolata Virág Benedekkel); Göbl (Gáldi) László: *Samuil Micu Klein szótárai (1801-1806)*. A magyar szótárirodalom hatása az oláhra. *Klny. a Nyelvtudományi Közlemények XLVIII. kötetéből*, 1932. 24-29. p.; és *Beiträge zur Geschichte: der Siebenbürger Trias*. Archivum Europae Centro-Orientalis. Bp., 1942. A rá vonatkozó cikkeket lásd: Domokos Sámuel: *A román irodalom magyar bibliográfiája 1831-1960*. Irodalmi Könyvkiadó, Bukarest, 1966. Lásd még: Ion Lungu: *Școala Ardeleană* című művét. 1978. 117-122. p.

15. Gheorghe Șincai (1754-1816) felvilágosult történész és nyelvész Sámsond (Șamsud) községben született, apai részről nemesi családból származott. Középiskoláit a székelyudvarhelyi református kollégiumban, a kolozsvári jezsuita és a besztercei piarista gimnáziumban végezte. Ösztöndíjjal Rómában teológiai és filozófiai tanulmányokat folytatott, teológiai és filozófiai doktorátust szerzett. Ötévi római tartózkodás után, Erdélybe visszatérően, hosszabb időt töltött Bécsben, ahol találkozott Samuil Micu-Clainnal, és közreműködött annak nyelvtana megírásában; az anyag felépítése és elrendezése Șincai érdeme. 1780-ban visszatért Balázsfalvára, és a román iskolák tanfelügyelőjeként működött, s mintegy 300 román iskolát ellenőrzött. Működése alatt csökkenteni akarta az iskolának az egyháztól való függését, s emiatt, de felvilágosult politikai elvei miatt is, összeütközésbe került Ioan Bob püspökkel, akinek üldözése miatt elmozdították állásából, és 1794-ben koholt államellenes váddal letartóztatták. A bíróság azonban 1795-ben felmentette. Életének főbb eseményeit *Elegia* című latin nyelvű költeményében írta meg. Balázsfalváról Șincai Vas Dániel gróf házába ment, s mint ügyintéző és nevelő működött ott 1797-1803 között, amely

idő alatt hozzákezdett *Hronicul românilor și a mai multor neamuri* című műve megírásához. Kovachich György történész hívására Pestre költözött, s annak házában élt több mint fél éven keresztül, amely idő alatt házigazdája könyvtárának rendezésében segédkezett. Kovachich ajánlására Șincai 1804-ben állást kapott az Egyetemi Nyomdánál mint a román könyvek cenzora és korrektora. 1808-ban, a Vas család hívására, lemondott nyomdai állásáról, és Szinnyére ment nevelőnek a grófi családhoz, hogy nyugodt anyagi körülmények között befejezhesse *Hronicul românilor și a mai multor neamuri* című művét. Szinnyéről gyakran járt be Nagyváradra forrásmunkák után kutatni az ottani püspöki könyvtárban. Szinnyén halt meg 1816-ban.

Főbb művei: *Elementa linguae daco-romanae sive valachicae, emendata, facilitata et in meliorem ordinem redacta per Georgius Sinkay*. Buda, 1805. Ez a mű második kiadása a Samuil Micu-Clainnal 1780-ban közösen kiadott műnek, most már saját neve alatt. Az erdélyi románok társadalmi viszonyairól tartalmaz értékes adatokat az *Elegia Nobilis Transilvani, Georgii Sincay*: Nagyvárad, 1804; *Hronicul românilor și a mai multor neamuri*, în cit au fost așa de amestecate cu românii, cît lucrurile, întămplările și faptele unora fără de ale altora nu se pot scrie pre înțeles, din mai mulți autori în cursul de 34 de ani culeasă și după anii de la nașterea domnului nostru Isus Hristos alcătuită de Gheorghe Șincai din Șinca, doctorul filozofiei și al teologiei, fostul director al școalelor naționalnice în toată țara Ardealului și diorsitorilor cărților în Crăiasca tipografie a Universității ungurești din Pesta. Buda, 1808. - Fragmente din această operă au fost tipărite ca adaos la *Calendarul de la Buda*, pe anul 1808 și 1809. (A románok és más népek krónikája, mivel azok annyira össze voltak keveredve a románokkal, hogy egyik viselt dolgait és eseményeit a másiké nélkül érthetően nem lehet megírni több ezer szerzőből, 34 éven keresztül összegyűjtve a mi urunk Jézus Krisztus születésének éveitől kezdve Sinkai Șincai György részéről, aki a filozófia és a teológia doktora, a nemzeti iskolák igazgatója egész Erdélyországban, s a pesti magyar egyetem császári nyomdája könyveinek készítője. - Megjelentek részletek belőle a budai Kalendárium 1808. és 1809. évi mellékleteként.) Krónikájában az i. e. - 86-1739 közötti eseményeket a legkülönbözőbb forrásokból merítve tárgyalja, és nemcsak a román népre, hanem más délkelet-európai népekre is kitér. Forrásait igyekszik megszűrni. Több mint 34 ezer forrást használ fel, köztük számos magyart is, így például Anonymust, Bethlen Miklóst, Kemény Jánost, Benkő Józsefet Apor Pétert, Kornides Dánielt és másokat is. Az egész mű kiadására csak halála után, évtizedek múlva került sor, 1853-ban. Adatgazdagsága ellenére hiányossága művének, hogy elsősorban eseménytörténet felvázolására törekszik. Az erdélyi románokkal kapcsolatban bírálja a néptől elszakadt nemességet, s együttérzéssel kíséri az elnyomott nép életét; felháborodással ír a román jobbagság rossz sorsáról a Dózsa-féle lázadás idején, amikor a románok a magyarokkal együtt küzdöttek elnyomóik ellen. Társadalmi kritikája a felvilágosodás eszméiből táplálkozik, s ez kiderül, amikor az egyház szerepéről szól nemcsak saját korában, hanem a régebbi századokra is visszamenően.

Nyelvészeti művei közül a legjelentősebb az *Elementa linguae daco-romanae sive valachicae*. Nyelvészeti felfogására jellemző, akárcsak a Micu-Clainéra, hogy a román nyelvet a klasszikus latinból származtatja. Saját kiadású nyelvtana a szavak írásában eltér annak korábbi, Micu-Clainnal közösen készített változatától azzal, hogy közelebb hozta a szavak írását a köznyelvhez. Megfigyelhető, hogy műveiben a közérthetőségre törekszik, s azokban a nép nyelvét használja. Fő törekvése volt a cirillbetűnek latin betűkkel való helyettesítése, hogy ezáltal is közelebb hozza a román nyelvet a latinhoz.

Irodalom: Al. Papiu Ilarian: *Viața, operele și ideile lui Georgiu Șincai*. București, 1869; Hunfalvy Pál: *A román történetírás*. Sinkay Gergely krónikája. *Századok*, 1878. I., II., III. száma; Jakab Elek: *Adalék Sinkay György életrajzához*. *Századok*, 1881. I., II. száma; Bitay Árpád: *Sprijinitorul lui Șincai în Roma, cardinalul de mai târziu, Stefano Borgia* (1831-1834). *Dacoromania*, II. 1921-1922; Z. Pîclișanu: *Cenzura „Hronicii lui Gh. Șincai*. *Revista arhivelor*, I. 1924. nr. I.; Traian Popa: *Dezbaterea procesului lui Gh. Șincai și sentința de eliberare din închisoare*. *Revista arhivelor* II. 1926. nr. 3.; Iacob Radu: *Doi luceferi răătăcitori: Gheorghe Șincai și Samuil Micu*. *Analele Academiei Române*, Memoriile secției literare, seria a III-a 1927; Veress Endre: *Note și scrisori șincaiene*. *Analele Academiei Române*, Secția literară, seria a III-a, t. III. 1927; Jancsó Benedek: *Sinkay György élete és működése*. A román nemzetiségi törekvések és jelenlegi állapota. Bp., 1899; Gáldi László: *Sinkay György mezőgazdasági szókészletének magyar elemei*. *Magyar Nyelv*, 1943. 12. sz.; és Gáldi László: *XVIII. századi humanizmusunk és a román-ság*. Bp., 1940. 18-44. p. Arató Endre: *A nemzetiségi kérdés története Magyarországon 1790-1848-ig*. Akadémiai Kiadó, Bp., 1960. Mircea Tomuș: *Gheorghe Șincai*. *Viața și opera*. Buc., 1965. 249 p. A rá vonatkozó cikkeket lásd: Domokos Sámuel: *A román irodalom magyar bibliográfiája 1831-1960*. Irodalmi Könyvkiadó, Bukarest, 1966.

16. Petru Maior (1761-1821) a „triász” legfiatalabb, nagy műveltséggel és tudományos felkészültséggel rendelkező tagja, a felvilágosult eszmék híve. Mezőkapuson született kisnemesi családból, s már apja híve volt a felvilágosodás eszméinek. Középiskoláit Marosvásárhelyen, Kolozsváron és Balázsfalván végezte, ahol Samuil Micu-Clain tanítványa volt. Gheorghe Șincaival együtt küldték Rómába teológiai és filozófiai tanulmányok végzése céljából. Itt öt évig tartózkodott, s utána egy évet Bécsben töltött, ahol joggal foglalkozott, s a pápaság hatalmának visszaszorításáról szóló könyvet olvasott. Ő is, akárcsak az Erdélyi Iskola többi tagja, a birodalom, s benne országa magatartását a felvilágosodás eszméinek terjesztésében látta. 1780-ban visszatért Erdélybe, s Balázsfalván logikát, metafizikát és jogot tanított, de felvilágosult eszméi miatt összeütközésbe került Ioan Bob püspökkel, akárcsak barátja Șincai. 1784-ben otthagyta állását és Balázsfalvát, s Szászrégenben volt pap tizenöt éven keresztül. E hivatását összekapcsolta a nép felemelkedéséért küzdők harcával, akik a Supplex Libellus Valachorum memorandum köré csoportosultak. Tudományos munkája a szászrégeni években főleg egyháztörténeti dokumentumok gyűjtésére terjedt ki. Șincai eltávozása után az Egyetemi Nyomdától Ioan Molnar-Piuariu ajánlására, a Helytartótanács öt nevezte ki az Egyetemi Nyomdához a román könyvek cenzorának és korrektorának. Tudományos pályája 1808-tól, Pestre kerülésétől kezdve a nyomda szolgálatában teljesedett ki, itt írta legjelentősebb műveit. Pesten kapcsolatba került a kor neves történészeivel, Aranka Györggyel, Benkő Józseffel, Katona Istvánnal, Kovachich Györggyel, Tertina Mihállyal stb.

Főbb művei: *Didachii, adică învățături pentru creșterea la îngropăciunea pruncilor morți cules de...* (Prédikációk, vagyis tanítások a halott gyermekek temetésére.) Buda, 1809; *Prediche sau învățături la toate duminicile și sărbătoriile anului cules de...* (Az év minden vasárnapjára és ünnepére való prédikációk vagy tanítások). I-III. Buda, 1810-1811; *Istoria pentru inceputul românilor în Dachia întocmit de...* (A románok történetének kezdete Dáciában) Buda, 1812. - ez magában foglalja: *Disertație pentru începutul limbei românești* (Értekezés a román nyelv kezdetéről) és *Disertație pentru literatura cea veche a românilor* (Értekezés a románok régi irodalmáról) című tanulmányait is. Ebben a művében a román népet a rómaiak egyenes leszármazottjának tartja, s vitába száll az ezt tagadó idegen történészekkel. Népe római eredetében elődeinél nagyobb szerepet szánt a dákokkal való keveredésnek, mert azt vallotta, hogy amikor a római légiók elhagyták Dáciát, az ott élő

dákok egy része a helyén maradt. Könyvének történelmi dokumentációja a Micu-Clainénál és a Șincaiénál szegényebb, de érvelése határozottabb és lelkesebb. Hangot kap művében a felvilágosodás eszméinek tükrében a középkori társadalmi rendszer és az egyház bírálata; ennek keretében kétségbe vonja a pápa csalhatatlanságáról vallott elvet. Különösen hevesen támadta Ioan Bob püspököt, aki a bécsi udvar érdekeit előbbre tartotta egyháza és népe érdekeinél, s példaként hozta fel a népe érdekéért küzdő püspök elődjét, Inocențiu Micu-Claint. Maior nagyobb fontosságot tulajdonított a személyiség szerepének a történelmi eseményekben. S akárcsak felvilágosult író elődeit, őt is az élénk vitaszellem jellemezte; különösen megnyilvánult ez a Kopitar elleni támadásban, aki kétségbe vonta a kontinuitás elméletét.

Egyéb művei közül megemlíthjük a következőket: *Istoria bisericei românilor atît a acelor dincoace, precum și a celor dincolo de Dunăre* (A Dunán innen és a Dunán túli románok egyházának története). Buda, 1813; *Reflexiones in responsum recensentis Tiienensis in Recensionem Historiae valachorum in Dacia*. Buda, 1816; *Contemplatio Recensionis in valachicam Literaris Ephemeridibus Vienensibus*. Buda, 1816; *Întîmplările lui Telemah, fiul lui Ulise, întocmită de Fenelon* (Telemah, Ulise fiának történetei Fenelon összeállításában), I. Buda 1816. A regényt olaszból fordította. *Ortographia romana sive latinovalahichica una cum clavi, qua penetralia originationis vocum reseratur*. Buda, 1819. Ezt az írását közölte a nyomda az 1825-ben kiadott *Lexicon Budense* mellékleteként, úgyszintén a következő írásait is: *Dialog pentru începutul limbii române între nepot și unchiu*. (Párbeszéd a román nyelv kezdetéről a nagybácsi és öccse között) Buda, 1819 és *Ortographia Romana*.

Utolsó előtti írásában felfogása a román nyelv eredetét illetően jelentősen eltér elődei nézetétől. Azt hangoztatja ugyanis, hogy a román nyelv nem a klasszikus latinból, hanem a nép által használt latinból származott, mert azt a nyelvet beszélték a Dáciát lakó népek. Ez a felfogás vált később alapjává a román nyelvtudománynak. Utolsóként említett művében a román nyelv megtisztítása céljából javasolta a nem latinból származott szavak eltávolítását, hogy ezáltal is közelebb kerüljön a román nyelv a latinhoz. Ez a felfogása évtizedeken keresztül károsan hatott a román nyelvészetre.

Fontos műve a pápa- és kánonellenes *Procanon*. Meghatározó szerepe volt az 1825-ös *Lexicon Budense* négy nyelvű szótár (Dicționarul de la Buda) szerkesztésében, mert halála után is az ő elveit alkalmazták a szótár befejezői szerkesztési munkájukban.

Irodalom: Atanasie Marin Marienescu: *Viața și operele lui Petru Maior*. București, 1883; N. Lupu: *Corespondența între Petru Maior și episcopul Bob la 1785*. Blajul I. 1934. nr. 9.; P. Teodor: *Două scrisori ale lui Petru Maior din timpul petrecerii sale la Buda* (1810). Anuarul institutului de istorie națională din Cluj, III. 1960; Sextil Pușcariu: *Părerile lui Petru Maior despre limbă*. Anuarul Institutului de istorie națională. Cluj, I. 1921-1922; Dumitru Macrea: *Petru Maior.: Lingvisti și filologi români*. București, 1959; M. Protase: *Petru Maior: un ctitor de conștiință*. Buc., Ed. Minerva; 1973. 410 p.; Gáldi László: *XVIII. századi humanizmusunk és a románság*. Bp., 1940. (Maior Péter és a magyar történetírás, 32-42. p.); G. Bogdan-Duică: *Petru Maior și lust. Febronius sau Petru Maior ca vrăjmas al Papei*. Renașterea XI. 1933. nr. 1. 15-27. p.

17. Ion Bianu: *Viața și activitatea lui Maniu Micul, alias Clain de Sad*. București, 1876.

18. George Pascu: *Istoria literaturii române din secolul XVIII. Epoca lui Clain, Șincai și Maior*. Iasi, 1927, 105-274. p.

19. Ioan Corneli életéről nem közölnek adatot a lexikonok. Görög katolikus lelkész volt. Samuil Micu-Clain 1806-ban bekövetkezett halála után, Samuil Vulcan nagyváradi püspök javaslatára, az Egyetemi Nyomda román cenzorává és korrektorává nevezték ki. Állását nem foglalta el, mert kinevezték kanonokká a nagyváradi görög katolikus püspökségen. Petru Maior 1821-ben bekövetkezett halála után, közreműködött az 1825-ben kiadott *Lexicon Budense* szerkesztésében.
20. Nicolae Iorga: *Istoria literaturii românești*, III. București, 1933. 164-275. p.
21. Szinnyei József: *Magyar írók élete és munkái*, VI. Bp., 1899.
22. Lásd Domokos Sámuel: *A budai Egyetemi Nyomda román kiadványainak dokumentumai. 1780-1848*. Bp., Akadémia Kiadó, 1982. 464 p. (Az idézett okmányok e kötetből valók.)
39. sz. okirat: Arch. Typ. Fasc. 1803/4 no. 449/21084.
23. Lásd 26. sz. okirat: Arch. Typ. Fasc. 1803/4 no. 342/10446.
24. Lásd 42. sz. okirat: Arch. Typ. Fasc. 1804/5 no. 61.
25. Lásd 24. sz. okirat: Mus. Nat. Hung. Bukarest. Quart. lat. 43/20 fol. 138 és fol. 141.
26. Lásd 43. sz. okirat: Arch. Typ. Fasc. 1804/5 no. 77.
27. Lásd 47. sz. okirat: Arch. Typ. Fasc. 1804/5 ad no. 77. Concept.
28. Lásd 50. sz. okirat: Arch. Typ. Fasc. 1804/5 no. 173/28088 29. Lásd 45. sz. okirat: Arch. Typ. Fasc. 1804/5 ad no. 83.
30. Nicolae Iorga: i.m. 301. p.
31. Ștefan Crișan munkásságát Blédy Géza kolozsvári egyetemi tanár feldolgozta, de ebből csak egy tanulmányt közölt: *Viața și activitatea lui Ștefan Crișan-Körösi* címmel. *Studia Universitatis Babeș-Bolyai* s. IV. fasc. 2. 1960. 69-75. p.
32. Timotei Cipariu (1805-1887) a latinos irányzat képviselője, a román filológia és nyelvtudomány úttörője Erdélyben. Főbb művei: *Crestomație sau aneacte literare*, 1858; ez volt az első román szöveggyűjtemény. *Elemente de limbă română după dialecte și monumente vechi* (A román nyelv elemei a nyelvjárások és a régi román nyelvemlékek alapján). Blășiu, 1858. Ő írta az első román történeti nyelvtant: *Gramatec'a limbii române*, 1869-1877.
- Irodalom:** Dumitru Macrea: *Lingviști și filologi români*. București. 1959; Maria Protase: *Timotei Cipariu*. *Studia Universitatis Babeș-Bolyai*, Series Philologica, VII. 1962. fasc. 1.
33. Lásd 49. sz. okirat: Arch. r. Hung. Budapest. Litt. pol. 1804 fons 23 no. 125.
34. Uo.
35. Lásd 53. sz. okirat: Arch. Typ. Fasc. 1804/5 no. 177.
36. Ez az okirat nem maradt fenn, de a mű megjelent a nyomdában.
37. Lásd 55. sz. okirat: Arch. Typ. Fasc. 1804/5 no. 205.
38. Lásd 64. sz. okirat: Arch. r. Hung. Budapest. Revisio libr. fons 15 p. 23.
39. Lásd 70. sz. okirat: Arch. r. Hung. Budapest. Litt. pol. 1805 fons 21 no. 85.
40. Lásd 74. sz. okirat: Arch. r. Hung. Budapest. Litt. pol. 1805 fons 21 no. 104.
41. Lásd 69. sz. okirat: Arch. r. Hung. Budapest. Litt. pol. 1805 fons 21 no. 85.
42. Lásd 95. sz. okirat: Arch. r. Hung. Budapest. Litt. pol. 1806. fons 21. no. 60.

43. Lásd 102. sz. okirat: Arch. Typ. Fasc. 1806. 414.
44. Lásd 117. sz. okirat: Arch. Typ. Fasc. 1806. ad no. 414. Concept.
45. Lásd 123. sz. okirat: Arch. r. Hung. Litt. pol. 1806 fons 21 no. 142. Autogr.
46. Lásd 124. sz. okirat: Arch. r. Hung. Budapest. Litt. pol. 1806 fons 21 no. 190.
47. Vasile Aaron (1770-1882) erdélyi román író. Tanulmányait Balázsfalván és Kolozsváron végezte. Nagyszebenben volt ügyvéd. A klasszikus írókból fordított könyveket adott ki a nép részére. Ilyen: *Patimile și moartea Domnului și Mîntuitorului nostru Is[us] Hr[istos]* (A mi Urunk és megváltónk, Jézus Krisztus szenvedései és halála). Brassó, 1805 és Szeben, 1808 és 1829; *Viorbire în versuri de glume între Leonat bețivul, om din Longobardia, și între Dorofata, muierea sa* (Tréfás verses beszéd a longobárdi részeges Leonat és felesége, Dorofata között). Szeben, 1815; *Anul cel mănos*. Szeben, 1820. (A bőséges év).
48. Lásd 138. sz. okirat: Arch. Typ. Fasc. 1807 no. 383/10501.
49. Lásd 142. sz. okirat: Arch. r. Hung. Budapest. Litt. pol. 1807 fons 21 no. 110. Orig. pur.
50. Lásd 146. sz. okirat: Arch. Typ. Fasc. 1807 no. 524/17004. 51. Lásd 107. sz. okirat: Arch. Typ. Fasc. 1806 ad no. 405. 52. Lásd 169. sz. okirat: Arch. Typ. Fasc. 1808 no. 446.
53. Lásd 177. sz. okirat: Arch. Typ. Fasc. 1808 ad no. 446. Concept.
54. Lásd 185. sz. okirat: Arch. Typ. Fasc. 1808. no. 776. 55. Lásd 190. sz. okirat: Arch. Typ. Fasc. 1809 no. 11.
56. Lásd 227. sz. okirat: Arch. Typ. Fasc. 1812 ad 83. Concept.
57. Jakab Elek: *Sinkay György életiratahoz. Századok*, 1881. évf. 765. p.
58. **Irodalom:** Mircea Tomescu: *Calendarele românești 1733-1830. Studiu și bibliografie*. București, 1957.
59. Lásd 108. sz. okirat: Arch. Typ. Fasc. 1806. no. 455.
60. Lásd 171. sz. okirat: Arch. r. Hung. Budapest. Litt. pol. 1806 fons 21 no. 142.
61. Lásd 181. sz. okirat: Arch. Typ. Fasc. 1808 no. 685/21412. 62. Lásd 183. sz. okirat: Arch. Typ. Fasc. 1808 ad no. 678. Concept.
63. Lásd 198. sz. okirat: Arch. Typ. Fasc. 1809. no. 149.
64. Lásd 200. sz. okirat: Arch. Typ. Fasc. 1809. no. 221/7817. 65. Vasile Coloșiról a lexikonok semmilyen adatot nem közölnek, pedig az erdélyi román szótárirodalom kiváló képviselője. Nagyágon volt görög katolikus lelkész, itt is halt meg 1819-ben anélkül, hogy nagy művét, négynyelvű (román-latin-magyar-német) úttörő jelentőségű szótárát befejezhette volna, illetve nyomdakész állapotban elkészíthette volna.
66. Lásd 202. sz. okirat: Arch. Typ. Fasc. 1809 ad no. 114.
67. Lásd 212. sz. okirat: Arch. Typ. Fasc. 1810 no. 8.
68. Lásd 215. sz. okirat: Arch. Typ. Fasc. 1810 no. 72.
69. Lásd 219. sz. okirat: Arch. Typ. Fasc. 1810 no. 379.
70. George Pascu: *Istoria literaturii române vechi*. 128. p.
71. Gáldi László: *Samuelis Klein: Dictionarium valahico-latinum*. 1944. Egyetemi Nyomda. Bev. tanulmány.

72. Lásd 305. sz. okirat: Arch. Typ. Fasc. 1816. no. 28.

73. Ioan Teodoroviciról nem közölnek adatokat a román lexikonok. Pesten volt görög katolikus lelkész, s Petru Maior halála után ő vállalta el a Coloși-féle román szótár, a *Lexicon Budense* befejezését.

74. Alexandru Teodorovici pesti ügyvéd volt, részt vett a Coloși-féle román szótár befejező munkálataiban.

75. Constantin Diaconovici Loga (1770-1850) Karánsebesen született. Gimnáziumi tanulmányait Lugoson, a jogot Pesten végezte. 1808-ban Pesten a román kolónia részére iskolát szervezett. 1812-től az aradi román tanítóképző tanára volt. 1830-ban kinevezték a bánáti és a szerb iskolák igazgatójává.

Főbb művei: *Ortografia sau dreapta scrisoare pentru îndreptarea scriitorilor limbii românești* (A helyesírás vagy a román nyelv írásának igazi megjavítása). Buda, 1818; *Chemare la tipărirea cărților românești și versuri pentru îndreptarea tinerilor* (Felhívás a román könyvek és versek nyomtatására az ifjúság megjavítására). Buda, 1821; *Gramatica românească pentru îndreptarea tinerilor* (Román nyelvtan az ifjúság okulására). Buda, 1822. Ez volt a legjelentősebb műve, amelyet 1838-ban újra kiadtak. Könyve előszavában „a nyelvtannak mint a tudás kulcsának” fontosságát hangoztatta, amelynek nagy a jelentősége a több nemzetiségű hazában.

Jelentősek az egyházi könyvei is, így az *Octoih* (1828), amelyet ugyancsak az Egyetemi Nyomda újra kiadott 1829-ben, és 1846-ban: *Viața domnului nostru Isus Hristos mîntuitorul lumii, pentru îndreptarea creșterii tinerilor cătră faptele cele bune și ale creștinetății*. (A világ megváltójának Jézus Krisztusnak élete a fiatalok nevelésének megjavítására a jó keresztényi cselekedetekben). Buda, 1831; *Tîlcuiala Evagheliilor din dumineci și sârbători* (Az evangéliumok magyarázata vasárnapokra és ünnepnapokra). Buda, 1835. 1841-ben adta ki az Egyetemi Nyomda közhasznú könyvét: *Epistolariul românesc pentru facerea a tot feliul de scrisori ce sînt în viața societății omenesti de lipsă* (Román leveleskönyv mindenféle levél készítésére, amelyek szükségesek az emberi társadalomban).

Megemlítjük, hogy Diaconovici Loga könyvei olyan sikeresek voltak, hogy a havasalföldi Ghica hercegben a szerző mecénásra talált, aki műveiből 300 példányt rendelt.

Jelentősek az új pedagógiai elvek szerint készült iskolai tankönyvei, amelyekből tízet felajánlott az Egyetemi Nyomdának örök tulajdonba, elismerésképpen a neki nyújtott támogatásért könyvei kiadásában. Kétségtelen, Ioan Molnar-Piuariu mellett neki voltak a legszorosabb kapcsolatai az Egyetemi Nyomdával, amint erről nagyszámú dokumentum tanúskodik a kötetben.

Irodalom: Constantin Diaconovici Loga: *Gramatica românească*. Text stabilit, prefață, note și glosar de Olimpia Șerban și Eugen Dorescu. Editura Facla, Timișoara, 1973; Ion B. Mureșianu: *Un mare dascăl bănățean: Constantin Diaconovici Loga*. Scrisul bănățean, IX. 1958. 3., 4. és 5. sz.; Radu Munteanu: *Contributia Școlii ardeleni la culturalizarea maselor*. București, 1962.

76. Lásd 198. sz. okirat: Arch. Typ. Fasc. 1809 no. 149.

77. Veress Endre: *Tipografia românească din Buda. Boabe de grâu*. 1932. N° 1-2. 611-612. p.

II. A ROMÁN NÉPKÖLTÉSZET KÖZÉP-KELET-EURÓPAI KAPCSOLATAI

A KELET-EURÓPAI NÉPEK BETYÁRBALLADÁI

Megjelent: Betyárok tüzenél. Kelet-európai népek betyárballadái. Európa Könyvkiadó, Budapest, 1959. 5-19 p. Eredeti címe: Bevezető.

1. Lásd bővebben Domokos Sámuel: *Künstlerische Elemente der rumänischen Haidukenballaden*. Annales Universitatis Budapestinensis de Rolando Eötvös Nominatae. Sectio Philologica Tomus I. 1957. 121-136 p.

AZ ÚJGÖRÖG KLEFTISZBALLADÁK ÉS A ROMÁN NÉPBALLADÁK

Megjelent: Filológiai közlöny, 1958. 1-2. 107-155 p.

1. Dan Tommaseo: *Canti popolari toscani corsi illirici greci*. Vol. III. Venezia, 1842. 89. p.
2. Uo.
3. Vértessy Dezső: *Anthológia az újkori görög nép költészetéből. I-II*. Budapest, 1913.
4. Arnold Passow: *Popularia carmina Graeciae*. Lipsae, 1860. XIII. számú ballada. A továbbiakban idézett és tárgyalt balladák ebből a gyűjteményből valók.
5. Vértessy Dezső: i. m.: *Vovrosz és lova* című ballada fordítása.
6. Lásd Illyés Gyula: *A báránka* című fordítását. Román költők antológiája. Móra Ferenc Könyvkiadó, Budapest, 1951. 40. p.
7. Odobescu, Alexandru: *Răsunetele ale Pindului în Carpați*. Opere I. București, 1887. 27. p.
8. Gaster, Mozes: *Literatura populară română*. București, 1883. 479. p.
9. Gáldi László: *Les échos roumains des μῆδοῖ ἐὺᾶῆᾷ neo-helléniques*. Byzantinoslavica, 1950. 1. évf. 1. sz. 1-5. p.
10. Lásd a Simion Florian Marian gyűjteményében szereplő kolindát és Vasile Bichigean: *Colinde nășăudene* című gyűjteményének kolindáit.
11. *Moldvai csángó népdalok és népballadák*. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1954. 110. p.
12. G. Schiro: *Canti popolari dell'Albania*. Palermo, 1901. 49. p. Idézi Ovid Densușianu: *viața păstorească*, București, 1943. 98. p.
13. Papahagi, Tache: *Din folclorul romanic și cel latin*. București, 1923. 89. p.
14. Magyarra fordította Jékely Zoltán *Az argyasi monostor* címmel. Lásd *Román költők antológiája*.
15. Csanádi Imre és Vargyas Lajos: *Röpülj páva*. Magyar népballadák és balladás dalok. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1954. 63. p.
16. *Moldvai csángó népdalok és népballadák*. 63. p.

17. Talvj, Teres Jacob: *Serbische Volkslieder I.* Halle-Leipzig [é. n.] 117. p.
18. Hahn, Johann Georg: *Albanische Studien.* Jena, 1854. 200. p. Idézi M. Gaster: i. m. 480. p.
19. Zeneműkiadó, Budapest, 1976. II. 13-42. p. (*A falbaépített feleség*)
20. Egy pár székely „vadrózsá”-ról. (Felvilágosítással). *Fővárosi Lapok*, 1864. 131. sz. 556-557. p.
21. Vargyas Lajos: *A magyar népballada és Európa II.* 31. p. (Két csángó változatban szerepel Negru vajda)

PINTEA GLIGOR ALAKJA A MONDÁKBAN ÉS A BETYÁRBALLADÁKBAN

Megjelent: Filológiai Közlöny, 1959. 3-4. 418-428. p.

1. Darius Pop: *Pintea Viteazul - cele dintâi documente. Familia*, 1934. 7. sz.
2. Országos Levéltár, Székely lustrajegyzék, 3434. sz. kötete, 771. p.
3. Pr. Ion Bîrlea: *Balade, colinde și bocete din Maramureș*, 1923, 13. p.
4. At. M. Marienescu: *Balade.* Pesta, 1859. 109. p.
5. 1699. július. Közölte: *Nagybánya és vidéke*, 1881. július 19.
6. Az átirat 1688. október 6. keltezésű. Közli: *Nagybánya és vidéke*, 1881. október 11.
7. „Deocamdată rămîne un mister cum a venit pentru grație Pintea...” Darius Pop: i. m. 87. p.
8. Dari Pop: i. m. 88. p.
9. Országos Levéltár, Erdélyi Levéltár Liber Conceptuum Regius Latinus H. kötete, 116. p.
10. Liber Conceptuum Regius Hungaricus 6. kötet, 431. p.
11. Országos Levéltár, Erdélyi Levéltár, Gub. Pol. kötetének 74. sz. aktája.
12. Országos Levéltár, Erdélyi Levéltár Thes. című kötetéből a 36. p. és a Gub.: Prot. Sess. kötetéből (1701-1705) 9. p.; 209. p.; 349. p.; 498. p. és 411. p.; a Liber Conceptuum Regius Hung. G. kötetből 431-433. p. 496. p.; 498. p.; 499. p.; a Liber Conceptuum Regius Latinus H. kötetéből a 116-177. p.
13. A Pinteára vonatkozó levéltári adatokra Trócsányi Zsolt hívta fel a figyelmünket.
14. Országos Levéltár, Erdélyi Levéltár, Gub. Pol. 1701-ből való kötetének 273-as aktája.
15. Brassó, 1897. Ciucu könyvkereskedés kiadása.
16. *Rákóczi fejedelem emlékirata.* Szépirodalmi könyvkiadó, Budapest, 1951. 52. p.
17. Rákóczi feljegyzései 1703-ra vonatkoznak.
18. *Gutinul* című újság, 1889. évf. 28. sz.
19. Palmer József: *Nagybánya és környéke*, 1894. 296. p. Közli: Ion Pop Retegeanul (*Pintea Viteazul. Tradițiuni, legende și schițe istorice.* Brasov, 1896. 96. p.), valamint a *Familia* című folyóirat, 1895. 22. sz.

20. Nicolau Nilvan: *Familia*, 1895. 22. sz. 21. Vö. Ion Pop Reteganul: i. m. 71. p. 22. i. m. 70. p.
23. Nicolau Nilvan: i. m.
24. Ion Pop Reteganul: i. m. 67. p.
25. S. Fl. Marian jegyezte fel Bukovinában. Közli I. Pop Reteganul: i. m. 17. p.
26. Közli Ion Pop Reteganul: i. m. 36. p. 27. I. m. 39. p.
28. I. m. 10-16. p.
29. Ion Muşlea: *Cercetări folcloristice în țara Oasului. Anuarul Arhivei de folclor*, 1932. 140. p. CLXXIV, CLXXV, CLXXVI, CLXXVIII, CLXXIX jelzésű mondái.
30. Ion Muşlea: i. m. CLXXVIII. legenda.
31. Feljegyezte T. Papahagi: *Din folclorul romanic și cel latin*. București, 1923. 153. p.
32. Ezek az adatok Tamás Lajos szíves közlései.
33. *Antologie de literatură populară, I*. Bucuresti, 1953. 396. p.
34. Ion Pop Reteganul: i. m. 84. p.
35. *Transilvania* című újságban közölte Gr. Sima. (1890. 124. sz.) 36. Ion Pop Reteganul: i. m. 91. p.
37. i. m. 93. p.
38. Lásd bővebben az ide vonatkozó irodalmat: Buday-Ortutay: *Székely népballadák*. Harmadik bővített kiadás. Budapest, 1948. 21 l. p. és a 38. sz. balladához fűzött jegyzeteket.
39. Domokos Pál Péter: *Mert akkor az idő napkeletre fordul*. Ötven csángó-magyar népdal. Kolozsvár, 1940. 9. p.
40. Domokos Pál Péter: i. m. 8. p.
41. T. Papahagi: *Graiul și folclorul Maramureșului*, București, 1921. 91. p.
42. Magyarra fordította Ember György: *Vitéz Pintye* címmel. *Román népdalok*. Budapest, Kisfaludy Társaság kiadása, 1877. 3. p.
43. Ion Pop Reteganul: i. m. 81. p., valamint Gustav Weigand közlésében *Sechster Jahresbericht*, 1899. 70. p.
44. Közölte a bukaresti *Muzica* című folyóirat, 1953. 4. sz.

A KÉTEGYHÁZI MIORITA-KOLINDA

Megjelent: A gyulai Erkel Ferenc Múzeum Jubileumi Évkönyve. Gyula, 1960. 99-104. p.

1. *Báránkyka*. Román költők antológiája. A világirodalom gyöngyszemei. Szerkesztette, az előszót és a jegyzeteket írta Köpeczi Béla. Móra Ferenc Könyvkiadó, Budapest, 1951. 40-44. p.
2. *Miorița*. Poeziile populare ale românilor, adunate și întocmite de Vasile Alecsandri. Ediții critice de folclor-celugători. București, 1965. Editura pentru literatură, 101-104. p.

3. Vasile Alecsandri: *Poeziile populare. Balade.* (Cîntece vechi, adunate și întocmite de... I-II. Iasi, 1892-1853.
4. Alecu Russo (1819-1859) haladó író, részt vett az 1848-as forradalomban. Írt verseket, színműveket és emlékezéseket. Tanulmányt írt a román népköltészetéről *Poezia populară* címmel.
5. Ion Ghica (1817-1897) haladó román író, részt vett az 1848-as szabadságharcban. Többször volt miniszter és egyszer miniszterelnök.
6. Cezar Bolliac (1817-1881) költő és újságíró. Az 1848-as forradalmi események lelkes harcosa. Több verskötete jelent meg. Szerkesztette a *Buciumul* (Fakürt) és a *Trompete Carpaților* (Kárpátok kürtje) című haladó lapokat.
7. Vasile Alecsandri: i. m. 78. p. (Gheorghe Vrabie: *Istoricul colecției Miorița*. A szerző szerint Bolliac tekinthető a Miorița-ballada költőjének.)
8. Adrian Fochi: *Miorița*. Tipologie, circulație, geneză, texte. Cu un studiu introductiv de Pavel Apostol. București, Editura Academiei Republicii Socialiste România [1964] 1106. p.
9. A legrégibb moldvai gyűjtés Incze János Petrás nevéhez fűződik. Erdélyi János: *Magyar népdalok és mondák*. I-III. Pest, 1846-1848.
Domokos Pál Péter: *A moldvai magyarság*. Cluj, 1934. 200-201. p.
Jagamas János: *Moldvai csángó népdalok és népballadák*. Cluj, 1954. 229-231. p.
Domonkos Pál Péter-Rajeczky Benjamin: *Csángó népzene*. Budapest, 1956.
10. Domokos Sámuel gyűjtése és fordítása.
11. Iosif Ioan Ardelean: *Monografia comunității Chitighaz*. Arad, 1893. 77. p.
12. „Străbunii noștri s-au colonizat aici cam la anul 1702”, I. I. Ardelean: i. m. 24. p.
13. I. I. Ardelean: i. m. 25. p.
14. V. Alecsandri: *Poezii populare*. Új kiadás, Editura pentru literatură și artă. București, 1956. 23-27. p.
15. Ovid Densușianu: *Viața păstorească în poezia noastră populară*. II. MCMXXIII. 155. p. a XXI. kolinda 9. és 10. variánsa.
16. Dumitru Caracostea: *Miorița în Moldova*. București, 1916. 8. p.
17. O. Densușianu: i. m. 63. p.
18. i. m. 64. p.
19. i. m. 44-45. p.
20. i. m. 56-59. p.
21. i. m. 71. p.
22. i. m. 55. p.
23. i. m. 54. p. a X. és a XII. variáns.
24. i. m. a XXI. variáns 1., 4., 7. és 15. Kolinda
25. i. m. 82. p. a XIII, XIV, XXI. ballada 4., 8., 9., 10., 11., 12., 13. és 14. kolinda.
26. D. Caracostea: i. m. 78. p.

27. i. m. 60. p.; Densușianu: i. m. 79. p.
28. *100 magyarországi nemzetiségi népdal*. Szlovák, német, délszláv, román népdalok. Oktatásiügyi Minisztérium Kiadása. Budapest, 1955. 205. p. (A balladát Lükő Gábor jegyezte le.)
29. Densușianu: i. m. 90. p.
30. i. m. 82. p.
31. i. m. 83. p.
32. i. m. 85. p.
33. i. m. 89. p.
34. Alexandru Odobescu: *Răsunetele ale Pindului în Carapați*, Opere I. București, 1887. 193-206. p.
35. *Literatura populară română*. 1883. 478-479. p.
36. Idézi Lucian Dumbravă: *Contribuții la studiul baladei populare II*. Iașul Literar. 1957. 9. 73. p.
37. Gáldi László: *Les échos roumains des μῆδοῖ ἑὺᾶῆᾶ neo-helléniques*. *Byzantinoslavica*. 1950. I. évf. 1. sz. 1-5. p.
38. Domokos Sámuel: *Az újgörög kleftiszbballadák és a román népbballadák*. *Filológiai Közöny*, 1958. 1-2. sz. 107-115. p.
39. Densușianu: i. m. 95. p.
40. Uo.
41. A. Passow: *Popularia carmina Graeciae*. Lipsae, 1860. 32. p.
42. i. m. 39.p.
43. i. m. 1 13. p.
44. i. m. 118. p.
45. i. m. 134. p.
46. *Moldvai csángó népdalok és népbballadák*. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1954. 110. p.
47. D. Caracostea: i. m. 29. p.
48. Densușianu: i. m. 99. p.

EGY HAZAI ROMÁN FALU FOLKLÓRJÁBÓL:
VASILE GURZĂU MAGYAR ÉS ROMÁN NYELVŰ MESÉI

Megjelent: Vasile Gurzău magyar és román nyelvű meséi. Bevezető tanulmány, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1968. 5-31. p.

1. Első ízben 1960. júniusában, majd 1961, 1963, 1964, 1965 és 1966 őszén.
2. *Méhkeréki néphagyományok. Vasile Gurzău meséi*. Kézirat gyanánt. Budapest, 1963. Néprajzi Múzeum Ethnológiai Adattár 122. p. (Öt románul elmondott mesét, továbbá két mesét románul és magyarul közöl.)

3. Jakó Zsigmond: *Bihar megye a török pusztítás előtt*. Budapest, 1940. 330. p.
4. Jakó Zsigmond: i. m. 331. p.
5. Márki Sándor: *Sarkad története*. Budapest, 1877. 58. p.
6. Országos Levéltár, Archivum Regnicolare. Lad. G. G, No 1 fr. 2.
7. Országos Levéltár, Conscripção Possessionis Méh-kerék. No 26. Bihariensis Com. No 281.
8. A Központi Statisztikai Hivataltól nyert adat.
9. Kéziratának egyik példánya Dulău György tanítónál található. Adatai azonban megbízhatatlanok, így például a bevezetőben említett forrásokban hiába kerestük a felhozott adatokat, nem találtuk meg az összeírásokban sem (1773, 1877); ugyanis ezekben az években nem volt összeírás.
10. A Központi Statisztikai Hivataltól nyert adat.
11. *Magyarország vármegyéi és városai. Bihar megye*. [é. n.] 1 13. p.
12. A Központi Statisztikai Hivataltól nyert adat.
13. Román szövege magnetofonfelvételtől:

Dămn'e ajută, Marije Maică Sfântă! Io mă rog ție, tu ajută mije! Fusăi la Tăd'er, l-au aflat 99 dă strigoii și 99 di șerpoii, 99 di bosorcăi. L-au aflat gras și frumos, carn'e și-i mînce, sînjele și-i beje, zî dă moart'e și-l lèse. N'ime nu l-o văzut, n'ime nu l-o auzît. S-o scoborît maică sfîntă dîn ăer pă scară dă ăeară, și ieje întrăbară: Ind'e-ați fost 99 da șerpoii și 99 da bosorcăi? - Am fost la Tăd'er carn'e și mîncăm sînjele și bem, zi dă marte să-i lăsăm!

Măria Sfîntă în grai groiră: - Ho, d-acolo bin'e vă oprăsc, bin'e vă cuvîntăsc! Vă oprăsc cu 99 de popii, 99 dă beșeriči, 99 vand'eliie! Mereți la Criș, iește o știucă crăpată-n patru, cărn'e și-i mîncăți, sînjele și-i beți zi dă marte și-l lăsați!

D'escînt'ecu dă la min'e, leăcu dă lă Dumn'ezo!

14. A mesét valószínűleg katonáskodása idején hallotta.
15. Faragó József: *Kétnyelvű mesemondóink. Korunk* (Kolozsvár) 1964. 8. sz. 1175. p.
16. Domokos Sámuel: *Méhkeréki néphagyományok. Vasile Gurzău meséi*. Néprajzi Múzeum, 1963. 83 p.
17. Faragó József: i. m. 1179. p.
18. „- O, Înălțat'e împărat'e - zîce-lasă-mă-zîce-că nu biruiesc cu fata aista -zîce-că atîta lucră că nu mai poat'e-zîce. Ș-ăpn zice: - Tăt dînt-asta bați dumn'etale fata? -zîce. Lasă-zîce-n-o bat'e c-o duc io cu min'e! Dacă duc cu min'e -zîce-acolo-i dau io lucru ii-zîce-că mije în trabă -zîce-și tăt țarcă și facă dă tăt'e! -zîce.”
19. A román eredeti:

„A fost adată on împărat mare și ave biruință mare și iel. Și acărcît ave, tăt nu iera mulțămît, că tăt nu iera mulțămît, că tăt mai trebuie și nu să simt'e bin'e, tăt să simt'e bolnav, și tăt t'ema doctorii și-l vijălească că ăe boală are. Și doctoru îl vijăle, da nu i-o aflat n'icî-on bai, numa o aflat iel că nu iera lin'ist'it. Tăt lăcomos iera și iera așe scump iel. Ș-apu zîce doctoru: - Înălțat'e împărat'e nu iest'i bolnav-zîce-numa dumn'etale nu iești mulțămît cu cît

aî aî vre şi mai aî atîta-zîce-şi aî pămînturi mare-zîce-şi până ce capetî aşę năravă acîie-zîce-
da nu îeşt'î lin'îşt'it-zîce.

- D-apu cum aş put'ę să mă tămădăsc?

- D-apu dumn'etale numa aşę t'ę-aî put'ę tămădi, dacă aî afla un ūom care-î fericît şi-ţ deie
chimeşeşę lui după îel, dumn'etale t'ę-ăî tămăd'i! - zîce."

20. *A román szöveg:*

Frunză verd'e dă cîcoară, / Înt-o zi dă sărbătoare, / La o masă dă cîont dă peşt'e, / Năbăut,
nămîncat, / Cu clopu pă ūăt'î lăsat / Tată-său în graî grăieşt'e: / O, Gruie, fātu-mn'eş, / Če
şezi aşę supărat, / Cu clopu pă ūăt'i lăsat? / Orî ți dor dă-nsurat? / - Hăî, taică - zîce-că nu
mi-î dor dă-nsurăt, / Că fêt'ele mă bat şi mă ţîpă jos dîn pat, / Či mi dor dă intrat în
Țarigrad! / - Măî, Gruie, fātu-mn'eş, lasă Țarigrad că-î mare, / Şi-î încunjurat cu turčî şi
vină acasă, / Că noi doi boi mai avem, şi-om mai da paloşu pă doi, / Şi-ūom ave on car cu
patru boi! / - Ahai să mînče cîn'ii boi tăî!-zîce, / Merî acasă şi gată calu mn'eş! / Novac
mêre calu-l gată, / Cu picurî îl picura, cu lacrămi îl moie. / Gruia mêre pičîoru scară-l pun'e
/ Cu brîncă dă stîncă dă frîu tîn'e, / Şi tumna în Țarigrad o mărş! / Şi mêre acolo între turčî
şi ajunje acolo la Anuța Crişmăriţă, / Ind'e-î vinu mai bun. Cu ferestrele pă răsărit: - Hoî,
Anuță Crişmăriţă, dă vinu cu vadră, / Căčî dau ban'ii cu grămadă! / Dă vinu nămasurat, /
Că-ţ dau ban'ii nănumărat!"